

Львівський державний університет внутрішніх справ

КВАЛІФІКАЦІЯ ТА ОСНОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Навчальний посібник

Львів
2022

УДК 343+344
К 32

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(*протокол від 25 травня 2022 року № 10*)

Рецензенти:

Сабова Єва, доктор філософії, доцент
(Тарнавський університет (Словацька Республіка));
Циганюк Юлія, доктор юридичних наук, доцент
(Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова)

Кваліфікація та основи методики розслідування домашнього
К32 насильства: навчальний посібник / С. Романцова, Н. Устрицька,
І. Гловюк та ін.; за ред. І. Гловюк, Н. Лащук, С. Романцової.
Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022.
404 с.

ISBN 978-617-511-356-1

Підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни
«Кваліфікація та основи методики розслідування домашнього насильства»
в закладах вищої освіти. Відображено сучасний стан і перспективи
запобігання домашньому насильству.

Для здобувачів вищої освіти, викладачів вищих навчальних закладів та факультетів юридичної спрямованості усіх форм навчання, працівників судових і правоохоронних органів.

The textbook was prepared in accordance with the curriculum of the discipline «Qualifications and basic methods of investigating domestic violence» in higher educational institutions. It reflects the current state and prospects of preventing domestic violence.

For applicants for higher education and teachers of higher educational institutions and faculties of law of all forms of education. May be useful for judicial and law enforcement officials.

УДК 343+344

© Романцова С., Устрицька Н.,
Гловюк І. та ін., 2022
© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2022

ISBN 978-617-511-356-1

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
Розділ 1. ІДЕНТИФІКАЦІЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ РАКУРС.....	7
1.1. Поняття домашнього насильства.....	7
1.2. Види та прояви домашнього насильства.....	12
1.3. Цикл насильства. Трикутник Карпмана. Вигоди від домашнього насильства.....	27
1.4. Суб'єкти домашнього насильства.....	32
1.5. Захист і допомога постраждалим особам від домашнього насильства.....	36
1.6. Відповідальність за вчинення домашнього насильства.....	51
Розділ 2. ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ У СИСТЕМІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ.....	72
2.1. Поняття, види та ознаки обмежувальних заходів.....	72
2.2. Порядок застосування спеціальних заходів запобігання протидії домашньому насильству.....	79
2.3. Застосування обмежувальних заходів у кримінальному провадженні.....	96
2.4. Судова практика застосування ст. 91-1 КК України.....	101
Розділ 3. СТАМБУЛЬСЬКА КОНВЕНЦІЯ – ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ.....	117
3.1. Ратифікація Стамбульської конвенції.....	117
3.2. Визначення основних понять.....	123
3.3. Порівняльно-правовий аналіз відповідності законодавства України положенням Стамбульської конвенції.....	131
3.4. Переваги Стамбульської конвенції.....	139
Розділ 4. КВАЛІФІКАЦІЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА.....	150
4.1. Поняття злочину, пов'язаного з домашнім насильством.....	150
4.2. Кримінально-правова характеристика домашнього насильства.....	156
4.3. Розмежування ст. 126-1 КК України зі суміжними правопорушеннями.....	170
4.4. Правила кваліфікації кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством.....	173

Розділ 5. МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА.....	196
5.1. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики домашнього насильства.....	205
5.2. Сучасний стан наукового забезпечення та перспективи формування методики розслідування вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством.....	219
5.3. Судові експертизи, які призначаються під час розслідування домашнього насильства: аналітичний огляд та специфіка призначення судово-психіатричних експертиз у розслідуванні домашнього насильства.....	227
5.4. Особливості проведення судово-психологічної експертизи у справах домашнього насильства.....	243
5.5. Тактичні особливості участі постраждалої особи від домашнього насильства у процесі розслідування.....	252
Розділ 6. ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА.....	278
6.1. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування домашнього насильства, методи і засоби їх вирішення. Специфіка висунення і перевірки версій при розслідуванні домашнього насильства.....	279
6.2. Слідчі ситуації та алгоритм дій слідчого на наступному етапі.....	290
6.3. Особливості провадження інших слідчих дій.....	294
6.4. Особливості допиту постраждалої особи від домашнього насильства.....	303
Розділ 7. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ.....	337
7.1. Процесуальні особливості відображення ознак домашнього насильства у процесуальних рішеннях стадії досудового розслідування.....	338
7.2. Особливості ініціювання та укладення угод про примирення у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством. Соціальна обумовленість обмежень щодо закриття кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством.....	341
7.3. Сприйняття та розуміння судьями проблем домашнього насильства та їх вирішення. Гендерні стереотипи як виклик для судової влади. Гендерна упередженість і відповідь судової влади.....	345
7.4. Особливості процедури судового розгляду проваджень, пов'язаних із домашнім насильством. Особливості розгляду угод про примирення та застосування ч. 3 ст. 349 КПК України.....	362
7.5. Практика ЄСПЛ стосовно домашнього та гендерно обумовленого насильства.....	373

ПЕРЕДМОВА

Принцип, який визначає теперішні соціальні стосунки між двома статтями, – це принцип цілковитої рівності, який не надаватиме жодного привілею чи влади одній стороні й не допускати жодного утиску іншої. Сім'я – найприродніша форма життя для більшості мешканців нашої країни. Однак вона мусить бути духовною єдністю між вільними й незалежними людьми.

Глибоко вкорінені у політичному дискурсі, медіа та суспільстві, патріархальні установки та дискримінаційні стереотипи щодо ролей та обов'язків жінок і чоловіків у сім'ї, що відображається у нерівності жінок і чоловіків у публічному соціально-політичному просторі, і є джерелом домашнього насильства.

Відповідно до зобов'язань, що ґрунтуються на CEDAW, у багатьох країнах тепер діють закони, які криміналізують домашнє насильство. Проте важко дотримуватися закону в умовах, коли рівень звітності не відповідає дійсності (тільки 10% постраждалих звертаються до правоохоронних органів – 326 тис. таких звернень у 2021 році). Крім того, у країні виникло чимало нагальних проблем які потребують вирішення, як-от бідність, безробіття, війна – домашнє насильство часто не вважається пріоритетним. Величезна кількість людей не знають, що існують закони, які чітко криміналізують домашнє насильство. Моніторинг, підвищення обізнаності громадянського суспільства та ефективна робота правоохоронної системи мають вирішальне значення у забезпеченні дотримання законів про домашнє насильство, підвищенні ефективності законодавства та притягненні до відповідальності.

Яким би ідеальним не було законодавство у протидії домашньому насильству, без ефективних дій юридичної спільноти надати допомогу постраждалим від домашнього насильства практично неможливо. Захист прав постраждалих від домашнього насильства та притягнення кривдника до відповідальності вимагає аналізу

слідчої та судової практики для усунення проблем, пов'язаних із кваліфікацією та розслідуванням домашнього насильства, які покликаний усунути цей навчальний посібник.

Домашнє насильство – це явище, яке може мати форму суспільно небезпечного діяння та кваліфікуватися як кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126-1 й іншими статтями КК України. Кваліфікація домашнього насильства сьогодні та і у видимій перспективі має бути суто людською діяльністю з урахуванням гендерно чутливих моментів, які реально впливають на результати, саме це накладає «людську» відповідальність за постановку якісного діагнозу – бо саме він виступає необхідним підґрунтям призначення ефективного «лікування» у справах домашнього насильства та розслідування домашнього насильства з урахуванням особливостей методики.

Цей навчальний посібник – це спосіб привернення уваги поліції, прокуратури, суду, адвокатів і адвокаток, студентів і студенток до переліку проблем, які виникають у кваліфікації та розслідуванні випадків домашнього насильства.

С. Романцова

Розділ 1

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ РАКУРС

- 1.1. *Поняття домашнього насильства (С. Романцова)*
- 1.2. *Види та прояви домашнього насильства (С. Романцова)*
- 1.3. *Цикл насильства. Трикутник Карпмана. Вигоди від домашнього насильства (С. Романцова)*
- 1.4. *Суб'єкти домашнього насильства. (С. Романцова)*
- 1.5. *Захист і допомога постраждалим особам від домашнього насильства (Н. Устрицька)*
- 1.6. *Відповідальність за вчинення домашнього насильства (Н. Устрицька)*

1.1. Поняття домашнього насильства

Домашнє насильство – це хвороба всього суспільства, яку століттями ігнорували, не визнавали, приховували та яка з часом набула вдосконалених видів і форм прояву, адже розвивалася в умовах толерування та сприйняття як невіддільного елементу сімейного життя.

Толерантне ставлення суспільства до домашнього насильства, відсутність належної реакції з боку держави в особі уповноважених органів, неналежний захист постраждалих та непритягнення кривдників до відповідальності у разі збільшує кількість постраждалих. За даними UNFPA, Фонду ООН у галузі народонаселення¹,

¹ Річ у тім 2.0 як це було. URL: <https://ukraine.unfpa.org/>.

серед близько двох мільйонів постраждалих від домашнього насильства в Україні щороку, – а це більше 50 заповнених стадіонів «Арена-Львів», 70 жінок загинули внаслідок дій кривдника. Про неспинне зростання кількості заяв і повідомлень про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з домашнім насильством, стверджують Звіти національної поліції Національної поліції України про результати роботи у 2019, 2020, 2021 роках, де зафіксовано, відповідно, 102700², 209000³, 326000⁴ заяв і повідомлень про випадки домашнього насильства, однак до поліції звертається тільки 10% постраждалих осіб, тому реальна кількість постраждалих від домашнього насильства значно більша.

Над проблемою недостатньо ефективного механізму запобігання та протидії домашньому та насильству за ознакою статі та забезпечення захисту прав осіб, які постраждали від домашнього насильства, працюють на основі затвердженої 24 лютого 2021 року Державної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року. Це один із найважливіших кроків для подолання домашнього насильства, адже означає, що у державному бюджеті будуть передбачені видатки на протидію домашньому насильству.

Стандартом у сфері протидії домашньому насильству є Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція), більшість положень якої імплементовано у законодавство України. Її підписали 45 країн, а ратифікували 34. Деякі з них відкликали свій підпис, а саме – Туреччина (у 2021 році). Україна підписала та ратифікувала Стамбульську конвенцію.

Імплементация положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та

² Звіт Голови Національної поліції України про результати роботи відомства у 2019 році. URL: https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/zvit_NPU_2019.pdf.

³ Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2020 році. URL: <https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/zvit-npu-za-2020-rik-com.pdf>.

⁴ Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2021 році. URL: https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/Zvit_NPU_2021_.pdf.

боротьбу з цими явищами на національному рівні увиразнює зусилля держави у досягненні цієї мети, оскільки головним позитивним обов'язком держави є створення національної правової рамки («national legal framework»), яка забезпечує ефективний захист постраждалих від домашнього насильства⁵.

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) встановлює, що «домашнє насильство» означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні⁶.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», дзеркально відображаючи положення Стамбульської конвенції, встановлює, що домашнє насильство – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь⁷.

ЄСПЛ вважає, що домашнє насильство – це насильство, яке проявляється у різних формах, починаючи від фізичного

⁵ Харитонова О. В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Харків, 2018. С. 38.

⁶ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Офіційний переклад. URL: <https://rm.coe.int/1680462546>.

⁷ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIIIU. RL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

і завершуючи психологічним чи словесними образами, є загальною проблемою, яка усіх непокоїть та не завжди «лежить на поверхні», оскільки часто постає в контексті особистих стосунків або закритих систем, до того ж від такого насильства страждають не лише жінки, чоловіки також можуть бути постраждалими, а також діти⁸.

У Сполучених Штатах Америки домашнє насильство визначають як модель примусової поведінки, що використовується кривдником, щоб отримати або зберегти владу та контроль над іншою особою, з якою кривдник перебуває в інтимних стосунках, зустрічах або сімейних стосунках. Така поведінка може охоплювати, однак, не обмежується: фізичне та сексуальне насильство, прямі або неявні погрози, емоційні та психологічні образи, залякування, словесні образи, ізоляція, переслідування, фінансовий контроль, духовне зловживання, погрози чи фактичне використання зброї, знищення майна та/або заподіяння шкоди родині потерпілого, домашнім тваринам чи іншим особам. Мотив завжди один у домашньому насильстві – досягнути бажаних поведінкових реакцій з боку того, на кого спрямовано насильство (постраждалої особи)⁹.

Умисною дією або бездіяльністю одного члена сім'ї щодо іншого члена сім'ї є діяння, яке виражається у: заподіянні побоїв, скоєнні інших насильницьких дій, пов'язаних із легкими тілесними ушкодженнями або іншою незначною шкодою здоров'ю; ізоляції, залякуванні з метою нав'язування волі або особистого контролю за постраждалою; позбавленні економічних засобів, зокрема для існування, нехтування, заподіяння постраждалій легких тілесних ушкоджень або іншої незначної шкоди здоров'ю і визначається домашнім насильством за Кримінальним кодексом Молдови¹⁰.

Уряд Великої Британії визначає домашнє насильство як «будь-який інцидент або модель інцидентів контролю, примусу, загрозливої поведінки, насильства або жорстокого поводження між особами віком від 16 років, які є або були інтимними парт-

⁸ Opuzv. Turkey. (Application № 33401/02) 9 June 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%7B%22itemid%22:%5B%22001-92945%22%5D%7D>.

⁹ Commonly used terms in cases involving domestic violence. URL: <http://www.ncdsv.org/dccadv-commonly-used-terms-in-cases-involving-dv.pdf>.

¹⁰ Codul penal al Republicii Moldova. № 985 din 18.04.2002. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=109495&lang=ro.

нерами чи членами сім'ї, незалежно від статі чи статевої приналежності»¹¹.

Положення Кримінального кодексу України формують розуміння домашнього насильства як умисного систематичного вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи¹².

Однак стаття 126-1 Кримінального кодексу України не містить примітки, яка б надавала роз'яснення щодо словосполучення «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства».

Зважаючи на проблематику розуміння «систематичності» як ознаки домашнього насильства в розумінні статті 126-1 Кодексу, Верховний Суд в одній зі своїх постанов сформував правовий висновок, який допоміг надати тлумачення поняттю «систематичність» у контексті цієї статті.

Зокрема, в постанові Верховного Суду від 25.02.2021 року у справі № 583/3295/19 суд звернув увагу на таке: «словосполучення «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства» описує діяння. Закінченим кримінальне правопорушення вважається з моменту вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) втретє, у результаті чого настав хоча б один із вказаних у законі наслідків. Не важливо, чи відображено в адміністративному протоколі поліції, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факт перших двох актів насильства. Факт документування має значення для доказування систематичності, але не більше, ніж інші передбачені законом докази»¹³.

¹¹ Types of crime. Domestic abuse. URL: <https://www.victimsupport.org.uk/crime-info/types-crime/domestic-abuse/>.

¹² Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

¹³ Постанова ВС від 25 лютого 2021 у справі № 583/3295/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443>.

Відсутність єдиного підходу до розуміння поняття «систематичності» домашнього насильства призводить до неефективного застосування статті 126-1 Кодексу, яка була спеціально розроблена для криміналізації домашнього насильства, яке має ознаки повторюваності, складається з окремих епізодів, але в сукупності є одним триваючим кримінальним правопорушенням.

Позиція ВС надзвичайно важлива для доказування систематичності домашнього насильства у таких випадках: Євгенія (37 р.) 13 років тому одружилася з чоловіком. Вона з сином дуже боїться чоловіка, який раз або двічі на місяць її душить. А розпочалося все зі смикання за руки та плечі. Чоловік часто виганяв Євгенію з дому, забираючи у неї телефон, щоб не подзвонила мамі – єдиній, хто знав про насильство.

Євгенія жодного разу не викликала поліцію: боїться, що чоловік її уб'є, адже він фізично сильніший. Унаслідок постійних знущань чоловіка у Євгенії виникли панічні атаки. Медикаментозне лікування та робота з психологом не дали жодних результатів, адже джерело її страху – чоловік¹⁴.

1.2. Види та прояви домашнього насильства

У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначено чотири форми домашнього насильства: фізичне, психологічне, сексуальне, економічне¹⁵. Його «попередник» – Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року – ще у 2001 році встановлював чотири види домашнього насильства, на протигагу наявним на той час у міжнародних стандартах тільки трьом (фізичне, психологічне

¹⁴ Проект «Жінка для жінки». URL: <https://woman4woman.org.ua/yevgeniya0081>.

¹⁵ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

і сексуальне). Це свідчить про прогресивність законодавства України у сфері протидії домашньому насильству¹⁶.

Законодавство Великої Британії розмежовує, зокрема, фізичне насильство, сексуальне насильство, фінансові зловживання, примусовий контроль і газлайтинг/емоційне насильство, цифрове/онлайн-зловживання, «насильство на основі честі», примусовий шлюб, каліцтва жіночих статевих органів (КЖСО)¹⁷.

Фізичне насильство – це форма домашнього насильства, що охоплює ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру¹⁸.

Ідеальним прикладом фізичного домашнього насильства може слугувати кейс «17 ударів гайковим ключем»: «02 лютого 2021 року близько 22:00 год ОСОБА_1, перебуваючи у квартирі за адресою: АДРЕСА_1, під час словесного конфлікту, який виник на ґрунті особистих неприязних відносин між ним та його дружиною – ОСОБА_2, вчиняючи протиправні дії щодо останньої, пов'язані з домашнім насильством, маючи умисел на заподіяння тілесних ушкоджень, діючи умисно, взяв рукою ОСОБА_2 за волосся, після чого наніс їй близько 17 ударів кулаком правої руки та розвідним гайковим ключем по обличчі, голові, лівій та правій руці, тулубі та ногах, чим спричинив потерпілій ОСОБА_2 тілесні ушкодження у вигляді двох ран на передній поверхні правої гомілки, точкових крововиливів у ділянці обличчя, садна в потиличній ділянці голови зліва, крововиливів у ділянці кута нижньої щелепи зліва, в ділянці внутрішнього кута правого ока, на лівому плечовому

¹⁶ Харитонova О. В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Харків, 2018. С. 39.

¹⁷ Types of crime. Domestic abuse. URL: <https://www.victimsupport.org.uk/crime-info/types-crime/domestic-abuse/>.

¹⁸ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

суглобі, в ділянці лівої лопатки, на лівому плечі, на правому плечі, на правій гомілці, на лівому стегні, на лівій гомілці, осадження шкіри на лівій гомілці, які, відповідно до висновку експерта, належать до легких тілесних ушкоджень з короткочасним розладом здоров'я»¹⁹.

Прояви фізичного насильства:

- ✓ ляпаса, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання;
- ✓ незаконне позбавлення волі;
- ✓ завдання побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень;
- ✓ залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває у небезпечному для життя стані.

Для належної ідентифікації домашнього насильства варто розуміти прояви фізичного насильства у постраждалих:

- ✓ погіршення фізичного здоров'я;
- ✓ синці, забиті місця, відсутність зубів, ушкодження кісток та м'яких тканин;
- ✓ наявність частково залікованих попередніх травм, сліди укусів, опіки незвичайної форми та в різних частинах тіла;
- ✓ поганий догляд за ротовою порожниною, недотримання правил особистої гігієни, відсутність догляду за волоссям, нігтями;
- ✓ втрата ваги, зневоднення;
- ✓ викиди плоду, мертвонароджені діти, передчасні пологи;
- ✓ недостатність ваги у немовлят²⁰.

Психологічне насильство – це форма домашнього насильства, що містить словесні образи, погрози, зокрема щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність спричинила у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб,

¹⁹ Єдиний державний реєстр судових рішень. Вирок Рівненського міського суду від 24 лютого 2021 р. Справа № 569/3525/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95100377>

²⁰ Матеріали тренінгу «Протидія гендерно зумовленому насильству, в тому числі домашньому насильству: чому це так важливо і як мобілізувати діяльність у цьому напрямку» (20–21 січня 2022 р.); ГО «Ла Страда».

емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи²¹.

Для прикладу: «25.11.2020 близько 10.00 ОСОБА_1, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, за адресою АДРЕСА_4, влаштував сварку, в ході якої висловлювався на адресу колишньої співмешканки ОСОБА_2 грубою нецензурною лайкою, ображав. В результаті протиправних дій з боку ОСОБА_1 потерпіла ОСОБА_2 зазнала психологічного насильства, яке виразилось у словесних образах, погрозах, залякуванні, які викликали в останньої психологічні страждання та погіршення якості життя. Внаслідок зазначених протиправних дій виникли підстави для констатації надлишкових перешкод у потерпілої ОСОБА_2, які утворилися у її життєдіяльності внаслідок дій ОСОБА_1, зумовили порушення звичного стереотипу її життєдіяльності, завдали утиску фундаментальним особистим цінностям і потребам в особистому та фізичному благополуччі, в активній й продуктивній життєдіяльності, упевненості в собі та у майбутньому.

З урахуванням індивідуально-психологічних особливостей особистості ОСОБА_2 ситуація є для неї суттєво психотравмуючою (стрессогенною), що безпосередньо викликає психічний дискомфорт, зумовивши тривалі та інтенсивні фізичні й психологічні страждання, які існують досі. Внаслідок дій ОСОБА_1 у ОСОБА_2 виникли тривалі, інтенсивні й негативні за своїми проявами фізичні та психологічні (моральні) страждання, зміст яких локалізований у межах зазначеної ситуації. Проведено судово-психологічну експертизу.

Об'єктивно з'ясувавши обставини справи, підтверджені доказами та оцінені відповідно до ст. 94 КПК, суд дійшов висновку, що відбулося діяння – злочин, у вчиненні якого обґрунтовано обвинувачується ОСОБА_1, а саме: домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення психологічного насильства щодо особи, з якою винний перебував у сімейних відносинах, що призводить до психологічних страждань, погіршення якості життя

²¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

потерпілої особи, відповідальність за який передбачена ст. 126-1 КК України»²².

Психологічне насильство найчастіше застосовується кривдниками у таких формах, як:

газлайтинг – форма психологічного насильства, коли особу змушують сумніватися у адекватності сприйняття та у самій реальності;

бодішеймінг – практика приниження особи висміючими та критичними коментарями, які змушують особу соромитися свого тіла;

стоуволінг – закам'яніння, зачерствіння, відмова комунікувати та взаємодіяти²³.

Прояви психологічного насильства:

- ✓ словесні образи, погрози;
- ✓ приниження, переслідування, залякування;
- ✓ навіювання почуття провини, невпевненості;
- ✓ заборона бачитися із рідними чи близькими тощо.

Проявами психологічного насильства у постраждалої особи будуть:

- ✓ невідповідність пояснень жінки щодо походження отриманих ушкоджень;
- ✓ дійсність не відповідає історіям про відвідання різних лікарів;
- ✓ відкладання часу звернення по психологічну допомогу або відмова від неї чи будь-якого зовнішнього втручання, спрямованого на прояснення та корекцію ситуації;
- ✓ наявність скарг психосоматичного характеру;
- ✓ недостатнє лікування та невиконання приписів, що їх надає лікар, через «брак часу», «відсутність грошей», «необхідність

²² Єдиний державний реєстр судових рішень. Вирок Держинського міського суду від 15 лютого 2021 р. Справа № 225/386/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94879938>.

²³ Харитонова О. В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Харків, 2018. С. 40.

виконувати хатні обов'язки», «незначущість хвороби» тощо. Альтернативою може стати «надмірне» лікування або самолікування, коли жінка на власний розсуд намагається позбутись симптомів (головний біль, біль у кінцівках, у спині та животі тощо) без визначення реального діагнозу. Наприклад, жінка може «лікувати» поламани ребра валокордином, приписуючи біль у грудях серцевому нападу; позбуватись від «болю у м'язах спини» при відбитих нирках тощо;

- ✓ страхи, необумовлена тривожність, нерішучість, повна безініціативність і відчуття безпорадності;

- ✓ депресія, нав'язливі рухи та думки, схильність до одноманітних рухів та дій на кшталт розгойдування в кріслі, різання паперу, розчісування одного й того ж пасма волосся тощо;

- ✓ надмірне збудження, безсоння або, навпаки, підвищена сонливість та уповільнення рухів (останні вважаються проявом «лінощів», «нездатності добре виконувати свої домашні обов'язки» та підсилюють відчуття провини);

- ✓ втрата соціальних контактів з родичами, друзями, гостре відчуття самотності та ізольованості;

- ✓ уникання погляду в очі, приниженість у поведженні, похапливість;

- ✓ нереалістичні надії щодо розвитку визначних талантів дитини поряд із впевненістю в безперспективності її майбутнього;

- ✓ суїцидальні наміри, погрози позбавити себе життя;

- ✓ почуття провини за отримані фізичні ушкодження;

- ✓ звуження свідомості, нездатність адекватно оцінювати власне майбутнє, свої та вчинки інших людей, поєднання підозрливості з безмежною довірливістю²⁴.

Економічне насильство – це форма домашнього насильства, що охоплює умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні

²⁴ Матеріали тренінгу «Протидія гендерно зумовленому насильству, в тому числі домашньому насильству: чому це так важливо і як мобілізувати діяльність у цьому напрямку» (20–21 січня 2022 р.); ГО «Ла Страда».

необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру²⁵.

Приміром: «з листопада 2019 до січня 2020 року ОСОБА_3, будучи працездатною, не маючи постійного місця роботи, проживаючи в одній квартирі з матір'ю ОСОБА_1 за адресою: АДРЕСА_1, та користуючись емоційною залежністю останньої, систематично вчиняв щодо останньої економічне насильство, що виразилось у безоплатному користуванні комунальними послугами, вживанні продуктів харчування, що були придбані за кошти потерпілої, а також відсутності з його боку матеріальної підтримки матері та проживання повністю за її рахунок»²⁶.

Прояви економічного насильства:

- ✓ позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними;
- ✓ залишення без догляду або піклування;
- ✓ першкоджання в отриманні лікування чи реабілітації;
- ✓ заборона працювати (навчатися) або примушування до праці тощо.

Проявами економічного насильства у постраждалої особи будуть:

- ✓ недостатність/відсутність можливості розпоряджатися сімейним бюджетом і власними коштами;
- ✓ відмова від роботи або навчання під тиском кривдника;
- ✓ робота на посаді/ робочому місці, обраному під тиском кривдника;
- ✓ робота, зумовлена необхідністю утримувати члена сім'ї, який водночас контролює (забирає) всі фінанси в родині;
- ✓ одяг, взуття, які не відповідають сезону та погодним умовам;

²⁵ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

²⁶ Єдиний державний реєстр судових рішень. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 7 грудня 2020 р. Справа № 755/3547/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93483189>

- ✓ старезне вбрання;
- ✓ наочні ознаки існування в злиднях (незважаючи на реальні прибутки родини);
- ✓ недоїдання;
- ✓ наявність житлових проблем (негараздів) тощо²⁷.

Економічне насильство дуже складно ідентифікувати, адже його прояви, на перший погляд, є відображеннями «звичної поведінки» або турботи:

- ✓ перебирання на себе функції «чоловіка-годувальника» та обмеження можливостей жінки самореалізуватися;

- ✓ контроль усієї фінансової інформації та обмеження доступу до неї. Це може проявлятися як брехня про реальні статки;

- ✓ перешкоджання освіти і зайнятості жінки. Може набувати різних форм – від прямої заборони до створення відповідних психологічних умов;

- ✓ контроль за її грішми або витратами і майном. Проявляється у проханні довести, на що саме жінка витрачає гроші, через відповідну звітність;

- ✓ контроль за доступом до економічних ресурсів. Коли партнер не дозволяє жінці «торкатися грошей», зокрема відмовляє їй у доступі до кредитних і дебетних банківських карток, чекових книжок, навіть якщо гроші на них належать жінці; забороняє розпоряджатися своєю власністю;

- ✓ перешкоджання придбанню економічних активів. Коли партнер намагається робити всі великі покупки, як-от квартира чи автомобіль, на своє ім'я;

- ✓ перешкоджання використанню власних ресурсів. Це розподіл витрат за принципом «ми витратимо спочатку твоє, а потім кожен своє»; примусове вилучення ресурсів; крадіжка чи продаж без відома власника;

- ✓ усунення чоловіка від економічної участі в житті родини. Жінка сплачуватиме рахунки, купуватиме їжу й одяг, оплачуватиме

²⁷ Матеріали тренінгу «Протидія гендерно зумовленому насильству, в тому числі домашньому насильству: чому це так важливо і як мобілізувати діяльність у цьому напрямку» (20–21 січня 2022 р.); ГО «Ла Страда».

медичні витрати, борги, іпотеку тощо, а коли ресурсів не вистачатиме, змушена буде просити у чоловіка. У такій ситуації чоловік весь час підкреслюватиме, що саме зроблено за його кошти, а основні заробітки витрачатиме на власний розсуд;

✓ провокування економічних витрат. Це може відбуватися шляхом примусу до непотрібних/необхідних покупок або через псування або руйнування майна і речей, які належать жінці;

✓ насилля може проявлятися у відмові виплачувати аліменти на утримання дитини, у приховуванні реальної заробітної плати за офіційного звернення жінки щодо стягнення аліментів²⁸.

Сексуальне насильство – це форма домашнього насильства, що охоплює будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, зокрема вчинені стосовно дитини або в її присутності²⁹.

Для прикладу: «ОСОБА_3 з 2015 року (точної дати початку вчинення злочинної дії не встановлено) до 31.03.2019, діючи з єдиним злочинним умислом, спрямованим на вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із оральним проникненням у тіло іншої особи з використанням геніталій (згвалтування), повторно, знаходячись за місцем свого мешкання за адресою: Харківська область, Красноградський район, с. Березівка, вул. Стоббова, буд. 169, вчиняв насильницькі дії щодо своєї малолітньої (а після 19.03.2019 – неповнолітньої) доньки ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1. Так, ОСОБА_3 впродовж вказаного періоду, здебільшого в нічний час доби, перебуваючи за місцем свого мешкання, усвідомлюючи свою фізичну та перевагу у віці, застосовував фізичне насильство щодо ОСОБА_2 шляхом завдання останній ударів руками по обличчю або утримування рукою за головою, висловлював їй погрози

²⁸ Економічне насильство: як його розпізнати та не стати заручницею «золотої клітки»? Проект Кешер. URL: <https://www.projectkesher.org.ua/news/ekonomichne-nasyl-stvo-iaak-yoho-rozpiznaty-ta-ne-staty-zaruchnytseiu-zolotoi-klitky/>.

²⁹ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

фізичною розправою за умови спротиву, які реально сприймалися потерпілою, після чого поміщував свої геніталії до її рота та таким чином примушував ОСОБА_2 вступати з ним у неприродні статеві зносини, орально проникаючи в тіло останньої. Протягом зазначеного періоду потерпіла ОСОБА_2, яка через малолітній вік, фізичне та психічне насильство, що до неї застосовувалось, залякана та змушена приховувати злочин, що вчинявся стосовно неї, вступала в статеві зносини зі своїм батьком ОСОБА_3, за яких останній з використанням своїх геніталій орально проникав до її тіла»³⁰.

Прояви сексуального насильства:

- ✓ примус до статевого контакту;
- ✓ вчинення дій сексуального характеру у присутності дитини або стосовно дитини незалежно від її згоди;

- ✓ примус до небажаних форм статевих контактів.

Прояви сексуального насильства у постраждалої особи:

- ✓ порушення сексуальності, зокрема зниження або втрата сексуального потягу;

- ✓ сексологічні та сексопатологічні симптоми;
- ✓ розриви статевих органів;
- ✓ захворювання, що передаються статевим шляхом;
- ✓ травми та пошкодження статевих органів;
- ✓ наявність викиднів, мертвонароджених дітей та небажаних вагітностей³¹.

Домашнє кібернасильство – незаконний моніторинг електронних акаунтів, копіювання листування, документів та фото інтимного партнера. Європейський суд з прав людини рішенням у справі «Baturugă v. Romania» вперше ідентифікував явище кібернасильства як одного з видів домашнього насильства над жінками.

³⁰ Єдиний державний реєстр судових рішень: Ухвала Красноградського міського суду від 11 квітня 2019 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92232681>.

³¹ Матеріали тренінгу «Протидія гендерно зумовленому насильству, в тому числі домашньому насильству: чому це так важливо і як мобілізувати діяльність у цьому напрямку» (20–21 січня 2022 р.); ГО «Ла Страда».

Заявниця скаржилася на насильницьку поведінку свого колишнього чоловіка, але кримінальне провадження було припинено національним судом, головню на підставі того, що його поведінка була недостатньо серйозною, щоб кваліфікуватись як правопорушення. Крім того, влада не розглядала справу з точки зору домашнього насильства³². Водночас не було реакції на вимогу заявниці провести електронний огляд сімейного комп'ютера, стверджуючи, що її колишній чоловік протиправно переглядав її електронні сторінки, зокрема акаунт у Facebook, і робив копії її розмов, приватних документів і фотографій. Оскарження рішення не дало результату, адже апеляційний і касаційний суди відхилили скаргу з формальних підстав, не вважаючи оскаржувані дії складовою насильства³³.

У своєму рішенні ЄСПЛ нагадав, що домашнє насильство не сприймається обмежено лише як акти фізичного насильства, а охоплює, зокрема, психологічне насильство чи цькування. Крім того, кібернасильство нині визнається аспектом насильства над жінками та дівчатами і може набувати різних форм, як-от вторгнення в комп'ютер, а також доступ до обміну та маніпулювання даними і зображеннями, включаючи особисті дані: «В контексті домашнього насильства кіберспостереження часто здійснюють інтимні партнери». ЄСПЛ погоджується із аргументом заявниці, що такі дії, як моніторинг, доступ чи збереження кореспонденції подружжя без права на це, мають бути враховані, коли національні органи розслідують факти домашнього насильства³⁴.

У рішенні ЄСПЛ «Володіна проти Росії» простежуються такі види домашнього кібернасильства:

кіберхарасмент – це систематичні дії щодо дорослої людини в інтернеті, що завдають їй психологічної і моральної шкоди: сексуальні домагання; тролінг – обзивання, насміхання, приниження;

³² Buturugă v. Romania (Requête no 56867/15). 11 février 2020. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-200842%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-200842%22]}).

³³ Зоріна Є. Пари, які потайки в соцмережах відстежують одне одного, мають знати, що це кібербулінг. *Закон і бізнес*. URL: <https://zib.com.ua/ua/145156.html>.

³⁴ Buturugă v. Romania (Requête no 56867/15). 11 février 2020. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-200842%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-200842%22]}).

погрози; поширення наклепів про людину; поширення фото з її невдалим або спеціально спотвореним зображенням; оприлюднення особистої інформації про особу без її дозволу;

кіберсталкінг – використання електронних комунікацій для переслідування жертви, визначення її місця перебування, місця навчання та роботи з метою завдати їй моральної і психологічної шкоди, залякати, підірвати авторитет, завдати шкоди у нових стосунках;

порнопомста – поширення в інтернеті фото та відео інтимного змісту інших людей із принизливими написами, або на спеціальних сайтах, через які надають сексуальні послуги³⁵.

Прояви домашнього кібернасильства:

✓ партнерка вказує на те, з ким можна дружити у соціальних мережах, а з ким – ні;

✓ партнер/ка надсилає негативний, образливий та погрожуючий контент;

✓ партнер/ка використовує додатки, щоб стежити;

✓ партнер/ка принижує у своїх публікаціях;

✓ партнер/ка тисне, щоб відправляти своє оголене фото;

✓ партнер/ка змушує давати усі паролі профілів;

✓ партнер/ка прагне постійно підтримувати зв'язок по телефону;

✓ партнер/ка регулярно перевіряє повідомлення, дзвінки, фотографії та ін.

Проявами домашнього кібернасильства є повсякденні речі, на які подружжя чи партнери не звертають увагу, особливо у час романтичних стосунків.

Домашнє насильство – поширена форма насильства в мирний час, від якої страждають близько 30% жінок у всьому світі, згідно з дослідженнями Всесвітньої організації охорони здоров'я³⁶, та

³⁵ Volodina v. Russia (№ 2) (application № 40419/19) 14 September 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-194321>

³⁶ Devastatingly pervasive: 1 in 3 women globally experience violence. URL: <https://www.who.int/news/item/09-03-2021-devastatingly-pervasive-1-in-3-women-globally-experience-violence>

зростає в умовах війни. Адже насильство в умовах війни набуває нових форм прояву, стає ще більш жорстокішим. Утім, через наявність інших завдань, пов'язаних із війною, таке явище, як домашнє насильство, стає менш помітним, а постраждали – незахищені. Водночас за жодних обставин насильство не може бути виправданим, а тому потрібно ефективно реагувати на таке явище, вчасно надавати постраждалим допомогу, попри воєнний стан у державі.

Домашнє насильство хоч і визначається як пов'язане з «війною», але в підсумку знаходиться десь окремо від неї – трактується як «не-війна». Таким чином, домашнє насильство постає як те, що пов'язане з насильством війни, однак не всі випадки домашнього насильства у часі війни однакові. І хоча домашнє насильство і з'являється в цьому політичному дискурсі, що позиціонує його як пов'язане з насильством, яке зрештою не є частиною війни.

Історії про домашнє насильство можуть сприяти розумінню того, як війна виявляється через безліч насильств, нерівномірно розподілених у світі, однак можуть ускладнити цю історію та протидіяти їй, привертаючи увагу до насильства, підпорядкування та контролю, які є ендемічними у забезпеченні маскуліністського захисту³⁷.

Виникла необхідність виокремити такий вид домашнього насильства, як домашнє насильство у часі війни: це форма домашнього насильства, що охоплює фізичне, психологічне, сексуальне, економічне та кібернасильство, яке виникає під час війни, під впливом подій війни на свідомість та поведінку кривдників, як наслідок – руйнування структур підтримки і систем, які не доступні постраждалим від домашнього насильства.

Для прикладу: «Розглянувши у відкритому судовому засіданні кримінальне провадження за обвинуваченням ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1, уродженця та мешканця АДРЕСА_1, громадянина України, з повною базовою загальною середньою освітою, не працюючого, одруженого, військовозобов'язаного, учасника

³⁷ Harriet Gray. The 'war'/'not-war' divide: Domestic violence in the Preventing Sexual Violence Initiative. *The British Journal of Politics and International Relations*. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1369148118802470>.

АТО, раніше не судимого, у вчиненні кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 126-1 КК України. ОСОБА_1, обвинувачується в тому, що він, порушуючи вимоги ст. 28 Конституції України, згідно з якою кожен має право на повагу до його гідності, а також порушуючи вимоги Закону України «Про запобігання та протидії домашньому насильству», безпричинно, умисно систематично вчиняє насильство щодо своєї дружини ОСОБА_2, що призводить до психологічних страждань останньої. Це виразилось у формі втрати енергійності, втоми, фізичного дискомфорту, втрати повноцінного сну та відпочинку. А саме: ОСОБА_1 неодноразово, не маючи підґрунтя, вчиняв щодо своєї дружини дії, виражені у словесних образах, висловлюваннях в її адресу словами нецензурної лайки, приниженні та залякуванні, тим самим викликав у ОСОБА_2 побоювання за свою безпеку, спричинив емоційну невпевненість, нездатність захистити себе та завдав шкоду її психічному здоров'ю»³⁸.

Підвищений ризик домашнього насильства у час війни:

- після повернення із зони збройного конфлікту – труднощі у працевлаштуванні та соціальній адаптації до звичайного життя;
- загроза насильства (фізичного, психологічного, економічного, сексуального) щодо членів сімей та родичів колишніх бійців АТО;
- якщо партнер/ка пережили зґвалтування у часі війни.

Домашнє насильство виникає після війни там, де воно було й до війни: коли для сім'ї це була стала модель поведінки; звичайним було і образити, і вдарити. Водночас, якщо чоловік/дружина до війни не вчиняв/ла насильство, після війни – це результат довготривалого напруження та стресу, постійного режиму підвищеної пильності; насильство може проявитися як результат втрати самоконтролю, нездатності вчасно опанувати агресію. І без допомоги психолога, фахового спеціаліста, підтримки й розуміння родини тут точно не обійтись.

³⁸ Вирок Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області від 22 лютого 2022 р. URL: <https://opendatabot.ua/court/103507612-fc69607ca7b466f74c63739c3b952774>

Шлях повернення до мирного життя тривалий і непростий. І від того, як його пройде боєць, чи знайде він себе в нинішньому суспільстві, чи зможе інтегрувати свій досвід у мирному житті, у сім'ї – залежатимуть і його стосунки з рідними. За час, що чоловік був на війні, змінився не тільки він, змінилася і його дружина.

У родині за тривалий час відсутності чоловіка-батька відбувся перерозподіл обов'язків, по-новому влаштовано життя. Сім'я жила в режимі очікування, страху. У реальності бій може тривати раз у день чи раз у п'ять днів, а в дружини він триває 24 години на добу сім днів на тиждень. І часто подружжя чекає один від одного, що, повернувшись, вони побачать ту людину, яку залишили до війни.

У тих сім'ях, де жінки розуміють, що чоловік повернувся іншим і готові заново з ним знайомитися, цей процес менш болісний. І ефективніше. Слід зрозуміти чоловіка-військового/захисника, прийняти його з тим досвідом, що він був на війні: стріляв у людей, втрачав друзів і чимало пережив.

Прикладом цього є історія однієї сім'ї: «Мій чоловік пішов на війну добровольцем. І до війни він був не дуже реалізованою людиною, наше сімейне життя не було затишним. Він думав, що «там» усе залагодиться. А повернувся – стало ще гірше. Він зривався, ми постійно сварилися... Я бачу, що чоловік потребує допомоги. Він ночами не може спати. Інколи кидається і вигукує: «Міни, міни». Не може це контролювати. Гадає, що алкоголь допоможе, але стає ще гірше... І найстрашніше – від цього страждаю не тільки я, а й особливо наш п'ятирічний син. Та коли я заговорила про розлучення, бо не можу так жити, і не хочу, щоб син бачив наші сварки, – чоловік почав погрожувати, що накладе на себе руки. А я... а я не готова брати на себе таку відповідальність. Я не знаю, чи він це зробить, чи ні. І якщо так, то не знаю, як я зможу із цим жити. Зараз чоловік лікується в реабілітаційному центрі. За той час, що він був на війні й пізніше, я навчилася жити без нього. Я б не сказала, що війна стала причиною нашого розриву. Війна загострила наші й так не дуже прості взаємини...»³⁹.

³⁹ Ірина Виртосу. Війна, яка не відпускає. Про домашнє насильство в сім'ях АТО. *Українська правда*. URL: <https://life.prawda.com.ua/society/2016/07/4/214486/>.

1.3. Цикл домашнього насильства. Трикутник Карпмана. Вигоди від домашнього насильства

Американська дослідниця Леонора Валкер у своїх дослідженнях з'ясувала особливості домашнього насильства. Вона описала цикл насильства, і цей клінічний опис вплинув на розуміння фахівцями того, як можна розірвати «коло» насильства⁴⁰.

Домашнє насильство – повторюваний зі збільшенням частоти цикл дій, що містить 4 стадії:

1. Наростання напруги в сім'ї. У стосунках зріє невдоволення, порушується спілкування між членами сім'ї. На цій стадії потерпіла сторона намагається втихомирити агресора.

2. Насильницький інцидент. Відбувається спалах жорстокості емоційного або фізичного характеру. Супроводжується запеклими суперечками, звинуваченнями, погрозами, образами, залякуванням.

3. Примирення. Кривдник просить вибачення, пояснює причину жорстокості, перекидає провину на жертву, іноді заперечує те, що сталося або переконує жертву в перебільшенні подій («роздула з мухи слона»).

4. Спокійний період («медовий місяць»). Насильницький інцидент забутий, кривдник прощений. Фаза називається «медовий місяць» тому, що якість стосунків між партнерами на цій стадії повертається до початкового: квіти, побачення, прохання агресора пробачити його. Після «медового місяця» стосунки повертаються на першу стадію, і цикл повторюється⁴¹.

Цикл насильства може мати різну тривалість і обертатися по-різному. Проте тенденцією є те, що з часом фаза каяття та примирення стає дедалі коротшою, а прояв фази вибуху – інтенсивнішим.

⁴⁰ Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / укладачі: Мустафаєв Г. Ю., Довгаль І. І. Київ, 2011. С. 14.

⁴¹ «Розірви коло» – інформаційна кампанія Фонду ООН у галузі народонаселення. URL: <https://www.facebook.com/tozirvykolo>.

На процес протікання циклу найбільше впливають психоемоційний та фізичний стан членів сім'ї⁴².

Цикл домашнього насильства має здатність прокручування раз на рік (навіть раз на 10 років), однак є велика кількість випадків, коли цикл насильства прокручується декілька разів за добу. Розуміння і визначення стадії циклу домашнього насильства дає змогу ефективніше працювати над справою, призначати заходи на програмі для кривдника, цілеспрямованішою стає робота психолога та соціальних служб.

Видатний американський психотерапевт Стівен Карпман запропонував модель взаємодії між людьми, яку прийнято називати «трикутником Карпмана», або «драматичним трикутником». У цьому трикутнику є три ролі: Переслідувач (Кривдник), Жертва (Постраждала особа) та Рятівник. Багато хто не замислюється над тим, яким чином він отримує ту чи іншу роль, а відтак – не підозрює, що грає за визначеним повторюваним сценарієм. Кривдник у драматичному трикутнику виконує активну роль переслідувача, тирана, агресора; ним керує справедливе, з його точки зору, обурення, впевненість у правоті, прагнення досягти перемоги. Постраждала особа відчуває паніку, страх, незахищеність, образу. Рятівником керує жалість, співчуття, обов'язок, відповідальність. Особливістю динамічного трикутника є те, що ролі постійно змінюються. Таким чином, одна людина може одночасно бути і кривдником, і постраждалою особою, і рятівником. Просто ці ролі будуть проявлятися у різних стосунках з іншими. Драматизм взаємодії у трикутнику пов'язаний з витісненими емоціями. Саме вони створюють внутрішнє напруження у виконанні кожної з ролей і спонукають до постійного відтворення насильницького сценарію. Причини витіснення емоцій можуть ховатися в дитячих історіях осіб і почасти не усвідомлюватися ними, як і, власне, перебування у драматичному трикутнику. Часто такі особи потерпали від жорстокого поводження або пережили іншу психологічну травму. Тому насильство і переслідування стають для них певною «нормою життя», а вихід із трикутника вбачається неможливим⁴³.

⁴² Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: теоретична частина. Київ, 2020. С. 73.

⁴³ Там само. С. 75.

Вигоди від домашнього насильства сформовані чоловіками, які, згідно зі судовим рішенням, брали участь у корекційній програмі для осіб, які вчинили домашнє насильство. Фасилітатор запитав у чоловіків, яку користь вони отримували від насильства. Спочатку учасники заперечували будь-яку вигоду від насильства. Коли ж фасилітатор припустив, що вони, мабуть, таки щось отримують від такої поведінки, інакше б вони не продовжували діяти таким чином, тоді чоловіки уклали цей список, який закінчився тоді, коли на чорній дошці розміром 4 на 8 футів вже не залишилось жодного місця.

Наступне запитання, яке можна задати тим чоловікам: «Навіщо припиняти?».

Вигоди від домашнього насильства

1. Вона боїться і не піде гуляти та витратити гроші.
2. Добиваюсь свого: йду, куди хочу.
3. Повага.
4. Вона не сперечається.
5. Відчуваю себе начальником: вона звітує мені про те, де знаходиться: Я вирішую.
6. Допомогає стосункам тривати – вона занадто сильно боїться, щоб піти.
7. Отримую гроші.
8. Отримую секс.
9. Тотальний контроль у прийнятті рішень.
10. Використовую гроші на наркотики.
11. Мені непотрібно змінюватися заради неї.
12. Влада.
13. Вирішую, куди піти/поїхати (як парі).
14. З ким зустрітись.
15. Який одяг носити.
16. Контролюю дітей.
17. Якщо вона запізнилась, то більше не буде.
18. Залякування.
19. Вона налякана і не може протистояти мені.
20. Можу переконати її, що вона невдаха.

21. Вона почуває себе менш вартісною, тому виконує мої забаганки.
22. Вона заглядатиме мені у вічі й прийматиме мої рішення без суперечок.
23. Вирішую її соціальне життя – що вона вдягає, щоб відповідати моєму іміджу своєю поведінкою.
24. Вона не може притягнути мене за минулі побиття, тому що в неї немає друзів, які б підтримали її, і вона заплуталась у моїй брехні.
25. Переконую її, що вона «зійшла з катушок».
26. Переконую її, що вона неприваблива.
27. Переконую її, що вона у всьому винна.
28. Переконую, що проблема в ній.
29. Я можу звалити на неї всю брудну роботу.
30. Можу використати дітей, щоб «шпигували» за мамою.
31. Діти не розкажуть мамі, що я зробив.
32. Діти погоджуються зі мною.
33. Не має потреби розмовляти з нею.
34. Я – король замку.
35. Роблю себе важкодоступним для неї.
36. Маю на кому розрядитись.
37. Маю на кого зігнати злість.
38. Вона не подзвонить у поліцію.
39. Кажу дітям, щоб вони не слухали маму.
40. Змусити її відмовитися від обвинувачення.
41. Змусити її допомагати мені у питаннях з її родиною, моєю родиною, поліцейськими, суддею, Програмою заохочення безпечних громад, прокурорами і т. д.
42. Вона сама винна у побитті.
43. Вона – предмет.
44. Я маю няньку-робота, прислугу, секс, їжу.
45. Посилює ЕГО.
46. Вона каже мені, що я класний.
47. Хвастоці.
48. Якщо вона працює – я маю її гроші.
49. Змусити її звільнитися з роботи, щоб вона доглядала за домом.

50. Ізолюю її, щоб друзі не могли протистояти мені.
51. Вирішую, скільки грошей витратити.
52. Я годувальник.
53. Купую іграшки, які мені хочеться.
54. Маю час для себе.
55. Вона змушена залежати від мене, коли я ламаю її речі.
56. Я маю знати все.
57. Вона няня-покоївка.
58. Вона заспокоює мене.
59. Вечеря на столі.
60. Запрошую друзів, знаючи, що це додасть їй роботи.
61. Жодних компромісів = більше свободи.
62. Не змушений вислуховувати її скарги, що я їй не відзвітувався за щось.
63. Вона працює на мене.
64. Я не повинен їй допомагати.
65. Я не повинен гуляти з нею чи дітьми.
66. Визначаю цінності дітей – з ким вони граються, в яку школу ходять, або змушую їх ігнорувати процес – диктую їм «необхідну» їжу, одяг, відпочинок тощо.
67. Диктую реальність тощо.
68. Діти на моєму боці і проти неї.
69. Діти роблять те, що я скажу.
70. Виховую дітей/її, щоб вони допомагали робити те, що маю робити я.
71. Змушую дітей мовчати про насильство.
72. Не потрібно вставати, виносити сміття, глядіти дітей, мити посуд, вставати до дітей вночі, прати, міняти підгузки, прибирати, відвозити дітей у призначені місця чи на заходи, протирати підлогу, чистити холодильник і т. д.
73. Нікому не звітую.
74. Роби, що і коли заманеться.
75. Змушую її ігнорувати/заперечувати мою історію насильства та іншу безвідповідальну поведінку.
76. Пишу історію.
77. Визначаю майбутнє.
78. Якщо вона обере битву, то їй це багато коштуватиме.

79. Доводить мою вищість.
80. Виграю всі суперечки.
81. Не потрібно вислуховувати її побажання, скарги, гнів, страхи тощо.
82. Роблю так, аби вона визнала, що це її вина.
83. Створюю правила і порушую їх, коли мені захочеться⁴⁴.

1.4. Суб'єкти домашнього насильства

Домашнє насильство – це сфера не стільки дому у фізичному сенсі слова, місця постійного перебування особи. Це певний символічний простір, де «домашність» формулюється через окреслення кола осіб, на яких поширюється дія законодавства про домашнє насильство. Це означає, що поняття «спеціальний суб'єкт – спеціальний потерпілий» для кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, та кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, визначається за допомогою ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»⁴⁵.

Дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству незалежно від факту спільного проживання поширюється на таких осіб:

- 1) подружжя;
- 2) колишнє подружжя;
- 3) наречені;
- 4) мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя);

⁴⁴ Матеріали тренінгу «Навички для ефективного розгляду справ, пов'язаних з домашнім насильством», Програма USAID «Нове правосуддя» (17 листопада 2020 року).

⁴⁵ Харитонова О. В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Харків, 2018. С. 39.

5) особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти;

6) особи, які мають спільну дитину (дітей);

7) батьки (мати, батько) і дитина (діти);

8) дід (баба) та онук (онука);

9) прадід (прабаба) та правнук (правнучка);

10) вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка);

11) рідні брати і сестри;

12) інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука);

13) діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими;

14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням;

15) прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя.

Водночас, дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству поширюється також на інших родичів, інших осіб, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, за умови спільного проживання, а також на суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству⁴⁶.

Для ідентифікації суб'єкта домашнього насильства, а саме кривдника/агресора/абузера, варто окреслити перелік ознак, що дасть змогу ідентифікувати та зупинити ці стосунки на стадії наростання напруги.

Портрет кривдника. Кривдники – це особи, що звикли всі життєві труднощі вирішувати за допомогою агресії, за якою насправді приховуються невпевненість, тривога та страх. Часто такі люди діють за принципом: «Я дістану вас, щоб ви не дістали

⁴⁶ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

мене». Самооцінка у кривдників може бути завищеною чи приховано заниженою – за бажання мати високу самооцінку. Вони характеризуються втратою віри в близьких і гіпертрофованою вірою в себе. Відтак це призводить до стигматизації близьких людей та нав'язування їм соціальних ролей: «нероба», «нікчема», «погана господиня/мало заробляєш», «невдаха», «неспроможний», «погана мати/поганий батько», «невігласка» тощо. А через це – до штучного поліпшення власної самооцінки. Така поведінка пов'язана з деформованими спробами вирішити власні дитячі психологічні травми та позбутися нестерпних внутрішніх переживань⁴⁷.

Аб'юзери заперечують власні погані вчинки або знецінюють їх, вважають себе бездоганними, і брешуть про себе, своє життя, дії і почуття, майстерно перекладають відповідальність на іншу людину, змушуючи в це вірити. Боязнь, страх, тривога, гнів, сум'яття, безсилля і порожнеча є звичайним наслідком психологічного і фізичного насильства. Аб'юзери все життя займаються самообманом, знецінюючи, ображаючи і пригнічуючи жертву, вони рятуються від відчуття власної слабкості і неповноцінності. Аб'юзер формує конструкцію образу партнера/ки, і формує згоду на примірювання цього образу, як павутиння, з якого дуже складно вирватися. Якщо постраждала фізично покинула аб'юзера, розірвавши з ним стосунки, упродовж багатьох років вона ще може перебувати в полоні психологічної залежності.

Аб'юзер ідеалізує партнера на початку стосунків. Занадто багато захоплення, компліменти – і ось партнер/ка вже «на гачку». Згодом ставлення кардинально змінюється, а постраждала особа починає мучитися.

Аб'юзер квапиться. Занадто стрімкий розвиток подій – це бажання якомога швидше підкорити постраждалу особу та прив'язати до себе.

Аб'юзер контролює. Він починає відстежувати кожен крок, дзвінок та повідомлення, починає обмежувати партнера/ку у спілкуванні з друзями та близькими.

⁴⁷ Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: теоретична частина. Київ, 2020. С. 75.

Аб'юзер має залежності. Йдеться про зловживання алкоголем, наркотичними речовинами тощо.

Аб'юзер має подвійні стандарти. Тобто він має на щось право, а партнер/ка – ні.

Аб'юзер не виконує обіцянок. З'являється розуміння, що взагалі неможливо покластися на партнера/ку.

Аб'юзер перекладає відповідальність. Звинувачує в усьому партнера/ку, навіть якщо його вина зрозуміла навіть маленькій дитині.

Аб'юзер погрожує. Поведінка партнера/ки лякає: може кидати речі, штовхати, ображати словами, його не турбує, що це когось лякає.

Аб'юзер у колі інших – інший. Так, він чудово маскується і може здаватися ідеальним іншим, а наодинці з партнером/кою він умить перетворюється на кривдника.

Аб'юзер влаштовує емоційні гойдалки. Від «дуже добре» до «дуже погано» – мить. Складно зрозуміти, від чого це залежить, але ці зльоти та падіння впливають на стан потерпілої.

Аб'юзер маніпулює і змінює реальність. Переконує партнера/ку, що це ви «не розумієте», «не пам'ятаєте» й інше⁴⁸.

Портрет постраждалої особи. Постраждалі особи часто сприймаються іншими як беззахисні й безвольні люди. У ставленні до таких осіб простежується позиція зневаги чи навіть осуду. Дуже часто люди вважають, що своєю поведінкою та особистісними рисами постраждалі особи провокують чи дозволяють насильство над собою. Спеціалістам з супроводу випадків домашнього насильства потрібно відмовитися від такої думки, адже тоді реабілітація постраждалих осіб стає неможливою. Крім того, фахівцям також потрібно враховувати й інші важливі психологічні особливості осіб, що постраждали від домашнього насильства. У таких людей особливо вразливим є ставлення до себе, якому часто властиві самокритика, самозвинувачення та всеосяжне почуття вини⁴⁹.

⁴⁸ «Розірви коло» – інформаційна кампанія Фонду ООН у галузі народонаселення. URL: <https://www.facebook.com/rozirvykolo>

⁴⁹ Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: теоретична частина. Київ, 2020. С. 82.

1.5. Захист і допомога постраждалим особам від домашнього насильства

Постраждалі особи від домашнього насильства мають отримати належний захист і підтримку з боку держави. Це означає активне втручання органів правоохоронної системи, а також залучення працівників системи соціальних послуг для надання допомоги особам, які постраждали від такого насильства. Однак, нерідко у випадках домашнього насильства трапляються ситуації, коли органи влади не застосовують активні дії для захисту постраждалих осіб від насильства та запобігання, розслідування, покарання і надання відшкодування за акти такого насильства. Зокрема, можна навести приклади із судової практики Європейського суду з прав людини. Так, у справі «Civek проти Туреччини» (Civek v. Turkey)⁵⁰ від 23 лютого 2016 року йдеться про вбивство мами заявників, яке вчинив їхній батько. Зокрема, заявники зазначають, що національні органи влади мали відповідну інформацію про реальну загрозу життю їхньої матері, однак не вжили заходів, щоб запобігти її вбивству з боку чоловіка. Європейський суд з прав людини визнав порушення ст. 2 право на життя Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

У справі «Левчук проти України»⁵¹ від 03 вересня 2020 року зазначено, що національні суди відмовили у задоволенні вимоги заявниці про виселення її чоловіка із житла, не провівши всебічного аналізу ситуації, у якій вона перебувала, зокрема, вчинення її колишнім чоловіком домашнього насильства щодо неї і її дітей. Європейський суд з прав людини у цій справі встановив порушення права заявниці на повагу до приватного життя та зазначив, що національні органи мали дослідити ступінь тяжкості ситуації з метою належного її вирішення.

З урахуванням викладеного, можна зробити висновок, що захист і надання допомоги постраждалим особам є однією із важли-

⁵⁰ Civek v. Turkey. (application № 55354/11). 23.02.2016. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:\[22003-5307105-6607289}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:[22003-5307105-6607289}).

⁵¹ Levchuk v. Ukraine (application № 17496/19). September 2020. URL: <https://rm.coe.int/case-of-levchuk-v-ukraine-eng/16809fd60a>.

вих умов запобігання новим випадкам насильства і загалом протидії домашньому насильству та/або насильству за ознакою статі. У ст. 5 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (далі – Конвенція) відображено принцип «належної уваги», який полягає у тому, що держави мають обов'язки щодо застосування активних дій для захисту постраждалих осіб та запобігання, розслідування, покарання і надання відшкодування за акти такого насильства. Згідно з ч. 1 ст. 18 Конвенції, сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для захисту всіх постраждалих осіб від будь-яких подальших проявів насильства. Ці заходи мають ґрунтуватися на: гендерному розумінні насильства щодо жінок і домашнього насильства та зосереджуватись на правах людини та безпеці постраждалих осіб; на комплексному підході з урахуванням відносин між постраждалими особами, кривдниками, дітьми та їхнім оточенням; бути спрямовані на уникнення повторної віктимізації, а також на надання самостійності та економічної незалежності жінкам постраждалим від насильства; давати можливість, де це доречно, щоб різні служби захисту та підтримки розташовувалися у тих самих приміщеннях; враховувати особливі потреби уразливих осіб, дітей та бути доступними для них⁵².

Відповідно до положень Конвенції, загальні та спеціалізовані служби підтримки можуть надавати допомогу постраждалим особам. Так, відповідно до ст. 22, сторони вживають потрібних законодавчих або інших заходів для забезпечення або організації, з дотриманням належного географічного розподілу, невідкладних, коротко- і довгострокових спеціалізованих служб підтримки будь-якій постраждалій особі, що зазнала акта насильства, які потрапляють під сферу застосування цієї Конвенції. Сторони забезпечують або утворюють спеціалізовані служби підтримки жінок для усіх жінок-жертв насильства та їхніх дітей. А у ст. 23 зазначено, що сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для того, щоб створити відповідні, легкодоступні притулки у достатній

⁵² Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Конвенція Ради Європи від 11.05.2011 р. URL: <https://rm.coe.int/1680462546>.

кількості для надання безпечного розміщення постраждалих осіб, особливо жінок та їхніх дітей, а також надання їм допомоги.

Захист постраждалих осіб від насильства та надання допомоги усім, хто її потребує, становить один із основних принципів Конвенції. Загалом основні цілі та принципи Конвенції щодо захисту та надання допомоги постраждалим особам від домашнього насильства всебічно втілені у національному законодавстві. Так, у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»⁵³ запропоновано комплексний підхід до боротьби з домашнім насильством та запроваджено дієвий механізм надання допомоги та захисту постраждалим особам від домашнього насильства. Також з метою забезпечення комплексного, скоординованого підходу постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658 затверджено «Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі»⁵⁴, а постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2021 р. № 145 затверджена Державна соціальна програма запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року⁵⁵. Також урядом затверджене «Типове положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі» (постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 654)⁵⁶, «Типове

⁵³ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

⁵⁴ Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі: Постанова КМУ від 22 серпня 2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>.

⁵⁵ Питання Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року: Постанова КМУ від 24 лютого 2021 р. № 145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D0%BF#Text>.

⁵⁶ Типове положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі»: постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2018-%D0%BF#Text>.

положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі» (постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 655)⁵⁷.

Аналіз законодавства дає змогу зробити висновок, що надання допомоги та захист постраждалих осіб від домашнього насильства здійснюється за такими напрямками:

1. Надання постраждалим особам інформації про їхні права та можливості реалізації таких прав зрозумілою їм мовою або через перекладача чи залучену третю особу, яка володіє мовою, зрозумілою постраждалим особам

Обов'язковою частиною програми захисту і підтримки постраждалої особи є надання інформації. А це дає змогу ухвалювати рішення щодо вирішення проблеми та мінімізації ризиків у подальшому. Така інформація необхідна найперше для того, щоб постраждала особа могла обрати найбільш необхідний та ефективний засіб правового захисту від дій кривдника, а також отримати певний вид допомоги, зокрема медичну, соціальну чи психологічну, відповідно до її потреб. Таке інформування також охоплює своєчасне отримання інформації про остаточні рішення суду та процесуальні рішення правоохоронних органів, пов'язані з розглядом факту вчинення стосовно неї насильства, зокрема пов'язані з ізоляцією кривдника або його звільненням⁵⁸.

Інформування про права і можливості особи здійснюється в доступній для неї формі, з урахуванням всіх її особливостей. Своєю чергою, суб'єкти у сфері запобігання та протидії домашньому насильству повинні надати в доступній формі повну та вичерпну інформацію про права, соціальні послуги, медичну, соціальну, психологічну допомогу, якими постраждала особа може скористатися.

⁵⁷ Типове положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі: постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 655. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2018-%D0%BF#Text>.

⁵⁸ Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі п. 4: Постанова КМУ від 22 серпня 2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>.

2. Забезпечення доступу до загальних і спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб для отримання соціальних послуг медичної, соціальної, психологічної допомоги

Так, постраждалі особи можуть звернутись до: центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; притулків для дітей; центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційних центрів (дитячі містечка); центрів соціально-психологічної допомоги; територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг), а також до інших закладів, установ та організацій, що надають соціальні послуги постраждалим особам. Також особи можуть звернутись до спеціалізованих служб підтримки, а саме у: притулки для постраждалих осіб, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, кол-центри з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству щодо дітей, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим особам та особам, які постраждали від насильства за ознакою статі, а також заклади та установи, призначені виключно для постраждалих осіб та осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі.

Ці служби підтримки постраждалих осіб у межах своїх повноважень здійснюють:

- прийом і розгляд заяв від постраждалих осіб або їхніх представників про одержання допомоги, зокрема соціальних послуг для осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- інформування місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, уповноважених підрозділів органів Національної поліції України про виявлення фактів домашнього насильства за наявності добровільної поінформованої згоди постраждалих осіб, крім випадків вчинення насильства щодо дітей та недієздатних осіб або виявлення актів насильства кримінального характеру, коли така згода не вимагається; у разі виявлення факту домашнього насильства щодо дитини – інформування не пізніше однієї доби служби у справах дітей та уповноважених підрозділів органів Національної поліції України;

- оцінку потреб постраждалих осіб;

- надання постраждалим особам повної та вичерпної інформації про їхні права можливості отримання ними дієвої допомоги;

– надання відповідно до компетенції соціальних послуг, медичної, соціальної, психологічної допомоги на безоплатній основі, сприяння наданню правової допомоги, а також забезпечення тимчасового притулку для постраждалих осіб та їх дітей у порядку, передбаченому законодавством;

– інформування у встановленому законом порядку місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування про осіб, яким надавалася допомога, та про результати її надання⁵⁹.

Постраждалі особи мають право на певні різновиди допомоги, зокрема можуть скористатись соціальними послугами, психологічною, медичною допомогою.

Відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги», дії, які спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, а також подолання таких обставин або зменшення їх негативних наслідків для осіб чи сімей, які в них перебувають, визначаються соціальними послугами⁶⁰. Власне серед чинників, які можуть зумовити складні життєві обставини, є: домашнє насильство, насильство за ознакою статі, жорстоке поводження з дитиною. Постраждалі особи отримують соціальні послуги за рахунок державного бюджету. Зокрема, такі особи з урахуванням своїх потреб можуть скористатись:

– простими соціальними послугами, що не передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги (інформування, консультування, посередництво, надання притулку, представництво інтересів тощо);

– комплексними соціальними послугами, що передбачають узгоджені дії фахівців з наданням постійної або систематичної комплексної допомоги (догляд, виховання, спільне проживання, соціальний супровід, кризове втручання тощо);

– комплексними спеціалізованими послугами, які може отримати певна категорія осіб (ВІЛ-інфіковані особи, особи із

⁵⁹ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

⁶⁰ Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

залежністю від психотропних речовин, особи, які постраждали від торгівлі людьми, біженці тощо);

– допоміжними соціальними послугами у вигляді натуральної допомоги та технічних послуг (продукти харчування, засоби догляду, транспортні послуги тощо)⁶¹.

Щодо медичної допомоги, то механізм її реалізації визначений Порядком проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 01.02.2019 № 273⁶². У цьому наказі визначені принципи медичної допомоги постраждалим особам від домашнього насильства, а саме: доступність, безпечність, своєчасність, економічну ефективність.

У закладах охорони здоров'я надається невідкладна медична допомога, забезпечується проведення необхідного медичного обстеження осіб, які безпосередньо звернулись, а також осіб, направлених іншими суб'єктами. Також заклади охорони здоров'я документують результати обстеження, забезпечують проведення діагностичних, лікувально-профілактичних заходів відповідно до галузевого стандарту у сфері охорони здоров'я, за показанням направляють постраждалих осіб до інших профільних закладів. Медичну допомогу можна отримати за потреби на первинному, вторинному та третинному рівнях амбулаторно і стаціонарно. Постраждала особа має право на вільний вибір лікаря, методу лікування згідно з лікарськими рекомендаціями закладу охорони здоров'я. Медична допомога надається за наявності добровільної інформованої письмової згоди постраждалої особи або її законного представника,

⁶¹ Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

⁶² Порядок проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01.02.2019 № 278. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0262-19#Text>.

якщо він не є кривдником. Однак, коли є пряма загроза життю постраждалої особи, така згода не потрібна⁶³.

Надання соціально-психологічної допомоги постраждалим особам покладається на спеціалізовану службу, зокрема мобільні бригади підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. Мобільні бригади, відповідно до потреб постраждалих осіб, надають послуги з консультування, кризового та екстреного втручання, соціальної профілактики. Такі соціальні послуги надаються шляхом проведення консультації за допомогою телефонного зв'язку, а також з виїздом до місця проживання (перебування) постраждалих осіб чи іншого зазначеного ними місця, у приміщенні загальної чи спеціалізованої служби підтримки постраждалих осіб, в іншому приміщенні, визначеному органами місцевого самоврядування чи органами виконавчої влади⁶⁴.

Психологічна допомога постраждалим особам є складним завданням, адже особи, які зазнали насильства, перебувають у важкому психоемоційному стані, можуть відчувати сором, провину, часто заперечують факт насильства. Для таких осіб характерне переживання жаху, почуття безнадії і безсилля, фізіологічне і психічне напруження, внутрішній дискомфорт, порушення сну, суїцидальні думки⁶⁵.

Загалом можна виокремити три етапи психологічної роботи: термінова допомога, етап кризової роботи, дослідний етап роботи.

⁶³ Гамбург Л. С. Правова регламентація надання медичної допомоги постраждалим особам від домашнього насильства в Україні. *Соціальні, правові та управлінські аспекти розвитку охорони здоров'я: проблеми, перспективи, світовий досвід*: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (05.02.2021). Льорет-де-Мар. С. 46.

⁶⁴ Типове положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі: постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2018-%D0%BF#Text>.

⁶⁵ Яшук К. В., Бевза Л. Ю. Психологічна допомога жертвам домашнього насильства. *Соціально-психологічні та правові аспекти протидії насиллю в освітніх закладах*: матеріали II Всеукраїнського форуму (11 лютого 2021 року); Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет»: збірник доповідей та тез. Дніпро: ВНПЗ «ДГУ», 2021. 306 с. С. 170.

Термінова психологічна допомога жертвам повинна бути спрямована на стабілізацію їх поточного психічного і фізіологічного стану і відновлення безпеки їх життєдіяльності. Важливо пам'ятати, що термінова допомога не передбачає глибокого психологічного дослідження, експериментування тощо. Кризова робота передбачає зниження рівня і ліквідацію травматичних переживань, почуття власної неповноцінності, а також формування адекватної самооцінки.

На цьому етапі важливо надати можливість постраждалій особі пережити складні почуття, що виникли в ситуації. Кризова робота може здійснюватись в індивідуальному і груповому форматах. Індивідуальний формат дає можливість створити безпечніше середовище, а у груповому форматі постраждала особа може отримати більше підтримки і побачити, що вона не самотня. Наступний етап спрямований на дослідження поведінкових патернів і механізмів, що забезпечують відтворення ситуації насильства. Він є тривалим.

3. Надання у разі потреби тимчасового притулку для безпечного розміщення постраждалих осіб

Однією з проблем для постраждалої особи є відсутність іншого житла (або грошей на його винаймання) або місця, до якого можна було б переїхати для того, щоб розірвати відносини з кривдником. У цьому важливо, принаймні тимчасово, запроваджувати притулки для постраждалих осіб. Такі притулки утворюються місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, а також підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності. Також, відповідно до законодавства, притулки можуть створюватися громадськими об'єднаннями, іноземними неурядовими організаціями, міжнародними організаціями, фізичними особами-підприємцями, фізичними особами на засадах державно-приватного партнерства.

Притулки діють на визначених принципах, зокрема: верховенства права, законності, безпеки постраждалих осіб, забезпечення конфіденційності, відповідальності за дотримання етичних і правових норм, заборони дискримінації, а також з урахуванням міжнародних стандартів діяльності притулку без розголошення інформації про своє місцезнаходження, що передбачає, зокрема,

відсутність вивіски на приміщенні (будівлі, частині будівлі, споруді), в якому розташований притулок⁶⁶.

Серед завдань притулку є:

– забезпечити місцем безпечного тимчасового цілодобового перебування постраждалих осіб;

– надати комплексну допомогу (психологічну, соціально-побутову, соціально-медичну, інформаційну, юридичну та інші послуги) на основі оцінки їх потреб та індивідуального підходу до особи з урахуванням віку, статі, стану здоров'я та соціального становища⁶⁷.

Ці послуги надаються безкоштовно. Окрім цього, у притулку можуть надаватись платні послуги (у межах наявних можливостей) відповідно до постанови Кабінету України від 14 січня 2004 р. № 12 «Про порядок надання платних соціальних послуг та затвердження їх переліку».

До притулку має право влаштуватися:

– повнолітня постраждала особа. Ця особа може бути направлена структурним підрозділом місцевої державної адміністрації або органу місцевого самоврядування, до повноважень якого належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії насильству, уповноваженим підрозділом органу Національної поліції, центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, мобільною бригадою соціально-психологічної допомоги постражданим особам;

– неповнолітня особа, але перебуває (перебувала) у зареєстрованому шлюбі;

– дитина у разі її прийняття до притулку разом з матір'ю/батьком чи особою, яка їх замінює⁶⁸.

⁶⁶ Створення та забезпечення діяльності притулків для осіб, постраждалих від домашнього насильства: метод. посібник / Н. В. Федорович, Г. Б. Скіпальська та ін.; за заг. редакцією Н. В. Федорович. К.: ТОВ «Видавничий дім Калита», 2019. 176 с. С. 45.

⁶⁷ Типове положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі: постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 655. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2018-%D0%BF#Text>.

⁶⁸ Там само.

Якщо скеровується до притулку матір з дитиною або вагітна неповнолітня жінка, то їх приймають до притулку терміново (протягом однієї доби), а також про це повідомляється уповноважений підрозділ органу Національної поліції і відповідна служба у справах дітей.

4. Забезпечення постраждалим особам доступу до правосуддя та інших механізмів юридичного захисту, зокрема шляхом надання безоплатної правової допомоги у порядку, встановленому Законом України «Про безоплатну правову допомогу»

Постраждала особа може звернутись до правоохоронних органів, суду, а також отримати безоплатну правову допомогу у випадку, коли вона хоче, щоб кривдник підлягав відповідальності або до нього застосували спеціальні заходи запобігання домашньому насильству чи відшкодував заподіяну насильством шкоду. Загалом звернення по допомогу постраждалими особами ґрунтується на їхньому вільному волевиявленні.

В Україні право на правову допомогу є конституційним правом кожної людини, яке гарантується державою. У ст. 59 Конституції України зазначено, що кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Постраждалі особи від домашнього насильства можуть скористатись первинною і вторинною правовою допомогою. Безоплатна первинна допомога є видом державної гарантії і полягає в повідомленні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб. До безоплатної первинної правової допомоги входять такі види правових послуг:

- 1) надання правової інформації;
- 2) надання консультацій і роз'яснень з правових питань;
- 3) складення документів правового характеру (крім документів процесуального характеру);
- 4) надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації⁶⁹.

⁶⁹ Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 року № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.

Безоплатна вторинна правова допомога також є видом державної гарантії, що полягає у забезпеченні рівних можливостей для доступу постраждалих осіб до правосуддя. До безоплатної вторинної правової допомоги належать такі правові послуги:

- 1) захист;
- 2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;
- 3) складання документів процесуального характеру⁷⁰.

Таку допомогу постраждалі особи можуть отримати не більше шести разів упродовж бюджетного року та не більше ніж за шістьма дорученнями/наказами про надання безоплатної вторинної правової допомоги, виданими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, одночасно.

Безоплатну вторинну правову допомогу можуть надавати центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, а також адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу.

Є певний перелік документів, що підтверджують належність постраждалих осіб до суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу. До них належить:

- витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань, у якому міститься інформація про вчинення злочину, пов'язаного з насильством;
- талон-повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з насильством, виданий уповноваженим підрозділом органу Національної поліції, за формою, затвердженою МВС;
- копія протоколу про вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення;
- копія постанови про накладення адміністративного стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з насильством;

⁷⁰ Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 року № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.

- копія заяви до суду про видачу або продовження обмежувального припису стосовно кривдника;
- рішення суду про видачу або продовження обмежувального припису стосовно кривдника;
- копія винесеного працівником уповноваженого підрозділу органів Національної поліції термінового заборонного припису;
- направлення постраждалих осіб до центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, складене за формою, затвердженою Мінсоцполітики (видається районними, районними у м. Києві і Севастополі державними адміністраціями, виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад, зокрема об'єднаних територіальних громад, чи загальними/спеціалізованими службами підтримки постраждалих осіб)⁷¹.

5. Утворення цілодобового безоплатного кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей для забезпечення невідкладного реагування на випадки домашнього насильства, надання консультацій щодо всіх форм домашнього насильства, абонентам анонімно або з належним дотриманням правового режиму інформації з обмеженим доступом

Постраждали особи від домашнього насильства не завжди мають змогу та рішучість звернутись безпосередньо до поліції чи інших суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. У зв'язку з цим передбачено утворення державної установи «Кол-центр Міністерства соціальної політики України з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей» (наказ Мінсоцполітики від 11.12.2018 № 1852). У грудні 2019 року Кабінет Міністрів України постановою № 1145 поширив експериментальний проект зі створення «єдиного входу» опрацювання звернень громадян та запитів на

⁷¹ Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі: Постанова КМУ від 22 серпня 2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>.

публічну інформацію на опрацювання звернень та повідомлень про/або від осіб, які постраждали від торгівлі людьми, домашнього насильства, насильства за ознакою статі, насильства стосовно дітей, або про загрозу вчинення такого насильства⁷². У цьому нормативно-правовому акті передбачено, що функцію прийому звернень та повідомлень від про/або від осіб, які постраждали від торгівлі людьми, домашнього насильства, насильства за ознакою статі, насильства щодо дітей або про загрозу вчинення такого насильства покладається на державну установу «Урядовий контактний центр». Відтак в Україні за телефонним номером 1547 цілодобово та безкоштовно діє гаряча лінія з протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей.

Національна «гаряча» лінія з протидії та запобігання домашньому насильству, торгівлі людьми та гендерній дискримінації може бути організована і громадськими організаціями. Зокрема, «гаряча» лінія, функціонування якої забезпечується громадською організацією «Ла Страда-Україна», була започаткована ще у 1997 році. На початку свого функціонування, на «гарячій» лінії надавались консультації з попередження торгівлі людьми. Тематика консультацій на Національній «гарячій» лінії постійно розширюється і змінюється з часом, залежно від потреб та проблем, які виникають у суспільстві⁷³.

⁷² Про поширення експериментального проекту із створення «єдиного входу» опрацювання звернень громадян та запитів на публічну інформацію на опрацювання звернень та повідомлень про/або від осіб, які постраждали від торгівлі людьми, домашнього насильства, насильства за ознакою статі, насильства стосовно дітей, або про загрозу вчинення такого насильства: постанова КМУ від 27 грудня 2019 р. № 1145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1145-2019-%D0%BF#Text>.

⁷³ Національна «гаряча» лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми і гендерної дискримінації: стандартні операційні процедури консультування, взаємодії та допомоги в ситуаціях насильства в сім'ї та інших видів гендерно зумовленого насильства / Калашник О. А., Краснова О. В., Кривуляк А. О., Глазкова А. Є., Сотніченко І. А., Бороздіна К. А., Сасенко А. В., Устінова Т. В.; за заг. ред. Левченко К. Б. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2017. 60 с. С. 15.

Також у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» зазначено, що у процесі надання допомоги та захисту постраждалим особам необхідно враховувати їх індивідуальні особливості, зокрема: вік, стан здоров'я, стать, релігійні переконання, етнічне походження, спеціальні потреби таких осіб. Допомога постраждалим особам надається за місцем звернення. Надання допомоги постраждалим особам не залежить від звернення таких осіб до правоохоронних органів чи суду, від їхньої участі у кримінальному або цивільному провадженні. Це положення відповідає стандарту, що закріплений Конвенцією.

Питання надання допомоги постраждалим недієздатним особам вирішують їхні опікуни, а якщо опікуни є кривдниками постраждалих осіб або ухиляються від захисту їхніх прав та інтересів, – органи опіки та піклування. Питання надання допомоги постраждалим дітям вирішують їхні батьки, інші законні представники дитини, а якщо батьки, інші законні представники дитини є кривдниками дитини або ухиляються від захисту прав та інтересів дитини, – органи опіки та піклування, зокрема за зверненням родичів дитини (баби, діда, повнолітніх брата, сестри), мачухи або вітчима дитини, якщо вони не є кривдниками.

Отже, підтримку постраждалих осіб слід здійснювати за допомогою своєчасного реагування на домашнє насильство та припинення такого насильства, а також надання їм необхідних медичної, психологічної, соціальної, правової допомоги та послуг з боку неурядових організацій, бюро та центрів правової допомоги, органів прокуратури, суду, загальних та спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб, таких як притулки, телефонні «гарячі лінії» тощо.

Слід додати, що у здійсненні оцінки результативності надання допомоги постраждалій особі слід враховувати вимоги Державного стандарту соціального супроводу сімей/осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах.

1.6. Відповідальність за вчинення домашнього насильства

Відповідно до чинного законодавства, особи, які вчинили домашнє насильство, підлягають кримінальній, адміністративній чи цивільно-правовій відповідальності.

Так, Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» № 2227-VIII від 06 грудня 2017 р. внесено відповідні зміни до кримінального закону⁷⁴, які набрали чинності 11 січня 2019 р. Як результат з'явилися нові законодавчі положення, зокрема:

- криміналізоване домашнє насильство шляхом доповнення статтею 126-1 КК України;

- встановлено кваліфікуючу ознаку певних складів кримінальних правопорушень (ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153 КК України) – «вчинення таких діянь щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах»;

- введено нову обставину, що обтяжує покарання, – «вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» (п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК України);

- передбачено у ст. 76 КК України «Обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням» можливість застосування до таких осіб, що засуджені за злочини, що пов'язані з домашнім насильством, обмежень і заборон, передбачених ст. 91-1 КК України;

⁷⁴ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text>

- передбачено обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство ст. 91-1 КК України;
- внесено ст. 390-1 КК України, якою передбачено наслідки невиконання обмежувальних заходів.

У КК України, окрім кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, передбачені й інші посягання, які полягають в умисному вчиненні фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винна особа перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах. У науці кримінального права їх класифікують за видами насильства. Наприклад, А. А. Вознюк розрізняє такі види:

1) злочини, пов'язані з домашнім насильством фізичного характеру (наприклад, передбачені статтями 121, 122, 125, 126, 135, 136, 146, 115, 120 КК України);

2) злочини, пов'язані з домашнім насильством психічного характеру (приміром, передбачені статтями 129, 134, 142, 143, 154, 300, 301, 303 КК України);

3) злочини, пов'язані з домашнім насильством економічного характеру (як-от передбачені статтями 150, 150-1, 164, 165, 166, 167, 304 КК України);

4) злочини, пов'язані з домашнім насильством сексуального характеру (статті 152, 153, 154 КК України)⁷⁵.

Під злочином, пов'язаним з домашнім насильством, розуміють будь-яке суспільно небезпечне діяння, передбачене Особливою частиною КК України, що полягає у застосуванні фізичного, психічного, економічного або сексуального насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах⁷⁶.

⁷⁵ Вознюк А. А. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези III Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 1 березня 2019 року). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2019. С. 111–114.

⁷⁶ Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії та практики. *Форум права*. 2019. № 55 (2). С. 11. С. 6–14.

Іншим найпоширенішим видом юридичної відповідальності за вчинення домашнього насильства в Україні є адміністративна відповідальність. У Кодексі України про адміністративні правопорушення передбачено статтю 173-2 «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування». Ч. 1 ст. 173-2 КУпАП передбачає покарання за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, тобто умисне вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а так само невиконання термінового заборонного припису особою, стосовно якої він винесений, або неповідомлення уповноваженим підрозділам органів Нацполіції про місце свого тимчасового перебування в разі винесення такого припису. А у ч. 2 зазначено, що такі дії, вчинені особою, щодо якої протягом року було застосовано адміністративне стягнення за одне з порушень, передбачених частиною першою цієї статті⁷⁷.

Законом України від 01 липня 2021 року № 1604-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі», зокрема, встановлено, що у разі притягнення військовослужбовців, військовозобов'язаних і резервістів під час проходження зборів, а також осіб начальницького складу Національного антикорупційного бюро, рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконачої служби, служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, поліцейських до відповідальності за вчинення домашнього насильства,

⁷⁷ Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі: Закон України від 01.07.2021 № 1604-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1604-20#n8>.

насильства за ознакою статі, направлення особи, яка вчинила таке насильство, на проходження програми для осіб, які вчинили домашнє насильство чи насильство за ознакою статі, здійснюється на загальних підставах⁷⁸.

Поряд із притягненням до адміністративної чи кримінальної відповідальності, щодо особи, яка вчинила домашнє насильство, можливе застосування також заходів цивільно-правової відповідальності, які полягають у необхідності відшкодування потерпілому завданої моральної та матеріальної шкоди. Так, в частині 9 ст. 26 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» прямо передбачена можливість заявника під час вирішення судом питання щодо видачі обмежувального припису одночасно вирішити питання компенсації її витрат за рахунок кривдника на лікування, отримання консультацій або на оренду житла, яке вона винаймає (винаймала) з метою запобігання вчиненню стосовно неї домашнього насильства, а також періодичних витрат на її утримання, утримання дітей чи інших членів сім'ї, які перебувають (перебували) на утриманні кривдника, у порядку, передбаченому законодавством⁷⁹. Отож, в порядку окремого провадження суд може постановити рішення, в якому визначити термін і види обмежувальних заходів, які повинні бути застосовані щодо кривдника, а також визначити розмір матеріальної шкоди, яка була завдана потерпілій особі внаслідок вчинення домашнього насильства⁸⁰. Щодо відшкодування моральної шкоди, то у законі передбачено загальний порядок вирішення цього питання.

Згідно із ст. 30 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», особі, яка має право на відшкодування матеріальних збитків і моральної шкоди, заподіяних унаслідок

⁷⁸ Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі: Закон України від 01.07.2021 № 1604-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1604-20#n8>.

⁷⁹ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

⁸⁰ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618?test=XX7MfyrCSgky6lIZiCSwOJHI4AMs80msh8le6>.

домашнього насильства, моральна шкода відшкодовується незалежно від матеріальних збитків, які підлягають відшкодуванню, та не пов'язана з її розміром⁸¹. Окрім цього, положення ч. 2 ст. 30 Закону зазначає, що порядок відшкодування матеріальних збитків та моральної шкоди, завданої в результаті вчинення домашнього насильства, визначається Цивільним кодексом України та іншими законодавчими актами.

Згідно із ч. 2 ст. 23 Цивільного кодексу України, моральна шкода проявляється у:

- фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;
- душевних стражданнях, яких особа фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;
- приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи⁸².

Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди», моральна шкода може полягати, зокрема: у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (зокрема інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з іншими людьми, за настання інших негативних наслідків⁸³.

⁸¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

⁸² Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

⁸³ Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>.

У ч. 2 ст. 23 Цивільного кодексу України встановлено, що розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення⁸⁴. У визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості.

Судова практика з розгляду цієї категорії справ формується неоднаково. Це можна пояснити тим, що немає чітких критеріїв для встановлення розміру моральної шкоди, і суд змушений у процесі оцінки доказів застосовувати оціночні поняття. Наприклад, Кіровський районний суд міста Кіровограда визнав винною особу у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, призначив їй покарання у виді позбавлення волі строком на один рік, а також задовільнив цивільний позов про стягнення з обвинуваченого 9428, 95 грн на відшкодування майнової шкоди та 100 000 грн. на відшкодування моральної шкоди. Так, вимоги про стягнення з ОСОБА_1 9428,95 грн на відшкодування майнової шкоди, завданої злочином, відповідно до ст. 1166 Цивільного кодексу України, підлягають задоволенню, оскільки вина обвинуваченої особи у вчиненні злочину і заподіянні матеріальної шкоди у вказаному в позові розмірі доведена. Окрім цього, суд вважає, що потерпілій особі спричинено моральну шкоду, яка проявилась у душевних стражданнях у зв'язку із вчиненням злочину, що потягло порушення нормального ритму її життя, додаткові хвилювання та труднощі. Тому, із урахуванням ст. 23, ч. 1 ст. 1167 Цивільного кодексу України, зважаючи на глибину фізичних та душевних страждань потерпілої, керуючись принципами розумності і вваженості, суд вважав, що справедливим та доведеним наданими доказами з огляду на всі істотні обставини буде задоволення позовних вимог потерпілої особи, згідно з якими необхідно стягнути

⁸⁴ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

з ОСОБА_1 в рахунок відшкодування спричиненої кримінальним правопорушенням моральної шкоди в розмірі 100 000 гривень⁸⁵. Таким чином, законодавець залишив право вирішувати належність та розмір відшкодування моральної шкоди, оскільки інших чітких меж відповідного розміру законодавчо не встановлено.

Кримінальна, адміністративна чи цивільно-правова відповідальність реалізується у різних формах. Зокрема, можна виокремити правові заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство чи підозрюються у його вчиненні. З метою полівекторної реалізації положень Стамбульської конвенції ці заходи закріплені на різних рівнях нормативно-правового регулювання. Так, на рівні цивільної відповідальності передбачено обмежувальний припис; на рівні законодавства про кримінальну відповідальність – обмежувальний захід кримінально-правового характеру, що застосовується до осіб, які вчинили домашнє насильство; адміністративної відповідальності – терміновий заборонний припис. Це також заходи адміністративно-профілактичного характеру, що передбачають здійснення профілактичного обліку таких правопорушників, проведення з ними відповідної профілактичної роботи, а також залучення їх до різноманітних програм для кривдників.

Питання для самоконтролю

1. Як співвідносяться поняття «насильство за ознакою статі» та «домашнє насильство»?
2. Охарактеризуйте циклічний характер домашнього насильства.
3. Перелічіть осіб, які можуть виступати як постраждала від домашнього насильства особа та як кривдник.
4. У яких випадках діти вважаються постраждалими від домашнього насильства?

⁸⁵ Вирок Кіровського районного суду міста Кіровограда. Справа № 404/1502/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95683183>

5. Опишіть упередження щодо домашнього насильства.
6. Назвіть якнайбільшу кількість міфів про домашнє насильство поширених у нашому суспільстві.
7. Які фактори можуть вплинути на зміну упереджених поглядів громадян щодо постраждалої особи та кривдника?
8. Як упередження щодо домашнього насильства можуть впливати на діяльність працівників поліції? А інших фахівців, залучених до цієї проблеми?
9. Назвіть загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб від домашнього насильства.
10. Опишіть види правових послуг, що належать до безоплатної первинної правової допомоги і вторинної правової допомоги.
11. Які документи підтверджують належність постраждалих осіб до суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу?
12. Назвіть категорію осіб, що мають право влаштуватися до притулку.
13. Які є види відповідальності за вчинення домашнього насильства?
14. Перелічіть суб'єктів, що здійснюють облік і розгляд заяв та повідомлень про застосування домашнього насильства.
15. Опишіть напрями надання допомоги та захисту постраждалим особам від домашнього насильства.

Задачі

1. Олена прожила з Сергієм 30 років. Вони виховали трьох дітей. Через якийсь час розлучилися, однак продовжували жити разом, «бо не було куди йти». Потім зійшлися знову. Упродовж цього часу чоловік знущався і з Олени, і з дітей – про це знало усе село, бо був агресивний і за межами свого дому. Олена працювала, чоловік – ні. Забирав у неї зароблене – на випивку, щоразу бив Олену.

Заздалегідь придбавши дві пляшки горілки, Олена напоїла Сергія, дочекалася, коли він засне, а тоді розбила йому сокирою

голову, замотала в ковдру і поночі на тачці вивезла на сусідню земельну ділянку⁸⁶.

Визначте постраждалу особу і кривдника. Ідентифікуйте види домашнього насильства. Визначте прояви домашнього насильства.

2. Упродовж 2020–2021 рр. Петро чотири рази притягувався до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства, причому не тільки над дружиною, а й за погрози і образи на адресу сина. Відповідно до листа Перемишлянського райцентру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, у Марини виникла емоційна залежність, злам внутрішнього світу, страх за життя і здоров'я себе та своїх дітей, негативні переживання. Чоловіка притягнули до кримінальної відповідальності⁸⁷.

Визначте постраждалу особу і кривдника. Ідентифікуйте види домашнього насильства. Визначте прояви домашнього насильства. Чи обрано належний вид відповідальності для кривдника?

3. Таня з Борисом, батьком дитини, не були розписані, але він наполіг, що оскільки дбає про неї вагітну, і в сина мають бути його прізвище і по батькові, написати розписку про повернення грошей. Після народження дитини співмешканець дівчини став агресивним – погрожував Тані, міг штовхнути її, й часто повторював, що хоче її смерті. Тоді молода мати вирішила поговорити з батьком Бориса, впливовим чиновником, але той сказав, що вона все вигадала і краще їй забиратись геть.

Таня взяла сина і поїхала. Через чотири місяці Борис присягався, що все буде інакше, аби лиш Таня з сином повернулися. Таня повернулася, Борис почав перевіряти кожен чек, заборонив купувати новий одяг, а потім почав примушувати до орального сексу. За якийсь час уперше зівалтував її просто при дитині. Повторював, що в його будинку все його, і якщо Таня його покине, її новим домом

⁸⁶ На Одещині жінка зарубала свого чоловіка за домашнє насильство. *Zaxid.net*. URL: <https://zaxid.net/news/>.

⁸⁷ За психологічне насильство над дружиною чоловік отримав рік умовно. *Судовий репортаж*. URL: <https://sudreporter.org/za-psychologichne-nasylystvo-nad-druzhynoyu-cholovik-otrymav-rik-umovno/>.

стане кладовище. Після зґвалтування вона звернулася до соцпрацівників. Ті викликали поліцію⁸⁸.

Визначте постраждалу особу і кривдника. Ідентифікуйте види домашнього насильства. Визначте прояви домашнього насильства.

4. Згідно з матеріалами слідства, 2 жовтня 38-річний житель столиці запросив до себе додому 14-річну доньку подивитися кіно. З її мамою чоловік розлучений та живе окремо. Перебуваючи у квартирі, чоловік, демонструючи та погрожуючи застосувати предмети, зовні схожі на ніж та пістолет, примусив неповнолітню доньку вступити з ним у статеві відносини⁸⁹.

Визначте постраждалу особу і кривдника. Ідентифікуйте види домашнього насильства. Визначте прояви домашнього насильства.

5. Батько майже рік систематично вступав із донькою у статевий контакт, бив гумовим кийком та залякував. Через побої дівчинка боялася комусь розповісти про насильство. Після чергового зґвалтування, яке батько вчинив, вивізни доньку на автомобілі за місто, Олена наважилася подзвонити своїй матері, яка на заробітках за кордоном, і розповісти про скоєне⁹⁰.

Визначте постраждалу особу і кривдника. Ідентифікуйте види домашнього насильства. Визначте прояви домашнього насильства.

6. У справі «Бутуруга проти Румунії» заявниця поскаржилася до органів влади на насильницьку поведінку свого колишнього

⁸⁸ Марія Смик. Уявний вирок: як судять за домашнє насильство в Україні. Повага. Кампанія проти сексизму. URL: <https://povaha.org.ua/uyavnyj-vyrok-yak-sudyat-za-domashnye-nasylstvo-v-ukrayini/>.

⁸⁹ Катерина Берг. Погрожував пістолетом і ножем: у Києві батько зґвалтував свою 14-річну доньку. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/incidents/pogrozhuвав-pistolетom-i-nozhem-u-kiyevi-batko-zgvaltuvav-svoyu-14-richnu-donku-novini-kiyeva-11568355.html>.

⁹⁰ Батька підозрюють у зґвалтуванні неповнолітньої доньки на Вінниччині. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/batka-pidozryuyut-u-zgvaltuvanni-nepovnolitnyoyi-donki-na-vinnicini>.

чоловіка. Окрім цього, вона заявляла, що чоловік оглянув її електронні акаунти, зокрема, соціальну мережу Facebook, а також скопіював її приватні розмови, документи та фото. За наслідками розгляду звернення заявниці її колишньому чоловікові призначено адміністративний штраф. Органи влади не розглядали це діяння з точки зору кримінально караного домашнього насильства. Відповідно кримінальне провадження було припинено через відсутність суспільної небезпеки посягання.

Проаналізуйте справу «Бутуруга проти Румунії»⁹¹. Чи є кібербулінг одним із видів насильства над жінками? Які порушення прав людини внаслідок вчинення домашнього насильства визнав Європейський суд з прав людини у наведеній справі?

7. У справі «Е.С. та інші проти Словаччини» зазначено, що в 2001 р. заявниця покинула чоловіка та подала проти нього заяву у зв'язку з жорстоким поведінням з нею та її дітьми, а також про сексуальне насильство над однією з її доньок. Одночасно заявниця звернулася до суду із проханням вжити заходів щодо виселення її чоловіка із їхнього спільного муніципального житла, вимога була підтверджена експертним висновком. Проте її заяви про виселення чоловіка з їхнього спільного житла були відхилені, оскільки суд постановив, що він не може обмежити доступ чоловіка до житла. Тому заявниця була змушена покинути місце свого проживання, своїх родичів та друзів і переїхати до іншого місця. Через два роки її чоловіка було визнано винним у жорстокому поведінні та сексуальному насильстві і засуджено до 4 років позбавлення волі.

Проаналізуйте справу «Е.С. та інші проти Словаччини»⁹². Які порушення прав людини внаслідок вчинення домашнього насильства визнав Європейський суд з прав людини у наведеній справі? Чи забезпечили органи влади Словаччини належні та доступні їм заходи щодо захисту та надання допомоги постраждалій особі?

⁹¹ CASEOFBUTURUGĂ v. ROMANIA. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-201342%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-201342%22]}).

⁹² Справа «Е.С. та інші проти Словаччини». URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-2848516-3137536>.

8. Вироком Деснянського районного суду м. Києва⁹³ встановлено, що Василь учинив сварку зі своєю матір'ю Валерією. Під час сварки Василь висловлювався нецензурною лайкою, погрожував та завдав фізичного болю, чим вчинив домашнє насильство. За це 22 квітня 2019 року був притягнутий до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, та йому було призначено стягнення у виді штрафу.

Однак 15 серпня 2019 року Василь, знаходячись за місцем проживання (в квартирі), зчинив словесний конфлікт зі своєю матір'ю Валерією. Під час сварки ображав її нецензурною лайкою, чим вчинив домашнє насильство. За це 12 вересня 2019 року був притягнутий до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, і йому було призначено стягнення у виді штрафу.

25 червня 2020 року Василь, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, вчинив конфлікт зі своєю матір'ю Валерією. Під час конфлікту демонстрував непристойні жести, відмовився платити за комунальні послуги, чим спричинив домашнє насильство. За це 30 червня 2020 року був притягнутий до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 173-2 КУпАП, йому було призначено адміністративне стягнення у виді адміністративного арешту на строк п'ять діб.

16 липня 2020 року Василь протиправно взяв у своєї матері Валерії грошові кошти для власних потреб. За це 21 липня 2020 року був притягнутий до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 173-2 КУпАП йому було призначено адміністративний арешт на строк п'ять діб.

Зазначеними систематичними насильницькими діями Василь заподіяв своїй матері Валерії страждання, які проявляються у переживаннях страху за своє життя та здоров'я, за стан сімейного

⁹³ Вирок Деснянського районного суду м. Києва 29 січня 2021 року. Справа № 754/9696/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94482531>.

майна, за психологічне благополуччя молодшого сина, почуття образи, напруги, тривожних очікувань, що погіршує якість її життя. Вказані дії Василя кваліфіковані за ч. 1 ст. 126-1 КК України як домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення насильства щодо особи, з якою винний перебуває у сімейних відносинах, що призводить до психологічних страждань і погіршення якості життя потерпілої особи.

Суд ухвалив визнати Василя невинуватим у пред'явленому обвинуваченні за ст. 126-1 КК України та виправдати у зв'язку з відсутністю події кримінального правопорушення. Суд зазначив, що застосування заходів кримінально-правового характеру щодо Василя на підставі сукупності правопорушень, за кожне з яких він зазнав стягнення, порушує конституційний принцип «двічі за одне й те саме не карають», що передбачений ст. 61 Конституції України та ч. 1 ст. 4 Протоколу № 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Визначте постраждалих осіб від насильства. Ідентифікуйте види домашнього насильства. Які відбулися прояви домашнього насильства? Яка відповідальність настає за домашнє насильство? Чи правильно вирішив справу суд?

9. Вироком Брусилівського районного суду Житомирської області⁹⁴ встановлено, що у лютому 2020 року Сергій, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння за адресою спільного проживання з потерпілою Оксаною, вчинив словесну суперечку. Під час суперечки Сергій словесно ображав потерпілу, нецензурно лявся щодо неї, завдав морального та психологічного болю, принизив її честь та гідність. Під час конфлікту Сергій умисно розбив вікно на веранді у будинку за адресою їх спільного проживання, чим погіршив якість життя Оксани, оскільки була прохолодна пора року. Також забрав гроші, які Оксана отримує внаслідок догляду за дитиною з інвалідністю.

⁹⁴ Вирок Брусилівського районного суду Житомирської області від 26 червня 2020 року. Справа № 275/570/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90053883>.

У травні 2020 р. Сергій, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, нецензурно висловився у бік Оксани, погрожував їй фізичною розправою, а ножом порізав задню шину на колесі її велосипеда. Внаслідок таких дій Сергія потерпіла Оксана зазнала психологічних страждань, погіршення якості життя.

У червні 2020 р. близько 19:30 години Сергій, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, знаходився за місцем спільного проживання і почав нецензурно висловлюватися в бік потерпілої, після чого спричинив потерпілій Оксані два удари долонею по обличчю. Побоюючись за власне життя, потерпіла втекла з будинку та тривалий час переховувалась біля хліва на подвір'ї. Внаслідок таких дій з боку Сергія потерпіла Оксана зазнала страждань і погіршення якості життя.

Визначте постраждалих осіб від насильства. Ідентифікуйте види домашнього насильства. Які відбулися прояви домашнього насильства?

10. Марія та Василь одружилися у 2005 році. За цей час у них народилося п'ятеро дітей. Стосунки у родині були більш-менш нормальні. Однак, коли Ольга вступила до закладу вищої освіти і проводила більше часу з друзями, батька ніби підмінили. Він категорично забороняв їй спілкуватись з друзями і вважав, що власного життя у його доньки не може бути. Інших дітей батько так жорстко не контролював. Марія до певного часу не надавала значення такій поведінці чоловіка, вважала це батьківським хвилюванням про доньку Ольгу.

Одного разу батько побив Ольгу через те, що вона запізнилась із занять та не відповідала на телефонний дзвінок, якого просто не чула на вулиці. Після цього інциденту Марія разом з дітьми тимчасово переїхала до іншої квартири. Чоловік залишився жити у старій квартирі, пообіцявши зробити там ремонт, а потім зібрати свої речі та з'їхати. Через деякий час Василь зателефонував своїй дружині та попросив, щоб діти прийшли допомогти клеїти шпалери. Сподіваючись, що чоловік зробив висновки та більше не вчинятиме насильницьких дій, Марія погодилася та відправила дітей до батька.

Але дива не сталося. Чоловік знову вчинив насильство щодо старшої доньки. Ольга чинила опір та кричала, батько штовхнув її та вдарив по голові, спричинивши тяжкі ушкодження. Інші діти все це бачили та чули. Саме вони зателефонували матері, яка була неподалік та швидко прибігла захистити доньку.

Визначте постраждалих осіб від насильства. Ідентифікуйте види домашнього насильства. Які відбулися прояви домашнього насильства? Складіть алгоритм захисту та допомоги постраждалим особам.

Тестові завдання

1. Скільки випадків домашнього насильства було зафіксовано в Україні впродовж 2021 року?

- а) 50000;
- б) 102000;
- в) 207000;
- г) 326000;
- г) правильної відповіді нема.

2. Оберіть відповідь, у якій правильно зазначено види домашнього насильства, передбачені Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»:

- а) фізичне, психічне;
- б) фізичне, психологічне, сексуальне, економічне;
- в) фізичне, психологічне, сексуальне;
- г) фізичне, психологічне, економічне;
- г) правильної відповіді не вказано.

3. Оберіть відповідь, у якій правильно зазначені прояви фізичного домашнього насильства:

- а) дотики до інтимних частин тіла проти волі;
- б) примус до сексу з іншими людьми;
- в) примус до збочених форм сексуальних відносин;

г) погрози позбавити життя чи навмисне створення ситуації, яка може становити загрозу здоров'ю та безпеці;

г) правильна відповідь не зазначена.

4. Оберіть відповідь, у якій правильно зазначені прояви психологічного домашнього насильства:

а) маніпулювання, ревності, контроль;

б) позбавлення їжі та одягу;

в) примушування вживати алкоголь;

г) примушування спостерігати за статевим контактом кривдника;

г) правильна відповідь не подана.

5. Оберіть відповідь, у якій правильно зазначені прояви сексуального домашнього насильства:

а) примус до небажаних сексуальних контактів;

б) примушування до перегляду фільму;

в) відбирання одягу у холодну пору року;

г) погроза зґвалтуванням;

г) правильна відповідь не зафіксована.

6. Оберіть відповідь, у якій правильно зазначені прояви економічного домашнього насильства:

а) обмежують у можливості працевлаштування, забороняють навчатися чи працювати;

б) зневажають та ігнорують бажання, думки, почуття, безпідставно критикують;

в) контролюють місце перебування;

г) дозволяють користуватися кредитними картками;

г) правильна відповідь не відображена.

7. Петро і Марина зустрічаються 3 місяці, два дні тому Петро почав контролювати монетизовану Інстаграм-сторінку Марини та отримав до неї пароль і логін, інколи відписує відповіді на повідомлення, які надходять Марині. Визначте вид домашнього насильства:

а) психологічне;

- б) економічне;
- в) кібернасильство;
- г) сексуальне;
- г) правильної відповіді нема.

8. Оберіть модель поведінки у «Трикутнику Карпмана»:

- а) кривдник, постраждала особа, діти;
- б) кривдник, жертва, рятівник;
- в) дружина, чоловік, теща;
- г) важливо щоб було троє осіб;
- г) правильної відповіді нема.

9. Назвіть усі фази циклу насильства:

- а) наростання напруги;
- б) випадок насильства;
- в) примирення;
- г) «медовий місяць»;
- г) правильна відповідь не зафіксована.

10. Батько запропонував своїй неповнолітній доньці поїхати до магазину. Здійснивши покупки, вони сіли назад до автомобіля та, від'їхавши в глухе та безлюдне місце, зупинились на узбіччі, де немає освітлення, впевнившись у тому, що в цьому місці вони одні. Батько зняв з дівчини одяг і всупереч її волі вступив із нею у статеві відносини. Визначіть вид домашнього насильства:

- а) фізичне;
- б) економічне;
- в) сексуальне;
- г) психологічне;
- г) правильна відповідь не відображена.

11. Оберіть загальні служби підтримки постраждалих осіб від домашнього насильства:

- а) центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- б) притулки для дітей;
- в) центри соціально-психологічної реабілітації дітей,

- г) усі відповіді правильні;
- г) правильна відповідь не подана.

12. Оберіть спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб від домашнього насильства:

- а) притулки для постраждалих осіб;
- б) центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб;
- в) кол-центри з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству щодо дітей;
- г) усі відповіді правильні;
- г) правильна відповідь не висвітлена.

13. Надання допомоги та захист постраждалих осіб від домашнього насильства здійснюється за такими напрямками:

- а) надання постраждалим особам інформації про їхні права та можливості реалізації таких прав зрозумілою їм мовою або через перекладача чи залучену третю особу, яка володіє мовою, зрозумілою постраждалим особам;
- б) забезпечення доступу до загальних і спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб для отримання соціальних послуг медичної, соціальної, психологічної допомоги;
- в) надання у разі потреби тимчасового притулку для безпечного розміщення постраждалих осіб;
- г) усі відповіді правильні;
- г) правильна відповідь не розкрита.

14. До безоплатної первинної правової допомоги належать такі види правових послуг:

- а) надання правової інформації;
- б) надання консультацій і роз'яснень із правових питань;
- в) складення документів правового характеру (крім документів процесуального характеру);
- г) усі відповіді правильні;
- г) правильна відповідь не зазначена.

15. До безоплатної вторинної правової допомоги належать такі правові послуги:

- а) захист;

б) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах,

в) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;

г) усі відповіді правильні;

г) правильна відповідь не вказана.

16. До документів, що підтверджують належність постраждалих осіб до суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу, належить:

а) витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань, у якому міститься інформація про вчинення злочину, пов'язаного з насильством;

б) талон-повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з насильством, виданий уповноваженим підрозділом органу Національної поліції, за формою, затвердженою МВС;

в) копія протоколу про вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення;

г) усі відповіді правильні;

г) правильна відповідь не відображена.

17. До притулку має право влаштуватися:

а) повнолітня постраждала особа;

б) неповнолітня особа, яка перебуває (перебувала) у зареєстрованому шлюбі;

в) дитина у разі її прийняття до притулку разом з матір'ю/батьком чи особою, яка їх замінює;

г) усі відповіді правильні;

г) правильна відповідь не розкрита.

18. Іван систематично вчиняв насильство щодо своєї матері, яке виражалося у конфліктах, словесних образах, висловлюваннях в її адресу словами нецензурної лайки, погрозах фізичною розправою, що призвело до погіршення якості життя потерпілої та виразилося у втраті повноцінного сну та відпочи-

нку, виникненні негативних переживань і втраті позитивних емоцій. Який вид насильства скоєно:

- а) психологічне;
- б) фізичне;
- в) економічне;
- г) сексуальне;
- г) правильної відповіді нема.

19. Назвіть суб'єктів, що здійснюють облік і розгляд заяв та повідомлень про застосування домашнього насильства:

- а) загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб;
- б) уповноважені підрозділи органів Національної поліції України;
- в) суд (у випадку заяви про видачу обмежувального припису стосовно кривдника);
- г) цілодобовий кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей;
- г) правильна відповідь не зафіксована.

20. Олег після закінчення школи хоче стати лікарем-ветеринаром, оскільки дуже любить тваринок. Однак матір хоче, щоб Олег продовжив родинну справу: здобувши юридичну освіту, став юристом. Матір щодня влаштовує сварки і називає бажання свого сина дурницями, а останнім часом почала наголошувати, що не буде допомагати Олегові грошима, якщо він обере фах юриста. Це:

- а) психологічне насильство;
- б) психологічне і економічне насильство;
- в) економічне насильство;
- г) конфлікт;
- г) правильної відповіді нема.

Рекомендована література

1. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2019. С. 288.

2. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти: навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., Калашник О. А. та ін. Київ, 2020. С. 196.
3. Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» / кол. авт.; за заг. ред. К. Б. Левченко, К. В. Павліченко, В. В. Чернея. Київ, 2020. С. 396
4. Путівник уповноважених осіб/відповідальних працівників місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування у сфері запобігання та протидії домашньому насильству: практичний посібник / за заг. ред. А. Б. Блага. Київ, 2020. С. 104.
5. Організація діяльності мобільних груп реагування на факти вчинення домашнього насильства: метод. рек. / С. В. Альошкін, О. В. Даценко, К. Л. Бугайчук, Т. М. Малиновська. Харків, 2019. С. 35.
6. Протидія домашньому та гендерно зумовленому насильству й добробут громад: метод. посіб. / за заг. ред. Кочемировська О.О. Київ, 2020. С. 64.
7. Реагування на домашнє насильство: посібник для церков і релігійних організацій / за заг. ред. М. С. Васіна. Київ, 2022. С. 52.
8. Романцова С. В. Проблеми реалізації Указу Президента України «Про невідкладні заходи із запобігання і протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства». Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 11 грудня 2020 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів: ЛьвДУВС, 2020. С. 352–357.
9. Романцова С. В. Реалізація заходів протидії домашньому насильству передбачених Національною стратегією у сфері прав людини. Проблеми забезпечення прав і свобод людини: зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 11 грудня 2020 року) / уклад. Л. М. Джурак. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. С. 178–180.
10. Харитоновна О. В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Харків: Права людини, 2018. С. 344.

Розділ 2

ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ У СИСТЕМІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

*2.1. Поняття, види та ознаки обмежувальних заходів
(С. Романцова)*

*2.2. Порядок застосування спеціальних заходів протидії
домашньому насильству (С. Романцова)*

*2.3. Застосування обмежувальних заходів у кримінальному
провадженні (І. Гловюк)*

*2.4. Судова практика застосування ст. 91-1 КК України
(І. Гловюк)*

2.1. Поняття, види та ознаки обмежувальних заходів

Стамбульська конвенція, більшість положень якої імплементовані у законодавство, зобов'язує держави вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб компетентним органам надавалися повноваження видавати приписи в ситуаціях безпосередньої небезпеки про те, щоб особа, що вчинила домашнє насильство, звільнила місце проживання постраждалої особи або особи, яка знаходиться в ситуації ризику, на достатній період, та заборонити правопорушнику заходити до місця проживання постраждалої або особи, яка знаходиться в ситуації ризику, або контактувати з постраждалою або особою, яка знаходиться в ситуації ризику, надаючи пріоритет безпеці постраждалої або

особи, яка опинилася в ситуації ризику. Протидіючи домашньому насильству, держави вживають заходів для забезпечення того, щоб обмежувальні заходи були:

1) доступними для невідкладного захисту та без покладення неналежного фінансового або адміністративного тягаря на постраждалу особу;

2) виданими на певний період або до їхньої зміни чи зняття;

3) у разі необхідності виданими на основі «ex parte», що має негайну дію;

4) доступними незалежно від іншого правового провадження або на додаток до нього;

5) дозволеними бути представленими в подальшому правовому провадженні⁹⁵.

Обмежувальні заходи у системі протидії домашньому насильству нормативно виражені: 1) у КК та КПК України у вигляді обмежувальних кримінально-правових заходів (ст. 91-1 КК України) або обмежувальних заходів як засобів забезпечення запобіжних кримінальних процесуальних заходів (ч. 6 ст. 194 КПК України); 2) у КУпАП у вигляді «направлення на проходження програми для особи, яка вчинила домашнє насильство чи насильство за ознакою статі» як спеціального заходу, передбаченого законами України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»; цей захід може застосовуватися водночас з певним адміністративним стягненням (ст. 39-1 КУпАП); 3) у ЦПК України у вигляді обмежувального припису («Глава 13. Розгляд судом справ про видачу і продовження обмежувального припису» ЦПК України).

Правовий аналіз дає змогу розуміти, що обмежувальні заходи протидії домашньому насильству можуть мати різну галузеву приналежність: а) кримінально-правову (обмежувальні заходи), б) кримінальну процесуальну (запобіжні заходи), в) адміністративно-правову або г) цивільно-правову (спеціальні заходи щодо

⁹⁵ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Офіційний переклад. URL: <https://rm.coe.int/1680462546>.

протидії домашньому насильству: терміновий заборонний або обмежувальний припис стосовно кривдника)⁹⁶.

Тенденція до посилення гнучкості кримінального права, здатного пропонувати інші інструменти, окрім кримінальної відповідальності, для захисту прав людини і попередження злочинності набрала «обертів» активного впровадження в Україні обмежувальних заходів у справах домашнього насильства. За твердженням О. В. Харитонової, обмежувальні заходи є яскравим проявом подальшого розвитку у сучасному кримінальному праві ідеї «багатоколіїності». За своєю природою ці заходи тяжіють до так званих «заходів безпеки», що спрямовані на захист потерпілої особи та попередження вчинення особою повторного домашнього насильства⁹⁷.

Обмежувальні заходи кримінально-правового характеру, передбачені ст. 91-1 КК України, характеризуються такими ознаками:

1) підставою їх застосування є вчинення суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки складу кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, а не складу іншого кримінального або адміністративного правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством;

2) метою їх застосування є забезпечення безпеки потерпілого від домашнього насильства та можливе його примирення з потерпілим від кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, а також попередження повторного вчинення такого кримінального правопорушення на стадії виконання ухваленого судом рішення;

3) кримінально-правові обмежувальні заходи можуть бути застосовані судом кримінальної юрисдикції на строк від одного до трьох місяців, а також за потреби можуть продовжуватися на інший визначений судом строк, але не більше ніж на 12 місяців;

⁹⁶ Яценко А. М., Шинкарчук А. Я. Деякі міркування з приводу розмежування спеціальних заходів протидії домашньому насильству, що нормативно визначені в різних галузях національного законодавства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 2 (25). С. 24–32.

⁹⁷ Харитонova О. В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Харків, 2018. С. 74.

4) такі обмежувальні заходи можуть бути застосовані виключно судом на стадії судового розгляду кримінального провадження під час ухвалення судом рішення про призначення покарання, звільнення від покарання (ст. 374 КПК України) або звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 284–289 КПК України);

5) адресатом їх застосування є засуджений кривдник, засуджений та звільнений від покарання кривдник, а також кривдник, звільнений від кримінальної відповідальності;

6) у разі вчинення кримінального правопорушення військовослужбовцем суб'єктом контролю за виконанням обмежувальних заходів є орган пробації або командир військової частини⁹⁸.

Під обмежувальними заходами, передбаченими ст. 91-1 КК України, розуміють інші відмінні від покарання примусові заходи кримінально-правового характеру, що полягають у визначених кримінальним законом України заборонах та обмеженнях щодо реалізації прав і свобод кривдника, а також обов'язках щодо виконання певних дій, спрямованих на корекцію його соціальної поведінки, та застосовуються в інтересах потерпілого від кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням покарання, а також звільнення з підстав, передбачених цим законом, від кримінальної відповідальності чи покарання⁹⁹. Як зазначає А. Шинкарук, метою цих заходів є примирення з потерпілим та запобігання вчиненню кривдником щодо потерпілого нового кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, а сутністю обмежувальних заходів є забезпечення або захист потерпілого від кривдника, мінімізації на певний час взаємодії між кривдником і потерпілим¹⁰⁰.

⁹⁸ Ященко А. М., Шинкарчук А. Я. Деякі міркування з приводу розмежування спеціальних заходів протидії домашньому насильству, що нормативно визначені в різних галузях національного законодавства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 2 (25). С. 24–32.

⁹⁹ Шинкарчук А. Я. Кримінально-правові заходи реагування на прояви домашнього насильства: дис. ... докт. філософ.: 081 «Право», 08 «Право»; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. С. 143. URL: <https://univd.edu.ua/files/articles/163289/thesis.pdf>

¹⁰⁰ Там само.

КК України окреслює коло осіб, до яких обмежувальні заходи можуть застосовуватися, і воно складається з:

- осіб, яким призначене покарання, не пов'язане з позбавленням волі;
- осіб, звільнених від кримінальної відповідальності;
- осіб, звільнених від покарання.

Ст. 91-1 КК України визначено види обмежувальних заходів, які застосовуються в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством; суд, своєю чергою, може застосовувати один або декілька обмежувальних заходів. Це:

1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства;

2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності;

3) заборона наблизитися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин;

4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб;

5) направлення для проходження програми для кривдників або пробаційної програми¹⁰¹.

Спеціальні заходи протидії домашньому насильству, передбачені ч. 6 ст. 194 КПК України, є різновидом обмежувальних заходів як засобів забезпечення запобіжних кримінальних процесуальних заходів, які можуть бути застосовані в межах кримінального провадження в інтересах потерпілого лише до особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, на додаток до обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК України, характеризуються ознаками:

¹⁰¹ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р.: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (Редакція станом на 23.04.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

1) підставою їх застосування є вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством;

2) вони можуть бути застосовані в інтересах потерпілого лише на стадії досудового розслідування на підставі й у порядку, визначеному у ч. 6 ст. 194 КПК України;

3) адресатом їх застосування є підозрюваний або обвинувачений кривдник;

4) згідно з ч. 7 ст. 194 КПК України, такі заходи можуть бути застосовані суб'єктом кримінальної юрисдикції на строк не більше двох місяців, але тут варто зауважити, що загальний строк досудового розслідування не може перевищувати:

а) одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку у випадках, передбачених пунктами 1 і 2 частини третьої цієї статті;

б) шести місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні нетяжкого злочину;

в) дванадцяти місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину; у зв'язку з цим у разі необхідності строки застосування таких обмежувальних заходів, як засобів забезпечення певних запобіжних заходів, можуть бути продовжені за клопотанням прокурора в порядку, передбаченому ст. 199 КПК України, якою визначається порядок продовження строку тримання під вартою; у такому разі строк їх застосування за вчинення нетяжкого злочину, тяжкого або особливо тяжкого злочину, пов'язаного з домашнім насильством, може бути продовжений на певний строк у межах фактично загального (первинного) строку досудового розслідування та не виключено, що й у межах строку судового розгляду кримінального провадження; по закінченню строку, серед іншого продовженого, на який на підозрюваного чи обвинуваченого були покладені відповідні обов'язки, ухвала про застосування обмежувального заходу як засобу забезпечення певного запобіжного заходу в цій частині припиняє свою дію, а обов'язки скасовуються (ч. 7 ст. 194 КПК України);

5) до кола обмежувальних заходів як засобів забезпечення окремих запобіжних кримінально-процесуальних заходів не належить захід у вигляді «направлення кривдника для проходження пробачійної програми», і, навпаки, не є кримінально-правовим

обмежувальним заходом такий забезпечувальний обмежувальний кримінальний процесуальний захід, як «направлення для проходження лікування від алкогольної, наркотичної або іншої залежності, від хвороб, що становлять небезпеку для інших»;

б) суб'єктом контролю за виконанням забезпечувальних обмежувальних кримінальних процесуальних заходів є органи Національної поліції України¹⁰².

Обмежувальні приписи, передбачені законами України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», характеризуються ознаками:

1) до таких заходів, окрім схожих за назвою з обмежувальними заходами як заходами кримінально-правового та кримінального процесуального характеру, належать: а) «усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи»; б) «заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею»;

2) такі заходи можуть бути застосовані до кривдника лише у разі звернення особи, яка постраждала від домашнього насильства, або її представника до суду із заявою про видачу обмежувального припису стосовно кривдника у випадках, визначених цими законами України;

3) рішення про видачу обмежувального припису або про відмову у видачі обмежувального припису ухвалюється на підставі оцінки ризиків;

4) обмежувальний припис видається на строк від одного до шести місяців;

5) за заявою визначених законом осіб на підставі оцінки ризиків обмежувальний припис може бути продовжений судом на

¹⁰² Яценко А. М., Шинкарчук А. Я. Деякі міркування з приводу розмежування спеціальних заходів протидії домашньому насильству, що нормативно визначені в різних галузях національного законодавства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 2 (25). С. 24–32.

строк не більше шести місяців після закінчення строку, встановленого судовим рішенням згідно з ч. 4 ст. 26 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» або ст. 21-5 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»;

6) порядок видачі судом обмежувального припису визначається ЦПК України – Глава 13. «Розгляд судом справ про видачу і продовження обмежувального припису», ст. ст. 350-1–350-8;

7) суб'єктом контролю за їх виконанням є уповноважені підрозділи органів Національної поліції України, а також районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації та виконавчі органи сільських, селищних, міських, і районних у містах (у разі їх створення) рад¹⁰³.

2.2. Порядок застосування спеціальних заходів запобігання та протидії домашньому насильству

Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»¹⁰⁴ від 07.12.2017 року передбачено «інструменти» – спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству.

Терміновий заборонний припис стосовно кривдника – спеціальний захід протидії домашньому насильству, що вживається уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України як реагування на факт домашнього насильства та спрямований на негайне припинення домашнього насильства, усунення небезпеки для життя і здоров'я постраждалих осіб та недопущення продовження чи повторного вчинення такого насильства:

¹⁰³ Яценко А. М., Шинкарчук А. Я. Деякі міркування з приводу розмежування спеціальних заходів протидії домашньому насильству, що нормативно визначені в різних галузях національного законодавства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 2 (25). С. 24–32.

¹⁰⁴ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

- порядок винесення термінового заборонного припису регламентований наказом МВС України від 1 серпня 2018 р. № 6541¹⁰⁵;

- передумовою його застосування є адміністративне правопорушення, тобто суспільно шкідливе протиправне винне діяння, що передбачене ст. 173-2 КУпАП, яке полягає в умисному вчиненні будь-яких діянь фізичного, психологічного або економічного характеру (застосування погроз, образ чи переслідувань, насильства, що не супроводжується заподіянням тілесних ушкоджень, позбавлення їжі, житла, одягу чи будь-якого іншого майна тощо), що призвело (або могло призвести) до заподіяння шкоди фізичному чи психічному здоров'ю потерпілої особи¹⁰⁶;

- виноситься уповноваженим підрозділом Національної поліції України;

- строк – до 10 діб;

- підставою застосування термінового заборонного припису є заява потерпілої особи або власна ініціатива працівника уповноваженого підрозділу Національної поліції України;

- терміновий заборонний припис є наслідком проведення оцінки ризиків наявності безпосередньої загрози для життя та здоров'я постраждалого заради негайного припинення насильства в сім'ї, недопущення його продовження чи вчинення повторно¹⁰⁷.

Порядок проведення оцінки ризиків учинення домашнього насильства визначає процедуру проведення оцінки вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи, з метою визначення ефективних

¹⁰⁵ Порядок винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника: наказ МВС України від 01.08.2018 № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18#Text>.

¹⁰⁶ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 27.05.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

¹⁰⁷ Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника: наказ МВС від 01.08.2018 р. № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18#Text>.

заходів реагування, спрямованих на припинення такого насильства та попередження його повторного вчинення.

Оцінка ризиків проводиться уповноваженим підрозділом Національної поліції України за факторами небезпеки/ризиків щодо вчинення домашнього насильства, передбачених у формі оцінки ризиків вчинення домашнього насильства, згідно з додатком до Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника, шляхом спілкування/бесіди з постраждалою або її представником, з'ясування обставин конфлікту та виявлення чинників і умов, які створюють небезпеку для цієї особи¹⁰⁸.

Терміновий заборонний припис може містити:

- ✓ зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи;
- ✓ заборону на вхід і перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи;
- ✓ заборону в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою.

Впродовж 2020 року уповноваженими підрозділами Національної поліції України винесено 42000 термінових заборонних приписів¹⁰⁹.

У судовій практиці спостерігається активне подання позовів про визнання протиправним і скасування термінових заборонних приписів. Приміром: «ОСОБА_1 звернувся в суд із позовом до Головного управління Національної поліції України в Хмельницькій області, інспектора сектору протидії домашньому насильству Хмельницького районного управління поліції ГУНП в Хмельницькій області Мельника Олександра Васильовича, в якому просить:

- визнати протиправним і скасувати винесений щодо ОСОБА_1 тимчасовий заборонний припис стосовно кривдника серії АА

¹⁰⁸ Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» / кол. авт.; за заг. ред. К. Б. Левченко, К. В. Павліченко, В. В. Чернея. Київ: МВС України; Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 298.

¹⁰⁹ Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2020 році. URL: https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/zvit-npu-za-2020-rik_com.pdf.

№ 125642 від 13 червня 2021 року інспектором сектору протидії домашньому насильству Хмельницького районного управління поліції ГУНП в Хмельницькій області молодшим лейтенантом поліції Мельником Олександром Васильовичем;

– визнати протиправним і скасувати винесений щодо ОСОБА_1 тимчасовий заборонний припис стосовно кривдника серії АА № 125641 від 13 червня 2021 року інспектором сектору протидії домашньому насильству Хмельницького районного управління поліції ГУНП в Хмельницькій області молодшим лейтенантом поліції Мельником Олександром Васильовичем;

– стягнути із відповідачів на користь ОСОБА_1 витрати на правову допомогу у розмірі 2130 грн.

В обґрунтування позовних вимог позивач зазначив, що працівники поліції упереджено прийняли терміновий заборонний припис серії АА № 125642 від 13 червня 2021 року, покладаючись лише на пояснення ОСОБА_2 (тещі позивача), не маючи доказів на підтвердження факту насилля 12 червня 2021 року. При цьому на дату винесення припису не існувало безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалій особі, оскільки ні протокол, ні припис не були складені 13 червня 2021 року. Окрім того, ОСОБА_2 не зверталася до лікаря чи судово-медичного експерта, щоб зафіксувати тілесні ушкодження і визначити ступінь їх тяжкості. Працівники поліції не перевірили інформацію про місце проживання ОСОБА_2 та не вказали у приписі, у чому полягало вчинене ним фізичне насильство. Погодився, що між ним та ОСОБА_3 (дружиною позивача) була конфліктна ситуація, ініціатором якої себе не вважає.

Водночас суд ВІРШИВ: у задоволенні адміністративного позову ОСОБА_1 до Головного управління Національної поліції України в Хмельницькій області, інспектора сектору протидії домашньому насильству Хмельницького районного управління поліції ГУНП в Хмельницькій області Мельника Олександра Васильовича про визнання протиправними та скасування приписів відмовити»¹¹⁰.

¹¹⁰ Рішення Хмельницького окружного адміністративного суду № 560/8899/21. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/100073236/>.

Під час винесення термінового заборонного припису працівник уповноваженого підрозділу поліції отримує пояснення від кривдника, постраждалої особи чи її представника, свідків. Терміновий заборонний припис стосовно кривдника складається на спеціальному бланку з проставленою серією та номером, державною мовою, у разі, якщо особа, щодо якої виноситься припис, не володіє українською мовою, припис складається за участю перекладача, виправлення не допускаються, обов'язково підписується працівником уповноваженого підрозділу поліції, який його виніс, постраждалою особою (її представником) і кривдником власноруч на оригіналі та кожній з копій.

Якщо домашнє насильство вчинено кількома особами, працівник уповноваженого підрозділу поліції виносить припис стосовно кожного кривдника окремо. Водночас, якщо від домашнього насильства постраждало декілька осіб, працівник уповноваженого підрозділу поліції виносить припис кривднику щодо кожної постраждалої особи.

Припис складається в одному примірнику з утворенням двох копій через самокопіювальний папір. Оригінал припису вручається кривднику під підпис, перша копія – постраждалій особі або її представнику, друга копія залишається у працівника уповноваженого підрозділу поліції.

Дія термінового заборонного припису припиняється в разі застосування до кривдника судом адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту або обрання щодо нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у кримінальному провадженні. Кривдник, стосовно якого винесено припис, згідно з яким він повинен залишити місце спільного проживання (перебування) з постраждалою особою, зобов'язаний повідомити про місце свого тимчасового перебування уповноважений підрозділ поліції за місцем учинення домашнього насильства, яке фіксується в журналі реєстрації повідомлень про місце тимчасового перебування кривдника.

Працівники уповноваженого підрозділу поліції можуть в установленому чинним законодавством України порядку застосувати поліцейські заходи примусу для виселення з житлового приміщення кривдника, якщо припис передбачає зобов'язання

залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи, а кривдник відмовляється добровільно його залишити¹¹¹.

Винесення термінового заборонного припису працівником уповноваженого підрозділу Національної поліції України дає змогу постраждалій особі звернутися до суду із заявою про видачу обмежувального припису.

Обмежувальний припис стосовно кривдника – встановлений у судовому порядку захід тимчасового обмеження прав чи покладення обов'язків на особу, яка вчинила домашнє насильство, спрямований на забезпечення безпеки постраждалої особи.

Передумовою застосування цього заходу є цивільно-правовий проступок, тобто суспільно шкідливе протиправне діяння, яке передбачене ст. 1 Закону України «Про запобігання і протидію домашньому насильству», а саме: дія (бездіяльність) фізичного, психологічного, сексуального чи економічного насильства, вчиненого в сім'ї або за місцем проживання або між родичами, або між подружжям (колишнім чи теперішнім), або між спільно проживаючими однією сім'єю особами, які при цьому не перебувають (не перебували) між собою у шлюбі чи родинних стосунках, незалежно від того, чи збігається місце проживання особи, яка вдалася до домашнього насильства, та особи, що постраждала від нього, а так само погрози вчинення таких діянь¹¹².

Це не захід покарання особи (на відміну від норм, закріплених Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним кодексом України), а тимчасовий захід попередження вчинення насильства та забезпечення безпеки осіб до вирішення питання про кваліфікацію дій кривдника та прийняття стосовно нього рішення у відповідних адміністративних або кримінальних провадженнях¹¹³. Підставою його застосування є рішення суду,

¹¹¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

¹¹² Олійніченко А. Є. Обмежувальні заходи кримінально-правового характеру в системі правового забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 154. С. 257–273.

¹¹³ Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» / кол. авт.; за заг. ред. К. Б. Левченко, К. В. Павліченко, В. В. Чернея. Київ: МВС України; Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 306.

повідомлення про видачу або продовження обмежувального припису за заявою зацікавлених осіб; суб'єктом призначення є суд.

Справа про видачу обмежувального припису розглядається не пізніше 72 годин після надходження заяви до суду; строк – від одного до шести місяців, з можливістю продовження його до 12 місяців.

За невиконання обмежувальних заходів або обмежувальних приписів та не проходження програми для кривдників (ст. 390-1 Кримінального кодексу України) передбачено кримінальну відповідальність.

Рішення про видачу обмежувального припису приймається судом за місцем проживання (перебування) особи, яка постраждала від домашнього насильства, а якщо особа перебуває в закладі підтримки постраждалих осіб – за місцезнаходженням такого закладу.

Рішення про видачу обмежувального припису або про відмову у видачі обмежувального припису судом приймається на підставі оцінки ризиків.

Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначено, що оцінка ризиків – це оцінювання вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи. Оцінка ризиків має проводитися за факторами небезпеки (ризиків) щодо вчинення домашнього насильства шляхом відібрання свідчень від постраждалої від такого насильства особи, з'ясування обставин конфлікту та виявлення чинників й умов, які створюють або можуть створювати небезпеку для цієї особи. Фактори небезпеки (ризиків) щодо вчинення домашнього насильства мають визначатися за результатами оцінки дій кривдника, які свідчать про ймовірність настання летальних наслідків у разі вчинення домашнього насильства з метою виявлення вірогідності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті такої особи¹¹⁴.

¹¹⁴ Гриценко Л. 7 правових позицій Верховного Суду про застосування обмежувальних приписів. URL: <https://unba.org.ua/publications/print/5934-7-pravovih-pozicij-verhovnogo-sudu-pro-zastosuvannya-obmezhuval-nih-pripisiv.html>.

Право звернутися до суду із заявою про видачу обмежувального припису стосовно кривдника мають:

- 1) постраждала особа або її представник;
- 2) у разі вчинення домашнього насильства стосовно дитини – батьки або інші законні представники дитини, родичі дитини (баба, дід, повнолітній брат, сестра), мачуха або вітчим дитини, а також орган опіки та піклування;
- 3) у разі вчинення домашнього насильства стосовно недієздатної особи – опікун, орган опіки та піклування¹¹⁵.

Обмежувальний припис може полягати у:

- ✓ забороні перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою;
- ✓ усуненні перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи;
- ✓ обмеженні спілкування з постраждалою дитиною;
- ✓ забороні наблизитися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою;
- ✓ забороні особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею;
- ✓ забороні вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб¹¹⁶.

Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо видачі обмежувального припису містить декілька «позитивних» правових позицій, а саме:

- 1) електронні докази у вигляді смс-повідомлень та запису телефонних розмов на підтвердження факту вчинення психологічного насильства повинні враховуватися судом для всебічного, повного та об'єктивного розгляду справи;

¹¹⁵ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

¹¹⁶ Там само.

2) видача обмежувального припису є обов'язковою в разі доказово обґрунтованого постійного використання у безпосередньому спілкуванні або переписці з колишнім чоловіком/дружиною та дітьми погроз, зокрема фізичною розправою, вживанням щодо них ненормативної лексики, образ та приниження, які кваліфікуються як домашнє насильство у формі психологічного насильства;

3) притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства (правопорушення, передбаченого частиною першою статті 173-2 КУпАП) може бути підставою для застосування заходів обмежувального припису;

4) тимчасове обмеження права власності або користування кривдника житловим приміщенням з метою забезпечення безпеки постраждалої особи шляхом установа судом обмежувального припису є легітимним заходом втручання у права та свободи особи. Під час вирішення питання щодо застосування такого заходу суд на підставі установлених обставин справи та оцінки факторів небезпеки (ризиків) щодо вчинення домашнього насильства має оцінити пропорційність втручання у права і свободи особи-кривдника, враховуючи, що ці заходи пов'язані із протиправною поведінкою останнього;

5) строк дії обмежувального припису має бути пропорційним і достатнім та визначається судом із урахуванням оцінки ризиків;

б) під час вирішення питання щодо продовження обмежувального припису із застосуванням положень статті 350-7 ЦПК України суд повинен досліджувати ризики повторного вчинення насильства, а не факт його вчинення¹¹⁷.

Обмежувальний припис – це порівняно новий механізм для України, який передбачає можливість швидкого, законного захисту постраждалої від насильства особи. Однак існує чимало проблем із правовим застосуванням цього дієвого механізму, а саме: призначення розгляду пізніше ніж за 72 години, судді неохоче обмежують права кривдника, тільки половина поданих заяв про видачу обме-

¹¹⁷ Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо видачі обмежувального припису від 24.05.2021. URL: [https://ips.ligazakon.net/document/VSS00634#_ =](https://ips.ligazakon.net/document/VSS00634#_=).

жувального припису було задоволено повністю або частково (у 2020 році звернулося із заявою про видачу обмежувального припису 432 особи, 237 обмежувальних приписів винесли суди¹¹⁸), рішення суду не завжди виносяться в день судового засідання, і постраждала не може його отримати вчасно, що дає можливість кривднику порушувати заборони, проблемною є ситуація, коли діти проживають з матір'ю: суддя виносить обмежувальний припис тільки на жінку, а кривдник маніпулює дитиною¹¹⁹.

Водночас, Вирок Народицького районного суду Житомирської області демонструє задоволення вимог постраждалої від домашнього насильства у повному обсязі ... ОСОБА_1 звернулась до суду із заявою про видачу обмежувального припису, в якій просить заборонити ОСОБА_2 строком на шість місяців перебувати в місці спільного проживання (перебування) з нею за адресою: АДРЕСА_1, вести листування, телефонні переговори з або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб, наближатися на відстань ближче 100 метрів до місця її проживання за адресою: АДРЕСА_1, роботи та інших місць її частого відвідування. В обґрунтування заяви зазначила, що вона зареєстрована та проживає у власному житловому будинку за адресою: АДРЕСА_1. Разом із нею проживають і перебувають на утриманні неповнолітні діти: ОСОБА_3, ОСОБА_4 та ОСОБА_5. Також у будинку зареєстрований її колишній чоловік ОСОБА_2. Під час спільного проживання останній вчиняє фізичне та психологічне насильство щодо неї, переслідує, ходить за нею на роботу, постійно шле смс-повідомлення з погрозами. У зв'язку з цим вона неодноразово зверталась до Народицького відділення поліції, ОСОБА_2 притягувався до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП (домашнє насильство), крім того, наявне кримінальне провадження з обвинувачення ОСОБА_2 у вчиненні кримінального правопорушення,

¹¹⁸ Як система БПД захищає потерпілих від домашнього насильства. Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/yak-sistema-bpd-zahischaє-poterpilih-vid-domashnogo-nasilstva>.

¹¹⁹ Ганна Карпенчекова. Обмежувальний припис – чому в Україні не користуються дієвим механізмом захисту? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3236665-obmezuvalnij-pripis-comu-v-ukraini-ne-koristuutsa-dievim-mehanizmom-zahistu.html>.

передбаченого ч. 1 ст. 125 КК України, у якому призначено судовий розгляд. У зазначеному кримінальному провадженні вона є потерпілою, а ОСОБА_2 – обвинувачений. Таким чином, суд вважає, що вона є особою, яка зазнала домашнього насильства, а оскільки є високою вірогідність продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення щодо неї, такі ризики є реальними та підтверджуються доказами. Тому для забезпечення дієвого та ефективного захисту до ОСОБА_2 необхідно видати обмежувальний припис строком на шість місяців.

Суд ухвалив:

Заяву ОСОБА_1 про видачу обмежувального припису задовольнити.

Видати обмежувальний припис щодо ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, зареєстрованого за адресою: АДРЕСА_1, якому визначити такі тимчасові обмеження його прав щодо ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_2, зареєстрованої за адресою: АДРЕСА_1, на строк 6 (шість) місяців із такими заборонами:

– перебувати в місці спільного проживання з ОСОБА_1 за адресою: АДРЕСА_1;

– вести з ОСОБА_1 листування, телефонні переговори або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб;

– наблизитися на відстань ближче 100 метрів до місця проживання ОСОБА_1 за адресою: АДРЕСА_1, роботи та інших місць її частого відвідування¹²⁰».

Суддя у разі видачі обмежувального припису кривднику у встановлений законом строк інформує уповноважені підрозділи органів Національної поліції України за місцем проживання (перебування) постраждалої особи для взяття кривдника на профілактичний облік, а також районні, районні в містах Києві і Севастополі державні адміністрації та виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад за місцем проживання (перебування) постраждалої особи. Винесення обмежу-

¹²⁰ Вирок Народницького районного суду Житомирської області № 284/41/21. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/94417988>.

вального припису є підставою для поліції взяти кривдника на профілактичний облік.

Взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи здійснюється уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України і полягає у організаційно-практичних заходах щодо контролю за поведінкою кривдника з метою недопущення повторного вчинення ним домашнього насильства та за дотримання ним часових обмежень його прав та виконанням обов'язків, покладених на нього у зв'язку з вчиненням домашнього насильства.

Цей захід визначається Порядком взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України», затвердженим наказом МВС України від 25.02.2019 № 124¹²¹.

Передумовою його застосування може бути будь-який за ступенем суспільної небезпечності прояв домашнього насильства, тобто будь-яке закріплене у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», ст. 173-2 КУпАП, ст. 126-1 КК чи нормах інших статей КК (що передбачають злочин) діяння (дія, бездіяльність), обставини вчинення якого свідчать про те, що воно містить хоча б один із елементів (ознак) домашнього насильства.

Підставами для взяття кривдника на профілактичний облік є:

- 1) складений адміністративний протокол про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення;
- 2) терміновий заборонний припис стосовно кривдника, винесений працівником уповноваженого підрозділу поліції;
- 3) отримання уповноваженим підрозділом поліції в установленому законом порядку інформації про видачу судом обмежу-

¹²¹ Порядок взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України: затв. наказом МВС України від 25.02.2019 р. № 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0270-19#Text>.

вального припису кривднику (п. 6 ст. 26 Закону та ст. 350-8 Цивільного процесуального кодексу);

4) рішення суду про накладення адміністративного стягнення за адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування);

5) відкриття кримінального провадження стосовно кривдника у зв'язку з вчиненням ним домашнього насильства чи насильства за ознакою статі;

6) повідомлення установи виконання покарань про звільнення від відбування покарання кривдника, засудженого за вчинення домашнього насильства чи насильства за ознакою статі.

Постановку на облік здійснює уповноважений підрозділ Національної поліції України. Рішення про взяття кривдника на профілактичний облік приймає керівник територіального (відокремленого) уповноваженого підрозділу поліції протягом доби за результатами розгляду матеріалів, які є підставою для поставлення кривдника на профілактичний облік з унесенням відомостей до журналу реєстрації осіб, які перебувають на профілактичному обліку за вчинення домашнього насильства, який ведеться в електронному вигляді, а за відсутності такої можливості – у друкованому вигляді¹²².

Строки ведення профілактичного обліку кривдників установлюються:

1) відповідно до строків застосування заходів тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього обов'язків, передбачених обмежувальним приписом стосовно кривдника, а в разі продовження припису – на встановлений судом строк;

2) упродовж одного року з дня виявлення останнього факту вчинення домашнього насильства у випадку, коли обмежувальний припис стосовно кривдника судом не виносився;

¹²² Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» / кол. авт.; за заг. ред. К. Б. Левченко, К. В. Павліченко, В. В. Чернея. Київ: МВС України; Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 322.

3) упродовж одного року з дня накладення судом адміністративного стягнення за вчинення домашнього насильства;

4) до набрання законної сили вироком суду у кримінальному провадженні, відкритому стосовно кривдника у зв'язку з вчиненням ним домашнього насильства;

5) до погашення або зняття судимості за кримінальне правопорушення, пов'язане з учиненням домашнього насильства¹²³.

Профілактична робота уповноваженого підрозділу поліції спрямована на: здійснення заходів із запобігання та протидії домашньому насильству, контроль за поведінкою кривдника за місцем проживання/перебування та проведення з ним профілактичної роботи з метою недопущення скоєння повторних фактів домашнього насильства; контроль за дотриманням вимог заходів тимчасового обмеження прав кривдника або покладенням на нього обов'язків шляхом щотижневого спілкування з кривдником, а у разі необхідності – з постраждалою особою за місцем проживання/перебування, навчання та/або місцем роботи, іншими місцями, які часто відвідують ці особи¹²⁴. 2020 року перебувало на обліку 82 000 осіб¹²⁵.

Направлення кривдника на проходження програм для кривдників організовується і забезпечується місцевими державними організаціями та органами місцевого самоврядування із залученням фахівців, які пройшли спеціальне навчання, і полягає у комплексі заходів, сформованих на підставі оцінки ризиків і спрямованих на зміну насильницької поведінки кривдника і формування у нього нової неагресивної психологічної моделі поведінки у приватних

¹²³ Порядок взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України: затв. наказом МВС України від 25.02.2019 р. № 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0270-19#Text>.

¹²⁴ Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» / кол. авт.; за заг. ред. К. Б. Левченко, К. В. Павліченко, В. В. Чернея. Київ: МВС України; Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 320.

¹²⁵ Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2020 році. URL: https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/zvit-npu-za-2020-rik_com.pdf.

стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, зокрема до виховання дітей, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків¹²⁶.

Направлення правопорушника на проходження програми для кривдників є як окремим заходом, так і складовою обмежувальних заходів кримінального та кримінально-процесуального характеру. Про існування зазначеного заходу як окремого виду свідчить, зокрема, передбачена ст. 390-1 КК кримінальна відповідальність за невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів чи непроходження програми для кривдників¹²⁷:

Передумовою спрямування на проходження програми може виступати будь-який прояв домашнього насильства, незалежно від суспільної шкідливості чи небезпечності останнього, тобто будь-яке з передбачених у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», ст. 173-2 КУпАП, ст. 126-1 КК діянь (дій або бездіяльності), а також будь-яке інше кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого можуть бути свідченням присутності у діянні особи принаймні одного з елементів домашнього насильства;

– підставою направлення є рішення суду, а також участь у програмі за власною ініціативою кривдника на основі результатів оцінки ризиків і враховуючи інтереси потерпілого¹²⁸;

– суб'єктом направлення є суд або кривдник, що бере участь у такій програмі за власною ініціативою;

– строк, впродовж якого застосовується програма для кривдників – від трьох місяців до року;

– розроблення, організацію та виконання Типової програми для кривдників, її проходження кривдниками забезпечують місцеві

¹²⁶ Харитонова О. В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Харків, 2018. С. 75–76.

¹²⁷ Олійніченко А. Є. Обмежувальні заходи кримінально-правового характеру в системі правового забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 154. С. 257–273.

¹²⁸ Типова програма для кривдників: наказ Міністерства соціальної політики України від 01.01.2018 р. № 1434. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-18#Text>.

державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, а за необхідності можуть залучати підприємства, установи, організації, громадські об'єднання, фізичних осіб-підприємців, а також фізичних осіб, які надають соціальні послуги (за їх згодою), відповідно до законодавства¹²⁹. Львівщина – поки що єдина область, яка третій рік поспіль закуповує соціальну послугу корекції поведінки кривдників [4], програму для кривдників реалізовує Громадська організація «Осоння» як соціальну послугу шляхом соціального замовлення для Львівської обласної ради на основі Комплексної програми, розробленої МБФ «Український фонд громадського здоров'я».

За 9 місяців 2020 року в Україні направлено на проходження програм для кривдників 358 осіб. Усього пройшли відповідні навчальні програми 475 кривдників¹³⁰, що свідчить про те, що судді не часто направляють кривдників на проходження програми.

Приміром, вироком Борзнянського районного суду особу направлено на проходження програми для кривдників»: на підставі викладеного та керуючись ст. ст. 373–376, 381–382 КПК України, суд визнав ОСОБА_1 винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, та призначив йому покарання у виді обмеження волі на строк 2 (два) роки. На підставі ст. 75 КК України ОСОБА_1 звільнено від відбування покарання, призначеного вироком суду, з випробуванням з іспитовим строком в 1 рік 6 місяців, поклавши на нього, відповідно до ст. 76 КК України, такі обов'язки:

- періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;
- повідомляти орган із питань пробації про зміну місця проживання, роботи;
- працевлаштуватися;

¹²⁹ Типова програма для кривдників: наказ Міністерства соціальної політики України від 01.01.2018 р. № 1434. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-18#Text>

¹³⁰ Заступниця Міністра з питань європейської інтеграції Ольга Ревук вручила сертифікати учасникам навчального курсу з впровадження програм для кривдників, які вчиняють домашнє насильство. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/19249.html>

– заборонити відвідувати, а також проводити своє дозвілля у місцях, де здійснюється продаж спиртних напоїв на розлив. До вступу вироку в законну силу запобіжний захід обвинуваченому не обирати. Направити ОСОБА_1 до Борзнянської міської ради для проходження програми для кривдників, передбаченої Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», на строк 3 (три) місяці. Контроль за поведінкою засудженого, до якого застосовано обмежувальні заходи, покласти на орган пробації за місцем проживання засудженого. На вирок може бути подано апеляційну скаргу до Чернігівського апеляційного суду через Борзнянський районний суд протягом тридцяти днів з дня його проголошення¹³¹».

Надалі реформування кримінально-виконавчого законодавства у разі засудження особи повинно передбачити можливість проведення таких програм у пенітенціарних установах, що забезпечить досягнення мети кримінального покарання – виправлення засуджених, зміну моделі їхньої поведінки, навіть психологічну корекцію¹³².

Після проходження програми кривдник має оволодіти такими навичками:

- 1) визначати незадоволені власні потреби, які викликають агресію та прояви гніву, та шляхи задоволення потреб ненасильницькими засобами;
- 2) розпізнавати спускові механізми вияву агресії та усвідомлювати власні почуття й почуття інших людей у ситуації конфлікту;
- 3) контролювати вияви гніву та агресії щодо інших людей;
- 4) аналізувати власні дії в ситуації домашнього насильства, насильства за ознакою статі та визначати свої власні можливості на шляху до життя без насильства;

¹³¹ Вирок Борзнянського районного суду Чернігівської області № 730/264/21. URL: <https://vkursi.pro/vsudi/decision/96565566>

¹³² Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2019. 288 с. С. 11.

5) розуміти свої власні кордони та кордони інших людей (фізичні та психологічні межі);

6) будувати безконфліктне спілкування, ефективну комунікацію із членами сім'ї та оточенням на основі взаєморозуміння і взаємоповаги;

7) визначати перспективні цілі та формувати життєві плани, реалізовувати їх соціально прийнятним шляхом¹³³.

Україна є однією з небагатьох держав світу, в якій реалізуються програми, спрямовані на корекцію насильницької моделі поведінки для осіб, які вчиняють домашнє насильство. Робота з кривдниками становить невід'ємну частину діяльності уповноважених органів із протидії домашньому насильству, оскільки допомагає таким особам осмислити власну насильницьку поведінку: усвідомити її витоки, прояви та змінити патерни. Довготривала корекція поведінки особи, яка вчинила насильство, не лише допомогатиме налагодити гармонійне життя в межах сім'ї, родини, а й поліпшуватиме майбутнє дітей, які припинять бути свідками домашнього насильства¹³⁴.

За наявності належного правового регулювання проходження програми для кривдників є доволі велика кількість проблем, які варто вирішити, серед них основна – відсутність місць і належної кількості організацій, які б надавали таку послугу.

2.3. Застосування обмежувальних заходів у кримінальному провадженні

У кримінальному провадженні застосовують певні заходи саме для захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Зокрема, це стосується

¹³³ Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» / кол. авт.; за заг. ред. К. Б. Левченко, К. В. Павліченко, В. В. Черня. Київ: МВС України; Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 328.

¹³⁴ Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: теоретична частина. Київ, 2020. С. 3–4.

заходів, передбачених ч. 6 ст. 194 КПК України: в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, крім обов'язків, передбачених частиною п'ятою цієї статті, суд може застосувати до особи, яка підозрюється у вчиненні такого кримінального правопорушення, один або декілька таких обмежувальних заходів: 1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; 2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності; 3) заборона наблизитися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку із роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин; 4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб; 5) направлення для проходження лікування від алкогольної, наркотичної або іншої залежності, від хвороб, що становлять небезпеку для інших, направлення для проходження програми для кривдників. Відмітимо, що Типова програма для кривдників затверджена Наказом Міністерства соціальної політики України 01 жовтня 2018 року № 1434¹³⁵.

Ці заходи застосовуються у межах запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою. Крім того, можуть бути застосовані й додаткові обов'язки, передбачені ч. 5 ст. 194 КПК України, де релевантними для проваджень щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, є такі: утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом; не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом; пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності. Практика демонструє деякі проблеми застосування обмежувальних заходів. Зокрема, застосування лише додаткових обов'язків, передбачених ч. 5

¹³⁵ Типова програма для кривдників: наказ Міністерства соціальної політики України від 01.01.2018 р. № 1434. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-18#Text>.

ст. 194 КПК України, і незастосування обмежувальних заходів¹³⁶. Водночас трапляються випадки встановлення заборони спілкуватися з потерпілою або встановлення умов спілкування. Наприклад, було покладено обов'язок утримуватися у спілкуванні з потерпілою ОСОБА_2 від нецензурної та образливої цензурної лексики¹³⁷, утримуватися від спілкування з потерпілою ОСОБА_2, в стані алкогольного сп'яніння¹³⁸.

Виникає питання стосовно доречності обрання правообмежень, адже для специфіки захисту потерпілих від злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, більш доречними є саме обмежувальні заходи, які за природою є спеціальними та спрямовані саме на специфіку захисту потерпілих від злочинів, пов'язаних із домашнім насильством. Тим паче, що ст. 52 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) передбачає, що сторони вживають необхідних законодавчих або інших

¹³⁶ Ухвала слідчого судді Автозаводського районного суду м. Кременчука від 19 січня 2021 року, справа № 524/6544/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94241336>.

Ухвала слідчого судді Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 31 травня 2021 року, справа № 357/5574/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97298817>.

Ухвала Білокуракинського районного суду Луганської області від 04 лютого 2021 року, справа № 409/265/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94690085>.

Ухвала слідчого судді Оболонського районного суду м. Києва від 04 лютого 2021 року, справа № 409/265/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98824265>.

Ухвала слідчого судді Рогатинського районного суду Івано-Франківської області від 10 лютого 2021 року, справа № 349/194/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94825068>.

Ухвала слідчого судді Тлумацького районного суду Івано-Франківської області від 27 травня 2021 року, справа № 353/374/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97214847>.

¹³⁷ Ухвала слідчого судді Тернівського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 16 червня 2020 року, справа № 215/3460/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89834856>.

¹³⁸ Ухвала слідчого судді Тернівського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 24 червня 2020 року, справа № 215/3539/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90022453>.

заходів для забезпечення того, щоб компетентним органам надавалися повноваження видавати приписи в ситуаціях безпосередньої небезпеки про те, щоб особа, що вчинила домашнє насильство, звільнила місце проживання жертви або особи, яка знаходиться в ситуації ризику, на достатній період, та заборонити правопорушнику заходити до місця проживання жертви або особи, яка знаходиться в ситуації ризику, або контактувати з жертвою або особою, яка знаходиться в ситуації ризику. А у випадках обрання додаткових обов'язків, а не обмежувальних заходів, пріоритет надається дієвості кримінального провадження, а не захисту потерпілих, хоча відповідні інтереси не є конкуруючими¹³⁹.

Крім того, додаткові обов'язки та обмежувальні заходи можуть поєднуватися. Наприклад, в ухвалі зазначено: відповідно до положень ч. 5 ст. 194 КПК України, зобов'язати ОСОБА_1 прибувати до прокурора із встановленою періодичністю; не відлучатися із населеного пункту, в якому він зареєстрований та проживає за адресою: АДРЕСА_1 без дозволу суду; повідомляти прокурора та суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи; не відвідувати місце проживання потерпілої ОСОБА_2 дошкільні та шкільні заклади, де перебувають та навчаються діти ОСОБА_2. Відповідно до положень ч. 6 ст. 194 КПК України, застосувати до ОСОБА_1 обмежувальні заходи: заборонити перебувати в місці спільного проживання з потерпілою ОСОБА_2, яка постраждала від домашнього насильства; обмежити спілкування з дітьми ОСОБА_2, які постраждали від домашнього насильства; заборонити наближатися на відстань 50 метрів до місця, де ОСОБА_2 може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку із роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин; заборонити листування, телефонні переговори з ОСОБА_2, інші кон-

¹³⁹ Детальніше див.: Гловюк І. Деякі питання практики застосування обмежувальних заходів у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із домашнім насильством. *Забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та протидії торгівлі людьми: національна практика та зарубіжний досвід*: матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 14 грудня 2020 р.). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2020. С. 122–125.

такти через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб¹⁴⁰.

Аналіз ухвал доводить, що як обмежувальні заходи найчастіше застосовуються: заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку із роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин (частіше зазначається саме житло: відстань вказується різна, від 50 м до 200 м, причому обрання відстані ніяк не мотивується); обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності; заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб.

Зауважимо, що КПК України розглядає обмежувальні заходи як додаткові до запобіжного заходу, а отже, такі, які здатні запобігти ризикам, передбаченим ч. 1 ст. 177 КПК України. Попри те, зважаючи на зміст цих заходів, реально вони здатні запобігти лише таким ризикам, як незаконно впливати на потерпілого, свідка у цьому ж кримінальному провадженні; вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується. Інші ризики ними не забезпечуються, а отже, це ставить під сумнів правильність встановлення таким чином значення обмежувальних заходів у кримінальному провадженні. Отже, у перспективі обмежувальні заходи мають розглядатися як окремий різновид заходів забезпечення кримінального провадження – обмежувальні заходи у кримінальному провадженні щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством; у КПК України має бути передбачено: поперше, кумулятивне доведення обставин (1), передбачених ч. 3 ст. 132 КПК України, та (2) потреби потерпілого у захисті, що

¹⁴⁰ Ухвала Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області від 07 листопада 2019 року, справа № 186/1015/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85516351>.

виправдовує застосування одного або декількох обмежувальних заходів; строки застосування (у межах строку досудового розслідування та судового провадження до набрання судовим рішенням законної сили); порядок застосування – за ухвалою слідчого судді, суду; порядок зміни та скасування. Умова застосування – у кримінальному провадженні щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, має тлумачитись за позицією ОП ККС ВС від 12 лютого 2020 року у справі № 453/225/19¹⁴¹.

2.4. Судова практика застосування ст. 91-1 КК України

КК України окремим розділом закріплює обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство (тобто використовує термінологію, аналогічну до заходів, які застосовуються у кримінальному провадженні щодо підозрюваних, обвинувачених у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із домашнім насильством).

КК України передбачає такий перелік обмежувальних заходів: 1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; 2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності; 3) заборона наблизитися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин; 4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій

¹⁴¹Гловюк І. Правова природа застосування обмежувальних заходів за ч. 6 ст. 194 КПК України. *Діяльність органів досудового розслідування в умовах реформування правоохоронних органів: сучасні виклики*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 21 травня 2021 року); ред. кол. А. В. Захарко, В. М. Федченко, А. Г. Гаркуша. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 20.

особисто або через третіх осіб; 5) направлення для проходження програми для кривдників або пробаційної програми.

Загальними положеннями щодо їх застосування є: інтереси потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством; застосування одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням від кримінальної відповідальності чи покарання (а саме особи, яка вчинила домашнє насильство, яка на момент вчинення домашнього насильства досягла 18-річного віку). Зазначимо про неточність КК України у тому аспекті, що у абзаці першому ст. 91-1 йдеться і про «потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством», і про «домашнє насильство»; застосовні один або декілька обмежувальних заходів у вигляді обов'язків. Вважаємо, що цю колізію щодо кола кримінальних правопорушень слід вирішувати, дотримуючись позиції ОП ККС ВС від 12 лютого 2020 року у справі № 453/225/19.

Як слушно указується у доктрині, законодавча конструкція ст. 91-1 КК узагалі не дозволяє отримати чітке уявлення про якісь вказівки щодо загальних засад або правил застосування цих заходів. З її змісту лише вбачається, що обмежувальні заходи до особи, яка вчинила домашнє насильство, суд може застосувати тільки в інтересах потерпілого від домашнього насильства на загальний строк від одного до трьох місяців або у продовжений строк від трьох до 12 місяців. Відповіді на те, що ж, власне, слід розуміти під інтересами потерпілого від домашнього насильства, кримінальний закон не надає¹⁴².

Аналіз вироків, які набули законної сили, демонструють різні підходи у аспекті застосування та мотивування застосування цих обмежувальних заходів. При цьому у доктрині висловлено позицію, яка заслуговує на підтримку: оскільки ці заходи застосовуються, як визначає закон, в «інтересах потерпілого», і визначено у ст. 52 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно

¹⁴² Яценко А. М. Обмежувальні заходи кримінально-правового характеру: окремі міркування з приводу нормативної визначеності причиннофакторного комплексу їх здійснення та загальних засад застосування. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 1 (26). С. 28.

жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, «у ситуаціях безпосередньої небезпеки», то суд не може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, обмежувальні заходи, проігнорувавши позицію потерпілого і не пояснивши у вирокі чи ухвалі, чому саме він не застосував жодного із зазначених заходів¹⁴³.

Утім, є приклади вироків, де мотивування обрання обмежувального заходу та способу його виконання – відсутні¹⁴⁴. Є приклади, коли у мотивувальній частині вирокі просто констатується потреба застосування обмежувальних заходів: в інтересах потерпілої ОСОБА_2 застосувати до ОСОБА_1 обмежувальні заходи на строк 3 (три) місяці та покласти на неї обов'язки, передбачені пунктами 1 та 3 ч. 1 ст. 91-1 КК України¹⁴⁵; відповідно до ч. 1 ст. 91-1 КК України в інтересах потерпілої від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, суд вважає за доцільне застосувати до обвинуваченого обмежувальний захід у виді заборони наблизитися на відстань ближче, ніж 100 метрів до місця, де проживає потерпіла ОСОБА_2 за адресою: АДРЕСА_2.

Згідно з вимогами ч. 3 ст. 91-1 КК України, заходи, передбачені частиною першою цієї статті, можуть застосовуватися на строк від одного до трьох місяців і за потреби можуть бути продовжені

¹⁴³ Ющик О. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 301.

¹⁴⁴ Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 13 вересня 2021 року, справа № 766/14221/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99573466>.

Вирок Сокирянського районного суду Чернівецької області від 11 листопада 2021 року, єдиний унікальний номер 722/815/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100996579>.

Вирок Сокирянського районного суду Чернівецької області від 07 травня 2020 року, єдиний унікальний номер 722/8/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89128451>.

Вирок Покровського районного суду Дніпропетровської області від 08 вересня 2021 року, справа № 189/1139/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99490999>.

¹⁴⁵ Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 15 червня 2021 року, справа № 303/4084/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97669013>.

на визначений судом строк, але не більше як на 12 місяців. За таких умов строк обмежувального заходу обвинуваченому ОСОБА_1 слід визначити на три місяці¹⁴⁶.

Попри те, є і таке мотивування: суд вважає за доцільне застосувати до ОСОБА_9 обмежувальні заходи, передбачені п. 5 ч. 1 ст. 91-1 КК України, а саме – проходження програми для кривдників або пробаційної програми протягом двох місяців¹⁴⁷. Таке формулювання не є коректним для вироку, оскільки суд має чітко визначити, яку програму має пройти особа: для кривдників або пробаційну.

Проте наявні й аргументи застосування обмежувальних заходів: позиція потерпілої¹⁴⁸; виправлення обвинуваченого та попередження вчинення нових кримінальних правопорушень¹⁴⁹; пропорційність цих заходів¹⁵⁰.

Є поодинокі приклади, де мотивується відсутність потреби застосування цих заходів: «Враховуючи вищенаведені обставини в сукупності, наявність як обставин, які обтяжують покарання обвинуваченому, так і обставин, які пом'якшують таке, з урахуванням думки потерпілої та прокурора, суд вважає за недоцільне застосувати до обвинуваченого ОСОБА_2 обмежувальні заходи, передбачені ч. 1 ст. 91-1 КК України»¹⁵¹.

¹⁴⁶ Вирок Воловецького районного суду Закарпатської області від 29 липня 2021 року. Справа № 936/630/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98699539>.

¹⁴⁷ Вирок Шполянського районного суду Черкаської області від 25 травня 2021 року, справа № 710/1380/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97158658>.

¹⁴⁸ Вирок Межівського районного суду Дніпропетровської області від 23 жовтня 2019 року. Справа № 181/1307/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85119865>.

¹⁴⁹ Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 30 квітня 2021 року. Справа № 569/1962/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96699799>.

¹⁵⁰ Вирок Дарницького районного суду міста Києва від 10 червня 2021 року. Справа № 753/8856/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97547798>.

¹⁵¹ Вирок Городоцького районного суду Львівської області від 12 січня 2021 року. Справа № 441/2002/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94085533>.

Питання для самоконтролю

1. Хто забезпечує виявлення фактів насильства та є персонально відповідальним за забезпечення своєчасного та ефективного вжиття заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству на території села, селища?

2. Хто здійснює прийом та реєстрацію заяв і повідомлень про вчинення насильства, координацію заходів реагування на факти вчинення насильства, надання допомоги і захисту постраждалим особам, а також роботу з кривдниками на рівні міста, району у місті, села, селища?

3. Опишіть мережу місцевих організацій та установ, що надають допомогу жертвам домашнього насильства.

4. Розкрийте сутність мережі національних і міжнародних організацій в Україні, що надають допомогу жертвам домашнього насильства.

5. Яка правова природа обмежувальних заходів за КПК України?

6. Які особливості застосування обмежувальних заходів як заходів забезпечення кримінального провадження?

7. Яка специфіка обмежувальних кримінально-процесуальних заходів?

8. У чому полягають особливості обґрунтування призначення обмежувальних заходів у вироках судів?

9. Чи враховується позиція потерпілої/потерпілого у призначенні обмежувальних заходів у вироках судів?

10. Які відмінності обмежувальних заходів за КК України та КПК України?

Задачі

1. За словами Наталі Ярмоленко, все почалося з розбитого телефона. Олег Кензов зробив це через знімок, який вона опублікувала в мережі. Жінка розповіла, що Олег завжди був ревнивий і постійно прагнув, щоб вона доводила йому своє кохання. Він

не довіряв Наталії, казав, що вона нібито його зраджує і намагався знайти докази невірності. Після цього він до ранку бив її. Цей жахливий момент побачив її син від попереднього шлюбу. Я сказала йому: «Будь ласка, піди з квартири, бо в мене просто розривається голова. І зайшов мій старший син, який сказав: «Мамо, що ця сволота від тебе хоче?». Олег почув це і почав бити сина. Молодша дитина стояла і обмочилася, почала кричати: «Олеже, будь ласка». Загалом, я не пам'ятаю, як я його відтягнула і викликала поліцію. Витирала кров на підлозі»¹⁵².

Заповнити форму оцінки ризиків вчинення домашнього насильства за фабулою. Визначити алгоритм дій поліції.

2. Заявник Павло звернувся до суду про видачу обмежувального припису, мотивуючи тим, що з 2007 р. до 2011 р. перебував у зареєстрованому шлюбі з Оленою. Від шлюбу мають спільну дочку Марину. Однак подружнє життя не вдалося з причини систематичного невиконання дружиною шлюбних обов'язків, у зв'язку з чим шлюб було розірвано в суді. Дитина залишилася проживати з матір'ю. Але з мотивів помсти Олена стала систематично перешкоджати реалізації прав Павла на виконання обов'язків щодо виховання дитини у вигляді побачень і спілкування, порушуючи таким чином як його права, так і права дитини. З цього приводу Павло змушений був неодноразово звертатися до органів опіки та піклування, Національної поліції, суду, адже всім його спробам самостійно врегулювати конфлікт Олена опиралася. Це не припинялося навіть після прийняття рішень уповноваженими органами і виражалося у невиконанні прийнятих рішень та продовженні перешкоджання його спілкуванню з дитиною різними способами.

Який порядок видачі обмежувального припису? Як вирішити справу? Які дії необхідно було вчинити?

3. Матір Валентина та дитина були вбиті чоловіком/батьком через місяць після його звільнення з в'язниці, де він перебував

¹⁵² «Бив так, що я обмочилася»: ексдружина відомого українського співака звинуватила зірку. URL: <https://www.0352.ua/news/2930178/biv-tak-so-a-obmocilasa-eksdruzina-vidomogo-ukrainskogo-spivaka-zvinuvatila-zirku-foto>

через погрози вбивством своєї дружини та дитини. Ще до трагічного факту вбивства суд першої інстанції засудив чоловіка до позбавлення волі і примусового психіатричного лікування під час перебування у в'язниці та після звільнення, якщо це буде необхідно. Проте Апеляційний суд постановив, що після звільнення особи лікування має бути припинено. Так, звільнившись з місця позбавлення волі, він вчинив вбивство і своєї дружини та дитини, і себе. Родичі померлих зверталися до поліції та прокуратури із заявою про притягнення винних осіб до відповідальності, проте справу було закрито у зв'язку із загибеллю вбивці. Родичі також зверталися із заявою щодо відшкодування моральної шкоди у зв'язку із загибеллю доньки та онука, проте навіть не отримали відповідь.

Яких обмежувальних заходів необхідно вжити? Як суд вирішив справу?

4. *Вставте пропущені слова у ст. 25 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству»:* _____ може містити такі заходи: 1) зобов'язання залишити місце проживання (перебування) _____ особи; 2) заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) _____ особи; 3) заборона в будь-який спосіб контактувати з _____ особою.

5. *Вставте пропущені слова у статтю 52 Стамбульської конвенції:* Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб належні _____ або _____ приписи були доступними для _____ усіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб _____ або _____ приписи, зазначені в пункті 1, були: – _____ для невідкладного захисту та без покладення неналежного фінансового або адміністративного _____ на жертву; – виданими на певний період або до їхньої зміни чи зняття; – у разі необхідності виданими на основі *ex parte*, що має _____ дію.

6. *Встановіть, дефініцією якої категорії є таке:* спеціальний захід протидії домашньому насильству, що вживається уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України як реагування на факт домашнього насильства та спрямований на негайне припинення домашнього насильства, усунення небезпеки для життя і здоров'я постраждалих осіб та недопущення продовження чи повторного вчинення такого насильства (ст. 1 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

7. *Надайте оцінку мотивуванню застосування обмежувальних заходів у вирокі суду*¹⁵³: «Також при призначенні покарання обвинуваченому ОСОБА_1, суд застосовує вимоги ст. 91-1 КК України, відповідно до яких необхідно застосувати щодо обвинуваченого ОСОБА_1 обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. Тобто в інтересах потерпілої від злочину ОСОБА_2, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених цим Кодексом, від кримінальної відповідальності чи покарання, суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів, а саме відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 91-1 КК України, на засудженого ОСОБА_1 може бути покладений обов'язок щодо його направлення для проходження програми для кривдників або пробаційної програми».

8. У вирокі суду зазначено¹⁵⁴: «Заборонити ОСОБА_2 наближатися на відстань менше 100 метрів до тимчасового місця проживання потерпілої ОСОБА_1 в с. Вашківці Сокирянського району Чернівецької області; заборонити ОСОБА_2 листування, телефонні переговори з потерпілою ОСОБА_1 та інші контакти

¹⁵³ Вирок Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 02 квітня 2019 року. Справа № 473/888/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80863064>.

¹⁵⁴ Вирок Сокирянського районного суду Чернівецької області від 07 травня 2020 року. Єдиний унікальний номер 722/8/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89128451>.

через засоби зв'язку чи електронні комунікації особисто або через третіх осіб».

Чи є підстави для оскарження вироку у частині кількості застосованих обмежувальних заходів?

9. У вироку суду за ст. 126-1 КК України суд не призначив обмежувальні заходи, зазначивши, що у КК України вказано, що суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, обмежувальні заходи, а не зобов'язаний цього робити.

Наведіть основні аргументи проти цієї позиції від представника потерпілої, яка зазнала економічного та психологічного насильства, для апеляційної скарги.

10. У вироку суду за ст. 126-1 КК України суд призначив обмежувальний захід: направлення для проходження програми для кривдників.

Наведіть основні аргументи від представника потерпілої, яка зазнавала економічного та психологічного насильства, щодо потреби призначити також інші заходи, для апеляційної скарги.

Тестові завдання

1. Терміновий заборонний припис виноситься кривднику:

- а) керівником органу пробації;
- б) уповноваженим підрозділом Національної поліції України;
- в) судом;
- г) головою військової обласної адміністрації;
- г) правильної відповіді немає.

2. Які заходи не можуть бути застосовані до неповнолітніх кривдників на підставі термінового заборонного припису:

- а) зобов'язання для кривдника (особи, яка вчинила домашнє насильство) залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи;
- б) заборона кривднику на вхід і перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи;

в) заборона кривднику в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою;

г) не застосовується А і Б;

г) правильна відповідь не зазначена.

3. Обмежувальний припис не може містити заходів, що обмежують право проживання чи перебування кривдника у місці свого постійного проживання (перебування), якщо кривдником є особа, яка:

а) не досягла вісімнадцятирічного віку на день видачі такого припису;

б) яка є власником житлового приміщення, де проживає з постраждалою особою;

в) має на утриманні неповнолітніх дітей;

г) не має іншого місця проживання;

г) правильна відповідь не зафіксована.

4. Суд розглядає справу про видачу обмежувального припису:

а) не пізніше 72 годин після надходження заяви про видачу обмежувального припису до суду;

б) не пізніше 24 годин після вчинення домашнього насильства;

в) не пізніше наступного дня закінчення строку дії термінового заборонного припису;

г) не пізніше місяця з дня подання заяви до суду;

г) правильна відповідь не відображена.

5. Постраждала особа не може вимагати від кривдника:

а) компенсації її витрат на лікування;

б) грошей на оренду житла, яке вона винаймає (винаймала) з метою запобігання вчиненню стосовно неї домашнього насильства;

в) періодичних витрат на її утримання, утримання дітей чи інших членів сім'ї, які перебувають (перебували) на утриманні кривдника;

г) компенсації усіх витрат, які поклалися на кривдника до вчинення домашнього насильства;

г) правильної відповіді немає.

6. Уповноважений підрозділ поліції бере на профілактичний облік кривдника на встановлений законодавством строк і проводить з ним профілактичну роботу:

- а) на наступний день після винесення рішення судом;
- б) з моменту оформлення проходження програми для кривдників;
- в) з моменту виявлення факту вчинення домашнього насильства;
- г) після винесення термінового заборонного припису;
- г) правильна відповідь не відображена.

7. Профілактична робота уповноваженого підрозділу поліції спрямована на:

- а) ліквідацію заходів із запобігання та протидії домашньому насильству, контроль за поведінкою кривдника за місцем його проживання/перебування;
- б) профілактичну роботу з кривдником з метою недопущення скоєння повторних фактів домашнього насильства;
- в) відсутність контролю за дотриманням вимог заходів тимчасового обмеження прав кривдника;
- г) покладення на нього обов'язків шляхом щотижневого спілкування з кривдником, а у разі необхідності з постраждалою особою за місцем проживання/перебування, навчання та/або місцем роботи, іншими місцями, які часто відвідують ці особи;
- г) правильна відповідь не подана.

8. Після проходження програми кривдник має оволодіти такими навичками:

- а) визначати незадоволені власні потреби, які спричиняють агресію та прояви гніву, та шляхи задоволення потреб насильницькими засобами;
- б) ігнорувати спускові механізми вияву агресії та усвідомлювати власні почуття й почуття інших людей у ситуації конфлікту;
- в) не контролювати вияви гніву та агресії щодо інших людей;
- г) аналізувати власні дії в ситуації домашнього насильства;
- г) правильної відповіді немає.

9. Кривдника може бути направлено судом на проходження програми для кривдників:

- а) на строк від трьох місяців до одного року;
- б) до настання позитивних змін у поведінці кривдника;
- в) до надання письмової згоди постраждалої особи на завершення програми;
- г) на строк від одного до п'яти років;
- г) правильна відповідь не зафіксована.

10. Визначте, який із перелічених заходів входить до обмежувальних заходів у ч. 6 ст. 194 КПК України:

- а) повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи;
- б) докласти зусиль до пошуку роботи або до навчання;
- в) проходження лікування від алкогольної, наркотичної або іншої залежності, від хвороб, що становлять небезпеку для інших, направлення для проходження програми для кривдників;
- г) здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд і в'їзд в Україну;
- г) правильна відповідь не зазначена.

11. Визначте, яке обмеження встановлено для застосування обмежувальних заходів за ст. 91-1 КК України:

- а) застосовується лише один обмежувальний захід;
- б) регламентовано, на яку максимальну відстань може бути заборонено наблизитися до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати;
- в) неможливе направлення для проходження програми для кривдників;
- г) не застосовуються до особи, яка на момент вчинення домашнього насильства досягла 18-річного віку;
- г) правильна відповідь не надана.

12. Визначте правильну назву обмежувального заходу за ст. 91-1 КК України:

- а) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства;

б) обмеження спілкування з колишньою дружиною/чоловіком у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно неї/нього;

в) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто;

г) направлення для проходження програми управління гнівом;

ґ) правильної відповіді немає.

13. Визначте, де правильно сформульовано строки обмежувальних заходів за ст. 91-1 КК України:

а) можуть застосовуватися на строк від одного до двох місяців і за потреби можуть бути продовжені на визначений судом строк, але не більше як на 6 місяців;

б) можуть застосовуватися на строк від одного до трьох місяців і за потреби можуть бути продовжені на визначений судом строк, але не більше як на 12 місяців;

в) можуть застосовуватися на строк від одного до шести місяців і за потреби можуть бути продовжені на визначений судом строк, але не більше як на 18 місяців;

г) можуть застосовуватися на строк від одного до чотирьох місяців і за потреби можуть бути продовжені на визначений судом строк, але не більше як на 12 місяців;

ґ) правильна відповідь не відображена.

14. Визначте, який строк застосування обмежувальних заходів, які передбачені ч. 6 ст. 194 КПК України:

а) не більше 1 місяця, з можливістю продовження;

б) не більше 2 місяців, з можливістю продовження;

в) не більше 3 місяців, з можливістю продовження;

г) у КПК України строк не визначено;

ґ) правильної відповіді немає.

15. Визначте, який суб'єкт приймає рішення про продовження строку застосування обмежувальних заходів, які передбачені ч. 6 ст. 194 КПК України, до підозрюваного:

а) прокурор;

- б) слідчий;
- в) керівник органу прокуратури;
- г) слідчий суддя;
- г) правильна відповідь не зазначена.

16. Хто здійснює контроль за поведінкою засуджених, щодо яких застосовано обмежувальні заходи:

- а) орган пробації за місцем проживання засудженого;
- б) прокурор;
- в) керівник органу прокуратури;
- г) слідчий;
- г) правильної відповіді немає.

17. Хто здійснює контроль за поведінкою засудженого-військовослужбовця, до якого застосовано обмежувальні заходи:

- а) орган пробації за місцем проживання засудженого;
- б) прокурор;
- в) керівник органу прокуратури;
- г) командир військової частини;
- г) правильна відповідь не подана.

18. У якій частині вироку має бути обґрунтовано, чому призначено обмежувальні заходи?

- а) вступній;
- б) описовій;
- в) мотивувальній;
- г) резолютивній;
- г) правильна відповідь не зафіксована.

19. Обмежувальні заходи застосовуються щодо особи, яка на момент вчинення домашнього насильства досягла:

- а) 14-річного віку;
- б) 18-річного віку;
- в) 16-річного віку;
- г) 11-річного віку;
- г) правильна відповідь не подана.

20. У якій частині вироку викладається рішення про застосування обмежувальних заходів, указують заходи та строки їх застосування:

- а) вступній;
- б) описовій;
- в) мотивувальній;
- г) резолютивній;
- г) правильна відповідь не відображена.

Рекомендована література

1. Гловюк І. Деякі питання практики застосування обмежувальних заходів у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із домашнім насильством. *Забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та протидії торгівлі людьми: національна практика та зарубіжний досвід*: матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 14 грудня 2020 р.). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2020. С. 122–125.

2. Гловюк І. Правова природа застосування обмежувальних заходів за ч. 6 ст. 194 КПК України. *Діяльність органів досудового розслідування в умовах реформування правоохоронних органів: сучасні виклики*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 21 травня 2021 р.); ред. кол. А. В. Захарко, В. М. Федченко, А. Г. Гаркуша. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 17–21.

3. Нікіфорова Т. І. Теорія і практика застосування заходів кримінально-правового характеру: навчальний посібник. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. 175 с.

4. Новікова К. А. Ознаки та поняття обмежувальних заходів у Кримінальному кодексі України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2020. Вип. 39. С. 54–60.

5. Олійніченко А. Є. Обмежувальні заходи кримінально-правового характеру в системі правового забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 154. С. 257–273.

6. Романцова С. В. Проходження програми для кривдників, які вчинили домашнє насильство: основні проблеми. *Захист прав людини в умовах пандемії*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 грудня 2020 р.). Київ: Вид-во Європейського університету, 2020. С. 75–77.

7. Шинкарчук А. Я. Кримінально-правові заходи реагування на прояви домашнього насильства: дис. ... докт. філософ.: 081 «Право», 08 «Право»; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. 245 с. URL: <https://univd.edu.ua/files/articles/163289/thesis.pdf>.

8. Ющик О. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 300–304.

9. Ященко А. М., Шинкарчук А. Я. Деякі міркування з приводу розмежування спеціальних заходів протидії домашньому насильству, що нормативно визначені в різних галузях національного законодавства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 2 (25). С. 24–32.

10. Ященко А. М. Обмежувальні заходи кримінально-правового характеру: окремі міркування з приводу нормативної визначеності причиннофакторного комплексу їх здійснення та загальних засад застосування. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 1 (26). С. 24–31.

Розділ 3

СТАМБУЛЬСЬКА КОНВЕНЦІЯ – ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

- 3.1. Ратифікація Стамбульської конвенції (Р. Климкевич)
- 3.2. Визначення основних понять (Р. Климкевич)
- 3.3. Порівняльно-правовий аналіз відповідності законодавства України положенням Стамбульської конвенції (Р. Климкевич)
- 3.4. Переваги Стамбульської конвенції (Р. Климкевич)

3.1. Ратифікація Стамбульської конвенції

Обрання Україною шляху європейської інтеграції зумовлює необхідність проведення низки реформ, які стосуються різноманітних сфер суспільного життя. Одним із пріоритетних завдань на цьому шляху є гарантування рівних прав чоловіків і жінок.

Імплементация Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашнього насильства та боротьбу з цими явищами 2011 р. (далі – Стамбульська конвенція)¹⁵⁵ у чинне національне законодавство є одним із невіддільних елементів адаптації законодавства України до європейських стандартів як необхідної умови набуття членства Україною в Європейському Союзі.

¹⁵⁵ Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашнього насильства та боротьбу з цими явищами 2011 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mu11251>.

Значним внеском в історичне становлення міжнародного законодавства у сфері протидії, запобігання домашньому насильству є Загальна декларація прав людини (1948 р.)¹⁵⁶, Пекінська декларація та Платформа дій (1955 р.)¹⁵⁷, Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.)¹⁵⁸, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.)¹⁵⁹, Американська конвенція про права людини (1969 р.)¹⁶⁰ та інші договори та стандарти.

Стосовно домашнього насильства на європейському рівні було прийнято низку документів рекомендаційного характеру, до яких, зокрема, входить Рекомендація № R (85) 4 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про насильство в сім'ї»¹⁶¹, у якій йдеться про необхідність вжиття кроків для гарантування того, що у випадках насильства в сім'ї буде швидко вжито відповідних заходів для захисту жертви і запобігання схожим інцидентам. Рекомендацією № Rec (2002) 5 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про захист жінок від насильства»¹⁶² держави-члени закликані, зокрема, зробити все необхідне для того, щоб будь-який акт насильства (фізичного або сексуального), вчинений щодо особи,

¹⁵⁶ Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 05.02.2022 р.).

¹⁵⁷ Пекінська декларація та Платформа дій (1955 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text.

¹⁵⁸ Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text.

¹⁵⁹ Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text.

¹⁶⁰ American Convention on human rights. Adopted at the Inter-American Specialized Conference on Human Rights, San José, Costa Rica, 22 November 1969. URL: https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/peace/democracy/des/amer_conv_human_rights.pdf.

¹⁶¹ Рекомендація № R (85) 4 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про насильство в сім'ї». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_264#Text.

¹⁶² Recommendation Rec(2002)5 of the Committee of Ministers to member states on the protection of women against violence. Committee of Ministers, Council of Europe. 2002. URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=280915>.

розглядався кримінальним законодавством як посягання на свободу цієї особи, його фізичну, психологічну та/або сексуальну цілісність, а не тільки як замах на її честь і моральність.

Новим етапом розвитку в цьому контексті стало підписання Стамбульської конвенції. Слід погодитися з думкою про те, що цей період слід вважати кульмінацією пошуків на європейському рівні міжнародно-правових зобов'язань щодо встановлення кримінальної відповідальності за домашнє насильство, захисту жертв та запобігання домашньому насильству¹⁶³, а також значним кроком у створенні унікальної та передової правової основи, спрямованої на захист жінок від гендерного насильства та будь-якої особи від домашнього насильства¹⁶⁴.

З того часу конвенцію підписали 46 держав (зокрема і Україна – у листопаді 2011 р.), але ратифікували лише 36. Важливо зауважити, що документ також відкритий для підписання державами, які не є членами Ради Європи, та міжнародними організаціями, але поки що лише ЄС підписав Конвенцію, проте ще не ратифікував.

Решта держав – на шляху до її ратифікації.

Варто зауважити, що саме підписання конвенції без подальшої ратифікації не позбавлене правових наслідків. Адже, відповідно до норм міжнародного права (ст. 18 Віденської конвенції про право міжнародних договорів)¹⁶⁵, держави, які підписали, але ще не ратифікували конвенцію, зобов'язані утримуватися від дій, які позбавили б договір його об'єкта та мети. Це зобов'язання залишається до тих пір, поки держава чітко не висловить свого наміру не ратифікувати договір.

¹⁶³ Лугіна Н. А., Білько І. П. Підстави встановлення кримінальної відповідальності за домашнє насильство: м'яке право та шлях до Стамбульської Конвенції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 161 (158–162).

¹⁶⁴ Ronagh JA McQuigg, 'What Potential does the Council of Europe Convention on Violence against Women hold as regards Domestic Violence?' *The International Journal of Human Rights*. Vol. 16. 2012. P. 947.

¹⁶⁵ Віденська Конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text.

Попри те, ч. 2 статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України»¹⁶⁶ передбачає, що, якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору. Відтак міжнародні акти, зокрема і Стамбульська конвенція (у разі її ратифікації), матимуть перевагу над національним законодавством України.

Слід зазначити, що більшість держав, які прийняли Стамбульську конвенцію, застерегли щодо незастосування деяких положень цієї конвенції. У тексті Стамбульської конвенції зазначається про таку можливість. Проте, трапляються випадки, коли держава не може зробити такі застереження. Так, у тексті Стамбульської конвенції закріплений вичерпний перелік положень, щодо впровадження яких держава може зробити застереження. Тобто окремі положення Стамбульської конвенції держава може не застосовувати або застосовувати лише в певних випадках або за певних умов. Окреслені застереження можна робити щодо таких положень конвенції:

1. Стосовно компенсації: «Належна державна компенсація присуджуються тим, хто постраждав від тяжких тілесних ушкоджень або порушення здоров'я, настільки, наскільки шкода не покривається з інших джерел, як-от: правопорушником, страхуванням або державним медичним і соціальним забезпеченням. Це не перешкоджає Сторонам вимагати повернення наданої компенсації від правопорушника, за умови належного забезпечення безпеки жертви» (ч. 2 ст. 30 конвенції).

1. Стосовно юрисдикції:

а) «Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для встановлення юрисдикції над будь-яким правопорушенням, установленим відповідно до цієї Конвенції, якщо правопорушення вчинено особою, яка постійно проживає на їхній території» (п. «е» ч. 1 ст. 44 конвенції);

¹⁶⁶ Про міжнародні договори: Закон України від 29 червня. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.

б) «Для кримінального переслідування правопорушень, установлених відповідно до статей 36, 37, 38 та 39 цієї Конвенції, Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб їхня юрисдикція не залежала від умови, що дії криміналізовано в місці, де їх було вчинено» (ч. 3 ст. 44 конвенції).

2. Стосовно провадження: «Сторони забезпечують, щоб розслідування або кримінальне переслідування правопорушень, установлених відповідно до статей 35, 36, 37, 38 та 39 цієї конвенції, не залежали цілком від повідомлення або скарги, поданої жертвою, якщо правопорушення було вчинено цілком або частково на її території, і щоб провадження могло продовжуватися навіть, якщо жертва відкликає свою заяву або скаргу» (ч. 1 ст. 55 конвенції). Однак це застереження можна робити лише щодо ст. 35 конвенції «Фізичне насильство».

3. Щодо строків давності: «Строки давності 1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення подовження строку давності для порушення будь-яких правових проваджень стосовно правопорушень, установлених відповідно до статей 36, 37, 38 та 39 цієї конвенції, на строк, який достатній для здійснення ефективного порушення провадження після досягнення жертвою повноліття і який буде домірним до ступеня тяжкості правопорушення, про яке йдеться» (ст. 58 конвенції). Однак це застереження можна робити лише щодо ст. 37, 38 та 39 конвенції («Примусовий шлюб», «Каліцтво жіночих геніталій», «Примусовий аборт та примусова стерилізація»).

Щодо статусу перебування «1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб жертвам, статус перебування яких залежить від статусу перебування подружжя або партнера, як це визначено національним законодавством, у разі розірвання шлюбу або стосунків надавався в разі особливо складних обставин, за заявою, незалежний дозвіл на перебування, незалежно від тривалості шлюбу або стосунків. Умови стосовно надання й тривалості незалежного дозволу на перебування встановлюються національним законодавством.

2. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб жертви могли отримати призу-

пинення провадження стосовно вислання, порушеного у зв'язку зі статусом перебування, який залежить від статусу перебування подружжя або партнера, як це визначено національним законодавством, для надання їм можливості подати заяву про отримання незалежного дозволу на перебування.

3. Сторони видають поновлюваний дозвіл на перебування жертвам в одній з двох зазначених ситуацій або в обох: а) коли компетентний орган вважає, що їхнє перебування є необхідним у зв'язку з їхньою особистою ситуацією; б) коли компетентний орган вважає, що їхнє перебування є необхідним для цілей їхнього співробітництва з компетентними органами в розслідуванні або кримінальному провадженні.

4. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб жертви примусового шлюбу, які вивезені до іншої країни для цілей шлюбу та які, відтак, втратили свій статус перебування в країні, де вони постійно проживають, могли це право відновити» (ст. 59 Конвенції).

Україна здолала доволі тривалий шлях до ратифікації Стамбульської конвенції: підписала цей документ у 2011 році, а ратифікувала аж у червні 2022 року Законом України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами»¹⁶⁷ як одну з умов для надання Україні статусу кандидата на вступ у ЄС.

У Пояснювальний записці до проекту Закону України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» зазначається, що «ратифікація Конвенції сприятиме підвищенню політичного іміджу України на міжнародній арені як країни, що послідовно дотримується взятих на себе зобов'язань у сфері захисту прав людини та основоположних свобод»¹⁶⁸.

¹⁶⁷ Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Закон України від 20.06.2022 № 2319-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-IX#Text>.

¹⁶⁸ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39828>.

3.2. Визначення основних понять

Важко переоцінити значення Стамбульської конвенції. З цього приводу Дудоров О. О. та Хавронюк М. І. зазначали: «Унікальність Стамбульської конвенції, як орієнтиру національних політик європейських країн у відповідній сфері, визначається її належністю до конвенцій Ради Європи нового покоління, що містять не лише декларації, наміри, а перелік конкретних зобов'язань держави стосовно вдосконалення законодавства та правозастосовної практики, а також забезпечення належних фінансових та людських ресурсів»¹⁶⁹.

Окрім цього, що Стамбульська конвенція є першим юридично обов'язковим договором, який прищільно стосується насильства щодо жінок, вона також є найбільш всеосяжним договором із прав людини у світі у контексті обсягу зобов'язань, які вона покладає на держав-учасниць.

Для сучасних українських реалій надзвичайно актуальним є питання про застосування Стамбульської конвенції, норми якої реалізуються «як у мирний час, так і в ситуаціях збройного конфлікту», що прямо зазначено у ч. 3 ст. 2 конвенції.

Конвенція складається з 81 статті, які об'єднані в 12 глав.

У главі I зазначені цілі, запропоновані визначення понять, що використовуються в конвенції, визначені принципи рівності та недискримінації як основні принципи боротьби з насильством щодо жінок та домашнім насильством та окреслені сфери застосування Конвенції.

Цілі конвенції, які закріплені в ст. 1, є принципами «чотирьох ПІ». Насамперед, це «prevention», тобто «профілактика», запобігання. Друге «ПІ» – це «protection», тобто «захист», який надається жертвам і свідкам домашнього насильства. Третє – це «prosecution», тобто кримінальне переслідування та належне покарання осіб, які вчинили насильство щодо жінок або домашнє

¹⁶⁹ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2019. С. 5.

насильство. Четверте «П» – «comprehensive politics», тобто «всеосяжна політика»¹⁷⁰.

Проводячи порівняльний аналіз цієї концепції, О. В. Харитонова вважає, що порівняно з попереднім «З-Пі»-підходом включення останньої «Р» (Пі) до Стамбульської конвенції стало її безперечною перевагою, адже інтеграція політик уможливорює множинність бачення правових ситуацій, гнучке реагування на змінюваність сучасного світу, визнання та повагу відмінностей та обмеження гендерної нерівності¹⁷¹.

Розглянемо ці принципи більш детально.

1. Принцип запобігання передбачає вживання таких заходів щодо запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству:

- сприяти участі засобів масової інформації та приватного сектора через встановлення стандартів, що закріплюють поважливе ставлення до гендерних ролей та засудження виправдання насильство стосовно жінок;

- підвищити рівень обізнаності про різні форми насильства, їхній руйнівний характер та вплив на жінок і дітей;

- виховання ненасильницького ставлення та рівності між жінками й чоловіками;

- просувати зміни у соціальних і культурних моделях поведінки жінок та чоловіків;

- сприяти розширенню прав і можливостей жінок у суспільстві;

- запровадити програми навчання для правопорушників, які вчинили домашнє насильство, сексуальне насильство;

- сприяти активному залученню чоловіків та хлопчиків до заходів запобігання насильству;

¹⁷⁰ Чотири принципи Стамбульської Конвенції. Рада Європи. URL: <https://rm.coe.int/coe-istanbulconvention-brochure-ua-web/1680a152e0> (дата звернення: 18.02.2022).

¹⁷¹ Харитонова О. В. Хліб, любов і фантазія або Нотатки на полях Стамбульської Конвенції та Кримінального кодексу (частина 1). URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/183288_kh1b-lyubov--fantazy-a-abo-notatki-na-polyakh-stambulsko-konvents-ta-kriminalnogo-kodeksu---chastina-1 (дата звернення: 30.03.2022).

– здійснювати підготовку спеціалістів для роботи з жертвами або правопорушниками.

2. Принцип захисту. Безпека та потреби жертв і свідків мають бути в основі всіх заходів захисту, прийнятих країною. Держава зобов'язана забезпечити право цих осіб на:

- інформацію про свої права;
- службу підтримки;
- регіональні та міжнародні механізми подання скарг;
- притулки;
- центри підтримки жертв зґвалтування та сексуального насильства;
- повідомлення компетентним органам влади про акти насильства;
- термінові заборонні приписи;
- захисні або обмежувальні приписи;
- опіку, право на відвідування та безпеку дітей;
- безоплатні телефонні лінії допомоги в режимі 24/7;
- права та потреби дітей-свідків насильства.

3. Принцип кримінального переслідування. У державі мають здійснюватися такі законодавчі заходи та судочинство:

- стримувальні санкції стосовно правопорушників;
- ефективне державне кримінальне переслідування правопорушень;
- розгляд обтяжувальних обставин;
- законодавство, яке визнає насильство стосовно жінок кримінальним правопорушенням;
- ефективне поліцейське розслідування. Крім того, важливим є захист прав жертв, що охоплює здійснення:
 - захисту дітей-жертв насильства та свідків;
 - скоординованої оцінки ризиків;
 - недопущення покладання вини на жертву насильства;
 - права жертви на недоторканність приватного життя;
 - права жертви на інформування та підтримку;
 - захисту жертви під час розслідування та судочинства.

4. Принцип скоординованої політики. У державі має бути забезпечено:

- співробітництво між установами;

- підтримка громадянського суспільства та неурядових організацій і співпраця з ними;
- координування дій та виконання;
- політика, заснована на правах людини;
- належне реагування з боку всього суспільства;
- фінансування для здійснення політики та функціонування служб підтримки;
- всеосяжне законодавство та політика, яка враховує гендерні аспекти;
- дослідження та збір даних.

Цінність Стамбульської конвенції полягає у тому, що вперше в історії у ній чітко зазначається, що насильство щодо жінок і домашнє насильство не може вважатися особистою справою, а держави повинні запобігати насильству, захищати потерпілих. Конвенція визнає насильство щодо жінок порушенням прав людини та дискримінацією. Це означає, що якщо держави не реагують на подібну форму насильства відповідним чином, вони повинні за це відповідати.

У ст. 3 Стамбульської конвенції зазначено, що «домашнє насильство» означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання, або між колишніми чи теперішніми подружжями (партнерами), незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні, або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні.

У науковій літературі зазначається, що це визначення не охоплює такі ознаки, як «примусова та контролююча поведінка», яка дедалі частіше визнається поширеною в більшості, якщо не у всіх ситуаціях домашнього насильства, і це становить прогалину в нормативній базі¹⁷².

З цього визначення стає очевидним, що у ньому немає прямої чи непрямої згадки про кібернасильство, онлайн чи цифрове насильство щодо жінок. Кібернасильство можна визначити як одну

¹⁷² Jackie Jones. The Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (CAHVIO) – the Istanbul Convention. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/Jackie%20Ch%205%20FINAL%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Jackie%20Ch%205%20FINAL%20(1).pdf) (дата звернення: 02.04.2022).

з форм гендерно зумовленого насильства, що виражається за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, що може призвести або призводить до фізичної, економічної, сексуальної, психологічної шкоди чи страждань жінки. У цьому контексті кібернасильство охоплює широкий спектр насильства щодо жінок у мережі Інтернет, зокрема: кібердомогання, сексистські ворожі висловлювання, онлайн-переслідування, онлайн-залякування, секс-вимагання та інші форми¹⁷³.

Окрім того, у Пояснювальній записці до конвенції також не згадується про цей вид насильства, за винятком «переслідування в Інтернеті». У цьому документі чітко зазначено, що «переслідування охоплює слідування за жертвою у віртуальному світі» (чати, сайти соціальних мереж).

З цього приводу Група експертів щодо заходів проти насильства стосовно жінок і домашнього насильства (далі – ГРЕВІО) нещодавно прийняла Загальні рекомендації про «Цифровий вимір насильства щодо жінок»¹⁷⁴. Можна презюмувати, що це було спробою ГРЕВІО заповнити нормативну прогалину, яку розробники Конвенції залишили в її тексті.

Цікаво зауважити, що конвенція захищає і чоловіків, адже вони можуть бути потерпілими від деяких форм насильства, які охоплюються конвенцією (зокрема і домашнього насильства). Водночас у ст. 2 Стамбульської конвенції зазначено, що: «Сторони заохочуються застосовувати цю конвенцію до всіх жертв домашнього насильства». Слушною видається думка Я. Г. Оленіної, яка назвала цю конвенцію «гендерно нейтральною»¹⁷⁵.

¹⁷³ Gizem Guney. The Istanbul Convention: A Missed Opportunity in Mainstreaming Cyberviolence against Women in Human Rights Law? 2022. URL: <https://www.ejiltalk.org/the-istanbul-convention-a-missed-opportunity-in-mainstreaming-cyberviolence-against-women-in-human-rights-law/> (дата звернення: 03.04.2022).

¹⁷⁴ Загальна рекомендація ГРЕВІО № 1 щодо цифрового виміру насильства стосовно жінок. 2021. URL: <https://rm.coe.int/grevio-2021-20-first-general-recommendation-ukr/1680a4ad92>.

¹⁷⁵ Оленіна Я. Г. Актуальні питання імплементації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами 2011 року (щодо психологічного та фізичного насильства) в кримінальне законодавство України. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 402 (401–406).

Застосування гендерно нейтральної концепції в нормах Стамбульської конвенції стало одним із найбільш дискусійних. Такий підхід часто критикують за те, що він не визнає гендерну природу всіх форм насильства, які вона охоплює (за винятком каліцтва жіночих геніталій, примусових абортів і примусової стерилізації).

Окрім цього, у науковій літературі зауважується, що нейтральне формулювання визначення домашнього насильства не враховує гендерний аспект домашнього насильства, і воно є більше результатом політичного компромісу, ніж чіткого розуміння соціальної проблеми¹⁷⁶. Такий підхід можна вважати несумісним із ст. 2 Декларації про викорінення насилля щодо жінок¹⁷⁷, яка класифікує домашнє насильство як форму гендерного насильства.

Незважаючи на значну полеміку з цього приводу, Стамбульська конвенція також визнає, що жінки значно більше страждають від домашнього насильства, ніж чоловіки (преамбула/стаття 2, 1). У Пояснювальній записці до конвенції зазначається, що держави можуть вирішувати, чи варто поширювати положення конвенції на чоловіків і дітей, які постраждали від домашнього насильства, залежно від ситуації у державі та розвитку суспільства¹⁷⁸.

У конвенції також зазначені визначення таких понять, як «насильство щодо жінок», «насильство щодо жінок за гендерною ознакою», «гендер», «жертва».

У контексті термінологічних визначень Стамбульська конвенція є першим міжнародним договором, у якому тлумачиться поняття «гендер». «Гендер» означає соціально закріплені ролі, поведінку, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків. З цього визначення зрозуміло,

¹⁷⁶ Christine Chinkin and Kevät Nousiainen. Legal Implications of EU Accession to the Istanbul Convention. Directorate-General for Justice and Consumers (European Commission). Luxembourg, 2016. P. 43.

¹⁷⁷ Декларації про викорінення насилля щодо жінок, проголошена Резолюцією 48/104 Генеральної Асамблеї від 20 грудня 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506#Text.

¹⁷⁸ Explanatory Report to the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, Council of Europe Treaty Series. № 210, para. 37.

що жінки та чоловіки диференціюються не лише за ознакою статі, але і за соціальною категорією гендеру, яка наділяє чоловіків та жінок певними моделями поведінки. Певні ролі та моделі поведінки сприяють тому, що насильство щодо жінок стає прийнятним.

Глава II конвенції присвячена різним аспектам державної політики в сфері протидії насильству, акцентуючи на важливості співпраці між усіма учасниками: органами державної влади, національними установами з прав людини, а також громадськими організаціями. Держави, що ратифікували конвенцію, повинні призначити або створити один чи більше офіційних органів, які б відповідали за координацію, реалізацію, моніторинг та оцінку політики та заходів із запобігання та подолання всіх форм насильства. Окрім цього, стосовно суб'єктів протидії усім формам насильства акцент робиться на неурядових організаціях та громадянському суспільстві. У ст. 9 зазначається: «Неурядові організації та громадянське суспільство Сторони визнають, заохочують і підтримують на всіх рівнях роботу відповідних неурядових організацій та громадянського суспільства, які активно діють у боротьбі з насильством стосовно жінок, і встановлюють ефективне співробітництво із цими організаціями».

Глава III – «Недопущення» – має на меті профілактику насильства щодо жінок та домашнього насильства шляхом зміни соціальних та культурних моделей поведінки, правового регулювання попередження насильства, вживання заходів для заохочення програм і діяльності для надання жінкам самостійності.

Одним із важливих аспектів профілактики є підвищення обізнаності щодо усіх форм насильства, які потрапляють у сферу дії конвенції серед широких мас населення, а також навчання учнів. У ст. 14 закріплено: «Сторони здійснюють, де це доречно, необхідні кроки для включення адаптованого до рівня розвитку учнів навчального матеріалу з таких питань, як рівність між жінками та чоловіками, нестереотипні гендерні ролі, взаємна повага, вирішення конфліктів у міжособистісних стосунках без застосування насильства, насильство стосовно жінок за гендерною ознакою та право на особисту цілісність, у формальні навчальні плани на всіх рівнях навчання».

Видається, що саме такі кроки виконують значну роль у «закладенні підвалин» гендерно чутливої свідомості молоді, що в подальшому може призвести до мінімізації проявів різних видів насильства.

Глава IV присвячена заходам захисту потерпілих від насильства, які повинні здійснюватися державними органами, зокрема судовими органами, прокуратурою, правоохоронними, місцевими та регіональними органами, а також неурядовими організаціями та іншими відповідними організаціями й суб'єктами, для захисту й підтримки жертв і свідків усіх форм насильства, які охоплюються сферою застосування цієї конвенції, зокрема шляхом звернення до загальних і спеціалізованих служб підтримки. Окрім цього, у конвенції передбачається створення та функціонування загальних та спеціальних служб підтримки та притулків для осіб, постраждалих від домашнього насильства, й осіб, яким загрожує насильство. Їх створюють органи місцевої влади, хоча і не виключено створення притулків громадськими об'єднаннями, організаціями, міжнародними організаціями, фізичними особами, підприємцями, відповідно до законодавства конкретної держави.

Надання послуг можливе на платній і безоплатній основах.

Слід зауважити, що положення цієї глави конвенції поетапно відображені у національному законодавстві України. В Україні до спеціалізованих служб підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, віднесено притулки для постраждалих осіб, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим особам та інші служби підтримки, призначені виключно для постраждалих осіб (ч. 4 ст. 6 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»¹⁷⁹; ч. 4 ст. 71 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»¹⁸⁰).

¹⁷⁹ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

¹⁸⁰ Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.

Важливим етапом на шляху їх практичної реалізації стало затвердження Кабінетом Міністрів України 22 серпня 2018 р. Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі¹⁸¹, а також Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі¹⁸².

Отож, можна зробити висновок, що конвенція встановлює комплексний підхід до вирішення проблеми різних форм насильства, не лише елімінуючи негативні наслідки насильства, а також має на меті його профілактику та захист потерпілих.

У Главі V «Матеріальне право» передбачаються цивільно-правові механізми протидії домашньому насильству та насильству щодо жінок. Цивільний позов вважається засобом правового захисту. А також передбачається порядок надання компенсацій.

3.3. Порівняльно-правовий аналіз відповідності законодавства України положенням Стамбульської конвенції

У Стамбульській конвенції наголошується на необхідності встановлення кримінальної відповідальності за такі правопорушення:

- домашнє насильство (фізичне, сексуальне, економічне та психологічне);
- сексуальне насильство (зокрема, зґвалтування);
- сексуальні домагання;
- каліцтво жіночих геніталій;

¹⁸¹ Типове положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 655. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2018-%D0%BF#Text>.

¹⁸² Типове положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2018-%D0%BF#Text>.

- примусовий шлюб;
- переслідування (сталкінг) жертви;
- примусовий аборт і стерилізація.

Аналізуючи відповідність кримінального законодавства України стандартам Конвенції щодо криміналізації зазначених діянь, слід зауважити, що майже за усі перелічені діяння в Україні передбачена кримінальна відповідальність. Це пов'язане з тим, що 6 грудня 2017 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами»¹⁸³. Із назви цього закону очевидним видається те, що його метою є приведення кримінального законодавства України у відповідність із вимогами Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 2011 року.

Внаслідок цього у національне кримінальне законодавство введено низку новел, а саме:

- обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство (ст. 91 – 1 КК України);
- кримінальну відповідальність за вчинення домашнього насильства (ст. 126-1 КК України), примушування до шлюбу (ст. 151-2 КК України), невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів чи непроходження програми для кривдника (ст. 390-1 КК України);
- кілька чинних норм КК України також було доповнено та змінено (ст. 134 «Незаконне проведення абортів чи стерилізації», де з'явилися ч. 2 «Примушування до абортів» і ч. 4 «Примушування до стерилізації» та нову редакцію ст. 152 «Зґвалтування», ст. 153 «Сексуальне насильство»).

На жаль, в Україні не отримало правове регулювання переслідування (сталкінг) жертви, а також немає визначення поняття.

¹⁸³ Закон України про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text> (дата звернення: 20.02.2022).

Під цими діями варто розуміти умисну поведінку, яка полягає в повторному здійсненні загрозової поведінки, спрямованої на іншу особу, що змушує його чи її боятися за свою безпеку. Це може бути завдання шкоди власності, дії проти сім'ї жертви, її друзів чи домашніх улюбленців або поширення невірогідної інформації через Інтернет тощо¹⁸⁴.

В українському законодавстві безпосередньо не передбачено захист від переслідування, але в окремих нормативно-правових актах згадується про це. Наприклад, у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»¹⁸⁵ сформульовано визначення цього поняття. Під ним законодавець пропонує розуміти окрему форму психологічного насильства, що містить словесні образи, погрози, зокрема щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи.

У Кодексі України про адміністративні правопорушення¹⁸⁶ (в контексті домашнього насильства) передбачено відповідальність за це діяння. Зокрема, у ст. 173-2 КУпАП зазначено, що вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, тобто умисне вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо) тягне за собою накладення штрафу.

¹⁸⁴ Чому українській судовій, правоохоронній та юридичній спільності необхідна Стамбульська Конвенція? URL: <http://jurfem.com.ua/chomu-potribna-stambulska-analitychnyi/> (дата звернення: 22.03.2022).

¹⁸⁵ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

¹⁸⁶ Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 03.05.2020).

Варто зауважити про певні спроби законодавця щодо встановлення кримінальної відповідальності за таке діяння. У 2020 р. прийнято Указ Президента України № 398 «Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства»¹⁸⁷. Відповідно до цього Указу передбачалося розроблення та внесення на розгляд Верховної Ради України законопроекту, спрямованого на встановлення відповідальності за переслідування (сталкінг), зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій як насильства за ознакою статі.

Однак, станом на 2022 р. відповідний законопроект не прийнято.

Ст. 34 Стамбульської конвенції вимагає криміналізації цього діяння, встановлюючи, що: «Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб умисну поведінку, яка полягає в повторному здійсненні загрозливої поведінки, спрямованої на іншу особу, що змушує його чи її боятися за свою безпеку, було криміналізовано».

Зауважимо, що характеристики типу поведінки, про який ідеться в статті 34 Стамбульської конвенції, не давали підстав законодавцю вважати, що відповідальність за подібну поведінку вже встановлена за кримінальним законодавством України. Щонайбільше, можна мовити про криміналізацію лише окремих її проявів.

Окрім цього, відсутня чітка регламентація сексуального домагання, що передбачене у ст. 40 конвенції. Окремі елементи сексуальних домагань можуть бути кваліфіковані за ст. 153 КК України – «Сексуальне насильство». Хоча визначення сексуальних домагань міститься в статті 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», воно не збігається та є значно вужчим за визначення, наведене в Стамбульській конвенції. Наприклад, у Законі не передбачено, що сексуальні домагання можуть виявлятися у формі невербальної поведінки, як це закріплено

¹⁸⁷ Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства: Указ Президента України від 21.09.2020 № 398. URL: president.gov.ua/documents/3982020-35069.

в Конвенції; також, згідно із Законом, постраждала особа й кривдник мають перебувати у відносинах підпорядкування, тоді як у Конвенції відсутнє таке обмеження. Також чинним законодавством не передбачені інші способи захисту прав потерпілих осіб – права вимагати компенсацію від осіб, які вчинили сексуальне насильство, у рамках цивільного провадження.

Варто погодитися з думкою про те, що загалом слід позитивно оцінити рішення законодавця криміналізувати домашнє насильство, адже держава повинна приділяти значну увагу захисту сім'ї від суспільно небезпечних посягань, зокрема від проявів насильства, що виникає внаслідок внутрішніх конфліктів між членами сім'ї та є доволі розповсюдженим негативним явищем в Україні й нерідко перетворюється на тривалий та систематичний процес¹⁸⁸.

Тобто вперше держави будуть зобов'язані включити ці правопорушення до власних правових систем.

Слід зауважити, що деякі приписи конвенції передбачають і дискреційні повноваження сторін. Це стосується санкцій за вчинення вказаних правопорушень. У ст. 45 встановлено право держав застосовувати до правопорушників інші, крім кримінальних покарань, заходи, як-от:

- моніторинг або нагляд стосовно засуджених осіб;
- позбавлення батьківських прав, якщо найкращі інтереси дитини, які можуть охоплювати безпеку жертви, не можуть бути гарантовані в будь-який інший спосіб.

Глава VI присвячена процедурам кримінального переслідування, процесуального провадження та захисту дітей.

Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб розслідування та судові провадження стосовно всіх форм насильства, які охоплюються сферою застосування цієї Конвенції, здійснювалися без неналежних затримок і з урахуванням прав жертви на всіх стадіях кримінального провадження.

¹⁸⁸ Галицьова В. В. Деякі аспекти імплементації положень Стамбульської Конвенції в КК України та проблеми кримінальної відповідальності за домашнє насильство. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 250.

Важливим є регламентування конвенцією вжиття таких захисних заходів, як нагальні заборонні та обмежувальні приписи. Обмежувальні та захисні приписи повинні бути строковими (такими, що видаються на певний період часу), доступними для невідкладного захисту незалежно від їхнього правового провадження, не завдавати їй неналежного адміністративного чи фінансового ускладнення.

Що стосується обмежувальних або захисних приписів, то слід зауважити, що у п. 268 Пояснювальної записки до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, наголошено, що національне законодавство окремих сторін може передбачати одноразове застосування обмежувальних і захисних приписів.

Обмежувальний або захисний припис можна вважати доповненням до короткострокового термінового заборонного припису.

Широкий спектр заходів, які охоплюють подібні приписи, означає, що вони існують під різними назвами: обмежувальний припис, заборонний припис, постанова про виселення, захисний припис або судовий наказ. Попри такі відмінності, вони мають одне призначення – недопущення насильства та захист жертви.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» містить поняття «обмежувальний припис» і «терміновий заборонний припис», які вже призначаються судами або органами поліції. Передбачаються законодавчі чи інші заходи для захисту законних прав та інтересів постраждалих від насильства та надання їм безоплатної правової допомоги.

Глава VII присвячена міграційним аспектам боротьби з домашнім насильством та насильством щодо жінок, а також особливостям надання притулку жертвам такого насильства.

Глава VIII конвенції присвячена питанням установлення міжнародної співпраці з метою недопущення та боротьби з насильством щодо жінок, захисту та надання допомоги його жертвам, а також розслідувань або проваджень стосовно таких правопорушень. Особлива увага приділяється інформаційному забезпеченню протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі з урахуванням необхідності захисту персональних даних.

Глава IX регламентує процедури та механізми моніторингу виконання країнами-учасницями конвенції її вимог. Конвенцією

встановлюється механізм моніторингу, за допомогою якого оцінюється ефективність застосування її положень на практиці. Є 2 основні органи, що контролюють механізм моніторингу: Група експертів щодо заходів проти насильства стосовно жінок і домашнього насильства (ГРЕВІО), незалежний експертний орган, і Комітет Сторін Стамбульської конвенції, політичний орган, що складається з представників Сторін цієї конвенції. Їхні відкриття та рекомендації сприятимуть виконанню конвенції державами та забезпечать її довгострокову ефективність. Група експертів повинна скласти та публікувати звіти про оцінку заходів, вжитих сторонами для імплементації положень Конвенції. водночас ця група експертів може розпочати спеціальну процедуру розслідування, щоб запобігти серйозним, масовим або стійким проявам будь-яких актів насильства, передбачених конвенцією.

Цікаво зазначити, що ГРЕВІО до листопада 2021 р. оцінило імплементацію Стамбульської конвенції у 13 державах-членах ЄС (Австрія, Данія, Швеція, Португалія, Фінляндія, Франція, Італія, Нідерланди, Бельгія, Мальта, Іспанія, Польща та Словенія). Окрім цього, у 2021 році ГРЕВІО здійснила порівняльний аналіз, визначивши загальні проблемні питання для окремих країн і перспективні напрями їх удосконалення. Було встановлено, що багато країн використовували конвенцію як стимул для розробки законодавства та політики, які враховують особливий досвід жінок, які зазнають насильства¹⁸⁹.

У главі X передбачається зв'язок конвенції з іншими міжнародними інструментами, обумовлюється можливість укладання державами-учасницями двосторонніх чи багатосторонніх угод з питань протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі з метою посилення положень чи сприяння застосуванню принципів зазначеної протидії. Глава XI передбачає процедуру внесення поправок до Конвенції, а глава XII містить «Прикінцеві положення», які визначають особливості дії Конвенції, а також

¹⁸⁹ The Istanbul Convention: A tool for combating violence against women and girls. EPRS. European Parliamentary Research Service. 2021. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2021/698801/EPRS_ATA\(2021\)698801_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2021/698801/EPRS_ATA(2021)698801_EN.pdf).

процедури її підписання, набуття чинності, приєднання, територіального застосування та денонсації.

Незважаючи на низку прогресивних положень Стамбульської конвенції, упродовж тривалого часу актуальною залишалася її ратифікація Україною. Ймовірно, однією з причин зволікання із ратифікацією конвенції слід вважати наявність у нашому суспільстві не повністю викорінених стереотипів, побоювань, міфів, нібито ратифікація Стамбульської конвенції може призвести до руйнування традиційної української родини, цінності якої ґрунтуються на засадах християнської етики.

Аналіз процесу ратифікації свідчить про те, що, попри чітко сформульовані цілі конвенції, а також серйозність цього явища і його вплив на постраждалих і суспільство, попри значний внесок Ради Європи у підтримку процесу ратифікації конвенції, останніми роками низка груп поширювала неправдиві відомості про цей, посилаючись на питання сексуальної орієнтації і гендеру, що сприймалося як таке, котре суперечить українським традиціям і християнським цінностям¹⁹⁰.

Не можна заперечувати того, що окремі норми конвенції були інкорпоровані до українського законодавства, що, безперечно, слід вважати прогресивним кроком українського законодавця. Однак така фрагментарна регламентація стандартів протидії домашньому насильству в українському законодавстві спричиняла певні прогалини та неузгодженості в правозастосовній діяльності.

Український законодавець поклав край безперервній дилемі з приводу доцільності ратифікації Стамбульської конвенції, прийнявши Закон України про її ратифікацію¹⁹¹.

Очікується, що наступні кроки законодавця у цьому аспекті будуть спрямовані на системне та послідовне внесення змін у національне законодавство з метою його увідповіднення з нормами Стамбульської конвенції.

¹⁹⁰ Домашнє насильство – від фактів до дій. Як Стамбульська конвенція поліпшить становище? URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/domestic-violence-from-facts-to-acts-how-will-the-istanbul-convention-improve-the-situation>.

¹⁹¹ Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Закон України № 2319-IX від 20.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-IX#Text>.

3.4. Переваги Стамбульської конвенції

Пропонуємо спершу розглянути усі аргументи на користь необхідності ратифікації цієї конвенції.

До переваг Стамбульської конвенції належать:

- наявність ефективного механізму моніторингу та контролю (зокрема і звітності) за виконанням законодавства з протидії домашньому насильству;

- наявність у Конвенції додаткових гарантій захисту, які часто не передбачені у національному законодавстві, зокрема права потерпілих від домашнього насильства на компенсацію від держави. Така компенсація передбачається для жінок, які постраждали від тяжких тілесних ушкоджень або порушення здоров'я, у розмірі, який не покривається правопорушником, страхуванням або державним медичним і соціальним забезпеченням. В Україні, на жаль, не передбачено такої компенсації з державних фондів;

- захист осіб, які постраждали від домашнього насильства поза межами держави, у якій ратифікована Стамбульська конвенція. Відповідно до 2 статті 44 конвенції, «сторони докладають зусиль для вжиття необхідних законодавчих або інших заходів з метою встановлення юрисдикції над будь-яким правопорушенням, установленим відповідно до цієї Конвенції, якщо правопорушення вчинено проти одного з їхніх громадян або особи, яка постійно проживає на їхній території»;

- наявність обов'язку збирати статистичні дані щодо жінок, що постраждали від домашнього та гендерно зумовленого насильства (зокрема і тих, що перебувають за кордоном). Стамбульською конвенцією передбачається комплексне збирання статистичних даних, які повинні містити інформацію про стать потерпілої особи та кривдника, їх родинні відносини, місце проживання, вік. Відсутність таких даних перешкоджає формуванню комплексної державної політики, спрямованої на попередження і реагування на домашнє насильство;

- Стамбульською конвенцією передбачається забезпечення належного рівня фінансування, зокрема і стимулювання програми з розвитку мережі притулків для постраждалих. Відповідно до

положень конвенції, держава повинна забезпечити потерпілим найкращий захист і підтримку для запобігання подальшому насильству та сприяння їх фізичному, психологічному та соціальному відновленню. Рекомендується зосереджувати будівлі таких служб поруч із будівлями правоохоронних органів, що сприятиме більш охочому зверненню по допомозі. На жаль, в Україні кількість таких притулків недостатньою;

- наявність термінології, що більш ширша за змістом, ніж аналогічні поняття, що можуть бути передбачені у національному законодавстві (наприклад, поняття «сексуальне насильство», про яке уже йшлося);

- наявність положень, які можуть сприяти налагодженню співпраці між державами в контексті міжнародного співробітництва, адже конвенція може бути підставою для надання взаємної правової допомоги в кримінальних справах, у екстрадиції чи виконанні судових рішень у цивільних або кримінальних справах у випадках, якщо між Сторонами конвенції не укладено відповідного двостороннього або багатостороннього міжнародного договору. Окрім цього, окремі положення спрямовані на посилення співпраці не лише між уповноваженими органами в кримінально-процесуальній сфері, але і між усією системою уповноважених органів держав-сторін конвенції, які здійснюють заходи щодо запобігання та протидії домашньому насильству й відповідальні за захист потерпілих.

Отже, Стамбульська конвенція передбачає вищі стандарти, ніж ті, що зазначені в національному законодавстві. Тож зобов'язання, взяті під час її ратифікації Україною, окреслять відповідний напрям розвитку та подальшого вдосконалення законодавчої бази. Ратифікація та подальша реалізація положень Стамбульської конвенції в правову систему України сприятиме уніфікованому підходу до врегулювання суспільних відносин у сфері захисту прав жінок. Унаслідок цих процесів будуть представлені системні та комплексні заходи захисту прав жертв домашнього насильства.

Окрім цього, ратифікація Стамбульської конвенції мінімізує ризики політичних впливів у національне законодавство, що

можуть виявлятися у скасуванні чи зміні чинних законодавчих актів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Адже гарантії, встановлені міжнародним актом, залишаються чинними без обмеженого часу дії, а нові законодавчі акти, які прийматимуться за умов ратифікації Стамбульської конвенції, – не можуть суперечити їй.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть причини, які, на вашу думку, стали перешкодою для ратифікації Україною Стамбульської конвенції?

2. Охарактеризуйте процес ратифікації Україною Стамбульської конвенції? Які дії у цьому напрямі були зроблені?

3. Які положення Стамбульської конвенції відображені у вітчизняному законодавстві?

4. Які положення Стамбульської конвенції не закріплені у національному законодавстві? Обґрунтуйте доцільність їх законодавчого закріплення.

5. Охарактеризуйте механізм моніторингу, за допомогою якого оцінюється ефективність застосування положень Стамбульської конвенції?

6. Наведіть 5 аргументів на користь доцільності ратифікації Україною Стамбульської конвенції?

7. Обґрунтуйте доцільність проведення спеціальної підготовки для практичних працівників у сфері протидії домашньому насильству? Як, на вашу думку, має виглядати таке навчання?

8. Чому, на вашу думку, у Стамбульській конвенції не регламентується кібернасильство щодо жінок? Запропонуйте власне визначення цього поняття.

9. Нормами Стамбульської конвенції передбачено право потерпілих від домашнього насильства на компенсацію від держави. Чи доцільно запроваджувати таке право потерпілих в Україні? Якщо так, то як, на вашу думку, повинен виглядати механізм і розмір такої компенсації?

10. Що таке застереження до конвенції? Щодо яких положень держави можуть робити застереження?

Задачі

1. Ірина, 1981 року народження, у 2003 р. одружилась з Богданом. Того ж року в них народився син. Чоловік Ірини (уже колишній) страждав від параної, нервозу, протягом багатьох років застосовував щодо дружини насильство та завдавав тілесних ушкоджень, погрожував убити її, а також регулярно застосовував психологічне насильство, що супроводжувалося маніпуляціями та приниженнями в присутності неповнолітнього сина. Вперше Ірина скаржилась на насильницькі дії свого чоловіка ще у 2004 р.

У 2006 р. він був заарештований за вчинення насильства в сім'ї, але пізніше був звільнений на прохання його матері та переданий їй на поруки. Однак чоловік продовжував вчиняти фізичне насильство щодо дружини. Ірині та синові довелося переїхати з їхнього житла та на деякий час пожити у притулку, який фінансується неурядовою організацією. Кримінальне провадження за обвинуваченням колишнього чоловіка Ірини у вчиненні насильства в сім'ї розпочалося у 2008 р., на момент винесення рішення Європейського суду з прав людини слухання не були завершені та рішення не винесено. Після розлучення у 2006 р. Ірина просила суд заборонити колишньому чоловіку наближатися до неї та її сина, проте такі заходи не були застосовані.

Які статті Стамбульської конвенції порушено в описаній ситуації?

Яке рішення повинен прийняти суд?

2. У 2019–2020 рр. в Україні було прийнято 36 судових рішень із посиланням на Стамбульську конвенцію (17 справ у межах цивільного судочинства та 19 у межах кримінального провадження).

Наприклад, Ямпільський районний суд Вінницької області у справі № 153/462/20 від 21 травня 2020 року зазначає: «під ознаки домашнього насильства можуть підпадати різні склади злочинів за умови, що відповідний злочин вчиняється в сім'ї чи в межах місця проживання або щодо родичів, або щодо колишнього чи теперішнього подружжя, або щодо іншої особи, яка спільно проживає

(проживала) з кривдником однією сім'єю, але не перебуває (не перебувала) у родинних відносинах чи у шлюбі з ним. Оскільки із назви Закону України № 2227-VIII від 6 грудня 2017 року «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», яким п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України був доповнений словами «крім кримінального провадження щодо злочину, пов'язаного з домашнім насильством», очевидно, що він має на меті реалізацію положень Стамбульської конвенції, то саме таке широке тлумачення слів «злочину, пов'язаного з домашнім насильством» найбільше відповідає цілям прийняття названого Закону.

Або ж відомі випадки посилання на Стамбульську конвенцію заявниками в оскарженні рішення суду першої інстанції. Заявниця у такій апеляційній скарзі зазначала: «Судом першої інстанції взагалі не враховано пріоритет безпеки заявника і дітей над майновими правами кривдника, посилаючись на Стамбульську конвенцію» (рішення Черкаського апеляційного суду справа № 712/5977/20 від 18 грудня 2020 року).

Чи є виправданим застосування судами України Стамбульської конвенції, яка ще не ратифікована? Відповідь обґрунтуйте.

3. Проаналізувати рішення ЄСПЛ у справі «Левчук проти України» (2020).

Які проблеми виникають під час правозастосування у справах, пов'язаних із домашнім насильством? Які зміни потрібно внести в національне законодавство з метою здійснення ефективного захисту потерпілих від домашнього насильства?

4. Проаналізувати рішення ЄСПЛ у справі «Опуз проти Туреччини» (2009 р.).

Чи можуть справи щодо конфліктів у сім'ї розцінюватися як малозначні, закриватися за примиренням, чи може нез'ясування дійсних обставин «конфлікту» і відмови «жертви» від заяви призвести до негативних наслідків?

5. Проаналізувати рішення ЄСПЛ «Бутуруга проти Румунії» (2020 р.).

Чи може кібернасильство вважатися окремою формою домашнього насильства? Які ознаки кібернасильства?

Тестові завдання

1. Яка скорочена назва Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашнього насильства та боротьбу з цими явищами?

- а) Гаазька конвенція;
- б) Стокгольмська конвенція;
- в) Стамбульська конвенція;
- г) Будапештська конвенція;
- г) правильна відповідь не відображена.

2. У чому найбільша цінність Стамбульської конвенції?

а) у ній насильство щодо жінок визнається порушенням прав людини, однак таким, у яке держава не повинна втручатися;

б) у ній насильство щодо жінок визнається одним із видів дискримінації, але не вважається грубим порушенням прав людини;

в) у ній насильство щодо жінок визнається порушенням прав людини, однак держави на власний розсуд повинні передбачати відповідальність за це діяння;

г) у ній насильство щодо жінок визнається однією з форм порушення прав людини та одним із видів дискримінації;

г) правильна відповідь не відображена.

3. Чи підписала Україна Стамбульську конвенцію?

- а) ратифікувала;
- б) ратифікувала із застереженнями;
- в) підписала, але не ратифікувала;
- г) не підписала;
- г) правильної відповіді немає.

4. Чи можуть держави робити застереження до Конвенції?

- а) так, можуть до будь-яких положень;
- б) ні, не можуть;
- в) можуть лише за згодою Ради Європи;
- г) можуть лише щодо конкретних положень;
- ґ) правильна відповідь не зафіксована.

5. Як називаються цілі Конвенції, закріплені у Главі І?

а) принципи чотирьох «Пі»: персоніфікація – personification, заборона – prohibition, профілактика – prevention; передбачення – prediction;

б) принципи трьох «Пі»: персоніфікація – personification, заборона – prohibition, профілактика – prevention;

в) принципи чотирьох «Пі»: prevention – профілактика, protection – захист, prosecution – кримінальне переслідування, comprehensive policies – всеосяжна політика;

г) принципи трьох «Пі»: заборона – prohibition, профілактика – prevention, призначення – prescription;

ґ) правильна відповідь не означена.

6. Яка структура Стамбульської конвенції?

- а) 81 стаття, 12 глав;
- б) 81 стаття, 12 розділів;
- в) 85 статей, 12 секцій;
- г) 85 статей, 15 глав;
- ґ) правильна відповідь не подана.

7. Які види насильства охоплює поняття «домашнє насильство», відповідно до визначення ст. 3 Стамбульської конвенції?

- а) фізичне, сексуальне, психологічне, економічне;
- б) фізичне, моральне, духовне, матеріальне;
- в) сексуальне, психічне, сімейне, тілесне;
- г) фінансове, фізичне, гендерне, сімейне;
- ґ) правильна відповідь не відображена.

8. За яке з кримінальних правопорушень, що передбачені Стамбульською конвенцією, не передбачена кримінальна відповідальність в Україні?

- а) домашнє насильство;
- б) переслідування жертви;
- в) сексуальне насильство;
- г) примушування до шлюбу;
- г) правильна відповідь не окреслена.

9. Яке кримінальне правопорушення, передбачене Стамбульською конвенцією, не криміналізоване в Україні, а окремі прояви цього діяння можуть бути кваліфіковані за іншими статтями Особливої частини КК України?

- а) сексуальне насильство;
- б) сексуальне домагання;
- в) примушування до шлюбу;
- г) незаконне проведення аборту;
- г) правильна відповідь не зазначена.

10. У якому з кримінальних правопорушень, передбачених Стамбульською конвенцією, не дотримується принцип мовної гендерної нейтральності?

- а) примусова стерилізація;
- б) зґвалтування;
- в) примусовий аборт;
- г) каліцтво жіночих гені талій;
- г) правильна відповідь не надана.

11. Скільки є органів, які здійснюють механізм моніторингу застосування положень Конвенції у державах?

- а) 6;
- б) 3;
- в) 5;
- г) 2;
- г) правильна відповідь не відображена.

12. Який вид насильства не регламентований Стамбульською конвенцією?

- а) кібернасильство;
- б) сексуальне насильство;
- в) фізичне насильство;
- г) психологічне насильство;
- г) правильної відповіді немає.

13. Яку з перелічених гарантій, що передбачена у Стамбульській конвенції, не передбачено у національному законодавстві України?

- а) притулки для потерпілих;
- б) обмежувальні приписи;
- в) компенсація від держави;
- г) заборонні приписи;
- г) правильна відповідь не окреслена.

14. Оберіть ознаку, якій не повинні відповідати захисні та обмежувальні приписи?

- а) строкові;
- б) каральні;
- в) доступні;
- г) спрямовані на забезпечення захисту жертви;
- г) правильна відповідь не зафіксована.

15. Чи можуть положення Стамбульської конвенції застосовуватися у час збройного конфлікту?

- а) можуть, лише за згодою потерпілої особи;
- б) ні, не можуть;
- в) можуть, лише за дозволом Ради Європи;
- г) так, можуть;
- д) правильна відповідь не подана.

16. Чи можна водночас застосовувати обмежувальні та захисні приписи?

- а) так, можна;
- б) ні, не можна;
- в) можна лише за згодою потерпілої особи;

- г) можна лише за згодою керівника правоохоронного органу;
- г) правильна відповідь не зазначена.

17. Які інші заходи можна застосовувати до правопорушників, окрім покарань, передбачених кримінальним законодавством, відповідно до положень Стамбульської конвенції?

- а) моніторинг або нагляд стосовно засуджених осіб;
- б) заборона покидати місце проживання;
- в) виплата щомісячних компенсацій потерпілій;
- г) заборона займатися певними видами діяльності;
- г) правильна відповідь не відображена.

18. Які інші заходи можна застосовувати щодо правопорушників, окрім покарань, передбачених кримінальним законодавством?

- а) виселення з помешкання;
- б) заборона обіймати певні посади;
- в) позбавлення батьківських прав, якщо найкращі інтереси дитини, які можуть охоплювати безпеку жертви, не можуть бути гарантовані в будь-який інший спосіб;
- г) виплата щомісячних компенсацій потерпілій;
- г) правильна відповідь не подана.

19. Щодо яких положень Стамбульської конвенції сторони можуть робити застереження?

- а) щодо підвищення обізнаності;
- б) щодо міжнародного співробітництва;
- в) щодо строків давності;
- г) щодо обмежувальних та захисних приписів;
- г) правильної відповіді немає.

20. Щодо яких положень Стамбульської конвенції сторони можуть робити застереження?

- а) щодо навчання;
- б) щодо юрисдикції;
- в) щодо притулків;
- г) щодо нагальних заборонювальних приписів;
- г) правильна відповідь не вказана.

Рекомендована література

1. Баша К. Ратифікація Стамбульської Конвенції як спосіб утвердження гендерної рівності в суспільстві: проблеми українського законодавства. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 51. С. 185–190. URL: [easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2018/05/basha_51 .pdf](http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2018/05/basha_51.pdf).
2. Васильєв А. А., Юртаєва К. В. Реалізація положень Стамбульської Конвенції в законодавстві України про кримінальну відповідальність: системно-правовий аналіз внесених змін і доповнень. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 279–284.
3. Попов Г., Пилипенко І. Напрямки імплементації положень Стамбульської Конвенції в законодавство України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 4/2 (58). С. 7–19.
4. Харитоновна О. В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Харків: ТОВ Видавництво «Права людини», 2018. 344 с.
5. Що сказати тим, хто має сумніви в необхідності ратифікації Стамбульської конвенції? Ла-страда-Україна. Київ, 2021. URL: <https://la-strada.org.ua/wp-content/uploads/2021/10/shho-skazaty-tym-hto-maye-sumnivy-v-neobhidnosti-ratyfikatsiyi-sk.pdf>.

Розділ 4

КВАЛІФІКАЦІЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

4.1. Поняття злочину, пов'язаного з домашнім насильством (Н. Лацук)

4.2. Кримінально-правова характеристика домашнього насильства (Н. Лацук)

4.3. Розмежування ст. 126-1 КК України зі суміжними правопорушеннями (Р. Максимович)

4.4. Правила кваліфікації кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством (Р. Максимович)

4.1. Поняття злочину, пов'язаного з домашнім насильством

Поняття злочину, пов'язаного з домашнім насильством, не визначено у законодавстві. Утім цей термін використовується як у КК України, так і у КПК України. Наприклад, у ст. 96-1 КК України передбачені обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство, ст. 126-1 містить склад кримінального правопорушення «Домашнє насильство»¹⁹², у ст. 194 КПК України передбачено особливості застосування запобіжних заходів, а у ст. 284 КПК України – закриття кримінального провадження

¹⁹² Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.05.2022).

у формі приватного обвинувачення щодо злочину, пов'язаного з домашнім насильством¹⁹³, тощо. Відповідно, встановлення змісту та обсягу поняття «Злочин, пов'язаний з домашнім насильством» має не лише теоретичне, але й практичне значення. У зв'язку з цим виникає потреба у з'ясуванні змісту поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» та його співвідношення зі складом кримінального правопорушення «Домашнє насильство».

Поняття злочину, пов'язаного з домашнім насильством, містить дві складові:

- вид кримінального правопорушення;
- пов'язаність кримінального правопорушення з домашнім насильством.

Класифікацію кримінальних правопорушень здійснено у ст. 12 КК України. Відповідно до цієї класифікації, кримінальні провпорушення поділяються на кримінальні проступки, нетяжкі злочини, тяжкі злочини та особливо тяжкі злочини. В КК України і в КПК України йдеться саме про злочин. Отож, поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» охоплює такі види кримінальних правопорушень, як нетяжкі злочини, тяжкі злочини та особливо тяжкі злочини.

На відміну від чіткого визначення видів кримінальних правопорушень, їх пов'язаність із домашнім насильством неоднозначно вирішується у кримінально-правовій доктрині. З цього приводу окреслюються два підходи:

- віднесення до злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, лише ст. 126-1 КК України (у вузькому значенні);
- віднесення до злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, значно ширшого кола діянь за критеріями, які окреслені у Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульській конвенції) або в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (у широкому значенні).

Віднесення до злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, лише ст. 126-1 КК України, що здійснювалося судами не лише

¹⁹³ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.05.2022).

першої інстанції, але й вищою судовою інстанцією, було розкрито-ковано у кримінально-правовій літературі, а згодом отримало заперечення і у Рішенні Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду¹⁹⁴.

Зокрема, згідно з обвинувальним актом, ОСОБА_1 обвинувачувався у тому, що він 2 лютого 2019 року о 6:30 у будинку АДРЕСА_1 на ґрунті неприязних відносин умисно завдав ОСОБА_2 декілька ударів по голові й тулубу, заподіявши останній легких тілесних ушкоджень, що спричинили короточасний розлад здоров'я. Дії ОСОБА_1 кваліфіковані за ч. 2 ст. 125 КК.

У підготовчому засіданні 5 квітня 2019 року Трускавецький міський суд Львівської області закрав на підставі п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення стосовно ОСОБА_1 за ч. 2 ст. 125 КК у зв'язку з відмовою потерпілої ОСОБА_2 від обвинувачення.

Львівський апеляційний суд ухвалою від 2 липня 2019 року залишив без змін зазначене рішення. Апеляційний суд зважав на те, що положення п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК щодо неможливості закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення «щодо злочину, пов'язаного з домашнім насильством» стосуються виключно ст. 126-1 КК («домашнє насильство»)¹⁹⁵.

Тлумачення поняття злочину, пов'язаного з домашнім насильством, у вузькому значенні (прирівнюванні до ст. 126-1 КК України) суперечить як положенням Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, яка визначає домашнє насильство як всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного

¹⁹⁴ Харитонова О. В., Тітко І. М. Злочин, пов'язаний з домашнім насильством: правові проблеми та практичні рекомендації. *Юрліга*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/analytics/192450_zlochyn-povyazaniy-z-domashnm-nasilstvom-pravov-problemi-ta-praktichn-rekomendats (дата звернення: 01.05.2022); Шинкарук А. Я. Кримінально-правові заходи реагування на прояви домашнього насильства: дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 – Право; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2021. С. 36.

¹⁹⁵ Ухвала Колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Львівського апеляційного суду у справі № 453/225/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80293422> (дата звернення: 01.05.2022).

насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні, або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні¹⁹⁶, а також Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», де домашнє насильство визначено як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь¹⁹⁷.

Проаналізувавши статтю 126-1 КК України, положення Стамбульської конвенції та Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», зрозуміло, що домашнє насильство полягає у значно ширшому колі діянь, ніж ті, що криміналізовані у ст. 126-1 КК України. Відповідно, неправильно зводити злочин, пов'язаний із застосуванням домашнього насильства, до ст. 126-1 КК України.

З цього приводу Об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду прийняла рішення, що формулювання поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» є ширшим за поняття «домашнє насильство» у нормі ст. 126-1 КК і може полягати не лише у вчиненні цього злочину, а й в інших суспільно небезпечних діяннях, які мають ознаки домашнього насильства. Тому поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» не є відсилочним, у розумінні законодавця має комплексний хара-

¹⁹⁶ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 27.06.2022).

¹⁹⁷ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#top>. (дата звернення: 01.05.2022).

ктер й регламентується у різних сферах суспільних відносин. Тому у встановленні змісту згаданого поняття слід зважати на конкретні фактичні обставини справи, а не тільки кваліфікацію дій винуватця.

У контексті зазначеного «злочином, пов'язаним із домашнім насильством» слід вважати будь-яке кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого містять хоча б один із елементів, перелічених у ст. 1 Закону № 2229-VIII, незалежно від того, чи вказано їх у відповідній статті (частині статті) КК як ознаки основного або кваліфікованого складу злочину.

Отже, аналізуючи комплексний характер домашнього насильства та з огляду на тлумачення закону, до злочину, пов'язаного з домашнім насильством, на який поширюється заборона у п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК, слід відносити не тільки злочин, передбачений ст. 126-1 КК, та злочин, що містить кваліфікуючу ознаку «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах», але й кримінальне правопорушення з ознаками діяння (дії або бездіяльність), поняття якого визначено у ст. 1 Закону № 2229-VIII¹⁹⁸.

Така правова позиція Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду однозначно вирішує дилему щодо відмінності поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» та кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, проте не вичерпує проблему, адже потребує уточнення зміст поняття «Кримінальне правопорушення з ознаками діяння (дії або бездіяльність), поняття якого визначено уст. 1 Закону № 2229-VIII».

У кримінально-правовій доктрині науковці застосовують різні способи визначення поняття злочину, пов'язаного з домашнім насильством, зокрема: шляхом перелічення статей КК України, перелічення конкретних діянь, які потрібно відносити до злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, або наведення їх видів, а також через виокремлення загальних ознак, які характеризують ці кримінальні правопорушення.

¹⁹⁸ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 453/225/19 від 12 лютого 2020 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602679> (дата звернення: 01.05.2022).

Очевидно, що переліки конкретних статей КК України та дінь, які потрібно відносити до злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, мають недовготривалий характер, а їх виокремлення пов'язано із застосуванням певних критеріїв, тому визначати поняття злочину, пов'язаного з домашнім насильством, потрібно шляхом виокремлення істотних ознак цього поняття.

Визначення поняття злочину, пов'язаного з домашнім насильством, доцільно здійснювати і з огляду на загальне поняття домашнього насильства, і зважаючи на загальне розуміння поняття і ознак кримінального правопорушення як такого.

Отже, кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством, – це суспільно небезпечне діяння у формі фізичного, сексуального, психічного або економічного насильства, що вчиняється у стосунках інтимних партнерів або між батьками й дітьми незалежно від місця їх проживання та того, чи визначені ознаки домашнього насильства у відповідній статті (частині статті) Особливої частини КК України, а також призводить до настання кримінально-правових наслідків у вигляді покарання та інших заходів кримінально-правового характеру¹⁹⁹.

Не викликає сумнівів, що злочини, пов'язані з домашнім насильством, охоплюють злочин, передбачений ст. 126-1 КК, та злочин, що містить кваліфікуючу ознаку «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах». Водночас наведені види кримінальних правопорушень не охоплюють усіх злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, у розумінні Стамбульської конвенції. Тому Об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду поряд з цими двома видами кримінальних правопорушень наводить «кримінальне правопорушення з ознаками діяння (дії або бездіяльність), поняття якого визначено у ст. 1 Закону № 2229-VIII²⁰⁰», О. Харитонова та І. Тітко –

¹⁹⁹ Шинкарук А. Я. Кримінально-правові заходи реагування на прояви домашнього насильства: дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2021. С. 41.

²⁰⁰ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 453/225/19 від 12 лютого 2020 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602679> (дата звернення: 01.05.2022).

«злочин, поєднаний з обтяжуючою обставиною, передбаченою у п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» та п. 6 ч. 1 ст. 67 КК у частині «вчинення злочину... у присутності дитини»²⁰¹.

Обидва критерії віднесення кримінальних правопорушень до злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, заслуговують на схвалення, проте «кримінальне правопорушення з ознаками діяння (дії або бездіяльність), поняття якого визначено у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», видається більш повним.

Відповідно, варто погодитися з правовою позицією Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду та окреслити коло злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, такими:

- злочин, передбачений ст. 126-1 КК;
- злочини, які містять кваліфікуючу ознаку «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах»;
- злочини з ознаками діяння (дії або бездіяльність), поняття якого визначено у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

4.2. Кримінально-правова характеристика домашнього насильства

Кримінальне правопорушення «домашнє насильство» виділено у окрему статтю 125-1 Кримінального кодексу України у 2017 році. Поштовхом для криміналізації цього діяння стала

²⁰¹ Харитонova О. В., Тітко І. М. Злочин, пов'язаний з домашнім насильством: правові проблеми та практичні рекомендації. *Юрліга*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/analytics/192450_zlochyn-povyazaniy-z-domashnm-nasilstvom-pravov-problemi-ta-praktichn-rekomendats (дата звернення: 01.05.2022).

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами²⁰².

Відповідно до ст. 126-1 КК України, домашнє насильство полягає в умисному систематичному вчиненні фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи²⁰³.

Об'єкт. Визначення об'єкта домашнього насильства залежить від форми вчинення домашнього насильства та наслідків, які настали в результаті дій кривдника. Основний безпосередній об'єкт домашнього насильства у кримінально-правовій доктрині визначають, зважаючи на сутність поняття «насильство».

Тлумачний словник української мови визначає насильство так: «1. Застосування фізичної сили до кого-небудь; силювання, гвалт, примус. 2. Застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось»²⁰⁴.

У кримінальному праві насильство традиційно розуміли як фізичний вплив на організм іншої людини²⁰⁵. Проте дедалі частіше під насильством у кримінальному праві розуміють і вплив на психіку людини. У назві ст. 126-1 КК йдеться вже про «домашнє» насильство, у диспозиції ч. 1 цієї ж статті – про «фізичне, психологічне або економічне насильство», у п. 10 ст. 115 та ст. 153 згадується «сексуальне» насильство. Отже, поряд із наскрізним поняттям насильства використовуються і відособлені види цього поняття²⁰⁶.

²⁰² Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 27.06.2022).

²⁰³ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 01.05.2022)

²⁰⁴ Новий тлумачний словник української мови у трьох томах: т. 2. В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. Київ: Видавництво Аконті, 2001. С. 303.

²⁰⁵ Навроцький В. Наскрізнi поняття кримінального права України. *Право України*. 2020. № 2. С. 81–86.

²⁰⁶ Там само.

Розуміння насильства і в вузькому, і в широкому значеннях заподіює шкоду здоров'ю. Тобто стану повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутності хвороб і фізичних вад²⁰⁷.

Під кримінально-правовою охороною, згідно зі ст. 126-1 КК, перебувають, зокрема, такі аспекти здоров'я людини, як психічне здоров'я, працездатність, відсутність фізичного болю та/або розладів здоров'я²⁰⁸.

Щодо основного безпосереднього об'єкта домашнього насильства, що вчиняється шляхом економічного насильства, немає єдиної думки у кримінально-правовій науці. Зокрема, С. В. Якімова та Н. І. Лесяк зазначають, що посилання на економічне насильство як форму домашнього насильства у контексті злочинів, родовим об'єктом яких є життя та здоров'я особи, видається не зовсім обґрунтованим. Згідно з чинним законодавством, економічне насильство – це передусім економічне правопорушення, яке посягає на чужу власність, право користування, розпорядження чи володіння майном. Його специфічною ознакою є заподіяння матеріальної, а часом й репутаційної шкоди, зокрема, й у зв'язку з господарською діяльністю, посяганнями на інтелектуальну власність, реалізацією своїх майнових прав.

Таким чином, незважаючи на те, що домашнє насильство у формі економічного правопорушення може мати доволі широкий спектр злочинних наслідків, проявлятися у різних видах кримінальних правопорушень, є певна змістова невідповідність між тлумаченням економічного насильства як економічного правопорушення та його розташуванням у розділі, де згруповані злочини, родовим об'єктом яких є життя та здоров'я особи²⁰⁹.

²⁰⁷ Основи законодавства про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 року № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 01.05.2022).

²⁰⁸ Біловол О. Проблемні аспекти визначення основного безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 126-1 КК України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 228.

²⁰⁹ Якімова С. В., Лесяк Н. І. Домашнє насильство як вид кримінального правопорушення за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 3. С. 192–194.

Утім, відповідно до п. 4 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», економічне насильство визначається як форма домашнього насильства, що охоплює умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру²¹⁰.

Окрім того, заподіяння економічного насильства потрібно кваліфікувати як кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126-1 КК України, лише за умови настання наслідків у вигляді фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи.

Зіставлення діянь, у яких може проявлятися домашнє насильство, та наслідків, що передбачені у ст. 126-1 КК, дає підстави констатувати, що лише невеличка кількість випадків економічного насильства не заподіює шкоду здоров'ю людини. Відтак немає підстав виокремлювати домашнє насильство у формі економічного насильства в інший розділ.

Попри це, варто погодитися, що не у всіх випадках заподіяння економічного насильства шкода буде заподіюватися здоров'ю людини.

Додатковим факультативним об'єктом можуть виступати: честь, гідність, воля, право власності тощо.

Отже, основним безпосереднім об'єктом домашнього насильства виступає здоров'я людини, зокрема такі аспекти здоров'я людини, як психічне здоров'я, працездатність, відсутність фізичного болю та/або розладів здоров'я. Додатковими факультативними об'єктами можуть виступати: честь, гідність, воля, право власності тощо.

Домашнє насильство характеризується спеціальною категорією потерпілих: один із подружжя чи колишнього подружжя або

²¹⁰ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#top> (дата звернення: 01.05.2022).

інша особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах.

Тобто годиться надати визначення таким поняттям: «подружжя»; «колишнє подружжя»; «особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних відносинах»; «особа, з якою винний перебуває (перебував) у близьких відносинах».

Подружжя. Тлумачний словник визначає подружжя як шлюбну пару; чоловіка і дружину²¹¹.

У Сімейному кодексі України широко використовується термін «подружжя», проте він не визначений у законодавстві України. Його значення можна зрозуміти з аналізу статей Сімейного кодексу України. Подружжям слід вважати сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану. Встановлення режиму окремого проживання не припиняє прав та обов'язків подружжя, які встановлені цим кодексом і які дружина та чоловік мали до встановлення цього режиму, а також прав та обов'язків, які встановлені шлюбним договором. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя²¹².

Не є подружжям у розумінні Сімейного кодексу України, особи, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу не залежно від гендерної приналежності.

Колишнім подружжям потрібно вважати осіб, шлюб яких було припинено внаслідок його розірвання або оголошення особи померлою. Не визнаються колишнім подружжям особи, шлюб яких було визнано недійсним або неукладеним.

Особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних відносинах. Встановлення кола осіб, з якими винний перебуває (перебував) у сімейних відносинах, пов'язане із аналізом ч. 2 ст. 2, частин 6, 8 ст. 7, ч. 1 ст. 8, частини 1, 2 ст. 9, ч. 3 ст. 238 Сімейного кодексу України та ч. ст. 3 Закону України «Про запобігання та

²¹¹ Новий тлумачний словник української мови. У трьох томах: т. 2. В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. Київ: Видавництво Аконіт, 2001. С. 747.

²¹² Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14?find=1&text> (дата звернення: 01.05.2022).

протидію домашньому насильству» та дає змогу зробити висновок про віднесення до цього кола таких осіб:

- мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя);

- особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти;

- особи, які мають спільну дитину (дітей);

- батьки (мати, батько) і дитина (діти);

- дід (баба) та онук (онука);

- прадід (прабаба) та правнук (правнучка);

- вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка);

- рідні брати і сестри;

- інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука);

- діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими;

- опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням;

- прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя²¹³.

Водночас такі особи спільно проживають (проживали), пов'язані (були пов'язані) спільним побутом, мають (мали) взаємні права та обов'язки²¹⁴.

Особа, з якою винний перебуває (перебував) у близьких відносинах. Ця категорія осіб потерпілих від домашнього насильства становить найбільшу складність і в теорії кримінального права, і у правозастосуванні.

²¹³ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#top> (дата звернення: 01.05.2022).

²¹⁴ Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14?find=1&text> (дата звернення 01.05.2022).

Хавронюк М. І. пропонує до таких осіб відносити так званих близьких осіб, тобто тих, які мають сексуальні позашлюбні або партнерські стосунки і постійно або час від часу проживають спільно, не маючи при цьому прав та обов'язків сімейного характеру.

Не має значення стать потерпілого: ним може бути як жінка, так і чоловік або ж трансгендер. Діти обох статей також можуть бути потерпілими від домашнього насильства, зокрема як свідки насильства в лоні сім'ї, що стосовно них є різновидом психологічного насильства²¹⁵.

На його думку, поняття близьких осіб найточніше визначено в положенні ст. 1 Закону «Про запобігання корупції» (ст. 1), яке через його практичну досконалість може бути застосоване і для розуміння поняття близьких відносин. Згідно з цим Законом, поняття «близькі особи» розкривається через установлення ознак двох альтернативно передбачених груп таких осіб: 1) за будь-яких обставин близькими особами є визначені категорії близьких родичів, а саме: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи всиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням відповідного суб'єкта. У цьому переліку не вказані дядько (тітка), племінник (племінниця), які згідно зі ст. 1145 ЦК, мають другий ступінь спорідненості – на відміну від прадіда та прабабки, які у цьому переліку вказані, хоча мають третій ступінь спорідненості з відповідною особою. Також у ньому не вказані наречений (наречена), які є дуже близькими особами навіть і тоді, коли ще не проживають спільно; 2) інші особи визнаються близькими особами за умови сукупності таких трьох обов'язкових ознак: а) спільне проживання; б) пов'язаність спільним побутом і в) наявність взаємних прав та обов'язків із відповідним суб'єктом²¹⁶.

²¹⁵ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2019. С. 69.

²¹⁶ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел

Такий підхід зазнав певної критики у кримінально-правовій літературі. Зокрема, А. А. Вознюк зазначає, що визначення близьких осіб закріплене у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 року, не охоплює усіх осіб, з якими особа, яка вчинила злочин, перебуває у близьких відносинах. Наприклад, найближчі друзі суб'єкта, з якими в нього наявний спільний побут у формі спільного відпочинку, харчування, спілкування тощо, окрім спільного проживання, не можуть бути віднесені до близьких осіб. З огляду на це, тлумачення терміна «близькі відносини», запропоноване М. І. Хавронюком, принаймні виглядає обмеженим, хоча, можливо, й справедливим, та може призвести до труднощів у застосуванні відповідної норми на практиці²¹⁷.

О. Біловол зазначає, що проблема розкриття змісту поняття «близькі відносини» за допомогою поняття «близькі особи», передбаченого в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», полягає в іншому. Аналіз останнього поняття вказує на те, що ним охоплюються особи, які є подружжям або колишнім подружжям або перебувають (перебували) у сімейних відносинах. Однак зазначені особи вже передбачені в ст. 126-1 КК, а тому поняттям «близькі відносини» мають охоплюватися особи, які не віднесені до зазначених категорій, однак можуть постраждати від домашнього насильства²¹⁸.

Попри те, висловлені зауваження А. Вознюк та О. Біловол не спростовують правильності підходу М. І. Хавронюка. Відповідно, визначення кола близьких осіб потрібно здійснювати з положень ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції».

Об'єктивна сторона

Домашнє насильство є злочином із матеріальним складом, відповідно, характеризується діянням, наслідками та причинним зв'язком між ними.

Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2019. С. 69–70.

²¹⁷ Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії та практики. *Форум права*. 2019. № 55 (2). С. 8.

²¹⁸ Біловол О. Проблемні аспекти визначення основного безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 126-1 КК України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 232.

Діяння, що передбачене у ст. 126 КК України, можливе у таких формах:

- систематичне фізичне насильство;
- систематичне психологічне насильство;
- систематичне економічне насильство.

Ці форми насильства можуть поєднуватися між собою в будь-яких проявах.

Зміст цих форм насильства наведено у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Фізичне насильство – форма домашнього насильства, що охоплює ляпаса, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, спричинення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру.

Психологічне насильство – форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, зокрема щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи.

Економічне насильство – форма домашнього насильства, що охоплює умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру²¹⁹.

Створює певні труднощі з'ясування змісту поняття «систематичність» щодо проявів домашнього насильства. Зокрема, вини-

²¹⁹ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#top> (дата звернення: 01.05.2022).

кають такі питання під час застосування статті 126-1 Кримінального кодексу України:

- Скільки випадків насильства повинно бути зафіксовано для ствердження про систематичне домашнє насильство в контексті статті 126-1 Кодексу?

- У який спосіб повинні бути зафіксовані випадки насильства для визначення діяння як систематичного?

- У який проміжок часу такі випадки насильства повинні бути вчинені для кваліфікації діяння як систематичного домашнього насильства?

- Чи враховуються наступні випадки насильства, які сталися після події кримінального правопорушення, відомості про яке внесені в ЄРДР за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтею 126-1 Кодексу?

- Чи враховуються попередні випадки притягнення особи до адміністративної відповідальності за частину заподіяних актів насильства для врахування в контексті «систематичності» для кваліфікації діяння за статтею 126-1 Кодексу?²²⁰.

Кількісний критерій систематичності не викликає сумнівів, зокрема йдеться про вчинення трьох і більше діянь, описаних у ст. 126-1 КК України.

Щодо способу фіксації актів домашнього насильства у матеріалах кримінального провадження, зокрема необхідності адміністративної преюдиції, немає єдності у судовій практиці.

Варто зауважити, що притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства (ст. 126-1 КК) не залежить від наявності попередніх судових рішень про притягнення до адміністративної відповідальності за домашнє насильство (ст. 173 КУпАП). Адже законодавець у такому випадку не пов'язує настання кримінальної відповідальності за наявності преюдиції. Водночас аналіз вироків про засудження осіб за вчинення домашнього насильства за ст. 126 КК України демонструє два підходи. Є чимало вироків про притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства за наявності попередніх

²²⁰ Змисла М. Систематичність при домашньому насильстві: проблеми практики. URL: <http://jurfem.com.ua/systematychnist-pry-domashnyomu-nasyilstvu/> (дата звернення: 01.05.2022).

рішень судів про притягнення до адміністративної відповідальності за домашнє насильство за ст. 173-2 КУпАП, так і вироків, де встановлено факт наявності систематичного домашнього насильства (злочину, передбаченого ст. 126-1 КК) без попереднього притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП²²¹.

Ця ситуація була врегульована у постанові від 25 лютого 2021 р. у справі № 583/3295/19, у котрій ККС ВС сформулював такий правовий висновок: «Словосполучення «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства» описує діяння. Закінченим кримінальне правопорушення вважається з моменту вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) втретє, у результаті чого настав хоча б один із вказаних в законі наслідків. При цьому не має значення, чи було відображено в адміністративному протоколі поліції, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факт перших двох актів насильства. Факт документування має значення для доказування систематичності, але не більше ніж інші передбачені законом докази»²²².

Притягнення до кримінальної та адміністративної відповідальності за одні і ті ж факти домашнього насильства свідчить про порушення принципу «non bis in idem». Водночас немає порушення засади non bis in idem у разі, якщо за останнім діянням, яке кваліфіковано за ст. 126-1 КПК України, кривдник не притягувався до кримінальної відповідальності, проте попередні постанови судів за ст. 173-2 КУпАП враховано для кваліфікації систематичності насильства²²³.

²²¹ Горпинюк О. Домашнє насильство та кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством: тлумачення та кваліфікація. Сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції в Україні: колективна монографія / І. Серкевич, Н. Устрицька, В. Навроцька та ін.; за ред. І. Глобюк, Н. Лашук. Львів: ПП «Видавництво «Бона»», 2021. С. 138–139.

²²² Рішення Касаційного кримінального суду Верховного суду у справі від 25 лютого 2021 № 583/3295/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443> (дата звернення: 01.05.2022).

²²³ Глобюк І. В., Дроздов О. М. Деякі питання засади non bis in idem у кримінальному провадженні за ст. 126-1 КК України у аспекті практики ЄСПЛ. *Застосування в національному судочинстві стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року*: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 22 жовтня 2021 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 73.

Отже, ККС ВС у тлумаченні наявності однак домашнього насильства оцінює: систематичність як вчинення насильства втретє; чи притягувалася особа до адміністративної відповідальності за ті факти домашнього насильства, які вказані в обвинувальному акті; можливість перекваліфікації діяння із використанням ст. 337 КПК України; триваючий характер (факти продовження) домашнього насильства²²⁴.

Підсумовуючи зазначене, вважаємо, що систематичним учиненням фізичного, психологічного або економічного насильства в контексті ст. 126-1 КК України слід розуміти такі випадки:

1) особа вчиняє насильство три і більше разів, за кожне з яких не була притягнута до відповідальності;

2) особа вчиняє насильство, за яке не була притягнута до відповідальності, проте раніше була притягнута два й більше разів до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП;

3) особа вчиняє насильство два рази, за кожне з них не була притягнута до відповідальності, але була притягнута один раз до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП²²⁵.

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 126-1 КК України, є злочином із матеріальним складом, відповідно, закінченим воно є з настанням одного з передбачених альтернативних наслідків: фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи.

Поняття фізичних та психологічних страждань є оціночним. Страждати – означає: 1. Зазнавати сильного фізичного болю, мучитися від нього мордуватися. 2. Мати яку-небудь хворобу, недугу, хворіти. 3. Зазнавати моральних мук, переживань. 4. Зазнавати утисків, переслідування; 5. Зазнавати шкоди збитків²²⁶.

²²⁴ Гловок І. В. Питання тлумачення системності домашнього насильства у практиці ККС ВС. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/pytannya-tlumachennya-systematychnosti-domashnogo-nasylstva-u-praktytsi-kks-vs/> (дата звернення: 01.05.2022).

²²⁵ Степаненко О. Кількісний критерій систематичності як ознака домашнього насильства. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 326.

²²⁶ Новий тлумачний словник української мови у трьох томах: т. 3 / В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ: Аконіт, 2001. С. 448.

О. О. Дудоров і М. І. Хавронюк пропонують такі критерії для оцінки психологічних страждань:

– емоційна дезадаптація і дезорієнтація: потерпіла особа внаслідок насильства почала відчувати хронічне почуття провини, «вигоряння» – нездатність переживати позитивні емоції, депресію, високу тривожність, з неї витиснута потреба в любові – вона і хоче тепла, і боїться близьких відносин, потерпілу особу переслідує песимізм, почуття невдалого, «нешасного» життя, в неї знизилась самооцінка і концентрація, виникли негативні переживання та зникли позитивні емоції;

– пов'язані з цим психосоматичні порушення: у потерпілої особи виникли ожиріння або, навпаки, різка втрата ваги на тлі порушення апетиту; при емоційному (психічному) насильстві, особливо у дітей, з'явилися шкірні висипки, алергійні реакції, виразка шлунка, неясні болі внизу живота, нервово-психічні захворювання – тики, заїкуватість, енурез (нетримання сечі), енкопрез (нетримання калу)²²⁷.

Поняття розладу здоров'я та втрати працездатності наведені у Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень.

Під розладом здоров'я належить розуміти безпосередньо пов'язаний з ушкодженням послідовно розвинутий хворобливий процес. Розміри стійкої (постійної) втрати загальної працездатності при ушкодженнях встановлюються після наслідку ушкодження, що визначився, на підставі об'єктивних даних з урахуванням документів, якими керуються у своїй роботі МСЕК.

Під стійкою (постійною) втратою загальної працездатності варто розуміти таку необоротну втрату функції, котра повністю не відновлюється²²⁸, відповідно, нестійкою (непостій-

²²⁷ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2019. С. 76.

²²⁸ Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#Text> (дата звернення: 01.05.2022).

ною) втратою працездатності – втрату функції, котра з часом відновлюється.

Під емоційною залежністю слід розуміти, зокрема, залежність від відносин з агресором, яка водночас може бути поєднана і з сильними любовними почуттями до нього ж. Така залежність проявляється в неможливості вибору у відносинах, які є руйнівними (часто – на ґрунті ревнощів), але, з іншого боку, потерпілу особу переслідує нестерпний страх самотності, відчай, цей стан описується психологами як «чорна незаповнена діра в душі».

Погіршення якості життя потерпілої особи може бути визначене за такими критеріями:

- фізичні: потерпіла особа втратила енергійність, у неї виникли втома, фізичний дискомфорт, посилилась залежність від ліків і лікування, алкоголю чи інших психоактивних речовин, водночас можуть виявлятися поганий сон і загалом нездатність до спокійного відпочинку;

- інтелектуальні дисфункції: у потерпілої особи виникли негнучкість, некритичність, вузькість мислення, знизилась концентрація уваги, погіршилась пам'ять тощо;

- соціальна дезадаптація і дезорієнтація: у потерпілої особи послабилися соціальні зв'язки – поступово зникли друзі, інші близькі люди, з якими вона могла б поділитися і від яких можна одержати допомогу, коло соціальних контактів і відносин гранично звузилось; знизилась соціальна активність, виникли безпорадність, нездатність до самостійних рішень і відповідальних дій; посилилась безініціативність у роботі й особистому житті; зменшилась працездатність;

- економічна недостатність як наслідок економічного насильства.

Погіршення якості життя повинно мати комплексний характер для його оцінки як наслідку домашнього насильства. Наявності лише одного з названих критеріїв (наприклад, втоми і поганого сну або послаблення соціальних зв'язків, або економічної недостатності) недостатньо для оцінки діяння як злочину. Водночас злочин слід вважати закінченим, якщо наявний хоча б один із таких його наслідків, як фізичні чи психологічні страждання, або розлади здоров'я, або втрата працездатності, або емоційна залежність, або

погіршення якості життя потерпілої особи – зумовлені відповідним видом (видами) домашнього насильства²²⁹.

Суб'єкт

Суб'єкт спеціальний. Коло цих осіб таке саме, як і потерпілих від домашнього насильства. Ним можуть бути: один із подружжя чи колишнього подружжя або інша особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах.

Суб'єктивна сторона

Домашнє насильство, передбачене ст. 126-1 КК України, може вчинятися з прямим та непрямим умислом.

4.3. Розмежування ст. 126-1 КК України зі суміжними правопорушеннями

Розмежування складів правопорушень полягає у визначенні місця і зв'язків конкретного складу правопорушення у системі складів правопорушень зі спільними ознаками, як її елемента, що здійснюється шляхом порівняння її змісту та встановлення відношення між обсягами понять, що відображають кореспондуючі ознаки складів правопорушень²³⁰. Розмежування складів правопорушень, зокрема, здійснюється впродовж застосування кримінального закону, а саме під час кримінально-правової кваліфікації. В теорії кримінального права обґрунтовано вважається, що розмежування правопорушень є одним з етапів кримінально-правової кваліфікації²³¹.

Склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України «Домашнє насильство», насамперед потрібно

²²⁹ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2019. С. 76–77.

²³⁰ Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 48.

²³¹ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. Київ: ЮрінкомІнтер, 2006. С. 478.

відмежовувати від складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування». Потреба в розмежуванні складів правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, з іншими складами правопорушень обумовлена тими самими причинами, що й стосовно інших складів правопорушень – наявність у них спільних ознак²³². Такими спільними ознаками можна назвати об'єкт, суб'єкт і суб'єктивну сторону посягання. У ч. 2 ст. 1 КК України передбачено, що для здійснення завдання, яке має цей нормативно-правовий акт, він визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. З цієї кримінально-правової норми можна зробити висновок, що з наявного обсягу суспільно небезпечних діянь до КК України включено лише певну групу, які мають найвищий характер і ступінь цієї матеріальної ознаки кримінального правопорушення. Інші ж, менш суспільно небезпечні, з позиції законодавця, діяння включено насамперед до КУпАП. Суспільна небезпека вчинюваного діяння стосується насамперед об'єктивної сторони правопорушення. Видається, що найперше необхідно зважати на рівень суспільної небезпеки вчинюваного діяння. «Для визнання певного діяння кримінальним правопорушенням необхідно говорити про достатньо високий ступінь суспільної небезпечності, тривалість, інтенсивність, можливо, комбінування декількох форм насильства тощо»²³³. В результаті вчинення відповідного адміністративного правопорушення заподіяння шкоди є не обов'язковим. Перелік конкретних суспільно небезпечних діянь у вчиненні яких може полагати зазначене адміністративне правопорушення, є невичерпним, а приблизним.

²³² Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 111.

²³³ Харитонова О. В., Тітко І. М. Злочин, пов'язаний з домашнім насильством: правові проблеми та практичні рекомендації. *Юрліга*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/analytics/192450_zlochyn-povyazaniy-z-domashnmm-nasilstvom-pravov-problemi-ta-praktichn-rekomendats (дата звернення: 27.02.2022).

Також необхідно розмежовувати розглядуваний склад кримінального правопорушення від суміжних складів кримінальних правопорушень. Зокрема, і від умисного легкого тілесного ушкодження. Так, у постанові Верховного Суду від 19 жовтня 2021 року зазначено, що у справі № 552/2540/20 не було встановлено ознак домашнього насильства у зв'язку із відсутністю систематичності вчинюваного діяння, але наголошено на необхідності перевірки наявності в діях обвинуваченого ознак кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 125 КК України. Верховний Суд констатує, що фізичне насильство, яке передбачене у ст. 126-1 КК, може полягати в спричиненні умисних легких тілесних ушкоджень. Склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 125 КК, є менш тяжким, аніж той, що передбачений ст. 126-1 КК. І з цієї причини на підставі положення ч. 3 ст. 337 КПК, з метою ухвалення справедливого судового рішення та захисту прав людини і її основоположних свобод, суд має право вийти за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті, лише в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження. Суд зазначає, що межі повноважень суду щодо перекваліфікації кримінального правопорушення окреслені названою нормою, згідно з якою зміна кваліфікації допускається лише в бік покращення становища обвинуваченого, зокрема шляхом застосування кримінального закону про менш тяжке кримінальне правопорушення²³⁴.

Також необхідно розмежовувати склад кримінального правопорушення «домашнє насильство» від «побої і мордування». Останнє не передбачає вчинення відповідних суспільно небезпечних діянь систематично і щодо спеціального потерпілого, тобто щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах. Також домашнє насильство, на відміну від побоїв і мордування, може полягати і у психологічному та економічному насильстві.

²³⁴ Постанова Верховного Суду від 19 жовтня 2021 року (справа № 552/2540/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100457470> (дата звернення: 30.01.2022).

4.4. Правила кваліфікації кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством

Під кваліфікацією правопорушень у кримінальному праві можна розуміти процес установлення відповідності вчиненого діяння елементам і ознакам того чи іншого складу кримінального правопорушення і його закріплення юридичними символами (посиланням на статтю, частину, пункт). Це одна із форм застосування кримінального закону, під час якої здійснюється юридична оцінка діянь людини, які зовні подібні із протиправними.

Очевидно, що ні положення ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, ні положення п.п. 4, 14, 17 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» не дають чіткого уявлення про те, які прояви фізичного, психологічного або економічного насильства охоплюються ст. 126-1 КК України і не потребують кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень.

Можна погодитися із запропонованими в кримінально-правовій літературі правилами кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством: 1) якщо домашнє насильство полягає в діянні, яке збігається з ознаками іншого кримінального правопорушення, але потерпілий – спеціальний (ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»), насильство має систематичний характер і максимум санкції за цей інше кримінальне правопорушення нижче чи рівний санкції, передбаченій ст. 126-1 КК, – кваліфікація відбувається за ст. 126-1 КК (наприклад, якщо домашнє насильство полягає в систематичному заподіянні умисного легкого тілесного ушкодження, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК, – вчинене потребує кваліфікації за ст. 126-1 КК); 2) якщо потерпілий спеціальний, але немає систематичності, – кваліфікація за відповідною статтею КК України та п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК (наприклад, ч. 1 ст. 125, п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК). Якщо домашнє насильство вчиняється щодо спеціального потерпілого у присутності дитини, враховується і п. 6 ч. 1 ст. 67 КК; 3) якщо санкцією ст. 126-1 КК (за наявності ознак діяння, передбаченого у цій статті) не охоплюються інші кримінальні правопору-

шення, що становлять зміст насильства, – вони потребують додаткової кваліфікації за іншими статтями, відповідно, кваліфікація відбуватиметься за сукупністю ст. 126-1 КК та інших статей КК, що передбачають ці кримінальні правопорушення (наприклад, ст. 126-1 КК та ч. 1 ст. 122 КК); 4) якщо спеціальний потерпілий передбачений як кваліфікуюча ознака певного складу кримінального правопорушення, кваліфікація відбувається за тією частиною статті, де передбачена ця ознака (приміром, ч. 2 ст. 152 КК «Згвалтування» в оновленій редакції передбачає згвалтування, вчинене щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах²³⁵).

Якщо особа притягувалась два і більше рази до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП та вчиняє кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством, то таке правопорушення слід враховувати у встановленні «систематичності» як ознаки домашнього насильства за ст. 126-1 КК України, а у випадках, якщо санкція за таке правопорушення вище санкції, передбаченої в ст. 126-1 КК України, дії слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень²³⁶.

Доцільно тлумачити відповідну кримінально-правову норму, як і всі інші, виключно обмежувально, тобто нею охоплюються не усі, а лише окремі прояви домашнього насильства.

Домашнє насильство не обмежується тими його формами, що передбачені в ст. 126-1 КК України. Зокрема, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» сексуальне насильство (будь-які насильницькі дії сексуального характеру, не пов'язані із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди постраждалої особи), за відсутністю

²³⁵ Харитонова О. В., Тітко І. М. Злочин, пов'язаний з домашнім насильством: правові проблеми та практичні рекомендації. *Юрліга*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/analytics/192450_zlochyn-povyazaniy-z-domashnm-nasilstvom-pravov-problemi-ta-praktichn-rekomendats (дата звернення: 27.02.2022).

²³⁶ Степаненко О. В., Степаненко А. С. Щодо питань кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством. *Правові гори-зонти*. 2020. № 23. С. 60.

ознак звалтування, кваліфікується за ст. 153, а звалтування – як різновид сексуального насильства – за ст. 152 КК.

Варто звернути увагу і на позицію Верховного Суду щодо кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Так, у постанові Верховного Суду від 10 березня 2020 року у справі № 531/270/19 зазначається, що ознаками домашнього насильства можуть охоплюватися різні склади кримінальних правопорушень за умови, що відповідне кримінальне правопорушення скоєно в сім'ї чи в межах місця проживання або щодо родичів, або щодо колишнього чи теперішнього подружжя, або щодо іншої особи, яка спільно проживає (проживала) з кривдником однією сім'єю, але не перебуває (не перебувала) у родинних відносинах чи у шлюбі з ним²³⁷. З позиції найвищого суду у системі судоустрою України, саме такий підхід узгоджується із висновком об'єднаної палати Касаційного кримінального суду від 12 лютого 2020 року у справі № 453/225/19, згідно з яким кримінальним правопорушенням, пов'язаним із домашнім насильством, слід вважати будь-яке кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого свідчать про наявність у діянні хоча б одного з елементів (ознак), перелічених у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», незалежно від того, чи вказано їх в інкримінованій статті (частині статті) КК як ознаки основного або кваліфікованого складу кримінального правопорушення²³⁸.

У кримінально-правовій літературі слушно зауважується, що не має значення для кваліфікації кримінального правопорушення, згідно зі ст. 126-1 КК України, чи проживає правопорушник у момент учинення діяння або раніше в тому самому місці, що й постраждала особа. Оскільки нерідко насильство триває після розриву

²³⁷ Постанова Верховного Суду від 10 березня 2020 року (справа № 531/270/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88232417> (дата звернення: 30.01.2022).

²³⁸ Постанова Верховного Суду від 12 лютого 2020 року (справа № 453/225/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602679> (дата звернення: 30.01.2022).

сімейних чи інших стосунків, то спільне проживання жертви та правопорушника не вимагається²³⁹.

У постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду вказано, що факт проведення правоохоронними органами профілактичної бесіди із заінтересованою особою не може свідчити про систематичне насильство щодо заявника²⁴⁰.

Надзвичайно важливе значення для кваліфікації діяння за ст. 126-1 КК України має факт вчинення відповідних суспільно небезпечних дій систематично. В КК України ознака систематичності згадується як у Загальній, так і в Особливій частинах, хоча її зміст і не розкритий. Так, у ч. 2 ст. 78, ч. 5 ст. 79, ч. 5 ст. 83 КК України вона розглядається в контексті систематичного вчинення особою правопорушень, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про її небажання стати на шлях виправлення. У статтях Особливої частини КК України систематичність як ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення передбачена у ст.ст. 116, 120, 150-1, 390.

О. О. Дудоров і М. І. Хавронюк, надаючи тлумачення систематичності, обґрунтовано відзначають, що вона означає постійну повторюваність тотожних чи схожих дій (чи бездіяльності), кожна з яких сама собою може створювати враження незначної, але в сукупності вони впливають на потерпілу особу надзвичайно негативно, і інтенсивність цього впливу може залежати як від ступеня агресивності кожного окремого діяння, так і від їхньої кількості²⁴¹.

О. В. Степаненко, досліджуючи ознаку систематичності, вважає, що систематичність у вказаних випадках характеризується не лише наявністю кількісного критерію, тобто багаторазовості періодично здійснюваних дій (2–3 рази й більше), але і їхнім взає-

²³⁹ Біленко П. С. Домашнє насильство як прояв кримінального насильства. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 3 (68). С. 100.

²⁴⁰ Постанова Верховного Суду від 31 жовтня 2019 року (справа № 760/26496/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85541283> (дата звернення: 30.01.2022).

²⁴¹ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2019. С. 78.

мозв'язком, внутрішньою єдністю, що утворюють певну лінію поведінки винного щодо конкретного потерпілого чи потерпілих. Це утворює якісний критерій систематичності. Лише за наявності як кількісного, так і якісного критерію можна стверджувати, що насильство має систематичний характер²⁴².

Окремо слід зазначити, що систематичність, хоча є обов'язковою ознакою домашнього насильства ст. 126-1 КК України, водночас ця ознака не стосується випадків вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, які містять ознаки інших кримінальних правопорушень, передбачених у КК України, а пов'язаність із домашнім насильством відображається шляхом кваліфікуючих ознак або посиланням на відповідний пункт ст. 67 КК України або спеціальним потерпілим²⁴³.

Словосполучення «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства» описує діяння. Закінченим кримінальне правопорушення вважається з моменту вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) втретє, у результаті чого настав хоча б один із указаних у законі наслідків. Попри те, не має значення, чи було відображено в адміністративному протоколі поліції, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факт перших двох актів насильства. Факт документування має значення для доказування систематичності, але не більше ніж інші передбачені законом докази²⁴⁴.

Якщо особа за всі діяння вже була притягнута до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого

²⁴² Степаненко О. В. Систематичність як ознака домашнього насильства. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11010/STEPANENKO%20O%20V.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 12.09.2019).

²⁴³ Степаненко О. В., Степаненко А. С. Щодо питань кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством. *Правові горизонти*. 2020. № 23. С. 59.

²⁴⁴ Постанова Верховного Суду від 25 лютого 2021 року (справа № 583/3295/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443> (дата звернення: 30.01.2022).

тимчасового перебування», то повторне її притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 126-1 КК України, як вчинення систематичних дій, на нашу думку, буде порушенням принципу «non bis in idem»²⁴⁵. Обґрунтована подібна позиція відображена у постанові Верховного Суду, відповідно до якої притягнення особи двічі за одні і ті ж діяння, які кваліфікуються як адміністративні правопорушення, а потім як кримінальне правопорушення, є неможливим і суперечить Конституції України та практиці Європейського суду з прав людини²⁴⁶. Зрозуміло з цього, Верховний Суд не оцінював наявність або відсутність систематичності, хоча дав оцінку трьом раніше наявним випадкам домашнього насильства за ст. 173-2 КУпАП. Варто відзначити відмінність цієї ситуації від попередньої, де за останній випадок домашнього насильства особа не була притягнена до кримінальної відповідальності.

У постанові від 21 грудня 2021 року у справі № 236/2450/20 Верховний Суд зазначив, що обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення за ст. 126-1 КК України є систематичність вчинення насильства, тобто повторюваність його епізодів упродовж певного часу. На стороні обвинувачення лежить обов'язок довести цю складову кримінального правопорушення, для чого вона може надати відповідні докази систематичності домашнього насильства, зокрема, але не виключно, підтвердження притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушення, передбаченого статтею 173-2 КУпАП. Таким чином, будь-які попередні епізоди домашнього насильства входять до предмета доказування обвинувачення за статтею 126-1 КК і докази, що стосуються цих епізодів, є належними, оскільки стосуються обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Крім того, у цій постанові Верховний Суд підкреслив важливість оцінки триваючого характеру домашнього насильства та неможливість розгляду окремих фактів домашнього насильства

²⁴⁵ Степаненко О., Агапова К. Кількісний критерій систематичності як ознака домашнього насильства. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 323–327.

²⁴⁶ Постанова Верховного Суду від 12 жовтня 2021 року (справа № 663/3390/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100544936> (дата звернення: 30.01.2022).

як окремих діянь, які мають окремо вноситися до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Ураховуючи характер кримінального правопорушення, передбаченого статтею 126-1 КК, який за визначенням включає ознаку систематичності і повторюваності, окремі епізоди такого насильства можуть не утворювати окремого кримінального правопорушення, а становлять продовження домашнього насильства у значенні статті 126-1 КК²⁴⁷.

Отже, Верховний Суд у тлумаченні наявності ознак домашнього насильства оцінює: систематичність як вчинення насильства втретє; чи притягувалася особа до адміністративної відповідальності за ті факти домашнього насильства, які вказані в обвинувальному акті; можливість перекваліфікації діяння із використанням ст. 337 КПК України; триваючий характер (факти продовження) домашнього насильства.

Не можна погодитися з висловленою у кримінально-правовій літературі думкою, згідно з якою «якщо перераховані вище дії вчиняються несистематично, то вони потребують додаткової кваліфікації згідно зі ст. ст. 121, 122, 125, 126, 135, 136, 146, 115, 120 або іншими статтями КК України, залежно від наслідків, які настали, чи інших обставин»²⁴⁸. Автором цих рядків акцентувалося на тому, що систематичність є важливою обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення «домашнє насильство». Відповідно, відсутність цієї ознаки не дає нам підстав оцінювати дії особи як «домашнє насильство» і кримінально-правова кваліфікація має здійснюватися лише згідно із зазначеними статтями КК України.

Питання для самоконтролю

1. Вкажіть основний безпосередній об'єкт домашнього насильства, що вчинено у формі економічного насильства.

²⁴⁷ Постанова Верховного Суду від 21 грудня 2021 року (справа № 236/2450/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102342476> (дата звернення: 30.01.2022).

²⁴⁸ Біленко П. С. Домашнє насильство як прояв кримінального насильства. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 3 (68). С. 100.

2. Розмежуйте наслідки у виді фізичних страждань і втрати працездатності при домашньому насильстві.

3. Як співвідносяться поняття «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством» та «домашнє насильство» як кримінальне правопорушення?

4. У яких випадках заподіяння фізичної шкоди щодо подружжя потрібно кваліфікувати як кримінальне правопорушення, передбачене лише ст. 126-1 КК України, а у яких – за сукупністю із ст. ст. 121, 122, 125 КК України.

5. Відповідно до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, «домашнє насильство» означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні. У чому відмінність змісту поняття домашнього насильства, що зазначено у Конвенції від норми закріпленої у ст. 126-1 «Домашнє насильство» КК України?

6. Яке правове значення для кваліфікації кримінального правопорушення, згідно зі ст. 126-1 КК, має те, що правопорушник у момент вчинення діяння не проживає разом із постраждалою особою?

7. Розкрийте зміст ознаки «систематичність» при вчиненні домашнього насильства.

8. Надайте розмежування кримінального правопорушення «домашнє насильство» і адміністративного правопорушення «вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування».

9. Хто може бути постраждалою особою від кримінального правопорушення «домашнє насильство»?

10. Які прояви насильства можуть охоплюватися ст. 126-1 КК?

Задачі

1. Петро 02 червня 2019 року, 04 червня 2019 року, 06 червня 2019 року, 24 червня 2019 року, 13 липня 2019 року, 14 липня 2019 року, 15 липня 2019 року, 22 липня 2019 року та 13 жовтня 2019 року за місцем свого проживання ображав нецензурними словами свою матір Анастасію, чим завдав шкоду її психічному здоров'ю, та вчинив адміністративні правопорушення. Постановами Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 02 серпня 2019 року та 15 жовтня 2019 року Петра визнано винуватим у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 ч. 2 КУпАП, та застосовано до нього адміністративне стягнення у виді адміністративного арешту. 13 жовтня 2019 року щодо Петра було винесено попереджувальний припис. Петро, як особа, яка раніше притягувалась до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, 21 жовтня 2019 року приблизно о 14 годині за місцем свого проживання, усвідомлюючи свою перевагу у фізичному розвитку та у молодому віці, діючи умисно та з мотивів явної неповаги до наявних норм співжиття в сім'ї, на ґрунті неприязних відносин, вчинив щодо своєї матері Анастасії дії психічного насильства, що виразилось у словесних образах нецензурною лайкою та демонстрації своєї фізичної переваги, тим самим завдав шкоди психічному здоров'ю потерпілої. Систематичні протиправні дії Петра призвели до психологічних страждань Анастасії та погіршення якості її життя, вона перебуває у пригніченому тривожному стані, потребує постійної медичної та психологічної допомоги, хоче захиститись від насильства сина.

Ухвалою Сумського апеляційного суду від 29 вересня 2020 року вирок суду першої інстанції щодо Петра за ст. 126-1 КК України скасовано, а кримінальне провадження в цій частині закрито на підставі ст. 284 ч. 1 п. 2 КПК України у зв'язку з відсутністю в діянні Петра складу кримінального правопорушення.

Мотивуючи своє рішення про закриття кримінального провадження щодо Петра у частині за ст. 126-1 КК України, апеляційний суд зазначив, що за всі вчинені до 21 жовтня 2019 року правопорушення ОСОБА_1 притягнутий до адміністративної відповідальності і на нього було накладено адміністративне стягнення,

а вчинення домашнього насильства 21 жовтня 2019 року не утворює складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, через відсутність обов'язкової ознаки об'єктивної сторони як систематичність, дотримуючись принципу «nonbisinidem», зазначив, що в основу обвинувачення Петра за ст. 126-1 КК України покладені ті самі факти (однакове домашнє насильство, окрім епізоду від 21 жовтня 2019 року), які стали підставою для застосування адміністративних стягнень, що, своєю чергою, вказує на те, що Петро вдруге притягається до юридичної відповідальності (адміністративною за формою, але кримінальною за суттю) за одні й ті ж правопорушення.

Відповідно до принципу юридичної відповідальності «nonbisinidem», особа не може бути притягнута до юридичної відповідальності за одне й те саме правопорушення.

У касаційній скарзі прокурор, посилаючись на істотне порушення вимог кримінального процесуального закону та неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність, просить скасувати ухвалу апеляційного суду щодо Петра і призначити новий розгляд у суді апеляційної інстанції, вважає рішення апеляційного суду про закриття кримінального провадження щодо Петра за ст. 126-1 КК України незаконним та необґрунтованим, зазначає, що дійсно Петро притягувався до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї щодо своєї пристарілої матері Анастасії, за винятком останнього епізоду від 21 жовтня 2020 року, вчинення якого свідчить про закономірну послідовність його протиправних дій та наявність тенденції до продовження такої поведінки, тобто має системний характер, а отже і підвищений ступінь небезпеки таких діянь, оскільки вони глибинніше посягають на охоронювані законом права, свободи та законні інтереси потерпілої, формують для неї триваючий стан страждання, унеможливають її нормальне існування, що, своєю чергою, не охоплюється складом адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 ч. 2 КУпАП; указує на неправильність висновків апеляційного суду про порушення судом першої інстанції принципу «nonbisinidem».

Сформулюйте ухвалу та мотиви касаційного суду щодо наведеної ситуації.

2. Сергій та Надія прожили в шлюбі 6 років. На момент розлучення їхнім спільним дітям було 3 та 6 роки. Через відсутність іншого місця проживання вже колишнє подружжя з дітьми змушені були і після розлучення проживати в одному помешканні, але в різних кімнатах. Упродовж 10 років після цього Сергій постійно ображав, погрожував, залякував та іншими діями робив життя Надії та двох спільних неповнолітніх дітей нестерпним. Через постійний страх перед батьком, сильні душевні хвилювання, напружену атмосферу вдома у дітей почалися психічні розлади. Обидва підлітки перебувають на обліку в психоневрологічному диспансері.

Сергій впродовж останнього року притягався до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 173-2 КУпАП за вчинення домашнього та за ч. 1 ст. 173-2 за невиконання термінового заборонного припису.

Здійсніть кримінально-правову оцінку дій Сергія.

3. Брат батька 15-річної Оксани, 30-річний Кирило, перебуваючи в гостях на дні народження брата, зайшов до кімнати Оксани та запропонував їй переглянути відео порнографічного характеру. Оксана погодилась, після чого Кирило запропонував відтворити те, що на відео. Оксана не заперечувала.

Здійсніть кримінально-правову оцінку дій Кирила.

4. Михайло, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння за місцем спільного проживання, маючи умисел на заподіяння психологічних страждань своїй дружині Світлані, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій та передбачаючи негативні наслідки, систематично у період із 16.11.2021 року до 20.01.2022 року вчиняв щодо неї акти психологічного домашнього насильства, що призвело до психологічних страждань, погіршення якості життя потерпілої, що виразилось у втраті енергійності, втомі, фізичному дискомфорті, втраті повноцінного сну та відпочинку, зокрема втраті самооцінки, позитивних емоцій та негативних переживаннях, а саме 16.11.2021 року, за що 16.11.2021 року стосовно нього складено протокол про адміністративне правопорушення, а 13.12.2021 року постановою Гусятинського районного суду Тернопільської області його визнано винним у вчиненні адміністративного право-

порушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, та накладено адміністративне стягнення у виді штрафу, 10.12.2021 року, за що 03.01.2022 року стосовно нього складено протокол про адміністративне правопорушення, а 10.01.2022 року постановою Гусятинського районного суду Тернопільської області його визнано винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, та накладено адміністративне стягнення у виді штрафу, 12.12.2021 року, за що 03.01.2022 року щодо нього складено протокол про адміністративне правопорушення, а 10.01.2022 року постановою Гусятинського районного суду Тернопільської області його визнано винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, та накладено адміністративне стягнення у виді штрафу, 13.12.2021 року, за що 03.01.2022 року стосовно нього складено протокол про адміністративне правопорушення, а постановою Гусятинського районного суду Тернопільської області його визнано винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, та накладено адміністративне стягнення у виді штрафу.

Після цього Світлана та Михайло розлучилися.

20.07.2021 року, в другій половині дня, Михайло, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння у крамниці недалеко від місця спільного проживання, незважаючи на притягнення до адміністративної відповідальності, повторно протягом року вчинив акт психологічного домашнього насильства щодо своєї дружини Світлани, під час якого погрожував їй фізичною розправою, вживав нецензурні слова, чинив на неї моральний та психологічний тиск.

У результаті вказаних протиправних дій Михайло заподіяв потерпілій Світлані психологічних страждань, що спричинило погіршення якості її життя.

Здійснить кримінально-правову оцінку дій Михайла.

5. Наталка та Тетяна проживали у одній кімнаті у гуртожитку впродовж двох років. Оскільки Тетяні подобався наречений Наталки Сергій, то вона намагалася виставити Наталку дурепою, постійно ображала її та пошкоджувала її речі. Одного разу Тетяна домовилася зі своїми подругами і облила обличчя Наталки кислотою. В результаті дій Тетяни Наталка зазнала психологічних

страждань, погіршення якості життя та непоправного знівечення обличчя.

Здійснить кримінально-правову оцінку дій Тетяни.

6. Василь із 15 березня 2020 року до 22 квітня 2020 року, знаходячись у стані алкогольного сп'яніння за місцем свого проживання, маючи прямий умисел на заподіяння фізичного та психологічного страждання на ґрунті особистих неприязних відносин, систематично вчиняв фізичне та психологічне насильство над донькою Русланою, що призвело до її фізичних та психологічних страждань, емоційної залежності та погіршило якість життя постраждалої.

Здійснить кримінально-правову оцінку дій.

7. Юрій, перебуваючи за місцем свого проживання, маючи умисел на заподіяння психологічних та фізичних страждань своїй дружині Оксані, з 26.11.2020 до 25.11.2020 року вчинив стосовно Оксани акти психологічних страждань, погіршення якості життя постраждалої. У зв'язку з чим Юрія, відповідно до постанови Здолбунівського районного суду Рівненської області від 11.02.2021 року, притягнуто до адміністративної відповідальності, передбаченої ч. 1 ст. 173-2 КУпАП за вчинення домашнього насильства. Внаслідок систематичних протиправних дій Юрія постраждалій Оксані завдано фізичних та психологічних страждань, внаслідок чого погіршилась якість її життя, що виразилось у побоюванні за свою безпеку, втраті енергійності, фізичному дискомфорті, втраті повноцінного сну та відпочинку, нездатності себе захистити.

Здійснить кримінально-правову оцінку дій.

8. Степан, будучи 15.06.2021 р. притягнутим до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства за ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, 26.08.2021 року о 18.00 год., перебуваючи за місцем свого проживання, в ході конфлікту із своєю дружиною, вчинив стосовно останньої дії психологічного насильства, що проявились у образах постраждалої нецензурними словами, що принижують честь і гідність особи, залякуванні, погрозах фізичною розправою, а також штовхнув постраждалу, завдавши їй фізичного

болю та спричинив психологічні страждання та погіршення якості життя.

Здійсніть кримінально-правову оцінку дій.

9. Іван притягувався до адміністративної відповідальності за ч. 2 ст. 173-2 КУпАП і 20.06.2021 р. зайшов до квартири, де знаходилася його сестра Юлія, і погрожував вчинити щодо неї сексуальне насильство.

Здійсніть кримінально-правову оцінку дій.

10. Після розлучення у зв'язку із актами адміністративно караного домашнього насильства Василя щодо Олени вони стали жити окремо. Після цього Василь словесно образив постраждалу, висловлювався нецензурною лайкою щодо неї та погрожував фізичною розправою.

Здійсніть кримінально-правову оцінку дій.

Тестові завдання

1. Степан та Ванеса (громадянка США) зареєстрували шлюбні відносини у органах РАЦС України з метою отримання права на проживання у США Степаном. Для створення правдивої історії для міграційних органів США вони поселилися в одній квартирі та вдавали, що спільно проживають. Згодом Степан почав висувати претензії до Ванеси про те, що вона затягує з подачею документів для отримання дозволу на його виїзд у США, принижувати її та погрожувати заповіданням тілесних ушкоджень. В результаті дій Степана Ванеса зазнала психологічних страждань.

Виберіть правильний варіант відповіді:

1. Степан виступає суб'єктом домашнього насильства, оскільки перебував у зареєстрованому шлюбі з Ванесою.

2. Ванеса виступає потерпілою домашнього насильства, оскільки перебувала у зареєстрованому шлюбі зі Степаном.

3. Степан і Ванеса не виступають суб'єктом і потерпілим від домашнього насильства, оскільки у сімейних відносинах не перебували.

4. Степан і Ванеса виступають суб'єктом та потерпілим від домашнього насильства, оскільки перебували у зареєстрованому шлюбі.

5. Усі відповіді неправильні.

2. Кирило з 28.07.2019 до 11.08.2020 за місцем проживання потерпілої Маргарити та в місцях її тимчасового перебування, діючи умисно, систематично вчиняв психологічне насильство щодо своєї колишньої дружини Маргарити, у зв'язку з чим його чотири рази притягнуто до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства. В подальшому Кирило, продовжуючи свої злочинні дії, спрямовані на вчинення психологічного насильства щодо колишньої дружини Маргарити, 5 січня 2021 року близько 18.10 год прийшов до місця проживання Маргарити, де на ґрунті триваючих особистих неприязних відносин спровокував словесний конфлікт, під час якого, діючи умисно та цілеспрямовано, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх протиправних дій, вчинив щодо колишньої дружини Маргарити психологічне насильство, що полягало у висловлюваннях на її адресу нецензурною лайкою та погрозах фізичною розправою, що призвело до психологічних страждань потерпілої та погіршення якості її життя. Виберіть правильний варіант відповіді.

Якими обставинами підтверджується систематичний характер насильства?

1. Висловлювання на її адресу нецензурною лайкою та погроз фізичною розправою, що призвело до психологічних страждань потерпілої та погіршення якості її життя.

2. Чотири рази притягнуто до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства.

3. Триваючі особисті неприязні відносини.

4. Спричинення психологічних страждань потерпілої та погіршення якості її життя.

5. Правильна відповідь не відображена.

3. Климентій вигнав бабцю на вулицю, змінив замок у квартирі та сказав, що його не цікавить, де вона проживатиме, а в квартирі він житиме зі своєю нареченою.

Чи вчинив Климентій кримінальне правопорушення «Домашнє насильство»?

1. Так, оскільки Климентій вчинив економічне насильство, що спричинило погіршення життя бабусі.

2. Ні, оскільки описані дії не наділені систематичним характером.

3. Ні, оскільки бабуся і внук припинили вести спільний побут.

4. Ні, оскільки його дії не завдали фізичних страждань.

5. Усі відповіді неправильні.

4. Виберіть відповідь, у якій вказані ознаки суб'єктивної сторони домашнього насильства:

1. Умисна форма вини, що можлива як з прямим, так і з непрямым умислом.

2. Умисна та необережна форма вини.

3. Умисна форма вини, що можлива як з прямим, так і з непрямым умислом і корисливим мотивом.

4. Необережна форма вини.

5. Правильна відповідь не подана.

5. Карина мріяла отримати від чоловіка каблучку та сережки з сапфірами у подарунок на день народження. За місяць до дня народження Карина розповіла про це чоловікові і він пообіцяв подарувати їй такий набір. В день народження Карина отримала від чоловіка у подарунок мультиварку. Це їй не сподобалося, тому вона затіяла сварку з чоловіком і обізвала його скупим та іншими лайливими словами.

Оцініть дії Карини та її чоловіка з точки зору кримінального закону:

1. Дії Карини потрібно кваліфікувати за ст. 126-1 КК України, яке полягало у заподіянні психологічного насильства.

2. Дії чоловіка Карини потрібно кваліфікувати за ст. 126-1 КК України, яке полягало у заподіянні економічного насильства.

3. Дії Карини потрібно кваліфікувати за ст. 126-1 КК України, яке полягало у заподіянні психологічного насильства, її чоловіка – за ст. 126-1 КК України, яке полягало у заподіянні економічного насильства.

4. У діях Карини та її чоловіка немає складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України.

5. Правильна відповідей не зазначена.

6. 12 листопада 2020 року, Єлисей перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння за місцем свого проживання, виражався нецензурною лайкою на адресу своєї матері Катерини, вимагав у неї кошти, внаслідок чого могла бути завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілої.

Виберіть відповідь, у якій найбільш повно перелічено ознаки, яких бракує для кваліфікації наведеної ситуації як злочину «Домашнє насильство»:

1. Відсутні наслідки у вигляді тяжких тілесних ушкоджень.

2. Відсутнє фізичне насильство.

3. Відсутня систематичність та наслідки у вигляді фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи.

4. Всі відповіді правильні.

5. Правильна відповідь не зафіксована.

7. Домашнє насильство, що передбачене у ст. 126 КК України, може полягати у таких видах:

1. Організаційному і фізичному.

2. Фізичному, психологічному, економічному.

3. Фізичному, психологічному, економічному, сексуальному.

4. Фізичному, психологічному, економічному, сексуальному, емоційному.

5. Усі відповіді неправильні.

8. Укажіть відповідь, у якій названо потерпілого від домашнього насильства:

1. Власник орендованого житла.

2. Голова ОСББ.

3. Особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах.

4. Всі відповіді правильні.

5. Усі відповіді неправильні.

9. Вкажіть, у якому варіанті названо суб'єкта домашнього насильства:

1. Подружжя.
2. Колишнє подружжя.
3. Особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах.
4. Усі відповіді правильні.
5. Усі відповіді неправильні.

10. Оберіть відповідь, у якій наведене поняття злочину «Домашнє насильство», передбаченого КК України:

1. Умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи.

2. Умисне вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого.

3. Діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

4. Акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому

самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні.

5. Жодна з наведених відповідей не правильна.

11. Назвіть суміжні склади кримінальних правопорушень із домашнім насильством:

1. Умисне легке тілесне ушкодження.
2. Хуліганство.
3. Залишення в небезпеці.
4. Вбивство.
5. Правильна відповідь не зазначена.

12. Назвіть суміжні склади кримінальних правопорушень із домашнім насильством:

1. Побої і мордування.
2. Хуліганство.
3. Ненадання допомоги.
4. Вбивство.
5. Правильна відповідь не відображена.

13. Назвіть суміжні склади правопорушень із домашнім насильством:

1. Хуліганство.
2. Залишення в небезпеці.
3. Ненадання допомоги.
4. Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування.
5. Правильної відповіді немає.

14. Вставте пропущене словосполучення: «Якщо особа притягувалась два і більше рази до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП та вчиняє кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством, то ...»:

1. Це не впливає на кримінально-правову кваліфікацію.
2. Таке правопорушення слід враховувати у встановленні «систематичності» як ознаки домашнього насильства за ст. 126-1 КК України.

3. Таке правопорушення слід враховувати у встановленні «систематичності» як ознаки домашнього насильства за ст. 126-1 КК України лише в разі, якщо заподіяна істотна шкода.

4. Таке треба завжди оцінювати за сукупністю правопорушень, передбачених КУпАП і КК України.

5. Правильна відповідь не подана.

15. У якій відповіді вказано правильне положення?

1. У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» містяться конкретні прояви сексуального, фізичного, економічного і психічного насильства, які охоплюються ст. 126-1 КК України.

2. У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» містяться конкретні прояви фізичного, економічного і психічного насильства, які охоплюються ст. 126-1 КК України.

3. У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» містяться конкретні прояви сексуального, економічного і психічного насильства, які охоплюються ст. 126-1 КК України.

4. У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» не містяться конкретні прояви сексуального, фізичного, економічного насильства, які охоплюються ст. 126-1 КК України.

5. Правильна відповідь не зазначена.

16. У якій відповіді вказано правильне положення?

1. Якщо спеціальний потерпілий передбачений як кваліфікуюча ознака певного складу кримінального правопорушення, кваліфікація відбувається за тією частиною статті, де передбачена ця ознака.

2. Спеціальний потерпілий може бути ознакою складу кримінального правопорушення «домашнє насильство».

3. Спеціальний потерпілий не може бути ознакою складу кримінального правопорушення «домашнє насильство».

4. Якщо спеціальний потерпілий передбачений як кваліфікуюча ознака певного складу кримінального правопорушення, квалі-

фікація може відбуватися за тією частиною статті, де передбачена ця ознака.

5. Правильна відповідь не висвітлена.

17. У якій відповіді вказано правильне положення?

1. Суб'єкт кримінального правопорушення «домашнє насильство» обов'язково повинен проживати в одному місці з потерпілою особою.

2. Суб'єкт кримінального правопорушення «домашнє насильство» обов'язково не повинен проживати в одному місці з потерпілою особою.

3. Суб'єкт кримінального правопорушення «домашнє насильство» обов'язково може проживати в одному місці з потерпілою особою.

4. Зазначене немає правового значення для кримінально-правової кваліфікації;

5. правильна відповідь не вказана.

18. У якій відповіді вказано правильне положення?

1. Вчинення відповідного суспільно небезпечного діяння одноразово є підставою для оцінки такого як «домашнє насильство».

2. Вчинення відповідного суспільно небезпечного діяння повторно є підставою для оцінки такого як «домашнє насильство».

3. Вчинення відповідного суспільно небезпечного діяння систематично є підставою для оцінки такого як «домашнє насильство».

4. Вчинення відповідного суспільно небезпечного діяння систематично є ознакою кваліфікованого складу кримінального правопорушення «домашнє насильство».

5. Правильну відповідь не надано.

19. Вставте пропущене словосполучення «закінченим кримінальне правопорушення вважається з моменту ..., у результаті чого настав хоча б один із указаних у законі наслідків»:

1. Настання істотної шкоди постраждалій особі.

2. Настання тяжкої шкоди постраждалій особі.

3. Вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) втретє.

4. Вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) вдруге.

5. Правильна відповідь не відображена.

20. Вставте пропущене словосполучення «враховуючи характер кримінального правопорушення, передбаченого статтею 126-1 КК, ... а становлять продовження домашнього насильства у значенні статті 126-1 КК»:

1. Який за визначенням включає ознаку систематичності і повторюваності, окремі епізоди такого насильства можуть не утворювати окремого кримінального правопорушення.

2. Який за визначенням не включає ознаку систематичності чи повторюваності, окремі епізоди такого насильства можуть не утворювати окремого кримінального правопорушення.

3. Який за визначенням може включати ознаку систематичності і повторюваності, окремі епізоди такого насильства не можуть утворювати окремого кримінального правопорушення.

4. Який за визначенням включає ознаку системності і множинності, окремі епізоди такого насильства повинні утворювати окремого кримінального правопорушення.

5. Правильну відповідь не висвітлено.

Рекомендована література

1. Горпинюк О. Домашнє насильство та кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством: тлумачення та кваліфікація. Сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції в Україні: колективна монографія / І. Серкевич, Н. Устрицька, В. Навроцька та ін.; за ред. І. Гловюк, Н. Лашук. Львів: ПП «Видавництво «Бона», 2021. С. 133–152.

2. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі. Науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України. Київ: Ваіте, 2019. 288 с.

3. Зінченко І. О., Володіна О. О. Кваліфікація кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи: навч. посіб.; за заг. ред. М. І. Панова. Харків: Право, 2019. 248 с.

4. Степаненко О. В., Колодін Д. О. Щодо проблем кваліфікації домашнього насильства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 343–346.
5. Степаненко О., Агапова К. Кількісний критерій систематичності як ознака домашнього насильства. *Кримінальне право*. 2020. № 4. С. 323–327.
6. Харитоновна О. В., Тітко І. М. Злочин, пов'язаний з домашнім насильством: правові проблеми та практичні рекомендації. *Юрліга*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/analytics/192450_zlochyn-povyazaniy-z-domashnm-nasilstvom-pravov-problemi-ta-praktichn-rekomendats (дата звернення: 27.02.2022).
7. Орлов Ю. В. Проблеми кримінально-правової кваліфікації домашнього насильства. *Право і безпека*. 2020. № 4 (79). С. 13–19.

Судова практика

1. Постанова Верховного Суду від 19 жовтня 2021 року (справа № 552/2540/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100457470> (дата звернення: 30.01.2022).
2. Постанова Верховного Суду від 10 березня 2020 року (справа № 531/270/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88232417> (дата звернення: 30.01.2022).
3. Постанова Верховного Суду від 12 лютого 2020 року (справа № 453/225/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602679> (дата звернення: 30.01.2022).
4. Постанова Верховного Суду від 31 жовтня 2019 року (справа № 760/26496/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85541283> (дата звернення: 30.01.2022).
5. Постанова Верховного Суду від 25 лютого 2021 року (справа № 583/3295/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443> (дата звернення: 30.01.2022).
6. Постанова Верховного Суду від 12 жовтня 2021 року (справа № 663/3390/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100544936> (дата звернення: 30.01.2022).

Розділ 5

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

5.1. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики домашнього насильства (І. Серкевич)

5.2. Сучасний стан наукового забезпечення та перспективи формування методики розслідування вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством (Ю. Лісіцина)

5.3. Судові експертизи, які призначаються під час розслідування домашнього насильства: аналітичний огляд та специфіка призначення судово-психіатричних експертиз у розслідуванні домашнього насильства (Ю. Лісіцина)

5.4. Особливості проведення судово-психологічної експертизи у справах домашнього насильства (З. Дільна)

5.5. Тактичні особливості участі постраждалої особи від домашнього насильства в процесі розслідування (І. Серкевич)

Насильницька злочинність – це сукупність злочинів, скоєних із застосуванням фізичної сили або із загрозою її застосування, що мають на меті завдання шкоди здоров'ю людини або позбавлення її життя, фізичної свободи, тілесної (зокрема статевої) недоторканності проти її волі, а також сукупність осіб, які вчинили насильницькі злочини у певний період на певній території. Ці зазіхання утворюють порівняно самостійну групу злочинів, що характеризуються внутрішньою єдністю, обумовленою насамперед соціально-психологічним механізмом злочинної поведінки. В основі цього механізму лежить агресивно зневажливе ставлення до людини, недоторканності її життя, здоров'я, честі та гідності, потворний прояв злочинцями свого «я» всупереч інтересам суспільства.

Частка насильницької злочинності становить у середньому лише 3–6% у загальній сукупності всіх кримінальних діянь. За ступенем суспільної небезпеки та тяжкості застосовуваних наслідків насильницькі злочини перевершують багато інших кримінальних проявів. Вони завдають величезних, іноді непоправних збитків суспільству. Щороку безпосередньо від них потерпають тисячі людей. Особи, які вчиняють такі злочини, поширюють стереотип агресивно-насильницької поведінки в побутовому мікросередовищі. Саме ці злочини найпоширеніші з погляду загальнолюдської моралі. Ескалація кримінального насильства спричиняє у громадян обґрунтовану тривогу, підриває їхню віру в реальну захищеність від злочинних посягань.

Закономірність насильницької злочинності найчіткіше проглядається на основі аналізу стану, рівня та інших кримінологічних характеристик, насамперед умисних убивств, що посягають на найвищу цінність суспільства – життя людей. Їхня питома вага невелика (у межах 1% усіх реєстрованих злочинів). Ці злочини є індикатором усієї соціальної ситуації в Україні.

Визначальними показниками насильницької злочинності і досі є її ситуаційний характер і поширеність у побутовій та дозвільній сферах життєдіяльності. До 80% насильницьких злочинів скоюють на ґрунті конфліктних сімейних, особистісно-побутових, суспільно-побутових відносин або під час дозвілля.

Однак на тлі побутового, дозвільного, ситуативного характеру насильницької злочинності її структура зазнає суттєвих якісних змін. Вони серйозно підвищують суспільну небезпеку окремих видів злочинів.

У структурі насильницької злочинності зростає частка на-вмисних злочинів. Для них характерні планування злочинного акту, здійснення різноманітних підготовчих дій, розробка заходів щодо приховання замахів, слідів чи участі у їх скоєнні конкретних осіб. У цьому аспекті особливої актуальності набувають злочини у сфері домашнього насилля.

Проблема насильства в сім'ї, як комплексна, міждисциплінарна в межах юридичної та інших наук, вимагає теоретичного осмислення.

Суспільство визнає домашнє насильство серйозною, але, на жаль, не найактуальнішою проблемою. Правові положення чинного

законодавства щодо домашнього насильства не конкретизовані та не адресовані насильству загалом, застосування терміна «домашнє насильство» у науці утворює певні труднощі.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», домашнім насильством визнаються діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь²⁴⁹.

Всесвітня організація охорони здоров'я визначає насильство як навмисне застосування фізичної сили або влади, здійснене або у вигляді загрози, спрямоване проти себе, проти іншої особи, групи осіб або громади, результатом якого є тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або якісь збитки²⁵⁰. Це визначення поєднує навмисність та фактичне вчинення акту насильства незалежно від його результату.

Проблема насильства в сім'ї тривалий час була табуованою темою. Зрештою, досі простежується опір соціуму зверненню до неї: сімейне насильство сприймається як суто особиста, внутрішньосімейна справа, яку вивчають лише фахівці в межах своєї професійної діяльності. У суспільній свідомості та ЗМІ проблема насильства часто постає в дуже трансформованій формі «жахів окремого випадку». Із цієї причини існує багато міфів про проблему сімейно-побутового насильства, наприклад: насильство трапляється лише в неблагополучних (маргінальних) сім'ях, громадян, які за-

²⁴⁹ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 05.11.2021).

²⁵⁰ Всесвітній звіт про насильство та здоров'я, ВООЗ. Женева, 2002. С. 5. URL: <http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/9241545615.pdf> (дата звернення: 05.11.2021).

знають насильства, характеризує певний зовнішній вигляд та соціальний стан тощо. А насправді насильство існує буквально у всіх соціальних групах незалежно від рівня доходу, освіти, становища в суспільстві, класових, расових, культурних, релігійних, соціо-економічних аспектів.

Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 визначено чотири форми домашнього насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне насильство (ст. 1)²⁵¹. Водночас ст. 126-1²⁵² Кримінального кодексу України (далі – ККУ) містить лише три із указаних видів, окрім сексуального насильства, яке, втім, виділено як самостійний злочин в окрему статтю (ст. 153).

Особливість насильства в сімейному контексті – і для кривдника, і для постраждалої особи – полягає в необхідності продовжувати спілкування, зберігати та підтримувати систему міжособистісних взаємин. З огляду на це, вирізняють чотири відмінні властивості сімейно-побутового насильства:

- повторювані в часі інциденти множинних видів насильства (фізичного, сексуального, психологічного та економічного). Наявність патерну – важливий індикатор відмінності домашнього насильства від просто конфліктної ситуації в сім'ї. Сімейний конфлікт може потрапити до категорії сімейно-побутового насильства, якщо повториться бодай двічі. Якщо конфлікт має локальний ізольований характер, то насильство має системну основу і формується з таких інцидентів, один за одним. Конфлікт зазвичай має у своїй основі якусь конкретну проблему, яку можна розв'язати;

- особливості відносин між об'єктом та суб'єктом насильницьких дій. На відміну від злочину, скоєного на вулиці незнайомцем, сімейно-побутове насильство відбувається у відносинах між близькими людьми: подружжям або близькими партнерами, колишнім подружжям, батьками, дітьми та іншими родичами;

²⁵¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 05.11.2021).

²⁵² Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.11.2021).

– сімейне насильство має чіткі обриси гендерної проблеми. Частіше постраждалими особами від цього виду насильства є саме жінки. Жінка ж вдається до насильства переважно після того, як сама тривалий час неодноразово опинялася у становищі жертви свого чоловіка чи партнера. Нерідко жінки застосовують насильство щодо чоловіків як засіб самозахисту або щоб припинити насильство чоловіків щодо них самих.

Лише деякі жінки систематично застосовують насильство, щоб панувати над чоловіком; жінка має мати необхідну для цього фізичну силу. Крім того, жінки, на відміну чоловіків, позбавлені культурного схвалення застосування сили;

– говорячи про небезпеку, яку становить насильство в сім'ї, та про масштаби його впливу, потрібно враховувати, що навіть якщо насильницькі дії спрямовані лише проти однієї людини, то всі інші члени сім'ї все одно виявляються схильними до того, що дослідники позначають як «вторинна віктимізація», і полягає в переживанні свідками насильства тих же психологічних наслідків, що відчуває постраждала особа.

Переважно домашнє насильство є повторюваним циклом зі збільшенням частоти та посиленням ступеня жорстокості. Насильство чергується з обіцянками змінитися та вибаченнями з боку кривдника; за спроби розірвати взаємини спостерігається ескалація небезпеки постраждалої особи. Насильство в сім'ї порушує низку визнаних на міжнародному рівні прав людини – право на рівний захист перед законом та захист від дискримінації за ознакою статі; право не зазнавати жорстокого поводження; право на життя та фізичну недоторканність; найвищі стандарти фізичного та психічного здоров'я²⁵³.

Насильство в сім'ї може перерости у злочин залежно від ступеня завданої потерпілому шкоди. Ця стадія має зазвичай циклічний (а в окремих випадках одиничний) характер. Рівень толерантності щодо домашнього насильства в різних країнах варіюється.

Як наголошують дослідники цієї проблеми, методика розслідування вбивств, скоєних у зв'язку з домашнім насильством, дещо

²⁵³ Запобігання та протидія домашньому насильству підрозділами Національної поліції: метод. рек. / В. Л. Костюк, Н. В. Федоровська, М. В. Пашковська. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. 42 с.

схожа з методикою розслідування умисних вбивств, відмінність убачається насамперед у криміналістичній характеристиці цих злочинів. У зв'язку із цим у працівників правоохоронних органів виникають труднощі під час їх розкриття й розслідування. Складність проведення досудового розслідування таких злочинів пов'язана з невизначеністю складових системи криміналістичної характеристики, відсутністю загального алгоритму розслідування тощо²⁵⁴.

Визначаючи про поняття «злочини, скоєні внаслідок домашнього насильства», варто зазначити, що це збірне поняття, яке охоплює: вчинене з особливою жорстокістю вбивство особи, котра для винного перебуває в безпорадному стані, вагітної жінки, про що винному відомо; вбивство, скоєне у стані афекту; завдання смерті через необережність; доведення до самогубства; завдання шкоди здоров'ю різного ступеня тяжкості; завдання тяжкої або середньої тяжкості шкоди здоров'ю у стані афекту; катування; побой; погроза вбивством або завданням тяжкої шкоди здоров'ю; образа; згвалтування; насильницькі дії сексуального характеру; примушення до дій сексуального характеру; розпусні дії; залучення неповнолітнього до скоєння злочину та антигромадських дій; невиконання обов'язків із виховання неповнолітнього.

Підставою для об'єднання перелічених видів насильства є скоєння цих злочинів у колі сім'ї (чи офіційної, чи неофіційної), щодо членів сім'ї, а спричинені вони деформованими сімейними відносинами. На жаль, цим злочинам властива висока латентність. Більшість сімейних сутичок, що завершуються побоями, образами тощо, так і залишається за зачиненими дверима квартир.

Наслідками сімейного насильства можуть бути психічні розлади, втрата самоповаги в постраждалої особи, фізичні uszkodження, суїцид. Систематичне жорстоке поводження здатне спровокувати в постраждалої особи насильницькі дії стосовно агресора. У дітей наслідки насильства в сім'ї зумовлюють шкільну дезадаптацію, порушення розвитку соціалізації, психоемоційні та психосоматичні розлади.

²⁵⁴ Шаповал К. А. Визначення поняття та структури криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством. *Право і безпека*. 2020. № 1 (76). С. 118.

З огляду на зазначене, базова методика розслідування насильницьких злочинів у сім'ї має передбачати розроблення теоретичних основ криміналістичної їх характеристики.

І першим етапом має бути, вважаємо, криміналістична класифікація цих злочинів.

За ознакою об'єкта насильницького злочину в сім'ї вирізняють такі види насильства: 1) фізичне насильство – виражається в умисному завданні побоїв, штовхань, тілесних ушкоджень, в іншому впливі на зовнішній покрив тіла людини за допомогою застосування фізичної сили, холодної та вогнепальної зброї або інших предметів, рідин, сипучих речовин тощо; позбавлення їжі, перешкоджання відпочинку чи сну; насильницьке утримання в місці проживання, або обмеження в доступі до житла; погрози позбавити життя; 2) сексуальне насильство – це замах на статеву недоторканність людини, інші дії, що порушують її: зґвалтування; примус до вагітності або аборт; примус до небажаного сексуального контакту; примус до статевих зносин із іншими людьми; втягнення в порно- чи секс-бізнес; 3) психологічне насильство – насильство, пов'язане з дією однієї особи або групи осіб на психіку іншої особи шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю, як-от систематичне приниження постраждалої особи чи маніпулювання нею; систематичні переслідування та контроль; зневага до бажань, потреб, почуттів особи, постійна необґрунтована критика; 4) економічне насильство – умисне позбавлення однією особою або групою осіб іншої людини житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждала особа має передбачене законом право, наприклад, обмеження доступу чи заборона користуватись власними коштами; позбавлення особи доступу до їжі; примушування до жебрацтва; обмеження доступу до навчання, працевлаштування.

За структурою способу злочину насильницькі злочини в сім'ї можуть поділятися на повноструктурні, коли наявні підготовка, учинення та приховання злочину, та неповноструктурні, які скоєні без підготовки та приховування. Все-таки частіше злочини в сім'ї відбуваються спонтанно, унаслідок розвитку конфліктної ситуації, тобто відсутній етап підготовки до цього злочину.

Щодо особи потерпілого, то класифікувати його ознаки можна на підставі того, якою була поведінка до вчинення насильницького злочину в сім'ї – як агресивна, так і пасивна – щодо інших членів сім'ї. Агресивна поведінка виявляється в активному опорі кривднику. Пасивна поведінка – у сім'ї потерпілий не дає відсічі насильницьким діям злочинця. Наприклад, сім'я тривалий час терпить образи, приниження, знущання, погрози, побої одного з її членів і не звертається по захист до компетентних органів. Так створюється, зберігається й загострюється обстановка, що сприяє скоєнню злочину.

Варто вказати на ще одну ознаку – поведінка після вчинення злочину. Вона проявляється у формі активного захисту своїх прав під час звернення до правоохоронних органів та у твердій позиції в процесі розслідування. Форма пасивної поведінки виявляється, наприклад, у разі замовчування про скоєний злочин, коли не звертаються до правоохоронних органів.

Принагідно зазначимо, що на початку 2017 року в Україні набув чинності закон, який вносить зміни до законодавства щодо запобігання домашньому насильству²⁵⁵. Кримінальний кодекс України доповнено ст. 126-1 «Домашнє насильство» та ст. 151-2 «Примушування до шлюбу». У нових редакціях викладено такі статті Кримінального кодексу України: ст. 134 «Незаконне проведення абортів або стерилізації», ст. 152 «Зґвалтування» та ст. 153 «Сексуальне насильство». Такі новації призвели до розширення переліку способів і знарядь вчинення злочинів цього виду та кола злочинців і потерпілих. Це спричинило низку проблем не тільки у кваліфікації цього виду злочину, а й у розслідуванні домашнього насильства та проведенні судових експертиз. Окремої уваги заслуговують проблеми процесуальної регламентації судових експертиз, за допомогою яких формується доказова база розслідування злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, що є дуже складним

²⁵⁵ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text> (дата звернення: 05.11.2021).

процесом. Проте певним прогресом є те, що 11 січня 2019 р. набули чинності зміни до ККУ та Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), прийняті Верховною Радою України ще в грудні 2017 р. Вони стосуються запровадження кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства (ст. 126-1 ККУ), змін до статей, які передбачають покарання за злочини проти статевої свободи та недоторканності особи тощо²⁵⁶.

По-друге, неоперативним реагуванням правоохоронних органів на заяви й повідомлення про факти сімейно-побутового насильства або про загрозу його вчинення. Окрім того, останньою, так би мовити, негативною тенденцією у сфері захисту від домашнього насильства є те, що у Верховному Суді (далі – ВС) з'явилася доволі тривожна тенденція відмови у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою прокурора, який брав участь у розгляді кримінального провадження, судом апеляційної інстанції щодо справ, які стосуються злочинів, пов'язаних із домашнім насильством (ухвала ВС від 03.10.2019 (справа № 653/666/19 провадження № 51-490бск19); ухвала ВС від 21.10.2019 (справа № 474/442/19 провадження № 51-5124ск19)). Передбачене в п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України правило про можливість потерпілої особи відмовитись від обвинувачення у провадженнях приватного обвинувачення було змінено Законом № 2227-VIII «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» так, що воно більше не поширювалось на кримінальні провадження щодо злочинів, пов'язаних з домашнім насильством²⁵⁷.

Процес розслідування домашнього насильства як складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК

²⁵⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 05.11.2021).

²⁵⁷ Ясінська М. Злочин, пов'язаний з домашнім насильством: правові проблеми та практичні рекомендації. *Liga.Zakon*. 2020. 20 січ. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/192450_zlochyn-povyazaniy-z-domashnm-nasilstvom-pravov-problemi-ta-praktichn-rekomendats (дата звернення: 05.11.2021).

України, як, власне, й інших кримінальних правопорушень, містить кілька етапів: початковий, подальший і завершальний. Проте чи не найважливішим убачається початковий, оскільки саме він передбачає комплекс процесуальних і непроцесуальних дій, які безпосередньо впливають на майбутній очікувальний результат слідчої діяльності – завершення повного й неупередженого розслідування у встановлені законом строки та за визначеної процедури.

Лісіцина Ю., Серкевич І.

5.1. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики домашнього насильства

Вивчення особи злочинця є однією з важливих дій працівників правоохоронних органів, що в подальшому забезпечує усунення причин та умов вчинення злочинів, їх рецидивів тощо.

Відомості про особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики домашнього насильства дають змогу вирізнити ті дані, що потрібні для організації найбільш ефективного розшуку особи, яка вчинила злочин, а в подальшому – її викриття. Загалом особа злочинця – це широке поняття, що охоплює сутність особи, комплекс ознак, які її характеризують, її моральний та духовний світ у взаємодії із соціальними та індивідуальними життєвими умовами, що тією чи іншою мірою вплинули на вчинення злочину.

Дослідження вчених-криміналістів спрямовані на визначення концептуальних основ установлення особи злочинця у криміналістиці, на вивчення особи злочинця та тактику слідчих дій. Зазначені питання з'ясовували науковці як кримінального права, кримінології, кримінального процесу, юридичної психології, так і криміналістики. Так, І. М. Даньшин визначає особу злочинця як сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характер суспільної небезпечності, а винній у цьому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку із чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним

законом²⁵⁸. Як зазначає В. Ю. Шепітько, поняття особи злочинця відображає сутність особи, яка вчинила злочин, тому може йтися про типові ознаки особи, схильної до вчинення того чи іншого виду злочину. Дані про типові мотиви злочину дають змогу окреслити загалом потреби злочинця, що наштовхнули його на вчинення злочину, відтак – установити основні напрями розслідування²⁵⁹.

До ХХ століття погляди на особу злочинця, як слушно зазначає С. А. Шалгунова, були різноманітними. На ранніх етапах розвитку суспільства дослідники пояснювали причини вчинення злочинних діянь впливом на особу чогось божественного або диявольського, впливом психічних відхилень та соціуму²⁶⁰. Водночас потрібно розуміти, що специфічні риси (наприклад, ставлення до праці, навчання, своїх обов'язків, поведіння в колективі, сім'ї), що характеризують особу злочинця, виявляються, передусім, у його поведінці, що передуює вчиненню злочину.

Що ж до рис, які характеризують особу злочинця, то в юридичній літературі висловлюються різні точки зору щодо їх кількості та змісту.

Зміст особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики полягає в розгляді людини як певної системи, властивості та ознаки якої відображаються в навколишньому середовищі та використовуються під час розслідування²⁶¹. До таких властивостей людини М. В. Салтевський відносив фізичні, біологічні та соціальні²⁶². В. Ю. Шепітько зазначив, що особа злочинця має певні дані

²⁵⁸ Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд; за заг. ред. І. М. Даньшина. Харків: Право, 2003. С. 65.

²⁵⁹ Криміналістика: підручник / кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Х.: Право, 2008. С. 278–279.

²⁶⁰ Шалгунова С. А. Особа злочинця за уявленнями дореволюційних вітчизняних юристів: антропологічна та соціологічна школи. *Право і суспільство*. 2011. № 6. С. 163.

²⁶¹ Карпенко Р. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень, учених неповнолітніми. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 145.

²⁶² Салтевський М. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2005. С. 422.

демографічного характеру, деякі моральні якості та психологічні особливості²⁶³.

Зелінський А. Ф. запропонував особу злочинця розуміти як сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, що тією чи іншою мірою типово притаманні людям, котрі винні у злочинній діяльності певного типу²⁶⁴.

Я. В. Фурман пропонує, характеризуючи особу злочинця, вирізняти такі дані: соціальні (соціальний стан, освіта, національність, сімейний стан, професія тощо), психологічні (світогляд, переконання, знання, звички, навик, темперамент), біологічні (стать, вік, фізичні дані, сила, зріст, вага, особливі прикмети)²⁶⁵.

Л. І. Керик до найбільш типових ознак особи злочинця відносить: демографічні; професійно-освітні; сферу зайнятості; зв'язки з жертвою; схильність до вчинення злочинів; фізичний, психологічний стани²⁶⁶.

В. В. Корнієнко вважає, що криміналістику цікавить тільки інформація, що допоможе визначити напрям і способи пошуку особи, яка вчинила злочин, обрати найоптимальніші методи розслідування злочинів, спрогнозувати поведінку особи в тій чи іншій ситуації, установити зв'язок між даними про особу злочинця, схему чи технологію злочинного збагачення та обставини вчинення нею злочину, отримати дані про тих, хто найчастіше вчиняє злочини такого виду. Наведені дані про типові ознаки поведінки суб'єктів злочинів, на думку науковця, дають змогу слідчому чи оперативному працівникові виявити схильних до протиправної поведінки осіб, значно звузити коло підозрюваних, з'ясувати мету та мотив вчинення злочину, побудувати версії та спланувати тактичні

²⁶³ Криміналістика: підручник / кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. С. 278–279.

²⁶⁴ Зелінський А. Ф. Криминологія: навч. посіб. Харків: Рубікон, 2000. 240 с.

²⁶⁵ Фурман Я. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики контрабанди культурних цінностей. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 368.

²⁶⁶ Керик Л. І. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики доведення до самогубства. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 130. С. 167.

операції, а після того, як підозрюваний стане відомим, – визначити лінію поведінки щодо нього²⁶⁷.

В. В. Тіщенко включає до предмета вивчення особи злочинця такі елементи, як: 1) біологічні, що охоплюють статеві, вікові, фізичні ознаки; 2) психічні, що уміщують інтелект, емоційну і волюву сфери індивіда; 3) соціальні, що характеризують його суспільний статус, професійну належність, сімейний стан, місце проживання, рід занять, взаємини з іншими людьми тощо²⁶⁸.

Чаплинська Ю. А. вважає, що особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики – це сукупність соціально значущих ознак і відносин, які характеризують винну в порушенні кримінального закону людину, в поєднанні з іншими умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку²⁶⁹.

Серед психічних характеристик особи злочинця в юридичній літературі виокремлюють три особистісні рівні злочинця: цінностей, відносин і домагань²⁷⁰.

Сутністю особистісного рівня цінностей злочинця є те, що становить інтерес для людини в зовнішньому світі. Особистісний рівень відносин полягає в тому, чим керується людина для досягнення свого інтересу, а особистісний рівень прагнень – як реалізує людина свій інтерес. Таким чином, аналіз криміналістичної значущості рівня цінностей сприятиме дослідженню в слідах злочину відображення сутнісних характеристик особистості (тип мислення, особистісна значущість різноманітних об'єктів, ступінь невідповідності істинної цінності об'єкта і його суб'єктивної оцінки злочинцем), які визначають його особисте ставлення до навколишнього середовища та безпосередньо до себе.

²⁶⁷ Корнієнко В. В. Криміналістична характеристика особи злочинця та злочинних груп у сфері банківської діяльності. *Право і безпека*. 2015. № 2 (57). С. 99.

²⁶⁸ Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. С. 62.

²⁶⁹ Чаплинська Ю. А. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 183.

²⁷⁰ Іщенко Т. С. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики домашнього насильства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 3 (112). С. 66.

Вивчення рівня відносин дасть змогу ідентифікувати й надалі використовувати під час розслідування злочинів низку властивостей, що мають криміналістичне значення (опосередкована характеристика віку, соціальної групи, статі, загальна характеристика рольової установки індивіда) Дослідження даних характеристик особи злочинця допоможе з'ясувати сутність таких криміналістично значущих елементів, як спосіб учинення злочину, вибір знарядь і засобів досягнення злочинного наміру.

Психологічні особливості осіб, які вчиняють домашнє насильство, полягають у тому, що таким особам притаманні нав'язливість, ревності, підозрілість, емоційна залежність і низька самооцінка²⁷¹.

Розглядаючи морально-психологічні ознаки кривдника, деякі дослідники класифікують їх на типи. Зокрема, О. Джу́жа виділяє такі, що вчиняють домашнє насильство, як-от:

1. *Ситуативний тип*, до якого належать особи, які характеризуються позитивно або нейтрально. Вони зазвичай схильні до наслідування загальноприйнятих правил соціальної взаємодії. Їм притаманні невміння стримувати себе в конфліктній ситуації, соціальний інфантилізм, відсутність інтелектуальних, емоційних і вольових ресурсів, необхідних для вирішення складної конфліктної ситуації, нездатність прогнозувати наслідки власних вчинків тощо. Ці особи вдаються до насильства в сім'ї внаслідок впливу конфліктної ситуації, що виникає раптово і не впливає з їхньої попередньої поведінки. Кількісний показник представників зазначеного типу становить 30,9%. У межах цього типу виокремлюють:

а) раптово-конфліктний підтип – особи зі схильністю дотримуватися загальноприйнятих правил поведінки, здатні враховувати суспільні норми, думку оточення. Такі індивіди схильні до диференційованої, адаптивної та опосередкованої поведінки, конструктивного розв'язання наявних міжособистісних суперечностей. Джерелом раптово виникаючої гострої конфліктної ситуації зазвичай стає власне потерпілий, який своїми діями провокує насильство, що виявляється в образах, приниженні або застосуванні фізич-

²⁷¹ Huecker M. R., Smock W. *Kentucky Domestic Violence*. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK499924>

ної сили, тому власні насильницькі дії він сприймає як суб'єктивно виправдані;

б) афективний підтип – особи, які вчинили насильство в родині, перебуваючи в стані сильного емоційного потрясіння, напруження. Вони зазвичай дотримуються загальноприйнятих норм, правил і мають низький рівень агресивності. Здебільшого злочинним виявам передують конфліктні стосунки з потерпілим. Причому такі особи неодноразово безуспішно робили спроби ненасильницького розв'язання сімейного конфлікту. Ініціатива в загостренні конфлікту найчастіше надходила від потерпілих, що призводило до наростання емоційного напруження, формування під час конфлікту афективно насиченої мети, вираженого звуження свідомості та фіксації останньої на афектогенному об'єкті;

в) накопичувально-афективний підтип об'єднує осіб, які вчинили насильство в стані надзвичайного емоційного напруження, спровокованого діями потерпілого. Винним притаманний високий рівень асоціальності, афективна ригідність, емоційна нестійкість, конформність, схильність до самозвинувачення, напруженість, тривожність, високий контроль емоцій і поведінки, високий інтелект, позитивно спрямовані цінності, схильність прогнозувати наслідки своєї поведінки та інші особливості, що перешкоджають вияву агресивно насильницьких спонукань у поведінці, а також найнижчий (порівняно з іншими типами) рівень агресивності. Такі особистісні особливості сприяють формуванню в злочинців цього підтипу схильності до тривалого накопичення негативних переживань, фіксування на них, унаслідок чого насильство в сім'ї вчиняється в умовах тривалої психотравмуючої ситуації, викликаной та/або аморальною поведінкою потерпілого.

2. *Нестійкий тип*, об'єднує осіб, яких загалом характеризують негативно. Вони раніше вдавалися до порушення моральних норм, учиняли різні правопорушення, зокрема в сфері сімейних відносин. Правопорушники цієї категорії неналежно виконують вимоги суспільно прийнятих соціальних ролей, але спрямованість на вчинення насильницьких дій проти особи в них явно не виражена. Їхня насильницька поведінка в сім'ї формується зазвичай під впливом ситуативних імпульсів і спонукань, здебільшого афективно зумовлених, ніж раціонально спланованих. Кількісний показник представників цього типу становить 27,1%.

3. *Стійкий тип*, представникам якого притаманні чітка та стійка агресивно-насильницька спрямованість, стереотип застосування грубої сили. Їхня злочинна насильницька поведінка в сім'ї впливає зі звичного стилю життя та зумовлена стійкими антигромадськими поглядами, асоціальними установками й орієнтаціями. У сім'ї такі особи зазвичай самі створюють провокаційну ситуацію. Їхній спосіб життя є аморальним та антигромадським. Питома вага злочинців такого типу становить 24,8%.

4. *Злісний тип*, представники якого відрізняються чіткою і стійкою агресивно-насильницькою спрямованістю, яка має глибоко вкорінений, домінуючий, злісний характер, унаслідок чого їхні злочинні дії значною мірою втрачають ситуаційний характер. Провокація з боку потерпілого здебільшого взагалі відсутня або незрівнянна з наслідками, які наступили. Зазвичай вони самі створюють конфліктну ситуацію для задоволення власного бажання застосувати до потерпілого насильство (часто насильство в сім'ї вони вчиняють за відсутності будь-яких міжособистісних конфліктів). Їм притаманний максимальний рівень агресивності, що є для них домінуючим способом самоствердження та має характер самоцінності. Тому сімейне насильство для них є самоціллю. Серед загальної кількості осіб, засуджених за насильницькі злочини в сім'ї, представники цього типу становлять 17,2%²⁷².

Є й інші точки зору. А. Запорожцев, А. Лабунь, Д. Заброта, І. Басиста, І. Дроздова, В. Брижик, О. Мусієнко надають такі:

а) регресивний тип, який за низького рівня власної гідності не вміє контролювати власні потяги та бажання, утрачає межі дозволеного під час виконання функції розпорядника в родині;

б) морально нерозбірливий тип, якому притаманний брутальний тип поведінки й жорстоке ставлення до членів сім'ї, примушування їх вступати в сексуальний контакт, застосовуючи фізичну силу чи користуючись безпорадним станом жертви;

в) сексуально нерозбірливий тип не має ні моральних принципів, ні меж і правил у сексуальному задоволенні своїх потреб;

²⁷² Правові та кримінологічні засади запобігання насильству в сім'ї: навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужі, І. В. Опришка, О. Г. Кулика. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. С. 38–40.

г) неадекватний тип – соціопати, які не вписуються в межі соціальних норм і ставляться до членів сім'ї як до власності, що не становить жодної моральної цінності й не має права на особистісні вияви²⁷³.

Досліджуючи осіб, які вчинили домашнє насильство, Ю. М. Слухаснко вирізняє за ступенем стійкості агресивно-насильницького спрямування чотири їх основні типи:

– легковажний. До моменту вчинення протиправного діяння вони мали позитивну чи нейтральну характеристику, дотримувалися встановлених сімейних правил та установок. Якщо така особа й мала якісь негативні прояви поведінки або аморальні елементи свідомості, то вони були не помітні й проявлялися мінімально;

– проміжний. Представники цього типу мають негативну характеристику, у минулому були випадки, коли допускалися порушення морально-етичних норм шляхом вчинення протиправних діяннь, зокрема насильницького характеру, у родинних відносинах. Також спостерігалось неналежне виконання вимог, правил, установлених суспільством, проте спрямованість яких на вчинення насильницьких посягань проти особи явно не виражена. Вчинення ними дій, які мають насильницький характер і належать до розряду кримінальних правопорушень, нерідко стає для них способом досягнення мети, до якої вони йшли і вона має для них велике значення, способом заволодіння певним соціальним благом (наприклад, затвердження в ролі голови сімейства, самоствердження, підкорення своїй владі, заволодіння матеріальними благами тощо);

– агресивний. Основними характерними особливостями осіб цього типу є чітко та стійко виражена агресивно-насильницька спрямованість, сформованість стереотипу застосування грубої сили. Їх становлення відбувалося в обстановці, де норми правильної законної поведінки не мали абсолютно ніякої цінності. Домашнє насильство в їхній родині вважалось звичайним способом життя та було обґрунтоване стійкими поглядами антисуспільного спрямування, асоціальними установками та орієнтаціями. Вони вели аморальний, антисуспільний спосіб життя;

²⁷³ Правові та кримінологічні засади запобігання насильству в сім'ї: навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужі, І. В. Опришка, О. Г. Кулика. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. С. 31.

– злісний. Характерною особливістю такого типу є агресивно-насильницька спрямованість, яка мала глибоко укорінений, домінуючий, злісний характер, у результаті чого їх злочинні дії значною мірою втратили ситуаційне значення. У відносинах із представниками такого типу провокація з боку потерпілих не траплялася або не сумісна з тяжкістю наслідків, що настала. Зазвичай вони самі створюють конфліктні ситуації, провокують їх, щоб потім задовольнити своє бажання застосувати до потерпілого насильство. Часто домашнє насильство вчинялось ними в умовах відсутності будь-яких міжособистісних протиріч. У них спостерігається максимальний високий рівень агресивності, яка є для них домінуючим способом самоствердження, мала характер самоцінності. Тому домашнє насильство вони вчиняли не заради задоволення будь-яких раціональних цілей, а як самоціль²⁷⁴.

Підкреслимо, що криміналістично значущі особливості особи, яка скоїла злочин (суб'єкта злочину), є невіддільним елементом криміналістичної характеристики певної групи злочинів. Їх розглядають як сукупність якостей, що втілюють криміналістичний портрет саме типового злочинця, який утворює корелятивні взаємозв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів. Криміналістична характеристика особи злочинця становить узагальнений портрет потенційного злочинця, а не персоналізований стосовно конкретної особи, і під час конструювання такого портрета обов'язково використовують емпіричні джерела інформації – матеріали кримінальних проваджень, за якими буде вирішено основне питання розслідування, дані офіційної статистики тощо.

У криміналістичній літературі під час характеристики особи злочинця використовують такі поняття, як «властивості», «ознаки», «якості», «особливості». Ці поняття трактовано неоднозначно не лише в словниках, а й дослідниками в криміналістиці. Зокрема, з метою запобігання зайвій плутанині доцільно говорити не про ознаки людини, а про ознаки властивостей і станів людини. Водночас властивості, стани та їх ознаки є якостями, які характеризують людину.

²⁷⁴ Слухаєнко Ю. М. Криміналістична характеристика домашнього насильства. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 3 (91).

Криміналістична модель особи, яка вчинила злочин, – це штучно створена система біологічних, психічних, соціальних властивостей і станів особи, що надає змогу встановити злочинця під час розслідування скоєного злочину.

Для криміналістичної характеристики цього виду злочину суттєве значення мають такі властивості особи злочинця: біологічні (стать, вік), соціальні (місце проживання, освіта, сімейний стан, вид діяльності, загальний рівень культури, виховання), психологічні (інтелект, темперамент, емоційний стан, вольова сфера, наявність або відсутність психічних відхилень).

Динаміка злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, за гендерною ознакою не є однаковою. За статевим розподілом серед злочинців переважають особи чоловічої статі. Зокрема, чоловіки становлять 96,1%, жінки – 3,9%.

Важливе значення має вік злочинця, який також належить до щабля соціального розвитку людини. Як зазначає А. Блага, пік кримінальної активності осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з насильством в сім'ї, припадає на дві вікові категорії – 21–29 років (що становить 29% від загальної кількості) і 30–39 років (що становить 26,9%). Більше третини жінок вчинили злочини у віці 21–29 років. На другому місці із значним розривом – жінки у віці 30–39 років (96 чи 25,7%), на третьому – у віці 40–49 років (64 чи 17,1). Найменша кількість осіб утворювала вікова категорія 17–18-літніх (6 осіб чи 1,6%). Проте, оскільки остання вікова група охоплює всього 2 роки, таке порівняння не є коректним. А відтак, застосувавши метод зіставлення кількості осіб певної вікової групи, що припадає на один рік цієї групи, отримано такі результати: 14–16-літні – 4%; 17–18-літні – 3%; 19–20-літні – 7%; 21–29-літні – 14,2%; 30–39-літні – 9,6%; 40–49-літні – 6,4%; 50–59-літні – 3,4%; 60-літні і старше – приблизно 2%. Отож, найменш криміногенною є вікова категорія жінок старшого віку – 60 років і старше. Що стосується чоловіків, то найбільша їх кількість (134 чи 27,8%) вчинили злочини у віці 30–39 років, на другому місці – категорія 21–29-літніх (120 чи 24,9%), а на третьому – 40–49-літні (108 чи 22,4%). Найменше злочинів проти членів своєї сім'ї вчинили представники вікової групи 19–20 років (10 чи 1,2%). Розподіл вікових груп за кількістю осіб, що припадає на один їх рік, виглядає так:

14–16-літні – 4%; 17–18-літні – 8%; 19–20-літні – 5%; 21–29-літні – 13,3%; 30–39-літні – 13,4%; 40–49-літні – 10,8%; 50–59-літні – 3,6%; 60-літні і старші – орієнтовно 4,6%, тобто в найменш кримінально активній опинилась група чоловіків у віці 50–59 років²⁷⁵.

Отже, аналіз судової практики засвідчує, що особи, які вчинили домашнє насильство, були повнолітніми.

З огляду на те, що суб'єкт домашнього насильства є спеціальним (один із подружжя, колишній чоловік, дружина або інша особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах), важливого значення набуває сімейний стан злочинців. Відповідно до результатів здійсненого дослідження, за згаданою ознакою злочинців можна класифікувати на такі групи: неодружені – 44,2%, розлучені – 24,7%, одружені – 13% (щодо 18,2% осіб інформацію про їхній сімейний стан у вироках не було вказано). Однак, слід зазначити, що 13% неодружених осіб перебували в сімейних відносинах без реєстрації шлюбу. Якщо розглядати склад сім'ї осіб, які скоїли домашнє насильство, то 27,3% утримували малолітніх і неповнолітніх дітей (від однієї до чотирьох). Привертає увагу те, що у 9,1% випадків злочини було скоєно в присутності неповнолітніх дітей. Це викликає занепокоєння. Так, діти, які стали свідками пригнічення їхніх матерів батьком, у майбутньому вважають таку поведінку прийнятною²⁷⁶.

Для учасників кримінальних конфліктів, які вирішують їх шляхом насильства, притаманним є низький культурний та освітній рівні. Здійснене дослідження підтвердило зазначене твердження. За рівнем освіти більшість осіб (49,3%) мала повну загальну середню освіту, 23,4% – середню спеціальну, по 3,9% – вищу та базову середню освіту, незакінчену вищу – 1,3% (щодо 18,2% осіб інформацію про освіту у вироках не було зазначено).

Слід зауважити, що більшість злочинців працездатного віку (79,2%) на момент скоєння злочинів не працювали, 5,2% мали

²⁷⁵ Блага А. Криминологическая характеристика лиц, совершивших насилие в семье. *Закон и жизнь*. 2013. 10/2. С. 26.

²⁷⁶ Rahman K. F. Focuson Domestic Violencein Bangladesh: A Study from Criminological Perspectives. *Journal of International Women's Studies*. 2019. Vol. 20 (3). P. 98–115.

роботу, 3,9% становили пенсіонери, стосовно 11,7% осіб інформація щодо виду діяльності у вироках відсутня.

Крім того, серед домашніх насильників, які працюють, переважають робітники (зокрема, сільські) низької кваліфікації державних, колективних і приватних підприємств, установ, організацій (24,5%)²⁷⁷. Водночас можна погодитись із позицією В. В. Топчій, який зазначає, що наявність вищої освіти не гарантує негативного ставлення до вчинення насильницьких дій, зокрема стосовно членів своєї сім'ї чи інших родичів²⁷⁸.

Щодо місця проживання, то, згідно з висновками А. Б. Благої, більшість осіб, які вчинили злочини, пов'язані з домашнім насильством, були мешканцями міст (444, або 37%). Друге місце посідають мешканці сіл, селищ міського типу (374, або 31,2%); третє – представники обласних центрів (246, або 20,5%); четверте – селищ – 136, або 11,3%)²⁷⁹. Крім цього, О. М. Бандурка, К. Б. Левченко, І. М. Трубавіна зазначають, що підлітки, які проживають у сільській місцевості, вчиняють насильство набагато частіше, ніж їхні однолітки з міст. Причину цього вони вбачають у погіршенні якості й рівня освіти сільської молоді, а також у незадовільних матеріальних умовах життя більшості селян²⁸⁰.

Крім того, особи, які вчиняли домашнє насильство, мали схильність до зловживання спиртними напоями, деякі з них перебували на обліку в нарколога. Згідно з вироками судів, 75,3% осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за домашнє насильство, вчинили злочин у стані алкогольного сп'яніння. Наприклад, у судовому рішенні – вирокі Шевченківського районного суду м. Львова від 5 серпня 2019 року зазначено, що ОСОБА_1 19 червня 2019 року приблизно о 12.30, перебуваючи за місцем свого

²⁷⁷ Гумін О. М. Характеристика осіб, які вчиняють насильство в сім'ї. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2014. № 810. С. 175.

²⁷⁸ Топчій В. В. Кримінологічна характеристика особи насильницького злочинця. *Європейські перспективи.* 2015. № 5. С. 85–91.

²⁷⁹ Блага А. Кримінологическая характеристика лиц, совершивших насилье в семье. *Закон и жизнь.* 2013. 10/2. С. 26.

²⁸⁰ Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї: навч. метод. посіб.: у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. О. М. Бандурки, К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної. Київ: Україна, 2011. С. 70.

проживання за адресою: АДРЕСА_1, діючи умисно, усвідомлюючи свою фізичну перевагу, з мотивів очевидної неповаги до норм співжиття, на підставі неприязних відносин, учинила фізичне насильство щодо своєї матері ОСОБА_3. Узявши металевий чайник, яким умисно завдала удар у лобноскроневу ділянку зліва, стиснула матір обома руками за праве передпліччя й кинула на підлогу. Серед обставин, що обтяжували покарання, суд визнав учинення злочину особою, яка перебувала в стані алкогольного сп'яніння. Дослідивши дані, що характеризують особу обвинуваченого, суд встановив, що особа перебуває на обліку в наркологічному диспансері з 26 грудня 2017 року у зв'язку з вживанням алкоголю²⁸¹.

Стан алкогольного сп'яніння підвищує емоційність сприйняття й імпульсивність реагування, полегшує реалізацію асоціальних поведінкових реакцій. Саме такі особливості алкогольного сп'яніння часто реалізують під час імпульсивного вибору знаряддя правопорушення («те, що було найближче до рук»)²⁸².

Завдяки дослідженню судових вироків встановлено, що домашнє насильство було скоєне злочинцем одноосібно. Однак, відповідно до офіційної статистики Генеральної прокуратури України, протягом дев'яти місяців 2019 року виявлено одне кримінальне правопорушення, вчинене групою осіб, та за яким завершено досудове розслідування²⁸³.

Важливим для визначення криміналістичної характеристики цього злочину є вирішення питання щодо законослужняності особи, її правової поведінки. Встановлено, що більшість осіб (79,2%) скоїли злочин, не маючи судимості, водночас 22,1% осіб не мали судимості на підставі ст. 89 КК України, 19,5% осіб скоїли злочин, маючи не зняту й непогашену судимість, стосовно 1,3% осіб

²⁸¹ Вирок Шевченківського районного суду м. Львова від 5 серп. 2019 р. Справа № 466/5939/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83443765>

²⁸² Радзевілова О. В. Психосоціальні особливості жінок, які вчинили насильницькі злочини у стані алкогольного сп'яніння. *Психологічний часопис*. 2017. № 5 (9). С. 139–149.

²⁸³ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за вересень 2019 року. *Генеральна прокуратура України*. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo

інформацію щодо судимості у вирокі не вказано. Таким чином, значна кількість осіб (41,6%) були такими, що мали досвід злочинної діяльності та раніше притягувалися до кримінальної відповідальності. Аналіз судової практики засвідчив, що лише 1,4% осіб повторно було притягнуто до кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства. Не менш важливим є вирішення питання стосовно вчинення особою адміністративних правопорушень, зокрема за вчинення домашнього, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування. На підставі аналізу судової практики встановлено, що до адміністративної відповідальності за ст. 1732 КУпАП було притягнуто 72,7% осіб. Більшість осіб (90,9%) мали постійне місце проживання, де вчиняли домашнє насильство стосовно подружжя, колишнього подружжя, осіб, з якими перебували в сімейних або близьких стосунках.

Для з'ясування механізму злочинної поведінки особи важливе значення мають соціально-рольові ознаки, що характеризують соціальні позиції особи в різних сферах суспільного життя. За сімейними ролями злочинці розподілилися так: син – 29,9% (щодо матері – 27,3%, батька – 2,6%), співмешканець – 23,4%, колишній чоловік – 15,6%, чоловік – 14,3%, рідний брат – 7,8%, донька – 2,6%, особа, яка перебуває під опікою, – 1,3%, зять – 1,3%, онук – 1,3%, свекор – 1,3%, не визначено – 1,3%.

На підставі аналізу судової практики з проблем домашнього насильства, зокрема вироків у судових справах за ст. 126-1 КК України, що внесено до Єдиного державного реєстру судових рішень, було сформовано загальну характеристику особи злочинця, яка вчиняє домашнє насильство. З огляду на це, можна зробити висновок, що суб'єкти такого виду злочину мають спільні риси. Це здебільшого особи чоловічої статі, повнолітні, із середньою освітою, які не працюють, офіційно неодружені (проте перебувають у сімейних стосунках із постраждалою особою).

Такий структурований підхід до вивчення властивостей особи злочинця в контексті криміналістичної характеристики злочину дасть змогу розробити оптимальний алгоритм розслідування злочинів, пов'язаних із домашнім насильством.

5.2. Сучасний стан наукового забезпечення та перспективи формування методики розслідування вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством

Методика розслідування вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством, дещо схожа з методикою розслідування умисних убивств, але має свої відмінності, що вбачаються насамперед у криміналістичній характеристиці зазначених злочинів. У зв'язку з цим у працівників правоохоронних органів виникають труднощі під час їх розкриття та розслідування.

Складність проведення досудового розслідування таких злочинів пов'язана з невизначеністю елементів системи криміналістичної характеристики, відсутністю загального алгоритму розслідування тощо.

Для успішного вирішення проблеми необхідно визначити сутність поняття та розробити структуру криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством, що є складовою методики розслідування вказаних видів злочинів.

Криміналістична характеристика конкретного злочину, а саме вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством, – це опис (усний або письмовий) розслідуваного злочину. Його складає сам слідчий, використовуючи типові характеристики, типові моделі злочинів і типові програми розслідування²⁸⁴.

Така криміналістична характеристика слугує слідчому інформаційною базою для: побудови моделей вчинення вбивств; аналізу поведінки винного, встановлення мотиву та умислу; прийняття рішень про напрями розслідування та побудови алгоритму дій; конкретизації доручень органам дізнання, постановки завдань перед фахівцями, експертами тощо; вжиття заходів щодо встановлення обставин, знарядь та засобів, за допомогою яких було скоєно вбивство; збору та відтворення картини вбивства; прийняття

²⁸⁴ Шаповал К. А. Визначення поняття та структури криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством. *Право і безпека*. 2020. № 1(76). С. 120.

деяких кримінально-процесуальних і кримінально-правових рішень²⁸⁵.

Джерелами інформації для криміналістичної характеристики є знання та досвід слідчого, матеріали кримінального провадження, інформація органів дізнання, відомості інформаційних систем та обліків (наприклад, Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі), консультації фахівців (психологів, педагогів, соціальних працівників та ін.).

Найбільш значущими, з погляду наукових досліджень прикладної спрямованості та слідчої практики, є криміналістичні характеристики певних видів злочинів. Кожна з таких характеристик становить систематизований опис і пояснення криміналістично значущого комплексу ознак об'єкта декількох подібних видів, окремого виду різновиду злочинів, його зв'язків і відносин, суттєвих для наукового і практичного вирішення проблеми виявлення і розкриття злочинів відповідної категорії²⁸⁶.

Криміналістична характеристика злочину складається з певних елементів, які в сукупності створюють систему характерних криміналістичних ознак злочину. Одними з перших у своїх дослідженнях зазначили структуру криміналістичної характеристики такі вчені, як І. В. Возгрін, І. Ф. Пантелєєв, В. Г. Танасевич, В. А. Образцов.

І. Ф. Пантелєєв уважав, що криміналістична характеристика повинна містити такі структурні елементи: 1) характеристику типових ситуацій злочину; 2) характеристику способу вчинення злочину; 3) технічні засоби вчинення злочину; 4) джерела отримання коштів; 5) характеристику матеріальних слідів злочину; 6) способи приховування слідів злочину та маскування злочинця; 7) характеристику злочинних навичок та зв'язків²⁸⁷.

²⁸⁵ Мальцев О. В., Саїнчин О. С., Сотула О. С. Теоретичні основи розслідування умисних вбивств: кримінально-правові, криміналістичні та психологічні аспекти. Психологічний портрет серійного вбивці: монографія. Ottawa: Accent Graphics Communications & Publishing, 2019. С. 325.

²⁸⁶ Там само. С. 325.

²⁸⁷ Берназ В. П. Структура криміналістичної характеристики злочину. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 12.

Деякі вчені у криміналістичній характеристиці виокремлюють тільки чотири основні елементи: 1) спосіб вчинення злочину; 2) предмет посягання; 3) слідову картину (подію); 4) характеристику злочинця. Учений вважає, що саме ці чотири елементи відрізняються чіткою пошуковою спрямованістю і роблять криміналістичну характеристику практичним інструментом розслідування²⁸⁸.

Криміналістичну характеристику вбивств розглядали різні науковці, зокрема криміналісти схилились до того, що до елементів структури криміналістичної характеристики вбивств уходять такі елементи: 1) спосіб вчинення; 2) спосіб приховування; 3) місце, час та обстановка; 4) слідова картина; 5) особа злочинця; 6) особа потерпілого²⁸⁹.

На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що основними структурними елементами криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством, що потребують більш глибокого теоретичного дослідження, можуть виступати: обстановка (час, місце й інші обставини) вчинення вбивства; спосіб підготовки, вчинення та приховування вбивства; характеристика особи злочинця; характеристика особи потерпілого; сліди вчинення злочину; знаряддя та засоби вчинення вбивства²⁹⁰.

Керуючись поняттям домашнього насильства, можна виділити деякі елементи, за допомогою яких вбивства, вчинені у зв'язку з домашнім насильством, виокремити в групу, а саме:

1) обстановка вчинення вбивства – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які були у відносинах між особою злочинця та потерпілим. Це означає, що обов'язково вчиненню вбивству передувало домашнє насильство (фізичне, психологічне тощо), що мало систе-

²⁸⁸ Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навч. посіб. / О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 10.

²⁸⁹ Шепітько В. Ю. Криміналістика: підручник. Київ: Ін Юре, 2001. С. 395.

²⁹⁰ Шаповал К. А. Визначення поняття та структури криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством. *Право і безпека*. 2020. № 1 (76). С. 123.

матичний характер та слугувало поштовхом-мотивом до його вчинення;

2) місце вчинення вбивства – це дії, які вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання (обов'язкова наявність родинного зв'язку між потерпілим та особою злочинця або факт сумісного проживання)²⁹¹.

Отже, за допомогою фактичних даних про поняття та структурні елементи криміналістичної характеристики під час розслідування вбивств, скоєних у сім'ї, можливо визначити алгоритм розслідування зазначеної категорії кримінальних проваджень. Усі елементи криміналістичної характеристики є важливими, але їх перелік не є вичерпним, тому що вони можуть змінюватися залежно від обставин конкретного вбивства²⁹².

Проаналізувавши наукову літературу та погляди вчених, ми дійшли висновку, що криміналістична характеристика вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством, – це повний, детальний опис усіх даних про обстановку та обставини вчинення вбивства, знаряддя та засоби, злочинця та потерпілого, сліди злочину, їх зв'язок між собою та закономірності виникнення.

Крім цього, не можна оминати увагою таку складову методики розслідування вбивств із застосуванням домашнього насильства, як формування криміналістичної класифікації цього виду злочинів.

Класифікація передбачає розподіл предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями, тобто їх групування²⁹³.

Сенс класифікації полягає в поглибленні знань про самі об'єкти, бо повніше й глибше дійсна сутність явищ та їх властивостей може проявитися лише у зв'язку, у порівнянні з іншими, що дає змогу досліджувати явище загалом, побачити його розвиток і вплив на інші явища.

²⁹¹ Шаповал К. А. Визначення поняття та структури криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством. *Право і безпека*. 2020. № 1 (76). С. 123.

²⁹² Там само. С. 120.

²⁹³ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2009. 1736 с.

Традиційно в криміналістиці класифікація злочинів формувалася, дотримуючись системи кримінального закону, залежно від того, до якої глави КК належать ті чи інші норми. Недарма в спеціальній літературі неодноразово відзначалося значення кримінального права у формуванні комплексів окремих криміналістичних методичних рекомендацій. Кримінально-правова класифікація злочинів слугує основою для розроблення криміналістичних класифікацій злочинів, які використовуються для систематизації окремих криміналістичних методик розслідування за способом та місцем вчинення злочину, особи злочинця, предмету злочинного посягання та іншими підставами криміналістичного характеру.

Поняття криміналістичної класифікації злочинів є достатньо новим та дискусійним у криміналістиці. Під криміналістичною класифікацією розуміється їх систематизація за криміналістично значущими підставами, що сприяє формуванню криміналістичних характеристик злочинів і розробленню окремих криміналістичних методик²⁹⁴. У криміналістиці тривалий час використовувалася кримінально-правова класифікація злочинів для виконання різних завдань, яку ми використаємо за основу під час формування криміналістичної класифікації вбивств із застосуванням домашнього насильства.

Криміналістична класифікація вбивств, вчинених у зв'язку з домашнім насильством, у значній кількості ґрунтується на нормах, які прописані в Кримінальному кодексі України, але існують також не кримінально-правові критерії, які допомагають скласти кримінологічну класифікацію вбивств із застосуванням домашнього насильства. До них можна віднести місце вчинення злочину, наявність свідків тощо²⁹⁵.

Як зазначає К. А. Шаповал, убивства, вчинені у зв'язку з домашнім насильством, можна розподілити на дві основні групи та класифікувати їх за кримінально-правовими ознаками відповідно

²⁹⁴ Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія. В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2006. С. 9.

²⁹⁵ Шаповал К. А. Криміналістична класифікація вбивств із застосуванням домашнього насильства. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 1 (89). С. 113–114.

до положень Особливої частини КК України та за суб'єктом скоєння вбивства.

Перша – це ті, які вчинені особою, що вчинила домашнє насильство в будь-якій формі. До них належать убивства, передбачені ч. 2 ст. 115 КК України, а саме: двох або більше осіб (п. 1); малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності (п. 2); вчинене з особливою жорстокістю (п. 4); вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 5); поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статеві пристрасті неприродним способом (п. 10).

Другу групу становлять убивства, спрямовані на особу кривдника, тобто вбивства, які скоює потерпіла від домашнього насильства особа. До другої групи входять злочини:

- убивство, вчинене у зв'язку з перевищенням меж необхідної чи уявної оборони (ст. 118 КК України);
- убивство через необережність, якщо потерпіла особа діяла в ситуації крайньої необхідності (ст. 119 КК України).

Ураховуючи те, що об'єктом домашнього насильства можуть бути окремі члени сім'ї, існують такі типи сімейного насильства: з боку батьків стосовно дітей; з боку одного з подружжя стосовно іншого; з боку дітей та онуків стосовно їх родичів.

Убивства, скоєні у зв'язку із застосуванням домашнього насильства, також можна класифікувати, а саме:

1) за способом вчинення: із застосуванням сексуального насильства; із застосуванням фізичного насильства, катування; із застосуванням психологічного насильства;

2) із застосуванням знарядь злочинного посягання: із застосування вогнепальної зброї; із застосуванням холодної зброї; із застосуванням інших предметів, які є в домашньому побуті.

Залежно від використання в процесі підготовки, вчинення та приховування вбивства будь-яких знарядь можна виділити злочини, вчинені з використанням певних засобів, із застосуванням інших предметів, які є в домашньому побуті, та злочини, вчинені без використання будь-яких засобів.

За ступенем підготовленості вбивства, вчинені із застосуванням домашнього насильства, можна розподілити на 3 групи: убивства, вчинені раптово, без підготовки та приховування; убивства,

вчинені на замовлення; убивства, із застосуванням домашнього насильства, приховані інсценуванням (самогубство, безвісне зникнення особи, нещасний випадок тощо)²⁹⁶.

Для вбивств, вчинених із застосуванням домашнього насильства, притаманні раптовість, ситуаційний характер, який не супроводжується попередньою підготовкою та заздалегідь продуманим планом та умислом. У більшості випадків винна особа не приховує слідів злочину, знаряддя злочину та факт його вчинення, а відтак на місці злочину залишається багато доказів. У більшості випадків таке вбивство вчиняється особою у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння.

Механізм вчинення вбивств у сім'ї характеризується раптовістю виникнення наміру. Так, у результаті вивчення кримінальних проваджень встановлено, що 82,8% злочинців прийняли рішення раптово, 8,6% – упродовж доби, 4,3% – протягом тижня, 1,4% – упродовж місяця, а 2,9% – протягом року. У деяких випадках попередньо розроблявся сценарій злочину і дії із забезпечення власного алібі²⁹⁷.

За місцем вчинення вбивства із застосуванням домашнього насильства можна розподілити так: скоєні в приміщенні (будинку, гаражі, господарських спорудах тощо); скоєні за межами приміщення (подвір'я, город та інше).

Головною ознакою вбивств, скоєних із застосуванням домашнього насильства, є вчинення цього злочину в сім'ї чи в межах місця проживання осіб, які перебувають чи перебували в родинних зв'язках або спільно проживали.

За часом скоєння вбивства із застосуванням домашнього насильства не мають особливих ознак. Можуть бути вчинені як удень, так і вночі, робочі, вихідні чи святкові дні. Але ж на практиці ми можемо спостерігати, що саме більшість скоєних побутових убивств припадає на святкові дні, коли особи перебувають у стані алкогольного сп'яніння²⁹⁸.

²⁹⁶ Шаповал К. А. Криміналістична класифікація вбивств із застосуванням домашнього насильства. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 1 (89). С. 114–115.

²⁹⁷ Там само. С. 115.

²⁹⁸ Там само. С. 115.

Установленню істини багато в чому сприяє правильно організована взаємодія слідчого з органами дізнання. Під взаємодією варто розуміти узгоджену діяльність слідчого, оперативного органу (органу дізнання), експертно-криміналістичного підрозділу та інших суб'єктів доведення, що передбачає раціональне поєднання під час розслідування злочину процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів та інших дій, що здійснюються кожним з них відповідно до своїх функцій та в межах наданих законом повноважень, з використанням спеціальних знань та техніко-криміналістичних засобів для якнайбільш успішного й ефективного виконання завдань кримінального судочинства²⁹⁹.

Взаємодія слідчого з органами дізнання під час розслідування злочинів передбачає взаємний обмін інформацією про хід і результати своїх дій, а також взаємодопомогу протягом усього попереднього слідства. Варто зазначити, що найважливішою умовою успішної співпраці є узгодженість дій слідчого та органів дізнання, що полягає у проведенні оперативно-розшукових заходів та слідчих дій. Треба наголосити, що, згідно з КПК України, слідчий наділений правом давати органу дізнання обов'язкові для виконання доручення³⁰⁰.

Відносини між розглядуваними сторонами характеризуються тим, що організаційну роль виконує слідчий як особа, відповідальна за розслідування злочину.

Криміналістична характеристика формується слідчим на різних стадіях розслідування (відкритті кримінального провадження, початковому чи наступному етапах розслідування) в усній або письмовій формах. Однак відсутність методологічних основ або окремих науково-практичних рекомендацій з означеної проблематики обумовлює проблеми під час роботи із зазначеною категорією кримінальних проваджень.

²⁹⁹ Абрамський С. Є., Юхно О. О., Лук'яненко Ю. В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень: навчальний посібник / за заг. ред. доктора юридичних наук, професора О. О. Юхна. Харків, 2017. 152 с.

³⁰⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 05.11.2021).

5.3. Судові експертизи, які призначаються під час розслідування домашнього насильства: аналітичний огляд і специфіка призначення

Виявлення та розслідування складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 (Домашнє насильство) Кримінального кодексу України (далі – КК України), коли значна частина інформації, зокрема й через соціальну прийнятність, а то й страх і мовчання членів сім'ї, приховується, потребує особливої уваги й повної мобілізації професійних знань, умінь і навичок слідчих, працівників оперативних та інших підрозділів, що в межах своєї компетенції залучаються до здійснення заходів у сфері протидії таким проявам.

Крім того, зважаючи на те, що норми статті 126-1 КК України передбачають кримінальну відповідальність за умови наявності умисного і, що важливо, систематичного вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи³⁰¹, під час розслідування домашнього насильства виникає необхідність у використанні спеціальних знань, зокрема шляхом призначення судових експертиз³⁰².

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів із метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду³⁰³. Кримінальним процесу-

³⁰¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

³⁰² Іщенко Т. В. Судові експертизи, які призначаються під час розслідування домашнього насильства: аналітичний огляд. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2020. № 1. С. 239.

³⁰³ Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>

альним кодексом України (далі – КПК України), а саме ч. 1 ст. 242, визначено, що експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання³⁰⁴. Зважаючи на вказану норму, слідчий або прокурор має право призначити будь-яку судову експертизу, яку, за їх власним переконанням, доцільно призначити в тому чи іншому випадку, з урахуванням обставин кримінального провадження.

Підстави обов'язкового призначення судової експертизи зазначені законодавцем у ч. 2 ст. 242 КПК України. Ними є: встановлення причин смерті; встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням³⁰⁵.

Водночас, як засвідчує аналіз вітчизняної судової практики, із загальної кількості кримінальних проваджень за фактом домашнього насильства серед призначених судових експертиз судово-медичні становлять 31% (55 ухвал), судово-психіатричні – 28% (51 ухвала), комплексні психолого-психіатричні – 25% (45 ухвал), судово-психологічні – 11% (19 ухвал), судово-наркологічні – 5% (9 ухвал).

Найбільш поширеною під час розслідування домашнього насильства є практика призначення судово-медичної експертизи. Від результатів її проведення значною мірою залежить подальша

³⁰⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

³⁰⁵ Там само.

кримінально-правова кваліфікація злочину не лише за ст. 126-1 КК України, а й за іншими спеціальними статтями цього Кодексу, зокрема ст.ст. 115, 121, 122, 125, 126 КК України. А з урахуванням того, що однією з форм домашнього насильства є фізичне насильство, яке, відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», охоплює, зокрема, такі дії: ляпаса, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, завдання побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, заподіяння смерті³⁰⁶, їм слід приділити особливу увагу. До того ж, відповідно до п. 1, 2 ч. 2 ст. 242 КПК України, проведення експертизи щодо встановлення причин смерті, а також тяжкості та характеру тілесних ушкоджень є обов'язковим³⁰⁷.

За наявності на тілі синців, подряпин, травм, тілесних ушкоджень потерпілого доцільно спрямувати на медичну процедуру огляду побоїв з метою виявлення на його тілі слідів чи ознак злочину. Таку процедуру можна здійснити в бюро судово-медичної експертизи. Лікар для встановлення факту заподіяння тілесних ушкоджень і ступеня їх тяжкості оглядає потерпілого і детально фіксує усі травми та сліди побиття. Щоб найбільш точно визначити їх характер і ступінь, звертаються по допомогу впродовж одного-двох днів після отримання ушкоджень.

Офіційно визначених часових обмежень щодо цього немає. За результатами такого медичного огляду видають довідку про отримання тілесних ушкоджень, завданих кривдником, що слугуватиме підставою для відкриття кримінального провадження за фактом вчинення протиправного діяння. У разі заподіяння значної фізичної шкоди здоров'ю потерпілого (як-то тілесних ушкоджень) без зволікання призначають судово-медичну експертизу. «Мета цієї експертизи – не тільки визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, а й установлення часу і механізму їх заподіяння, виявлення даних про можливу родову належність використаної зброї

³⁰⁶ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07 грудня 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

³⁰⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

або знаряддя (вогнепального, тупого, гострого, колючо-ріжучого тощо), що особливо важливо на початковому етапі розслідування»³⁰⁸.

«Судово-медичне визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень проводиться, – зазначено у Правилах, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6, – згідно з Кримінальним та Кримінально-процесуальним кодексами України і цими Правилами»³⁰⁹. При цьому слід наголосити, що навіть коли ознак домашнього насильства не встановлено, поліцейські повинні виконати такі дії: винести кривднику офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї; поставити його на профілактичний облік; винести кривднику, який повторно вчинив насильство в сім'ї після отримання офіційного попередження, терміновий заборонний припис; відвідати сім'ю, де чиниться насильство, провести роз'яснювально-виховну роботу з кривдником і проінформувати членів сім'ї про права, заходи й послуги, якими вони можуть скористатися; скласти протокол про вчинення насильства в сім'ї відповідно до норм законодавства України про адміністративні правопорушення³¹⁰.

Відповідно до Наказу Міністерства охорони здоров'я від 1 лютого 2019 року № 278 Про порядок проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги, медичні працівники під час звернення по медичну допомогу постраждалих осіб або їх законних представників повинні зафіксувати їх скарги (звернення), зібрати анамнез, провести медичний огляд з оцінкою стану постраждалої особи та в разі потреби – додаткове інструментально-лабораторне обстеження й заходи щодо попередження наслідків сексуального насильства. Звернення постраждалих осіб

³⁰⁸ Шепітько В. Ю. Керівництво з розслідування злочинів: наук.-практ. посіб. Харків: «Одіссей», 2010. С. 77.

³⁰⁹ Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: затв. наказом МВС України № 6. 1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#Text>.

³¹⁰ Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1–21224); Закон України № 8073-Х. (1984). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

фіксуються у журналі реєстрації фактів виявлення (звернення) про вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі, який ведеться у закладі охорони здоров'я за формою згідно з додатком 4 до Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року № 658. Заклад охорони здоров'я не пізніше однієї доби інформує за допомогою телефонного зв'язку, електронної пошти з подальшим письмовим підтвердженням та з дотриманням правового режиму інформації з обмеженим доступом уповноважені підрозділи органів Національної поліції України, а у разі виявлення ушкоджень у дитини – також службу у справах дітей районної, районної у містах Києві та Севастополі державної адміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті (у разі утворення) ради, сільської, селищної ради об'єднаної територіальної громади (далі – служба у справах дітей), які здійснюють прийом і розгляд заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства.

Якщо постраждалою особою є дитина, заклад охорони здоров'я не пізніше однієї доби засобами телефонного зв'язку, електронною поштою з подальшим письмовим підтвердженням, крім зазначених суб'єктів, також інформує службу у справах дітей про виявлення фактів насильства шляхом оформлення повідомлення про дитину, яка постраждала від жорстокого поводження або стосовно якої існує загроза його вчинення. Медичний працівник закладу охорони здоров'я, який виявив у особи ушкодження, що могли виникнути внаслідок домашнього насильства та насильства за ознакою статі, документує результати їх виявлення, обстеження, надання медичної допомоги та передає їх відповідальній особі за організацію проведення медичного обстеження постраждалих осіб та документування його результатів для подальшого інформування протягом доби (з часу звернення постраждалої особи) уповноважених підрозділів органів Національної поліції України, а у разі виявлення ушкоджень у дитини – також служби у справах дітей, уповноважених осіб (структурного підрозділу) районних, районних у містах Києві і Севастополі державних адміністрацій та відповідальних працівників виконавчих органів та об'єднаних територіальних громад сільських, селищних, міських, районних у містах

(у разі їх створення) рад, які здійснюють прийом і розгляд заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства³¹¹.

Привертає увагу те, що переважно тією, стосовно якої призначається судово-медична експертиза, є потерпіла особа, а не підозрювана. Водночас на судово-медичну експертизу потрібно направляти не лише потерпілу особу, а й підозрювану за наявності у такої особи тілесних ушкоджень або ж коли вона заявляє про те, що напередодні вчинення злочину спричинено шкоду її здоров'ю.

Як слушно зазначає Т. В. Іщенко, у переліку елементів процесу призначення експертизи має значення момент її призначення³¹². За результатами аналізу судово-слідчої практики нами встановлено, що судово-медичні експертизи у кримінальних провадженнях за фактом домашнього насильства призначалися переважно у строк до 20 днів, зокрема: до 10 днів – 18 (32,7%), від 11 до 20 днів – 18 (32,7%), від 21 до 30 днів – 7 (12,7%), від 31 до 40 днів – 1 (1,8%), від 41 до 50 днів – 0, від 51 до 60 днів – 2 (3,6%), понад 61 день – 9 (16,4%) з моменту внесення відомостей про кримінальні правопорушення до ЄРДР. Не зважаючи на те, що законом не визначено строки призначення експертизи, працівники органів досудового розслідування не повинні з цим зволікати. Адже потерпілі не завжди звертаються по медичну допомогу до закладу охорони здоров'я, а тому несвоєчасне призначення судово-медичної експертизи може призвести до зникнення тілесних ушкоджень, тобто до втрати слідів кримінального правопорушення. Крім того, проведення судової експертизи займає тривалий час, що, відповідно, може призвести до затягування строків досудового розслідування³¹³.

³¹¹ Порядок проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих осіб від домашнього насильства або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, та надання їм медичної допомоги: Наказ Міністерства охорони здоров'я України 01 лют. 2019 р. № 278. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0262-19#top>.

³¹² Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. С. 160.

³¹³ Іщенко Т. В. Аспекти судово-медичної експертизи при розслідуванні домашнього насильства. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 лист. 2020 р.). Київ, 2020. С. 196.

У випадках домашнього насильства щодо постраждалих, у проведенні судово-медичної експертизи рекомендовано додатково до основних правил проведення судово-медичних експертиз потерпілих, підозрюваних та інших осіб приділяти увагу таким аспектам:

1) проводити опитування з дотриманням морально-етичних норм, враховуючи можливість негативних ситуативних чинників, які можуть нагадувати потерпілій особі про обставини заподіяння насильства;

2) виявляти чемність стосовно постраждалої особи, коректно формулювати питання, намагатися створити довірливу обстановку з метою складання повного анамнезу;

3) роз'яснити в доступній формі потерпілій особі, що вся надана нею інформація конфіденційна і не буде розголошена іншим особам, зокрема особі, що заподіяла uszkodження;

4) бажано, щоб лікар-судово-медичний експерт був однієї статі з потерпілою особою для створення комфортних умов під час опитування і подальшого огляду (тобто якщо постраждала особа жіночої статі – лікар судово-медичний експерт має бути жіночої статі, або, якщо експерт іншої статі (чоловік), взяти дозвіл у потерпілої);

5) фіксувати в повному обсязі всі скарги потерпілої (враховуючи те, що інколи потерпілі не приділяють уваги своєму стану, акцентуючи тільки на психологічному аспекті); у випадках багаторазового заподіяння насильства фіксувати усі часові інтервали, обставини заподіяння, тощо;

6) огляд потерпілої жінки проводити за достатнього освітлення та комфортної температури в приміщенні, обов'язково в присутності третьої особи – медичного персоналу (медсестра/медрегістратор/інші);

7) проводити огляд всіх частин тіла (навіть у випадках, коли потерпіла особа спочатку посилається тільки на удари, наприклад, в ділянку обличчя або кінцівок). Як доводить практика, потерпілі згадують про свої uszkodження в інших ділянках через деякий час, інколи через декілька годин або на наступний день після огляду;

8) фіксувати згідно зі загальноприйнятою в медицині схемою опису всі наявні uszkodження (синці, садна, подряпини, крововиливи, рубці, тощо) з обов'язковим зазначенням локалізації, кількості

та повної характеристики (залежно від виду ушкодження); за необхідності провести дослідження в ультрафіолетових променях тощо;

9) за наявності ушкоджень, після визначення їх характеру, локалізації, кількості, враховуючи всі характерні особливості, встановити механізм їх виникнення та особливості травмуючих предметів, давність виникнення кожного з ушкоджень; одночасність чи різночасність утворення; можливість утворення за обставин, що зазначили потерпіла особа, ступінь тяжкості кожного з ушкоджень;

10) за необхідності – направити потерпілу особу для проведення додаткових обстежень (рентгенологічне, ультразвукове дослідження, консультації спеціалістів – невропатолога, кардіолога, інших), результати яких обов'язково враховувати у визначенні ступеня тяжкості тілесних ушкоджень;

11) за наявності пошкоджень або інших змін одягу потерпілої зазначити це, якщо необхідно, рекомендувати правоохоронцям призначити судово-криміналістичну експертизу, якщо це не було зроблено;

12) додатково для документального підтвердження проводити обов'язкову фіксацію ушкоджень, що виявлені у потерпілої особи під час огляду, сучасними методами (фотографування, тощо);

13) проводити відеозйомку під час збору анамнезу і подальшому огляді потерпілої особи з метою можливості використання отриманих даних відеозйомки (для запобігання психологічній травматизації потерпілої особи) при проведенні подальших слідчих дій, про що доцільно повідомити сторону кримінального провадження/суду;

14) пам'ятати, що до компетенції судово-медичного експерта не входить кваліфікація ушкоджень як заподіяння побоїв, мук і мордування. Таке питання є компетенцією органів досудового розслідування/суду³¹⁴.

Під час розслідування вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством, важливу роль виконують судові експертизи. Саме

³¹⁴ Бабкіна О. П., Ткачов А. С., Данильченко С. І. Правові та судово-медичні аспекти домашнього насильства в Україні. *Український журнал медицини, біології та спорту*. Т. 5. 2020. № 4 (26). С. 339.

судові експертизи здатні надати інформацію, спрямовану на уточнення відомостей про характер події, яка розслідується, та встановлення причетної до неї особи, повинні призначатися найперше і проводитись негайно.

Відповідно до кримінально-процесуального законодавства, призначення судово-медичної експертизи трупа є обов'язковим.

Предметом судово-медичної експертизи трупа є такі обставини: 1) час, що минув від моменту смерті до огляду трупа; 2) час, що минув з моменту останнього прийому їжі померлої особи, та склад харчових продуктів; 3) встановлення причин смерті; 4) життєве чи посмертне походження наявних тілесних ушкоджень; 5) зміни у положенні трупа та їх значення; 6) механізм заподіяння смерті (послідовність нанесення чи виникнення пошкоджень, взаємне розташування потерпілої особи та злочинця, поза потерпілої особи в момент смерті тощо); 7) вид занять, вік, шкідливі звички потерпілої особи; 8) перенесені в минулому захворювання та медичні операції; 9) біологічні ознаки злочинця та інші обставини.

Як об'єкти судово-медичного дослідження трупа для дослідження експертові можуть бути надані такі матеріальні об'єкти: 1) одяг з трупа, а також інші предмети, на яких можуть імовірно знаходитись сліди біологічного походження, наприклад, предмети, які використовувались у випадку розчленування трупа; 2) труп або його частини; 3) сліди біологічних виділень людини, зокрема потерпілої особи; 4) порівняльні зразки біологічних виділень; 5) знаряддя та засоби вчинення вбивства; 6) засоби, які використовувались для переміщення трупа; 7) проби води з водойми, якщо труп було вилучено з води; 8) проби повітря з місця події.

У постанові про проведення судово-медичної експертизи трупа зазвичай порушують такі питання: 1) причини смерті, давність її настання; 2) які тілесні ушкодження є у потерпілої особи, їх локалізація, механізм утворення, давність та ступінь тяжкості; 3) яке з ушкоджень стало смертельним або причиною смерті виявились ушкодження у своїй сукупності; 4) яким знаряддям могли бути заподіяні тілесні ушкодження, чи заподіяні ці пошкодження одним або декількома однотипними предметами, або вони заподіяні різними предметами; 5) яка послідовність завдання ушкоджень; 6) який ступінь тяжкості кожного тілесного ушкодження

і в якому зв'язку воно знаходиться зі смертю, яка настала; 7) чи настала смерть миттєво або ні, якщо ні, то як довго потерпіла особа жила після завдання їй ушкоджень; 8) упродовж якого проміжку часу потерпіла особа, після отримання наявних ушкоджень, могла здійснювати активні дії; 9) в якому положенні знаходилась потерпіла особа в момент спричинення ушкоджень; 10) яке було взаємне розташування потерпілої особи та нападника; 11) чи є у потерпілої особи ушкодження, характерні для боротьби чи самооборони; 12) які розміри та форма знаряддя, яким заподіяні ушкодження; 13) чи могли ці ушкодження бути отримані потерпілою особою внаслідок падіння з висоти власного росту; 14) чи вживала потерпіла особа незадовго до смерті алкоголь, у якій кількості, в якому ступені сп'яніння вона знаходилась у момент настання смерті і як така ступінь сп'яніння співвідноситься із живими особами.

На початковому етапі розслідування таких убивств також іноді призначаються й інші експертизи, найчастіше це криміналістичні (трасологічні та балістичні). Так, у випадку виявлення трупа з вогнепальними пораненнями (поряд з трупом виявлено зброю, патрон, гільзу) необхідно призначити балістичну експертизу. Наприклад, на експертизу передається виявлена під час огляду місця події вогнепальна зброя, в такому випадку перед експертом ставляться питання: 1) чи належить подана зброя до категорії вогнепальної, якщо так, то як конкретно називається та чи придатна вона до стрільби; 2) чи можливі самовільні постріли; 3) яка фактична ємкість магазину зброї; 4) чи є на поданій для експертизи зброї сліди знищення номерних позначень, якщо так, то який первісний зміст цих позначень; 5) чи не вносили будь-які конструктивні зміни до зброї; 6) з якої відстані і в якому порядку були зроблені постріли; 7) скільки було пострілів; 8) в якій послідовності завдані поранення; 9) частиною якого виду зразка патрона є гільза; 10) в якій зброї вона могла бути використана і чи стріляна вона з представленої на експертизу зброї; 11) чи є представлений патрон бойовим і чи придатний він для стрільби.

Також для кримінальних проваджень щодо вбивств достатньо розповсюдженою є біологічна експертиза. Експерт досліджує кров, слину, інші виділення людського організму, волосся, кістки тощо. Проведення таких досліджень дають відповіді на багато

питань і допомагає слідчому поєднати факти у єдине ціле. Наприклад, під час дослідження одягу злочинця були виявлені сліди крові, при проведенні біологічної експертизи, порівнявши їх зі зразками крові потерпілої особи, експерт зробив висновок щодо їх ідентичності.

Наступною за частотою призначень після судово-медичної можна назвати і судово-психіатричну експертизу. Як різновид судової експертизи, вона передбачає діяльність експерта під час проведення ним дослідження на основі спеціальних знань у галузі психіатрії з метою надання висновку³¹⁵. Варто зазначити, що, відповідно до п. 10 Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України (далі – МОЗ України) від 8 травня 2018 р. № 865, психічний стан особи в певні, юридично значущі, проміжки часу є предметом судово-психіатричної експертизи³¹⁶, яка проводиться державними спеціалізованими судово-психіатричними установами МОЗ України.

Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК України, обов'язок забезпечити проведення експертизи для визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності, покладено на слідчого, прокурора.

Вона призначається у разі встановлення обставин, які дають підстави вважати, що особа під час учинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення занедужала на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. До переліку таких обставин законодавець відносить: розлад психічної діяльності або наявність психічного захворювання у особи, що підтверджується медичним документом; неадекватну поведінку особи, яка була або є під час учинення суспільно небезпечного

³¹⁵ Судова психіатрія та судово-психіатрична експертиза: навчальний посібник / І. М. Григус та ін. Львів, 2019. С. 20.

³¹⁶ Порядок проведення судово-психіатричної експертизи: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 8 травня 2018 р. № 865. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18>.

діяння (затмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо)³¹⁷.

Слід зауважити, що цей перелік не є вичерпним, а тому можуть виникати й інші ознаки, які свідчать про наявність в особі певних психічних розладів³¹⁸.

Слушною в цьому питанні є думка української дослідниці Н. М. Сенченко, яка вважає, що до ознак особи, яка страждає на психічне захворювання, можна віднести: низький рівень освіти та загального розвитку; зловживання алкогольними та наркотичними засобами; різноманітні порушення усної та письмової мови; відхилення від нормальної поведінки (різка зміна міміки, раптовий безпричинний сміх, раптова зміна сліз на сміх і навпаки, зухвала поведінка, некоординованість рухів); відомості про наявні раніше психічні захворювання або сильні психологічні травми та душевні потрясіння; особливості характеру особи (надмірна агресія, хвилювання, суїцидальні нахили тощо)³¹⁹.

Навіть більше, фахівці в галузі судової психіатрії до формальних підстав направлення особи для проведення судово-психіатричного обстеження відносять відомості щодо психічних порушень, які були виявлені в неї в минулому; перебування на лікуванні у психіатричній лікарні; звільнення від строкової військової служби через психічне захворювання; перебування на обліку у психоневрологічному диспансері; наявність психічних захворювань у близьких родичів досліджуваного; недоречності в поведінці, інтелектуальної неспроможності; спроб самогубства; дивної, безглуздої поведінки затриманого у слідчому ізоляторі; неспроможності правильно осмислити питання, непослідовності, нелогічності відповідей і роздумів; неможливості зосередитись і зрозуміти сутність подій, страхів, неадекватних афективних реакцій; проявів психіч-

³¹⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/>

³¹⁸ Мотлях О. І., Іщенко Т. В. Специфіка призначення судово-психіатричних експертиз у розслідуванні домашнього насильства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 213.

³¹⁹ Сенченко Н. М. Щодо окремих питань призначення та проведення судово-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2017. № 5. Ч. 2. С. 249–253.

них розладів, розуміння хворобливого стану, що потребує спеціальних медичних знань³²⁰.

Найчастіше судово-психіатричну експертизу в кримінальних провадженнях за ст. 126-1 КК України призначають щодо підозрюваних. Проте, з огляду на проведений аналіз судової практики, зазначена судова експертиза у 82,4% випадків призначалася щодо підозрюваних і лише у 17,6% – щодо потерпілих. Утім, як уже зазначалося, КПК України встановлено підстави обов'язкового призначення експертизи для визначення психічного стану лише підозрюваного, а от щодо потерпілого такого обов'язку немає, тобто це питання потребує подальшого законодавчого врегулювання³²¹.

Так, відповідно до матеріалів кримінальних проваджень, було встановлено, що підставами для призначення судово-психіатричних експертиз підозрюваним у вчиненні домашнього насильства, насамперед, було те, що зазначена категорія осіб перебувала на диспансерних обліках лікарів психіатрів (зокрема з діагнозами: розумова відсталість легкого ступеня; гострий поліморфний психотичний розлад з симптомами шизофренії; параноїдна шизофренія; шизоафективні розлади; соматоформні розлади; розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю) та наркологів (з діагнозами: розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, синдром залежності; розлади психіки та поведінки внаслідок вживання опіоїдів, синдром залежності), або ж проходила лікування в закладах з надання психіатричної допомоги у зв'язку з психічними розладами. Окрім того, зазначені судові експертизи призначалися також особам, які не знаходилися під наглядом у закладах із надання психіатричної допомоги у зв'язку з психічними розладами, однак мали інші ознаки, що могли свідчити про наявність таких розладів. Зокрема: регулярне перебування особи в стані сильної агресії на час вчинення кримінального правопорушення; травма голови (гостра закрыта черепно-мозкова травма, забій головного мозку тяжкого ступеню); участь у збройній агресії в Афганістані, систе-

³²⁰ Судова психіатрія та судово-психіатрична експертиза: навчальний посібник / І. М. Григус та ін. Львів, 2019. С. 22–23.

³²¹ Іщенко Т. В. Судові експертизи, які призначаються під час розслідування домашнього насильства: аналітичний огляд. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. № 1. С. 240.

матичне зловживання алкогольними напоями та ведення бродячого способу життя за наявності сім'ї та постійного місця проживання³²².

Усе це важливо, тому що судово-психіатрична експертиза, призначена підозрюваному, дає змогу встановити не тільки факт наявності психічного захворювання у особи як на момент, так і після вчинення злочину, а й її здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, потребу в застосуванні примусових заходів медичного характеру. Окрім зазначеного, з огляду на наявну вітчизняну судову практику, ця експертиза щодо потерпілих також дає змогу визначити питання про наявність в особи психічних захворювань чи тимчасових хворобливих розладів психічної діяльності.

Як доводить аналіз вітчизняної судової практики, слідчі судді відмовляли в задоволенні клопотань про призначення судово-психіатричних експертиз щодо потерпілих від домашнього насильства у зв'язку з тим, що в матеріалах не було відомостей про те, що така особа страждає на будь-які психічні розлади. А тому слідчому необхідно в установленому законом порядку отримати в закладі охорони здоров'я відповідну медичну документацію щодо звернень особи по медичну допомогу. Крім того, доцільно допитати членів сім'ї, знайомих, колег, які володіють відомостями щодо можливих розладів психічного здоров'я особи, стосовно якої скоєно протиправні дії, та періоду їх виникнення. Так, на основі аналізу наявної вітчизняної практики було з'ясовано, що іноді слідчі для встановлення будь-яких психічних та поведінкових розладів у потерпілого, а також наявності причинно-наслідкового зв'язку між діями підозрюваного щодо систематичного домашнього насильства з виявленими в потерпілого розладами призначають судово-психіатричну експертизу. Однак, зважаючи на те, що в потерпілого не завжди наявні такі розлади, зазначена експертиза очікуваного результату не дає. А відтак, для встановлення наслідків психологічного насильства, якими не завжди є психічні розлади, та за відсутності

³²² Мотлях О. І., Іщенко Т. В. Специфіка призначення судово-психіатричних експертиз у розслідуванні домашнього насильства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2.

фактичних підстав для призначення психіатричних експертиз доцільно призначати судово-психологічну, або ж комплексну психолого-психіатричну експертизу³²³.

З уваги на сутність аналізу призначених судових експертиз, можемо констатувати, що найменше призначалося саме судово-наркологічних експертиз. Слід зауважити, що науковою спільнотою питання, пов'язані з призначенням цієї експертизи, сьогодні розглядаються як неоднозначні та дискусійні. Деякі науковці зауважують, що її слід призначати у випадках, коли підозрюваний страждає на алкоголізм або наркоманію³²⁴.

Є й інша точка зору з цього питання. Зокрема, щодо юридичної нелегітимності судово-наркологічних експертиз, а саме того, що судово-психіатричні експерти та судові експерти-психологи могли б вирішити поставлені завдання експертизи, відповідаючи на класичні психіатричні та психологічні питання³²⁵. Зважаючи на аналіз української слідчої та судової практики, зазначимо, що у семи кримінальних провадженнях щодо підозрюваних одночасно було призначено як судово-наркологічні, так і судово-психіатричні експертизи. Тобто відбулося дублювання питань, які могли б бути вирішені за допомогою саме судово-психіатричної експертизи. Аналогічна ситуація виникала і під час призначення однієї судово-психіатричної експертизи, де в ухвалі порушувалися водночас як класичні психіатричні, так і наркологічні питання³²⁶. З огляду на це, можна зробити висновок, що у кримінальних провадженнях за фактом домашнього насильства щодо підозрюваних, які зло-

³²³ Мотлях О. І., Іщенко Т. В. Специфіка призначення судово-психіатричних експертиз у розслідуванні домашнього насильства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 214.

³²⁴ Бурбело Б. А. Використання спеціальних знань при вивченні особистості підозрюваного. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (17). С. 726–728; Загородній І. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із нанесенням тілесних ушкоджень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2018. С. 182.

³²⁵ Аналіз практики проведення судово-наркологічної експертизи в кримінальному провадженні / О. А. Ревенок та ін. *International Academy Journal Web of Scholar*. 2018. № 11 (29). С. 22–27.

³²⁶ Ухвала Бериславського районного суду Херсонської області від 19 червня 2019 р. Справа № 647/1584/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82520685>.

вживають алкогольними напоями або наркотичними речовинами, необхідно призначати не судово-наркологічні, а судово-психіатричні експертизи або ж комплексні судові психолого-психіатричні.

Крім того, з урахуванням нелегітимності судово-наркологічних експертиз, а також того, що судово-психіатричні або ж комплексні судові психолого-психіатричні експертизи цілком вирішують наркологічні питання, вважаємо недоцільним призначення судово-наркологічних експертиз у кримінальних провадженнях за фактом домашнього насильства щодо підозрюваних, які зловживають алкогольними напоями або наркотичними речовинами.

У випадках, коли потерпілі не звертаються до компетентних органів, проте залишають записи про домашнє насильство у своїх щоденниках, листуваннях через електронну пошту, соцмережі та інші телекомунікаційні системи, перспективним видається використання спеціальних знань з різних галузей, зокрема лінгвістики з аналізом змістових характеристик текстів та психології і удосконалення можливостей судово-психологічної, психолого-лінгвістичної експертиз для визначення за вказаними записами емоційно-психологічного стану потерпілих осіб. На думку Ж. В. Удовенко та О. В. Воробей, розслідування цієї категорії справ часто вимагає також використання комплексних знань соціогуманітарного характеру, зокрема у сферах соціолінгвістики, соціопсихології, соціоантропології, а іноді навіть кількох цих сфер одразу, що актуалізує розробку належних методик і підготовку судових експертів відповідної кваліфікації³²⁷.

У разі застосування зброї, знарядь та предметів при вчиненні злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, виникає потреба у проведенні додаткових експертних досліджень. Одночасно із домашнім насильством особи можуть учинити й інші кримінальні правопорушення, що також зумовлює призначення паралельних

³²⁷ Удовенко Ж. В., Воробей О. В. Законодавче закріплення в КПК України положень, спрямованих на запобігання та протидію домашньому насильству. С. 28–31. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17790/Udovenko_Zakonodavche_zakriplennia_v_KPK_polozhen%2c_s_priamovanykh_na_zapobihannia_ta_protydiiu_domashnomu_nasylstvu.pdf?sequence=5&isAllowed=y (дата звернення: 14.02.2022 р.).

судових експертиз. Чільне місце у таких кримінальних провадженнях посідають товарознавчі, окремі криміналістичні (трасологічні, дактилоскопічні, одорологічні) та хімічні експертизи. Так, на знаряддях злочину можуть залишитися кров, волосся та інші біологічні об'єкти, і в таких випадках одночасно із судово-медичною експертизою призначають і судово-біологічну. Об'єктами останньої можуть бути також інші предмети зі слідами крові: одяг, взуття та інші речі підозрюваного, потерпілого та свідків.

Ефективність експертиз залежить від своєчасності їх призначення, виявлення та вилучення засвідчив, що зберегли на собі сліди злочину. Аналіз вивчених кримінальних проваджень показав, що судово-медична експертиза призначається в 90% випадках, натомість судово-біологічна – у 17,7%.

Велике значення під час розслідування злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, мають дослідження об'єктів із мікроскопічними текстильними та іншими волокнами. Так, серед практичних працівників спостерігається деяка переоцінка висновків у таких експертизах: визначення групової належності текстильних волокон часто помилково вважається висновком про індивідуальну тотожність.

Під час оцінки висновків щодо таких експертиз потрібно враховувати умови зберігання вилученого одягу, стан упаковки та можливість випадкового контакту досліджуваного одягу з іншим одягом, тканинами, а також відсутність можливості диференціювати волокна, що потрапили на одяг до, в останній момент і після події.

5.4. Особливості проведення судово-психологічної експертизи у справах домашнього насильства

З огляду на шкоду, яка може бути завдана у результаті такого кримінального правопорушення, як домашнє насильство, зокрема фізичні, психологічні страждання, емоційна залежність, погіршення якості життя, а інколи і втрати працездатності, під час розсліду-

вання може виникати потреба у спеціальних знаннях, зокрема допомозі експерта шляхом проведення експертизи.

Призначення та проведення судово-психологічної експертизи лише сприятиме ефективності розслідування, встановленню тих обставин, що підлягають доказуванню, зокрема розміру та виду шкоди, яка завдана таким кримінальним правопорушенням, як домашнє насильство. Зокрема, значення експертного саме судово-психологічного дослідження має на меті насамперед забезпечити виконання завдань кримінального провадження, тобто швидке, повне та неупереджене розслідування, а також і судовий розгляд, щоб жожна особа, яка є невинуватою, не була обвинувачена чи засуджена, а той, хто вчинив злочин, – був притягнутий до відповідальності.

Що стосується предмета судово-психологічної експертизи, то ним є такі дані, які свідчать про те, яким був результат впливу на особу, її поведінку таких психічних чинників, як особистісний, віковий, емоційний.

Якщо говорити про психологічну складову дій, які охоплюються ознаками насильства, то йдеться про те, що від постраждалої особи головно вимагають поводитись певним чином чи задовольняти потреби кривдника (які він може вимагати як свідомо, так і несвідомо), що одночасно принижує та знецінює потерпілу особу. Дослідження індивідуально-психологічних особливостей постраждалої особи від домашнього насильства є також і одним із ключових напрямів з'ясування проблем домашнього насильства.

Постраждали від насильства особи утворюють різнорідну спільність, яку не об'єднують ні расові, ні вікові, ні соціально-економічні чинники. Поведінка й особливості постраждалої особи від насильства значною мірою можуть бути наслідком життєвої ситуації, що виникла, і характеризується наявністю насильства. Об'єктом домашнього насильства можуть бути окремі члени сім'ї: батьки стосовно дітей; з боку одного з подружжя стосовно іншого; з боку дітей і онуків стосовно їх родичів. Аналіз теорії та практики судової психологічної експертизи потерпілих від домашнього насильства свідчить про те, що є деякі узагальнюючі характеристики особистостей, які звертаються щодо пережитого насильства: низька самооцінка; дотримання традиційних уявлень про сім'ю, роль

жінки в сім'ї і суспільстві, «жіноче призначення»; привласнення собі відповідальності за дії кривдника; почуття провини та заперечування почуття гніву, яке вони переживають стосовно кривдника; виражені реакції на стрес і психофізіологічні скарги; віра в те, що сексуальні стосунки можуть стабілізувати стосунки загалом; почуття безпорадності, безпомічності і невіра в те, що хтось може їм допомогти; психологічна залежність від партнера. Ці характеристики особистості потерпілого в кожній конкретній ситуації домашнього насильства відображають симбіоз особистісних і поведінкових ознак. Їх вичленовування й оцінка мають важливе значення для об'єктивності та достовірності експертних висновків під час проведення судово-психологічної експертизи потерпілих унаслідок домашнього насильства.

Слід пам'ятати, що саме психічно здорові особи виступають об'єктом психологічної експертизи, адже під час її проведення встановлюються особливості психічної діяльності та їх прояви у поведінці особи, які можуть при цьому зумовлювати певні наслідки, окремі риси характеру, емоційні стани та реакції, перебіг психічних процесів тощо. У справах щодо домашнього насильства саме людина як соціальний суб'єкт, джерела інформації, які містять відомості про психічну діяльність особи, виступають об'єктом психологічного дослідження.

Отже, така експертиза допоможе зрозуміти, як саме потерпілому було заподіяно фізичних чи психологічних страждань, як саме відбулось та в чому проявилось погіршення якості життя чи настала емоційна залежність. Тобто фактично психолог-експерт визначає характер та ступінь страждань потерпілої особи, факт її залежності від особи правопорушника, допоможе підтвердити або спростувати деформацію самооцінки потерпілої особи, з'ясувати рівень стійкості до стресових ситуацій, особливостей сприймання та оцінювання подій тощо.

Що стосується неповнолітніх потерпілих від цього кримінального правопорушення, то в науці виокремлюють серед завдань судово-психологічної експертизи не тільки в аспекті визначення психологічної травматизації постраждалої особи від посягання, а й установлення за допомогою спеціальних психологічних знань фак-

ту перебування потерпілої в момент посягання у стані безпорадності, тобто нездатності правильно розуміти характер і значення протиправних дій та можливості чинити опір³²⁸. В ході проведення судово-психологічної експертизи потерпілих від домашнього насильства важливо визначити і соціальні та психологічні чинники насильства в сім'ї.

Під час проведення судово-психологічної експертизи потерпілих осіб від домашнього насильства використовуються різноманітні методи та засоби дослідження. Можна виокремити такі групи методів: 1) загальнонаукові: діалектичний метод та методи логіки, спостереження, опис, порівняльний аналіз, системний аналіз, інтерпретація, індукція, синтез); 2) окремі методи психології (спрямоване спостереження, спрямована бесіда, контент-аналіз); 3) спеціальні методи дослідження³²⁹.

Спеціальні методики обираються залежно від завдань експерта, відповідно до реєстраційних кодів, що містяться у Реєстрі методик проведення судових експертиз на сайті Міністерства юстиції України.

Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень містить орієнтовний перелік питань, на які дає відповідь судово-психологічна експертиза, зокрема:

1. Які індивідуально-психологічні особливості має підекспертна особа?

2. Чи має підекспертна особа індивідуально-психологічні особливості, які суттєво вплинули на характер її протиправних дій або злочину чи злочинних дій (ззначається, що саме має значення для органу (особи), який (яка) призначає експертизу (залучає експерта): підвищена агресивність, підкореність, жорсто-

³²⁸ Козлова А. Г. Місце судово-психологічної експертизи в кримінальному процесі та алгоритм проведення психодіагностичного дослідження неповнолітніх жертв насильства. *Психологічний часопис*. 2017. № 2 (6). С. 19.

³²⁹ Міхєєва М. Л. Домашнє насильство: судово-психологічна експертиза та соціально-правові аспекти. *Соціальна психологія. Юридична психологія*. Випуск 19. 2020. С. 256.

кість, нерішучість, етичні орієнтації, соціальні установки, мотиваційна сфера)?

3. Які психологічні особисті якості та провідні мотиваційні чинники поведінки має підекспертна особа? У якому зв'язку вони перебувають з обставинами справи?

4. Чи має підекспертна особа індивідуально-психологічні особливості, що суттєво вплинули на характер її свідчень у справі?

5. Яким чином сімейна ситуація, індивідуально-психологічні особливості батьків (зазначити, якщо треба, одного чи обох із них), особливості їх виховної поведінки впливають на емоційний стан, психічний розвиток та відчуття благополуччя дитини?

6. Яким чином можуть вплинути умови виховання кожного з батьків на психологічний стан та розвиток дитини?

7. Чи має залежність оцінка сімейної ситуації дитиною від впливу з боку батьків та інших дорослих?

8. Чи є у підекспертної особи зміни в емоційному стані, індивідуально-психологічних проявах, які перешкоджають активному соціальному функціонуванню її як особистості і виникли внаслідок впливу певних обставин (зазначити обставини: безпідставне обвинувачення, незаконне позбавлення волі, наклеп, образа, заподіяння шкоди її громадським інтересам тощо)?

9. Чи є ситуація, що досліджується за справою, психотравмальною для особи (прізвище, ім'я та по батькові)? Якщо так, то чи завдані особі (прізвище, ім'я та по батькові) страждання (моральна шкода)?

10. Чи спричинені особі (прізвище, ім'я та по батькові) страждання (моральна шкода) за умов ситуації (зазначаються умови ситуації), що досліджуються у справі? Якщо особі (прізвище, ім'я та по батькові) завдані страждання (моральна шкода), який можливий розмір становить грошова компенсація за завдані страждання (моральну шкоду)?

11. Чи спроможна підекспертна особа з урахуванням її вікових особливостей, емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку та умов мікросоціального середовища (залежність, погроза, омана тощо) усвідомлювати реальний зміст власних дій та повною мірою свідомо керувати ними і передбачати їх наслідки?

12. Чи здатна підекспертна особа з урахуванням її емоційного стану, індивідуально-психологічних особливостей та рівня розумового розвитку правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них відповідні показання?

13. Чи мали суттєвий вплив індивідуально-психологічні особливості та емоційний стан підекспертної особи на її поведінку в аварійній ситуації (у справах щодо керування транспортом або механізмами й автоматизованими системами на виробництві тощо)?

14. Чи перебувала підекспертна особа на момент скоєння протиправних дій в емоційному стані (і в якому саме (сильний страх, пригніченість, розгубленість, відчай, емоційний стрес, фрустрація тощо)), що суттєво вплинув на її свідомість і поведінку (або згідно зі справою на діяльність, виконання професійних обов'язків)?

15. Чи перебувала підекспертна особа в стані вираженого емоційного збудження або емоційного напруження, що може розглядатися як психологічна підстава стану сильного душевного хвилювання?

16. Чи перебувала підекспертна особа на момент скоєння протиправних дій у стані фізіологічного афекту як психологічної підстави сильного душевного хвилювання?

17. Чи має підекспертна особа відхилення у психічному розвитку, які не є виявами психічного захворювання? Якщо має, то якими саме є ці ознаки?

18. Чи вплинули (і яким чином) індивідуальні властивості психічних процесів підекспертної особи (зазначити залежно від того, що має значення у справі: пам'ять, увага, сприймання, мислення, особливості емоційних реакцій) чи функціонування сенсорних процесів (зір, слух, нюх тощо) на адекватність сприйняття нею особливостей та змісту ситуації (зазначити наявні ознаки ситуації, що досліджується у справі), на їх відтворення у показаннях?

19. Яка психологічна характеристика комунікативної діяльності особи (прізвище, ім'я та по батькові) у процесі відтворення нею подій (вказати, яких саме) під час проведення (вказати дату)

за її участю слідчої дії (за матеріалами відеозапису зазначеної слідчої дії) тощо³³⁰.

З уваги на обставини конкретного кримінального провадження, ті питання, які вирішуються судово-психологічною експертизою, можуть за потреби узгоджуватись органом чи особою, що призначили таку експертизу (залучили експерта).

Вирізняють такі етапи судово-психологічної експертизи:

- 1) ознайомлення із матеріалами кримінального провадження;
- 2) дослідження спеціальної літератури щодо напрямку дослідження;
- 3) попереднє дослідження особи потерпілого;
- 4) аналіз та обробка отриманих результатів та їх інтерпретація;
- 5) підготовка висновку експертом.

Одна із найбільш важливих умов експертизи є конфіденційність, оскільки експерт фактично отримує інформацію як про окремі факти кримінального провадження, так і особисті відомості про особу, яка підлягає дослідженню. Окрім того, експерт повинен мати високо розвинуте почуття емпатії, вміти знаходити та тримати контакт із потерпілим, психологічне дослідження якого він проводить. І не менш важливе значення має правильний підбір методів діагностики.

Зміст і структура будь-якого психолого-діагностичного дослідження спирається на такі принципи: законності, об'єктивності, повноти дослідження, незалежності.

Розкриваючи питання методики проведення судово-психологічної експертизи постраждалих від домашнього насильства, варто нагадати: обираючи той чи інший метод дослідження, слід зважати на те, що метою дослідження є психіка людини та психологічні механізми її поведінки. Відтак пропонується виокремити найбільш поширені та ефективні методи: 1) біографічний (постраждала особа вивчається завдяки інформації про її поведінку та взаємовідносини в родинному колі, з батьками, друзями тощо); 2) незалежних характеристик (відомості про постраждалу особу

³³⁰ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

отримують із характеристик з місця праці, навчання, проживання тощо); 3) бесіди (тактично найскладніший метод, однак один із найбільш ефективних: інформація отримується безпосередньо під час спілкування із підекспертною особою); 4) спостереження (можна продіагностувати окремі психологічні особливості постраждалої особи шляхом спостереження за її реакціями та поведінкою на певні подразники).

Психолого-методичне забезпечення експертної діяльності ґрунтується на визначенні домашнього насильства як явища зі складною поліетіологічною природою; виокремленні понять «сварка» (гостра суперечка, що супроводжується взаємними докорами, образами; стан, період взаємної ворожнечі, що виникає внаслідок такої суперечки; порушення дружніх взаємин), «конфлікт» (зіткнення протилежних інтересів і поглядів, напруження і крайнє загострення суперечностей, що призводить до активних дій, ускладнень, боротьби, що супроводжуються складними колізіями; особливий вид взаємодії, в основі якого лежать протилежні і несумісні цілі, інтереси, типи поведінки людей та соціальних груп, які супроводжуються негативними психологічними проявами; це зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій (потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, соціальних установок, планів тощо) у свідомості індивіда, в міжособистісних взаємодіях та міжособистісних стосунках індивідів чи груп людей), «насильство» (навмисне застосування фізичної сили або влади, здійснене або у вигляді загрози, направлене проти себе, проти іншої особи, групи осіб або спільноти, результатом якого є (або є висока вірогідність цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різні збитки); диференціації видів домашнього насильства: економічне насильство (форма домашнього насильства, що охоплює умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру); психологічне насильство (форма домашнього насильства, що охоплює словесні образи, погрози, зокрема щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи,

контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи); сексуальне насильство (форма домашнього насильства, що охоплює будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, зокрема вчинені стосовно дитини або в її присутності); фізичне насильство (форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, завдання побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, учинення інших правопорушень насильницького характеру); розумінні наближених та віддалених наслідків домашнього насильства: наближених (синці, травми, переломи, ушкодження внутрішніх органів – печінка, нирки, селезінка тощо; погіршення функцій будь-якого органу; блювота, головні болі, втрата свідомості (струс мозку); крововиливи в очні яблука; гострі психічні порушення збудження, прагнення кудись бігти, ховатися; глибока загальмованість, зовнішня байдужість; страх, тривога, гнів; розвиток важкої депресії з почуттям власної ущербності, неповноцінності; смерть внаслідок вбивства та/або спроби суїциду); віддалені (порушення фізичного і психічного стану та/або розвитку дитини; соматичні захворювання (дихальної системи, нервової системи, порушення обміну речовин); аналіз індивідуально-психологічних особливостей постраждалої особи від насильства: пасивно-споглядальна позиція, почуття страху, тривожність, терплячість, що доходять до жертвовності, ригідність установок, низька самооцінка, невпевненість у собі, неврівноваженість, підвищена емоційність, вразливість, агресивність, схильність до стереотипної поведінки, виражені акцентуації характеру (депресивна, тривожна, демонстративна), низький рівень самоусвідомлення, виражений мазохістичний компонент, невисокий освітній та куль-

турний рівень, амбівалентність, порушення статево-рольової ідентифікації тощо³³¹.

Для проведення психологічної експертизи (з огляду на вік підекспертної особи та питання, порушені перед експертом) експерту необхідно надати: медичну документацію, особову справу, шкільні характеристики і характеристики з місця роботи, свідчення співучнів, педагогів, колег, друзів, знайомих, родичів та інших людей, з якими підекспертна особа близько спілкувалася. У свідченнях рідних та близьких повинні бути відображені особливості її розвитку та поведінки, умов життя, оточення, притаманні їй схильності, захоплення, інтереси. За наявності також надаються щоденники, листи, зразки творчості підекспертної особи. Органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), особливу увагу слід приділити свідченням або відомостям про особливості поведінки підекспертної особи у проблемних ситуаціях (конфлікти, покарання, втрати тощо) та свідченням про особливості її емоційного стану в певних обставинах (безпосередньо у момент подій, у час, що передував подіям, а також після їх завершення). Під час проведення психологічної експертизи досліджуються автентичні показання, тобто такі, які не залежать від будь-якого стороннього впливу або примусу³³².

5.5. Тактичні особливості участі постраждалої особи від домашнього насильства у процесі розслідування

Методичне забезпечення процесу розслідування та запобігання злочинам завжди було і є одним із пріоритетних напрямів розвитку криміналістики. Це зумовлено тим, що саме в криміналістичній методиці як у особливому розділі цієї науки аналізується

³³¹ Міхєєва М. Л. Домашнє насильство: судово-психологічна експертиза та соціально-правові аспекти. *Соціальна психологія. Юридична психологія*. Випуск 19. 2020. С. 256.

³³² Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

нагромаджений досвід з виявлення, розслідування та запобігання злочинам, відшукуються найефективніші прийоми, методи ведення слідства в певних категоріях справ. Розроблені наукою криміналістичні рекомендації стають найважливішим інструментом слідчого, своєрідним алгоритмом дій у типових слідчих ситуаціях³³³.

Щороку кількість виявлених та облікованих фактів учинення домашнього насильства збільшується. Однак кількість направлених до суду кримінальних проваджень з обвинувальним актом становить тільки близько 70–74%. Це вказує на те, що правоохоронні органи потребують рекомендацій щодо найефективніших засобів і методів виявлення та досудового розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень. Означене вкотре вказує на те, що побудова методики розслідування домашнього насильства зумовлена як науковими, так і практичними потребами, а отже є перспективним напрямом розвитку криміналістичної науки загалом і криміналістичної методики зокрема, а також діяльності з виявлення, розкриття та розслідування домашнього насильства.

Формування криміналістичних методик загалом і методики розслідування домашнього насильства зокрема є важливим процесом, адже результатом такої діяльності є формулювання теоретичних основ і практичних рекомендацій щодо особливостей ефективного провадження досудового розслідування окремих злочинів. Тому розроблені методики розслідування злочинів повинні бути логічно побудованими, структурованими, лаконічними, однозначними й дієвими. З цією ціллю науковці, формуючи нову криміналістичну методику, у своїй діяльності повинні керуватися уніфікованими й усталеними началами³³⁴.

³³³ Щур Б. В. Окремі криміналістичні методики: проблеми визначення та принципи формування. *Радник: український юридичний портал*. URL: <http://radnuk.info/statti/555-kriminalist/15015-2011-01-21-04-26-09.html>.

³³⁴ Пчеліна О. В. Принципи та завдання побудови методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 217–220. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2014/60.pdf; Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. С. 130.

Відповідно, методику розслідування домашнього насильства годиться формувати з урахуванням таких основних принципів, як: наукова обґрунтованість; її зумовленість емпіричним матеріалом і криміналістичною класифікацією протиправних діянь, пов'язаних із домашнім насильством; залежність рекомендацій із виявлення, розкриття та розслідування правопорушень від механізму їхнього учинення; визначеність напрямку розслідування домашнього насильства стратегічними й проміжними тактичними завданнями, зумовленими обставинами, що підлягають з'ясуванню, предметом доказування та складом кримінального правопорушення; типізація слідчих ситуацій розслідування та відповідних їм алгоритмів дій слідчого; етапізація досудового розслідування; програмування та алгоритмізація діяльності з виявлення, розкриття та розслідування домашнього насильства; пристосованість до потреб практики; орієнтованість на виконання поставлених перед нею завдань³³⁵.

Так, починаючи з виявлення факту вчинення домашнього насильства й упродовж його досудового розслідування, слідчий повинен застосовувати всі наявні в нього засоби й методи не тільки для того, щоб зібрати достатню доказову базу, яка б підтверджувала причетність і вину злочинця до вчинених протиправних діянь, але й припинити його злочинну діяльність, а також забезпечити надання необхідної допомоги потерпілому.

У криміналістичній літературі зазначається, що глибинне дослідження особи потерпілого, його поведінки, взаємовідносин з іншими, характеру, схильностей та звичок є підставою для побудови основної версії про особу, що вчинила кримінальне правопорушення³³⁶.

Шепітько В. Ю. для отримання криміналістично значущої інформації пропонує загальну програму вивчення особи потерпілого, яка має охоплювати: відомості анкетного характеру; соціально-психологічні дані; особливості поведінки; незалежні характеристики

³³⁵ Пчеліна О. В. Принципи та завдання побудови методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 217–220.

³³⁶ Резнікова О. І. Віктимологічне пізнання особи у криміналістиці: дис. ... канд. юрид. наук. 02.00.09. Харків, 2015. С. 28.

ки; соціальні зв'язки; дані про діяльність; матеріальне становище; злочинний досвід; причини віктимної поведінки тощо³³⁷.

На думку О. І. Резнікової, структура особи потерпілого у криміналістичній характеристиці злочинів повинна містити блок даних про криміналістично значущі біологічні, психологічні та соціальні властивості потерпілого; його поведінку до, під час та після вчинення злочину; зв'язки та відносини зі злочинцем: момент, обставини їх виникнення та ступінь близькості³³⁸.

Стосунки потерпілого і підозрюваного характеризуються близькістю, вони є членами однієї сім'ї. Кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, вчиняються щодо: матерів (30,4%); співмешканок (24,4%); дружин (17,2%); колишніх дружин (13,7%); рідко – стосовно батька, сестри – по 3,6%; колишніх співмешканок – 2%; бабусь – 1,9%; доньок – 1,7%; синів – 1,1%; цивільних тещ, падчерок – по 0,7%; тещ – 0,6%; братів, вітчимів, невісток, пасинків, співмешканців – по 0,3%; дідів, зятів, опікунів, онучок, тіток, чоловіків, цивільних свекрух, колишніх тещ, інших членів сім'ї – по 0,1%³³⁹.

Таким чином, очевидно, що найвищий рівень постраждалих осіб від домашнього насильства спостерігається серед жінок (88,4%).

Відповідно до соціального становища, можна вирізнити такі категорії потерпілих: безробітні (47,7%), домогосподарки (13,3%), працюючі (37,7%), пенсіонери (1,3%). За біофізичними характеристиками потерпілих можна класифікувати на жінок (43,3%) віком від 18 до 25 років – 13,3%, від 25 до 50 років – 86,7%; та чоловіків – від 10 до 18 років (7,7%), від 18 до 25 років – 17,4%, від 25 до 50 років – 61,9%; старші за 50 років – 13%³⁴⁰.

³³⁷ Шепітько В. Ю. Вибрані твори. Харків: Видавнича агенція «Апостіль», 2010. С. 433.

³³⁸ Резнікова О. І. Віктимологічне пізнання особи у криміналістиці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Х., 2015. С. 14. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/9397> (дата звернення: 17.02.2022).

³³⁹ Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. С. 74.

³⁴⁰ Слухаєнко Ю. М. Криміналістична характеристика домашнього насильства. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 3 (91). С. 302.

Особливу увагу під час формування методики розслідування домашнього насильства потрібно приділити визначенню видів, форм і порядку взаємодії слідчого та постраждалої особи від домашнього насильства. Зокрема, слід визначити алгоритм дій слідчого під час взаємодії з постраждалою особою від домашнього насильства.

У юридичних джерелах виокремлюють такі принципи допомоги постраждалим особам від насильства:

1. Повага – оцініть довіру, з якою постраждала особа звертається по допомогу; забезпечте конфіденційність; урахуйте культурні особливості постраждалої особи.

2. Підтвердження правоти особи і необхідності виявити свої почуття; реальності, що постраждала особа вижила і має достатньо сил, щоб впоратися з травмою; природності й адекватності її почуттів; позитивного сенсу проявів психологічного захисту.

3. Переконавання, що постраждала особа не винна; що вона здолає свої переживання, страхи і нічні кошмари, що є «оплакуванням втрати»; що теперішній стан мине, якщо з'явиться надія; що вона має для подолання необхідні сили і ресурси; що їй самій слід визначати, що, коли і кому розповідати про те, що сталося.

4. Надання різноманітних можливостей – передайте їй ініціативу в процесі консультування; дайте необхідну інформацію, не примушуючи нести відповідальність за подію; не стверджуйте, що потрібне лікування; не цікавтеся деталями того, що сталося, якщо це не потрібно в терапевтичних цілях³⁴¹.

З урахуванням означених принципів важливим є те, що за підтвердження факту домашнього насильства слідчі працюють окремо з постраждалою особою та кривдником³⁴².

Правила спілкування з постраждалою особою:

– бесіду (розмову) з постраждалою особою слід проводити наодинці, закривши про конфіденційність її проведення та отриманої інформації;

³⁴¹ Запобігання та протидія насильству: методичні рекомендації. Київ, 2018. С. 45.

³⁴² Запобігання та протидія домашньому насильству підрозділами Національної поліції: метод. рек. / В. Л. Костюк, Н. В. Федоровська, М. В. Пашковська. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 11.

- виявляти повагу та розуміння, не піддаватися так званому першому враженню;
- переконати постраждалу особу, що поліцейський знаходиться та місці події, щоб допомогти;
- уважно вислухати розповідь про подію, що сталася;
- виявляти терпіння: переляк чи наслідки травм можуть відобразитися у поведінці постраждалої особи, вона може погано чути, не відразу розуміти питання;
- не звинувачувати постраждалу особу в тому, що сталося, запевняти, що насильству немає виправдання, а законодавство на її боці;
- не покладати на постраждалу особу відповідальність за подальшу долю кривдника;
- повідомити, що надалі сім'ю може відвідати поліцейський або представник соціальної служби з метою перевірки стану безпеки постраждалої особи;
- слід мати при собі листівки з кваліфікованим роз'ясненням прав постраждалої особи, інформацією щодо можливості отримання нею допомоги, а також про місцезнаходження осередків організацій, до яких можна звернутися по допомогу та підтримку³⁴³.

Підхід до роботи з постраждалими від насильства має ґрунтуватися на принципах: поваги; конфіденційності; безпеки й охорони; відсутності дискримінації.

У процесі спілкування з особою, яка постраждала від насильства, дуже важливо зрозуміти ключові елементи первинного контакту з постраждалими від насильства та налагодити взаємозв'язок і довіру. Найкраще налагоджувати спілкування так:

1. Дозволити постраждалій особі розповісти її історію (тобто вислухати) та оцінити її безпеку або небезпеку.
2. Під час первинного спілкування можна оцінити потреби постраждалої та наявні ресурси.
3. Під час первинного спілкування необхідно надати постраждалій інформацію про послуги, наявні у регіоні.

³⁴³ Запобігання та протидія домашньому насильству підрозділами Національної поліції: метод. рек. / В. Л. Костюк, Н. В. Федоровська, М. В. Пашковська. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 12.

4. Завдяки отриманій під час спілкування інформації можна розробити якісний план дій, залучивши до розробки постраждалу.

Ключові елементи первинного контакту з постраждалими від насильства – це налагодження взаємозв'язку і довіри. Спілкуючись з постраждалою особою, необхідно:

- проводити бесіду наодинці, без свідків, окремо від правопорушника;
- проводити бесіду у комфортному середовищі;
- не уникати поглядів постраждалої особи, але й не дивитися пильно в очі;
- ставити прості, прямі запитання;
- відповідати на запитання, якщо вони виникають;
- пам'ятати, що постраждалі часто не хочуть детально описувати акти жорстокого насильства;
- не засуджувати, не реагувати на розповідь репліками, що містять обвинувачення тощо³⁴⁴.

Кримінальна статистика злочинів засвідчує, що часто потерпілими у справі є діти. Відповідно, виникають запитання: хто винен, що спричинило чи як діяти, щоб запобігти цьому в майбутньому? Для налагодження позитивного контакту з дитиною-свідком домашнього насильства, слід дотримуватися таких правил:

- звертатися до дитини відповідно до її імені;
- намагатися створити безпечну атмосферу, висловлювати позитивне доброзичливе ставлення до дитини;
- говорити повільно, чітко, спокійним голосом;
- використовувати просту, зрозумілу мову;
- часто виражати свою зацікавленість дитиною жестом (хитанням головою) або інтонацією;
- переконати дитину, що вона є партнером у розмові, що її розповідь є важливою;
- підтримувати зоровий контакт без надмірного, безперервного спостереження за дитиною;
- перепитати дитину, якщо не зрозумієте її висловлювань;

³⁴⁴ Навчально-методичний тренінг «Особливості надання допомоги постраждалим від домашнього та гендерно зумовленого насильства»: робочий зошит. ТОВ «Агентство «Україна», 2018. С. 49.

- якщо дитина тривалий час не відповідає на запитання, спробувати сформулювати його по-іншому;
- гідно оцінити зусилля дитини, яка дає пояснення, але не хвалити за конкретні відповіді, не обіцяти винагороди;
- щоб дитина розповідала про себе, слід виявити готовність відкрити частину свого приватного життя, щоб стати для неї більш реальною, ближчою людиною тощо³⁴⁵.

Для ефективного спілкування з дитиною бажано:

- не порушувати її фізичного простору (безпечна відстань);
- не підганяти, дати час обдумати відповіді;
- не оцінювати її висловлювання;
- не реагувати здивуванням на шокуючі висловлювання;
- не коментувати описуваних ситуацій згідно з уявленнями дорослих (наприклад, це було небезпечно для тебе або це, мабуть, було для тебе жакливим);
- не давати обіцянок, яких ви не зможете виконати;
- не оцінювати близьких їй осіб;
- залишатися спокійним у разі прояву негативних емоцій: плач, крик, істерика³⁴⁶.

Опитувати дитину-свідка або дитину, постраждалу від домашнього насильства, доцільно у присутності особи, якій дитина довіряє. Відповідно до ст. 33 Закону України «Про Національну поліцію», проведення опитування неповнолітніх допускається лише за участі батьків (одного із них), іншого законного представника або педагога³⁴⁷.

Завершувати бесіду слід таким чином, щоб постраждала особа не відчувала дискомфорту, якщо їй необхідно буде звернутися по допомогу знову.

³⁴⁵ Запобігання та протидія домашньому насильству підрозділами Національної поліції: метод. рек. / В. Л. Костюк, Н. В. Федоровська, М. В. Пашковська. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 13.

³⁴⁶ Запобігання та протидія насильству: методичні рекомендації. Київ, 2018. С. 46.

³⁴⁷ Протидія домашньому насильству органами Національної поліції: метод. посіб. / С. В. Альошкін, О. В. Даценко, К. Л. Бугайчук, Т. М. Малиновська, К. Ю. Шеремет. Харків: Харк. Нац. ун-т внутр. справ, 2019. 93 с. С. 28–32.

Отож, відносини між потерпілим від насильства та слідчим характеризуються тим, що організаційну роль виконує слідчий як особа, відповідальна за розслідування злочину. Тому саме його ініціатива вирішальна упродовж усього періоду взаємодії. З огляду на це, важливо наголосити, що криміналістичну характеристику слідчий формує на різних стадіях розслідування (відкритті кримінального провадження, початковому чи наступному етапах розслідування) в усній або письмовій формі. Однак відсутність методологічних основ або окремих науково-практичних рекомендацій з означеної проблематики спричиняє проблеми під час роботи із зазначеною категорією кримінальних проваджень.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть відмінні властивості сімейно-побутового насильства.
2. Надайте криміналістичну характеристику особи злочинця, яка вчиняє домашнє насильство.
3. Які елементи входять до предмета вивчення особи злочинця?
4. У чому полягають психологічні особливості осіб, які вчиняють домашнє насильство?
5. Опишіть систему криміналістичної моделі особи, яка вчинила домашнє насильство.
6. У чому полягає складність проведення досудового розслідування злочинів, учинених у зв'язку з домашнім насильством?
7. Назвіть джерела інформації для криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством.
8. Назвіть структурні елементи криміналістичної характеристики під час розслідування вбивств, скоєних у сім'ї.
9. Розкрийте криміналістичну класифікацію вбивств, вчинених у зв'язку з домашнім насильством.
10. Назвіть види експертиз, які можуть бути призначені під час розслідування домашнього насильства.
11. Опишіть основні правила проведення судово-медичної експертизи.

12. Хто виступає об'єктом судово-психологічної експертизи у справах щодо розслідування домашнього насильства?

13. На які питання дає відповідь судово-психологічна експертиза у справах щодо розслідування домашнього насильства?

14. На яких принципах повинна ґрунтуватися методика розслідування домашнього насильства?

15. Розкрийте правила спілкування з постраждалими особами від домашнього насильства.

16. Дайте характеристику відносин між потерпілим від насильства та слідчим.

Задачи

1. Марина у 27 років вийшла заміж за Андрія. За словами дівчини, хлопець майже носив її на руках: дарував подарунки, допомагав у побуті, писав їй вірші. Перед тим, як стати подружжям, молоді люди прожили разом два роки. Тому, коли Марина казала «так» у РАЦСі, вона була впевнена, що Андрій – її кохання на все життя. Все змінилося через рік: у чоловіка Марини почалися проблеми на роботі, він став випивати та одного разу під час сварки вдарив жінку. Марина не могла у це повірити. Андрій просив вибачення, плакав та благав Марину не йти від нього. Марина повірила: це ж був її Андрій! Люблячий, рідний, знайомий, як ніхто. Він просто не міг таке скоїти навмисно.

Чоловік не вирішив проблеми на роботі та не знайшов нову, тому почав виносити з дому майно до ломбарду. Якийсь час жінка просто спостерігала за тим, як добрий та чуйний чоловік перетворюється на пияка, агресивного та неохайного. То був уже не він: з'явилися якісь дивні знайомі, він пізно повертався додому, принуджував дружину до сексу. Одного разу він зґвалтував її.

Наступного дня Марина вирішила, що так більше не може продовжуватись та сказала Андрію, що хоче розлучитися. Від почутого він розлютився та кинувся на дружину, зламав їй носа, вибив передні зуби, намотуючи волосся на руку та б'ючи її обличчям у стіну. Марина знепритомніла.

Оцініть ситуацію, визначте вид насильства та тип особи, яка вчиняє домашнє насильство, за ступенем стійкості агресивно-насильницького спрямування.

2. Катерина є людиною з інвалідністю, живе із сестрою. У неї велике господарство. Оскільки Катерина не може допомагати сестрі, то віддає їй всю свою пенсію. Але сестра соромиться Катерини. Як хто прийде до неї, зачинає Катерину в льосі й не випускає, поки гості не підуть. А якщо Катерина почнає суперечити, вона б'є її лозиною по пальцях і знову заганяє в льох. Катерина знає, де сестра ховає ключ, але дістати його не може.

Оцініть ситуацію, визначте вид насильства та тип особи, яка вчиняє домашнє насильство, за ступенем стійкості агресивно-насильницького спрямування.

3. У випадку з Мартою все почалося зі словесних образ. Вона знала свого партнера двадцять років, і він був хорошою людиною. Він почав змінюватися після 15-ти років подружнього життя. Після смерті матері придбав кілька пістолетів, мачете та рушницю. Став більш агресивним, і не лише з Мартою, але і з іншими, а також у соціальних мережах. Одного вечора все закінчилося фізичним насильством. Коли подружжя розмовляло, у якийсь момент бесіда загострилася, і Марта попросила чоловіка піти. Марта підійшла до дверей, відчинила їх і сказала, що ми можемо закінчити цю розмову іншим разом. Він схопив Марту і викинув її за двері, сів на неї й почав душити. Марті вдалося покликати їх старшого сина, тож чоловік устав із неї й пішов.

Оцініть ситуацію, визначте вид насильства та тип особи, яка вчиняє домашнє насильство, за ступенем стійкості агресивно-насильницького спрямування.

4. Оксана познайомилася з Петром, коли їй було дев'ятнадцять. Проживши понад десять років у Сполучених Штатах, він тільки-но повернувся до України. Був трохи залежний від алкоголю, і у стані сп'яніння ставав агресивнішим, але «списував» усе це на стрес від адаптації. Весь інший час показував себе Оксані з кращого боку, і дівчина вірила у щасливе майбутнє з ним. Адже Петро

був юнаком із двома освітами (зокрема, вчився на священника), володів досконалою англійською. Через два місяці від початку стосунків вони почали жити разом у будинку його батьків. З того часу і Петро, і його батьки певною мірою почали обмежувати Оксану у спілкуванні з її мамою та бабусею, подругами та знайомими. Аргументували це «добрими намірами», мовляв, втручання рідних дівчини перешкоджатиме молодим влаштовувати своє життя. Також Петро наполягав, щоб Оксана не працювала, а піклувалась про нього, їхній дім та його батьків. Попри те, що жінка почала відчувати на собі агресивність партнера, коли він перебував у стані алкогольного сп'яніння, тверезий Петро здався їй адекватною людиною.

Оцініть ситуацію, визначте вид насильства та тип особи, яка вчиняє домашнє насильство за ступенем стійкості агресивно-насильницького спрямування.

5. У червні 2021 року Анастасія прокинулася від того, що її колишній чоловік сексуально домагався її. Вона сказала йому, що це зґвалтування. Він відповів, що зараз покаже Анастасії, що таке справжнє зґвалтування. Він кинув її на ліжку, Анастасія замахнулася на нього й сильно його вкусила. Він знову заліз на жінку й почав душити. В цей час до кімнати зайшла донька Анастасії й стала кричати, щоб він це припинив.

Анастасії вдалося зателефонувати в поліцію. Проте після приїзду поліціянти поставилися до Анастасії як до божевільної, істеричної та неконтактної людини, тому що вона не хотіла вкотре повторювати те, що вже й так розповіла чотири рази різним чоловікам. Згідно з поліцейським звітом, заявниця відмовилася писати заяву, проте в Анастасії про це взагалі не запитували. Вони сказали, що Анастасія мусить вирішити, чого хоче: висунути обвинувачення про незаконне проникнення в житло чи щоби вони викликали тих, хто займаються оформленням зґвалтувань.

Один поліцейський поспілкувався з донькою Анастасії, а потім сказав жінці, що її колишнього чоловіка арештовують за домашнє насильство та побої з удушенням на основі її свідчення. Вони сказали Анастасії: «Просто підпишіть цей документ, мені набридло з вами няньчитися».

Оцініть ситуацію. Чи дотримані в цьому випадку принципи роботи з постраждалими від насильства? Яких ключових компонентів слід дотримуватись у процесі спілкування з особою, яка постраждала від насильства?

6. Дмитро раніше був притягнутий до адміністративної відповідальності за вчинення фізичного та психологічного насильства щодо його дружини. Під час чергового конфлікту він побив і задушив її, після чого втік в іншу область. Через декілька днів загиблу виявила її сестра та викликала поліцію.

Визначте види експертиз, які слід провести. Які питання слід порушити в постанові про проведення відповідних експертиз?

7. Семен неодноразово бив свою дружину, ображав її та принижував. Під час чергової сварки, будучи на підпитку та в стані наркотичного сп'яніння, Семен завдав своїй дружині численних ударів ногою по голові, животі, грудях. Від множинних переломів жінка померла в лікарні.

Під час досудового розслідування було встановлено, що Семен часто вживав алкогольні напої та міг вживати наркотичні речовини. Відтак слідчий виніс постанову про призначення підозрюваному судово-психіатричної та судово-наркологічної експертиз.

Проаналізуйте дії слідчого. Чи доцільно призначати такі види експертиз?

8. У відкритому кримінальному провадженні під час розслідування домашнього насильства проведено низку слідчих (розшукових) дій, зокрема допит, на якому потерпіла громадянка Лисенко І. вказала, що колишній чоловік всіляко її принижує, шантажує, налаштовує проти неї їхню спільну дитину, що породжує факт її емоційної залежності від нього, деформацію її самооцінки. Окрім того, відмовляється допомагати дитині фінансово. Це все призводить до перебування у постійній стресовій ситуації, у стані втоми та негативних переживань.

Як можна визначити характер і ступінь страждань потерпілої? Який порядок призначення судово-психологічної експертизи? Яку ще інформацію в межах розслідування цього кримінального провадження можна встановити шляхом використання спеціальних психологічних знань? Сформулюйте питання, які слід поставити експерту.

Тестові завдання

1. Оберіть варіант відповіді, де, на вашу думку, вказано всі відмінні властивості сімейно-побутового насильства:

1. Фізичне, сексуальне, психологічне та економічне.
2. Повторювані в часі інциденти множинних видів насильства; особливості відносин між об'єктом та суб'єктом насильницьких дій; сімейне насильство має чіткі обриси гендерної проблеми; насильницькі дії спрямовані лише проти однієї людини, проте всі інші члени сім'ї все одно виявляються схильними до «вторинної віктимізації», що полягає в переживанні свідками насильства тих же психологічних наслідків, що відчуває постраждала особа.
3. Сімейний конфлікт, який зазвичай має у своїй основі якусь конкретну проблему, яку можна розв'язати; наявність патерну; локальний ізольований характер.

4. Повторювані в часі інциденти множинних видів насильства; говорячи про небезпеку, яку становить насильство в сім'ї, та про масштаби його впливу, потрібно враховувати, що навіть якщо насильницькі дії спрямовані лише проти однієї людини, то всі інші члени сім'ї все одно виявляються схильними до того, що дослідники позначають як «вторинна віктимізація» і полягає в переживанні свідками насильства тих же психологічних наслідків, що відчуває постраждала особа.

5. Правильна відповідь не відображена.

2. Насильство в сім'ї порушує низку визнаних на міжнародному рівні прав людини. Оберіть варіант відповіді, яких саме:

1. Право на захист від дискримінації за ознакою статі; право не зазнавати жорстокого поводження; право на життя та фізичну недоторканність; право на невтручання у приватне життя.
2. Право на захист від дискримінації за ознакою статі; право на законність; право на презумпцію невинуватості та забезпечення доведеності вини; право на недоторканість права власності.
3. Право на рівний захист перед законом та захист від дискримінації за ознакою статі; право не зазнавати жорстокого поводження; право на життя та фізичну недоторканність; право на найвищі стандарти фізичного та психічного здоров'я.

4. Право на рівний захист перед законом та захист від дискримінації за ознакою статі; право на найвищі стандарти фізичного та психічного здоров'я; право на свободу від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; право на таємницю спілкування; право на гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами.

5. Правильну відповідь не подано.

3. Збірне поняття «злочини, скоєні внаслідок домашнього насильства» охоплює:

1. Вчинене з особливою жорстокістю вбивство особи, котра для винного перебуває в безпорадному стані, вагітної жінки, про що винному відомо; вбивство, скоєне у стані афекту; завдання смерті через необережність; доведення до самогубства; завдання шкоди здоров'ю різного ступеня тяжкості; завдання тяжкої або середньої тяжкості шкоди здоров'ю у стані афекту; катування; побой; погроза вбивством або завданням тяжкої шкоди здоров'ю; образа; зґвалтування; насильницькі дії сексуального характеру; примушення до дій сексуального характеру; розпусні дії; залучення неповнолітнього до скоєння злочину та антигромадських дій; невиконання обов'язків із виховання неповнолітнього.

2. Вчинене з особливою жорстокістю вбивство особи, котра для винного перебуває в безпорадному стані, вагітної жінки, про що винному відомо; вбивство, скоєне у стані афекту; завдання смерті через необережність; доведення до самогубства; завдання шкоди здоров'ю різного ступеня тяжкості; завдання тяжкої або середньої тяжкості шкоди здоров'ю у стані афекту; катування; мордування; погроза вбивством або завданням тяжкої шкоди здоров'ю; образа; зґвалтування; насильницькі дії сексуального характеру; примушення до дій сексуального характеру; незаконне поміщення в психіатричний заклад; залучення неповнолітнього до скоєння злочину та антигромадських дій; невиконання обов'язків із виховання неповнолітнього; залишення в небезпеці.

3. Вчинене з особливою жорстокістю вбивство особи, котра для винного перебуває в безпорадному стані, вагітної жінки, про що винному відомо; вбивство, скоєне у стані афекту; катування; побой; погроза вбивством або завданням тяжкої шкоди здоров'ю;

образа; насильницькі дії сексуального характеру; залучення неповнолітнього до скоєння злочину та антигромадських дій; невиконання обов'язків із виховання неповнолітнього.

4. Вчинене з особливою жорстокістю вбивство особи, котра для винного перебуває в безпорадному стані, вагітної жінки, про що винному відомо; вбивство, скоєне у стані афекту; катування; побої; погроза вбивством або завданням тяжкої шкоди здоров'ю; образа; насильницькі дії сексуального характеру; залучення неповнолітнього до скоєння злочину та антигромадських дій; невиконання обов'язків із виховання неповнолітнього; ухилення від сплати аліментів на утримання дітей; ненадання допомоги хворому медичним працівником; зараження венеричною хворобою.

5. Правильної відповіді немає.

4. За ознакою об'єкта насильницького злочину в сім'ї вирізняють такі види насильства:

1. Фізичне; економічне; сексуальне; погроза насильством; психічне насильство; нехтування обов'язками стосовно дитини;

2. Фізичне; сексуальне; погроза насильством; психічне насильство; нехтування обов'язками стосовно дитини.

3. Фізичне; погроза насильством; психічне насильство; нехтування обов'язками стосовно дитини.

4. Фізичне; сексуальне; погроза насильством; психічне насильство; економічне.

5. Правильну відповідь не зазначено.

5. За структурою способу вчинення злочину насильницькі злочини в сім'ї можуть поділятися на:

1. Повноструктурні, коли наявні підготовка, учинення та приховання злочину, та неповноструктурні, які скоєні без підготовки та приховування, підструктурні, без приховування.

2. Структурні, коли наявні підготовка, учинення та приховання злочину, та повноструктурні, які скоєні з підготовкою та без приховування.

3. Повноструктурні, коли наявні підготовка, учинення та приховання злочину, та неповноструктурні, які скоєні без підготовки та приховування.

4. Повноструктурні, коли наявні підготовка, учинення та приховання злочину, та неструктурні, які скоєні без підготовки, але з приховуванням; з необережності.

5. Правильна відповідь не зафіксована.

6. Класифікувати ознаки особи потерпілого можна на підставі того, якою була поведінка до вчинення насильницького злочину в сім'ї:

1. Як агресивна, так і пасивна, щодо інших членів сім'ї.

2. Як агресивна, корисливо-насильницька та пасивна, щодо інших членів сім'ї.

3. Як агресивна, так і ситуаційна з психологічним тиском, щодо інших членів сім'ї.

4. Пасивна та соціально дезадаптивна, щодо інших членів сім'ї.

5. Правильну відповідь не окреслено.

7. Процес розслідування домашнього насильства як складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України, складається з кількох етапів:

1. Початкового, подальшого, основного і завершального.

2. Початкового, подальшого і завершального.

3. Початкового, подальшого, завершального; підсумкового.

4. Початкового, подальшого, завершального; заключного.

5. Правильну відповідь не відображено.

8. Класифікація особи злочинців, які вчиняють домашнє насильство, за ступенем стійкості агресивно-насильницької спрямованості:

1. Ситуаційний тип. Нестійкий (проміжний) тип. Стійкий тип. Вразливий тип. Злісний тип.

2. Байдужий тип. Нестійкий (проміжний) тип. Стійкий тип. Вразливий тип. Злісний тип.

3. Ситуаційний тип. Байдужий (проміжний) тип. Неврівноважений тип. Вразливий тип. Злісний тип.

4. Ситуаційний тип. Нестійкий (проміжний) тип. Стійкий тип. Злісний тип.

5. Правильної відповіді немає.

9. Основні типи осіб, які вчинили домашнє насильство, за ступенем стійкості агресивно-насильницького спрямування:

1. Легковажний. Проміжний. Агресивний. Злісний.
2. Легковажний. Врівноважений. Агресивний. Злісний.
3. Легковажний. Випадковий. Агресивний. Корисливий.
4. Легковажний. Ситуативний. Агресивно-злісний.
5. Правильну відповідь не надано.

10. До системи якостей особи, яка скоїла злочин, що ґрунтується на трьох рівнях вивчення цієї особи (біологічного, психологічного та соціального), належать:

1. Властиві особі риси (біологічні, демографічні та соціальні); стани особи (біологічні, демографічні та соціальні); ознаки властивостей і станів особи (біологічних, демографічних і соціальних властивостей та станів).

2. Властивості особи (біологічні, психічні й соціальні); стани особи (біологічні, психічні та соціальні); ознаки властивостей і станів особи (біологічних, психічних і соціальних властивостей та станів).

3. Властиві особі ознаки (анатомічні, демографічні та соціальні); стани особи (анатомічні, демографічні та соціальні); ознаки властивостей і станів особи (анатомічних, демографічних і соціальних властивостей та станів).

4. Властиві особі елементи (психічні, демографічні та соціальні); стани особи (психічні, демографічні та соціальні); ознаки властивостей і станів особи (психічних, демографічних і соціальних властивостей та станів).

5. Правильна відповідь не зафіксована.

11. Криміналістична характеристика конкретного злочину, а саме вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством, – це:

1. Опис письмового розслідування злочину, складений криміналістом, використовуючи типові характеристики, типові моделі злочинів і типові програми розслідування.

2. Усний опис розслідуваного злочину, який складає кримінолог, використовуючи типові характеристики, типові моделі злочинів і типові програми розслідування.

3. Письмова характеристика окремого розслідуваного злочину, яка складається слідчим суддею, використовуючи зібрані матеріали кримінального провадження.

4. Опис (усний або письмовий) розслідуваного злочину, який складає слідчий, використовуючи типові характеристики, типові моделі злочинів і типові програми розслідування.

5. Правильна відповідь не зазначена.

12. Джерелами інформації для криміналістичної характеристики є:

1. Знання та досвід слідчого, будь-які носії необхідної для протидії злочинності соціальної інформації, яку можна отримати за допомогою наукових методів пізнання, про кількісно-якісні характеристики злочинності, супутні їй фактори, напрями та форми протидії.

2. Знання та досвід слідчого, матеріали кримінального провадження, інформація органів дізнання, відомості інформаційних систем та обліків (наприклад, Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі), консультації фахівців (психологів, педагогів, соціальних працівників та ін.).

3. Знання та досвід слідчого, матеріали кримінального провадження, інформація органів дізнання, будь-які носії необхідної для протидії злочинності соціальної інформації, яку можна отримати за допомогою наукових методів пізнання, про кількісно-якісні характеристики злочинності, супутні їй фактори, напрями та форми протидії.

4. Знання та досвід слідчо-оперативної групи, відомості інформаційних систем та обліків, консультації фахівців (психологів, судово-медичних експертів, соціальних працівників та ін.) та інформаційні ресурси, спрямовані на прогнозування та запобігання такої злочинності.

5. Правильної відповіді немає.

13. До структури криміналістичної характеристики вбивств входять такі елементи:

1. Спосіб вчинення; спосіб приховування; місце, час та обстановка; слідова картина; особа злочинця; особа потерпілого.

2. Спосіб вчинення; знаряддя вчинення злочину; спосіб приховування; місце, час та обстановка; особа злочинця; особа потерпілого; сліди з місця злочину.

3. Спосіб готування до вчинення злочину; спосіб приховування злочину; місце, час та обстановка; психологічна характеристика особи злочинця; психологічна характеристика особи потерпілого.

4. Спосіб готування до вчинення злочину; спосіб вчинення злочину; спосіб приховування злочину; психологічна характеристика особи злочинця; психологічна характеристика особи потерпілого; слідова картина.

5. Правильна відповідь не відтворена.

14. Зважаючи на сутність поняття домашнього насильства, можна виділити елементи, за допомогою яких вбивства, вчинені у зв'язку з домашнім насильством, виокремити в групу, а саме:

1. Слідова картина вчинення вбивства, яка свідчить про діяння у формі прямого умислу щодо заподіяння фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які були присутні у відносинах між особою злочинця та потерпілим.

2. Обстановка вчинення вбивства – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які були присутні у відносинах між особою злочинця та потерпілим та місце вчинення вбивства – це дії, які вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання (обов'язкова наявність родинного зв'язку між потерпілим та особою злочинця або факт сумісного проживання).

3. Місце та знаряддя вчинення вбивства – це дії, які вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання у формі прямого умислу щодо заподіяння фізичного, сексуального та психологічного насильства які були присутні у відносинах між членами сім'ї.

4. Обстановка, місце та час вчинення вбивства – це діяння (дії або бездіяльність) сексуального, психологічного або економічного насильства та дії, які вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання (обов'язкова наявність родинного зв'язку між потерпілим та особою злочинця або факт сумісного проживання).

5. Правильну відповідь не вказано.

15. Убивства, скоєні у зв'язку із застосуванням домашнього насильства, можна класифікувати, а саме:

1. За місцем вчинення: із застосуванням сексуального насильства; із застосуванням фізичного насильства, катування; залякування в небезпеці; доведенні до самогубства та за застосуванням знарядь злочинного посягання: із застосування вогнепальної зброї; із застосування холодної зброї; із застосування інших предметів, які є в домашньому побуті; підпалі; використання вибухонебезпечних предметів.

2. За видом вчинення: із застосуванням сексуального насильства; із застосуванням фізичного насильства, катування, мордування, застосування тортур та нелюдського поводження; із застосування психологічного насильства та за застосуванням знарядь злочинного посягання: із застосування вогнепальної зброї; із застосування холодної зброї; із застосування інших предметів, які є в домашньому побуті.

3. За місцем, часом та способом вчинення: із застосуванням насильства; із застосуванням тортур, катування; залякуванням, із застосування психологічного насильства та за застосуванням знарядь злочинного впливу: із застосування вогнепальної зброї; із застосування холодної зброї; із застосування інших предметів, які є в домашньому побуті, або із погрозою її застосування.

4. За способом вчинення: із застосуванням сексуального насильства; із застосуванням фізичного насильства, катування; із застосування психологічного насильства та за застосуванням знарядь злочинного посягання: із застосування вогнепальної зброї; із застосування холодної зброї; із застосування інших предметів, які є в домашньому побуті.

5. Правильну відповідь не відображено.

16. За ступенем підготовленості вбивства, вчинені із застосуванням домашнього насильства, можна розподілити на 3 групи:

1. Убивства, вчинені раптово, без підготовки та приховування; убивства, вчинені на замовлення; убивства, із застосуванням домашнього насильства, приховані інсценуванням (самогубство, безвісне зникнення особи, нещасний випадок тощо).

2. Убивства, вчинені з високим рівнем суспільної небезпечності; убивства, вчинені з корисливих мотивів; убивства, із застосуванням домашнього насильства, приховані інсценуванням (самогубство, безвісне зникнення особи, нещасний випадок тощо).

3. Убивства, вчинені особливо небезпечним способом; убивства, вчинені випадково; убивства, із застосуванням домашнього насильства, приховані інсценуванням (самогубство, безвісне зникнення особи, нещасний випадок тощо).

4. Убивства, вчинені ситуативно, з підготовкою та ретельним приховуванням; убивства, вчинені з мотивів ревнощів та помсти; убивства, із застосуванням домашнього насильства, приховані інсценуванням (самогубство, безвісне зникнення особи, нещасний випадок тощо).

5. Правильна відповідь не вказана.

17. За місцем вчинення вбивства із застосуванням домашнього насильства можна розподілити так:

1. Скоєні в приміщенні (будинку, гаражі, господарських спорудах тощо); скоєні за межами приміщення (подвір'я, город та інше); скоєні у лісових та паркових ділянках.

2. Скоєні в приміщенні (будинку, гаражі, господарських спорудах тощо); скоєні за межами приміщення (подвір'я, город та інше).

3. Скоєні в межах житлового приміщення власного користування чи родичів (будинку, гаражі, господарських спорудах тощо); скоєні у лісових та паркових ділянках.

4. Скоєні в приміщенні (будинку, гаражі, господарських спорудах тощо); скоєні за межами приміщення (подвір'я, город та інше); вбивства скоєні у будь-якому зручному місці на замовлення.

5. Правильну відповідь не подано.

18. Головною ознакою вбивств, скоєних із застосуванням домашнього насильства, є:

1. Вчинення цього злочину за межами сім'ї або в межах місця проживання винної особи.

2. Готування до вчинення такого злочину в межах місця проживання потерпілої особи.

3. Вчинення означеного злочину в сім'ї чи в межах місця проживання осіб, які перебувають чи перебували в родинних зв'язках або спільно проживали.

4. Вчинення цього злочину в сім'ї чи в колі друзів, але в межах місця проживання цих осіб.

5. Правильну відповідь не вказано.

19. Судова експертиза – це:

1. Характеристика, яка формується слідчим на різних стадіях розслідування (відкритті кримінального провадження, початковому чи наступному етапах розслідування) в усній або письмовій формах.

2. Структурний елемент криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством, що потребують більш глибокого теоретичного дослідження.

3. Експертиза емоційних реакцій та станів, індивідуально-психологічних особливостей підекспертної особи і їх впливу на її поведінку під час здійснення інкримінованого діяння, яка формується слідчим на різних стадіях розслідування.

4. Дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів із метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду.

5. Правильну відповідь не зафіксовано.

20. Вид експертизи, який на практиці під час розслідування домашнього насильства є найбільш поширеним:

1. Судово-медична експертиза.

2. Криміналістична експертиза.

3. Трасеологічна експертиза.

4. Дослідження ситуаційних обставин пострілу.

5. Правильна відповідь не зазначена.

21. Метою судово-медичної експертизи є:

1. Дослідження вогнепальної зброї і боєприпасів до неї з метою встановлення справності зброї, визначення типу, моделі і калібру зброї, визначення напрямку пострілу, дистанції та інших обста-

вин, що мають якесь значення для розкриття злочинів, скоєних з використанням вогнепальної та іншої зброї, а також установлення можливості завдання тілесних ушкоджень цими видами зброї, зокрема ураження живої цілі.

2. Визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, устанавлення часу і механізму їх заподіяння, виявлення даних про можливу родову належність використаної зброї або знаряддя (вогнепального, тупого, гострого, колючо-ріжучого тощо).

3. Визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, устанавлення часу і механізму їх заподіяння, дослідження вогнепальної зброї і боєприпасів до неї з метою встановлення справності зброї, встановлення особливостей психічної діяльності та таких їх проявів у поведінці особи, які мають юридичне значення та зумовлюють певні правові наслідки.

4. З'ясування специфіки взаємовпливів психічних і тілесних (фізичних, фізіологічних, нейрофізіологічних, ендокринних) факторів, котрі зумовлюють певні зміни характеру особи, впливають на функціональні можливості її психічних процесів, рівень працездатності і механізми соціально-психологічної адаптації.

5. Правильна відповідь не вказана.

22. Судово-медичне визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень проводиться:

1. Згідно із Кримінальним і Кримінально-процесуальним кодексами України і Правилами, затвердженими наказом Міністерства внутрішніх справ України від 17 січня 1995 р. № 6.

2. Згідно із Кримінальним і Кримінально-процесуальним кодексами України і Правилами, затвердженими наказом Керівництва з розслідування злочинів України від 17 січня 1995 р. № 6.

3. Згідно із Кримінальним і Кримінально-процесуальним кодексами України і Правилами, затвердженими наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6.

4. Згідно із Кримінальним і Кримінально-процесуальним кодексами, Кодексом України про адміністративні правопорушення і Правилами, затвердженими наказом Міністерства внутрішніх справ України від 17 січня 1995 р. № 6.

5. Правильна відповідь не зафіксована.

23. Під час проведення судово-психологічної експертизи встановлюються:

1. Особливості психічної діяльності та їх прояви у поведінці особи, які можуть спричиняти певні наслідки.
2. Окремі риси характеру.
3. Емоційні стани та реакції.
4. Перебіг психічних процесів.
5. Усі відповіді правильні.

Рекомендована література

1. Ревенок О. А. та ін. Аналіз практики проведення судово-наркологічної експертизи в кримінальному провадженні. *International Academy Journal Web of Scholar*. 2018. № 11 (29). С. 22–27.
2. Белова О. Н., Акутина С. П. Женское насилие в семье как социальная проблема. *Социодинамика*. 2019. № 3. С. 18–26.
3. Вирок Шевченківського районного суду м. Львова від 5 серп. 2019 р. Справа № 466/5939/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83443765>
4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за вересень 2019 року. *Генеральна прокуратура України*. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo
5. Запобігання та протидія домашньому насильству підрозділами Національної поліції: метод. рек. / В. Л. Костюк, Н. В. Федоровська, М. В. Пашковська. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. 42 с.
6. Запобігання та протидія насильству: методичні рекомендації. Київ, 2018. 92 с.
7. Іщенко Т. В. Судові експертизи, які призначаються під час розслідування домашнього насильства: аналітичний огляд. Вісник Запорізького національного університету. *Юридичні науки*. 2020. № 1. С. 239–243.
8. Іщенко Т. С. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики домашнього насильства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 3 (112). С. 66–70.
9. Навчально-методичний тренінг «Особливості надання допомоги постраждалим від домашнього та гендерно зумовленого насильства»: робочий зошит. ТОВ «Агентство «Україна», 2018. 68 с.
10. Пашенко А. С. Особенности расследования преступлений, связанных с домашним насилием: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Волгоград, 2005. 183 с.

11. Протидія домашньому насильству органами Національної поліції: метод. посіб. / С. В. Альошкін, О. В. Даценко, К. Л. Бугайчук, Т. М. Малиновська, К. Ю. Шеремет. Харків: Харк. Нац. ун-т внутр. справ, 2019. 93 с.

12. Радзевілова О. В. Психосоціальні особливості жінок, які вчинили насильницькі злочини у стані алкогольного сп'яніння. *Психологічний часопис*. 2017. № 5 (9). С. 139–149.

13. Ухвала Бериславського районного суду Херсонської області від 19 червня 2019 р. Справа № 647/1584/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82520685>.

14. Шаповал К. А. Визначення поняття та структури криміналістичної характеристики вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством. *Право і безпека*. 2020. № 1 (76). С. 120–124.

Розділ 6

ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

6.1. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування домашнього насильства, методи і засоби їх вирішення. Специфіка висунення і перевірки версій при розслідуванні домашнього насильства (Навроцька В.)

6.2. Слідчі ситуації та алгоритм дій слідчого на наступному етапі (Навроцька В.)

6.3. Особливості провадження інших слідчих дій (Навроцька В.)

6.4. Особливості допиту постраждалої особи від домашнього насильства (Дільна З.)

Успішне та ефективне проведення слідчих (розшукових) дій має особливе значення у збиранні доказової інформації під час розслідування домашнього насильства. Звичайно, їхня ефективність залежить від конкретної слідчої ситуації, слідчої тактики, тактичних і психологічних прийомів тощо.

З огляду на природу такого кримінального правопорушення, як домашнє насильство, котре за суттю є тим суспільно небезпечним явищем, що насамперед загрожує як окремій людині (безпека, життя та здоров'я якої визнається на конституційному рівні найвищою соціальною цінністю), так і сім'ї (як важливому осередку суспільства), до проведення розслідування слід ставитись відповідально та враховувати всі характерні риси (зокрема те, що домашнє насильство може проявлятись як у дії, так і в бездіяльності, здійснюватися у різних формах (фізичній, психологічній, економічній чи сексуальній) та переважно в місці проживання жертви, і часто

учасники кримінального провадження пов'язані безпосередньо родинними зв'язками).

На основі результатів узагальнення судової практики та анкетування слідчих НПУ, які здійснювали розслідування кримінальних проваджень за ст. 126-1 КК України, встановлено, що переважно проводилися такі слідчі (розшукові) дії: допит потерпілого (95%), допит свідків (92,5%), допит підозрюваного (77,5%), одночасний допит (27,5%), огляд місця події (45%), судова експертиза (45%), слідчий експеримент (40%), освідування потерпілого (35%), освідування підозрюваного (25%), огляд речей (25%), обшук (10%)³⁴⁸.

Дільна 3.

6.1. Слідчі ситуації початкового етапу розслідування домашнього насильства, методи і засоби їх вирішення. Специфіка висунення і перевірки версій при розслідуванні домашнього насильства

Першочерговий етап розслідування кримінальних правопорушень (чи інших суспільно небезпечних діянь), пов'язаних із домашнім насильством, полягає у здійсненні слідчих дій, спрямованих на встановлення підозрюваного. Починається він із внесення відповідних відомостей до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань, а завершується: а) встановленням особи, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння), повідомлення їй про підозру, застосування до неї за потреби запобіжного заходу та допиту її як підозрюваного; б) або ж закриттям кримінального провадження.

Підставами внесення відомостей до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань є заява/повідомлення про вчинення кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного

³⁴⁸ Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства: дис. ... доктора філософії: спец. 081 Право; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. С. 124.

діяння), а також самостійне виявлення слідчим /прокурором обставин, що можуть свідчити про вчинення такого діяння.

Європейський суд з прав людини вказує на те, що зобов'язання про проведення ефективного розслідування усіх випадків домашнього насильства (згідно зі ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод) є важливим елементом зобов'язань держави. Аби бути ефективним, таке розслідування повинно бути детальним та своєчасним. Державні органи повинні вжити всіх розумних заходів для забезпечення збереження доказів, які стосуються подій, що трапилися. До прикладу, у п. 92 рішення ЄСПЛ «Володіна проти Російської Федерації» від 14 вересня 2021 року йдеться про те, що у розслідуванні справ про домашнє насильство потрібне особливо добросовісне ставлення, і в контексті національного законодавства слід зважати на особливий характер домашнього насильства. Страсбурзький суд вказує на те, що зобов'язання держави не вважається виконаним, якщо захист, передбачений внутрішньодержавним правом, існує лише у теорії, адже він має ефективно застосовуватися й на практиці. Це ж потребує швидкого розгляду справи без невинуватених затримок (п. 92).

У згадуваній справі («Володіна проти Російської Федерації») ЄСПЛ звернув увагу на те, що заявниця з 1 січня 2016 року повідомила у поліцію про принаймні 7 епізодів серйозного повторного насильства чи погроз насильством з боку С. Окрім того, вона представила докази (включно із медичними висновками та письмовими свідочькими показаннями), що підтверджували її твердження. Такі її звернення, на думку ЄСПЛ, були небезпідставною скаргою на жорстоке поводження і на їх підставі у держави виникало зобов'язання зі здійснення розслідування (п. 93).

Водночас Суд установив, що за скаргами заявниці поліція неодноразово відмовляла розпочинати кримінальне провадження з огляду на те, що начебто не було вчинено жодного злочину, який би підлягав кримінальному переслідуванню. Причому наступні постанови про відмову розпочинати кримінальні провадження дослівно відтворювали текст попередніх постанов. С. продовжував переслідувати заявницю протягом більш ніж двох років (в подальшому один із його нападів на вагітну заявницю призвів до переривання вагітності). І за цей час органи держави так і не спромоглися

розпочати кримінальні провадження за фактом застосування чи висловлення ним погроз застосування насильства стосовно заявниці (за винятком єдиного провадження, розпочатого 1 січня 2006 року; яке, проте, не стосувалося жодного із вказаних епізодів насильства, а публікації інтимних фото заявниці).

У численних справах Страсбурзький суд установлював, що при отриманні небезпідставних скарг про домашнє насильство органи влади зобов'язані розпочати кримінальне провадження; що лише «перевірки» таких скарг недостатньо для дотримання вимоги про ефективне розслідування, передбачене ст. 3 Конвенції. Європейський суд з прав людини вказує на те, що лише початок та подальше здійснення кримінального провадження є попередніми умовами для пред'явлення обвинувачень (які в подальшому можуть бути розглянуті судом). Суд дійшов висновку про те, що відмова розпочинати кримінальне провадження за небезпідставними скаргами на жорстоке поводження (зокрема й таке, що є результатом домашнього насильства) є доказом невиконання державою свого процесуального обов'язку згідно зі ст. 3 Конвенції (п. 95).

Суд зауважив, що: «...у цих та багатьох інших справах небажання поліцейських розпочати кримінальне провадження та провести розслідування швидко та детально призвело до втрати часу й негативно вплинуло на їх здатність забезпечити збереження доказів домашнього насильства. Навіть коли заявниця демонструвала видимі тілесні пошкодження, як-от після нападів 25 січня та 18 травня 2016 року, медичне освідування не було проведене одразу ж після інциденту. Стосовно першого інциденту, то призначення поліцією медичного освідування (яке було здійснене лише в березні 2016 року, майже через два місяці після подій) стало можливим лише після втручання прокурора, котрий здійснював нагляд. Стосовно другого інциденту... поліція передала справу своїм колегам з іншого регіону, через що трапилася майже трьохмісячна затримка. Із урахуванням часу, який минув після інциденту, описаного в скарзі заявниці, медичне освідування стало беззмістовним; таким чином, заявниці не можна дорікати тим, що вона відмовилася пройти таке освідування» (п. 96 Рішення).

У зазначеному рішенні ЄСПЛ звертає також увагу на те, що окремі працівники поліції підвищують стандарти представлення

доказів, необхідних для початку кримінального провадження. На їхню думку, – продовжує ЄСПЛ, – для встановлення факту побоїв необхідні докази заподіяння більш ніж одного удару, а також, що погрози вбивством повинні бути «реальними та конкретними», аби підлягати кримінальному переслідуванню. Для обґрунтування такого тлумачення положень кримінального права вони не спромоглися послатися бодай на одне національне джерело права чи хоча б на якусь вітчизняну судову практику. З цього приводу ЄСПЛ вказав, що заборона жорстокого поводження на підставі ст. 3 Конвенції стосується усіх без винятку форм домашнього насильства та що кожен такий акт тягне зобов'язання держави з його розслідування. Страсбурзький суд зауважує, що навіть єдиний удар може викликати відчуття морального болю та страху у жертви та мати на меті зламати її моральний та фізичний супротив. Погрози, як стверджує ЄСПЛ, є формою психологічного насильства і вразлива жертва може відчувати страх незалежно від об'єктивності характеру такої залякуючої поведінки.

У зазначеній справі представники держави-відповідача стверджували, що заявниці були доступні інші юридичні засоби правового захисту (зокрема, подання цивільного позову до С. про відшкодування збитків) та якби вона до них вдалася, то держава б виконала свої процесуальні зобов'язання згідно з положеннями Конвенції. На це ЄСПЛ резонно зауважив, що такий позов міг би призвести до виплати компенсації, але не до судового переслідування кривдника. А тому це б не становило виконання державою свого зобов'язання із розслідування насильницьких дій та жорстокого поводження³⁴⁹.

Розслідування кримінальних правопорушень (чи інших суспільно небезпечних діянь) залежить від наявних слідчих ситуацій.

Слідчі ситуації, котрі виникли на першочерговому етапі розслідування кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння), пов'язаного із домашнім насильством, можна поділити згідно з підставами внесення відомостей до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань:

³⁴⁹ Volodina v. Russia (Application № 41261/17) 14.09.2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-13397>.

1. Одна із них пов'язана із тим, що особа самотійно повідомляє про вчинене нею кримінальне правопорушення (чи інше суспільно небезпечне діяння). Ця ситуація часто виникає при заподіянні тяжкої шкоди здоров'ю чи й навіть смерті як нападником постраждалій особі, так і постраждалій особі своєму кривднику в процесі необхідної оборони. За такої ситуації потрібно провести, зокрема, такі слідчі /розшукові дії:

- допитати особу, яка зізналася у вчиненні кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння), уточнивши обставини вчиненого діяння й обставини, що передували йому;

- допитати (за наявності) очевидців кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння) та конфлікту, що йому передував;

- провести медичне освідування особи, котра зізналася у вчиненні діяння, забороненого КК України;

- допитати свідків (родичів, сусідів, колег із роботи чи навчання) про характер стосунків між постраждалою особою та підозрюваним);

- провести огляд місця події;

- за наявності трупа провести огляд тіла померлого та його судово-медичну експертизу;

- провести експертизу щодо об'єктів, знайдених при огляді місця події.

2. Виявлення трупа (чи його частин)

У цьому разі слід провести такі слідчі /розшукові дії:

- допитати членів сім'ї та перевірити, чи причетні вони до вчинення кримінального правопорушення/чи іншого суспільно небезпечного діяння, з'ясувати характер стосунків у сім'ї, алібі на момент вбивства тощо;

- оглянути житло (чи інше володіння особи) як можливе місце вчинення діяння, забороненого КК України, що пов'язане із домашнім насильством;

- допитати свідків (педагогів дітей, родичів, сусідів, співробітників тощо);

- провести судово-медичне освідування (або експертизу) особи, яку перевіряють на причетність до вчинення діяння,

пов'язаного із домашнім насильством, щодо наявності у неї тілесних ушкоджень, що були отримані в результаті подій, котрі передували вчиненню розслідуваного діяння.

3. Отримання повідомлення про зниклу безвісти особу

Це повідомлення може бути зроблене з метою приховування як заявником, так й іншими особами вчиненого протиправного діяння, пов'язаного із домашнім насильством. Аби перевірити версії про вчинене діяння, потрібно здійснити такі ж заходи, що й у попередній слідчій ситуації.

4. Повідомлення від працівників медичних закладів

Унаслідок домашнього насильства постраждали від нього особи можуть отримати тілесні ушкодження та звертатися до медичних закладів. Працівники медичних закладів при надходженні до них особи із травмою, що, ймовірно, має ознаку кримінальної, повинні невідкладно повідомити про це працівників правоохоронних органів. Особливо швидко це слід робити за обставин, коли хворий не потребує госпіталізації і існує ймовірність того, що про факт заподіяння тілесних ушкоджень чи іншого розладу здоров'я він не планує повідомляти органам, що ведуть кримінальний процес.

Якщо постраждала особа звернулася по медичну допомогу (до травматологічного пункту, в службу «швидкої допомоги» чи до якого-небудь медичного закладу), інформація про тілесні ушкодження та відомості про больові відчуття (зі слів постраждалої особи) повинні бути зафіксовані в медичній картці. Інформація, що міститься у ній, може бути підставою для проведення призначеної в подальшому судово-медичної експертизи.

За такої ситуації необхідно:

- провести допит постраждалої особи (якщо її стан здоров'я дозволяє це зробити);
- допитати медичний персонал стосовно пояснень пацієнта про механізм одержання травм, про особу, яка доставила його в медичну установу;
- оглянути місце події;
- вилучити одяг;
- за наявності до того підстав – затримати особу, підозрювану у вчиненні діяння, пов'язаного із домашнім насильством;
- за наявності доказів – повідомити особі про підозру;

- допитати підозрюваного;
- провести його судово-медичне освідчення;
- призначити відповідні експертизи.

5. Повідомлення від органів опіки та піклування

Органи опіки та піклування отримують матеріали (в результаті рейдів, котрі проводяться комісією в справах неповнолітніх – із залученням представників поліції, громадськості, громадських інспекторів з охорони дитинства), на основі яких готують позов про позбавлення батьківських прав. У підготовці відповідних матеріалів (актів огляду житлово-побутових умов неповнолітніх) можуть бути виявлені факти фізичного, психологічного, сексуального насильства над дітьми з боку її родичів.

У цій ситуації треба вжити таких заходів:

- допитати як свідків представників комісії у справах неповнолітніх та інших учасників таких рейдів;
- допитати дитину як потерпілого;
- допитати родичів, друзів, сусідів, представників навчальних закладів, які відвідує дитина та які можуть володіти інформацією про вчинене кримінальне правопорушення (чи інше суспільно небезпечне діяння).

6. Безпосереднє виявлення ознак кримінального правопорушення, пов'язаного із домашнім насильством, при розслідуванні іншого кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння), вчиненого неповнолітнім

У розслідуванні будь-якого діяння, забороненого КК України, слід перевірити версію про причетність дорослих осіб до вчинення його неповнолітнім. Втягнення неповнолітнього у протиправну діяльність може бути й наслідком домашнього насильства.

З метою перевірки цієї версії потрібно:

- допитати неповнолітнього та його можливих співучасників;
- допитати законних представників неповнолітнього;
- допитати як свідків сусідів, родичів, учителів/вихователів;
- якщо неповнолітній перебуває на обліку в органах опіки та піклування, слід витребувати наявні матеріали щодо нього, якщо не перебуває – обстежити його житлово-побутові умови;

– вивчити особу законних представників (зібравши характеристики з місця проживання, роботи, можливі довідки про судимість тощо).

7. Безпосереднє виявлення ознак кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння), пов'язаного із домашнім насильством, при розслідуванні адміністративного правопорушення

Незважаючи на те, що така ситуація є найрозповсюдженішою, проте в процесі розслідування тут виникає найбільше труднощів. Річ у тому, що в значній кількості випадків постраждала від такого діяння (нерідко й та, яка сама ж і повідомила працівників правоохоронних органів про скандал чи бійку) в подальшому відмовляються від наміру притягнути кривдника до кримінальної відповідальності, керуючись різними міркуваннями: почуттям жалю до кривдника, усвідомленням того, що частково винуватцем цього конфлікту була сама ж постраждала особа, через зневіру в ефективну діяльність представників правоохоронних органів присікання в подальшому таких діянь, унаслідок погроз і залякування з боку нападника (його родичів, знайомих) тощо.

Працівники правоохоронних органів незалежно від позиції постраждалої особи усе одно повинні вжити заходів щодо фіксації слідів протиправного діяння, а саме:

- провести огляд місця події;
- опитати ймовірно постраждалу особу (бажано із застосуванням аудіо- та відеозапису, що дозволить зафіксувати не лише пояснення опитуваної особи, але й її психологічний стан на цей момент);
- застосувати фотографування ймовірно постраждалої особи для фіксування його фізичного стану та зовнішнього вигляду;
- провести судово-медичне освідчення ймовірно постраждалої особи та її ймовірного кривдника;
- за наявності свідків відповідного протиправного діяння – опитати їх.

Якщо постраждала особа відмовляється від бажання притягнення до кримінальної відповідальності кривдника за вчинення діяння, пов'язаного з домашнім насильством, – ці матеріали слід зберігати у дільничного інспектора. За наявності трьох таких

матеріалів упродовж року це дасть змогу працівникам правоохоронних органів (відповідно до рапорту дільничого інспектора) внести відповідні дані до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань та за фактом насильства розпочати досудове розслідування.

Якщо причиною відмови постраждалої особи від притягнення кривдника до кримінальної відповідальності є страх у зв'язку із ймовірною помстою з боку останнього чи інші причини, що унеможливають захист прав та законних інтересів постраждалої особи, весь зібраний матеріал працівники поліції повинні передати прокурору. Він же ж (згідно з ч. 2 ст. 23 Закону «Про прокуратуру») має право представляти інтереси фізичних осіб, які не здатні робити це самостійно.

8. Заява постраждалої особи

Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, іноді ускладнюються через поведінку постраждалої особи. Постраждалі особи не завжди повідомляють про вчинені щодо них кримінальні правопорушення, а іноді, якщо й повідомляють, то через жаль до кривдника, страх перед ним (чи іншими особами), внаслідок усвідомлення того, що призвідником вчиненого діяння була сама ж постраждала особа, через можливий осуд найближчого оточення тощо, відмовляються від поданої заяви, не повідомляють працівникам правоохоронних органів якихось додаткових відомостей.

Працівники органів, що ведуть кримінальний процес, повинні зібрати достатню кількість доказів, аби довести винуватість особи у вчиненні домашнього насильства. Це ж, своєю чергою, означає, що показання постраждалої особи є важливими, але не єдиним видом доказів, який слід враховувати. Так, у ст. 55 Стамбульської конвенції йдеться про те, що її сторони «повинні забезпечити, аби розслідування чи судове переслідування щодо правопорушень... не залежали повністю від заяви чи скарги, поданої жертвою... та щоб процедури могли продовжуватися і в тому випадку, коли жертва відкликає свою заяву чи скаргу».

Важливим аспектом підготовки провадження є готовність до можливості представлення захистом упереджених доказів, особливо таких, які можуть заподіяти свідку шкоду, але не стосуються

провадження чи не мають жодного значення (наприклад, докази про зловживання наркотиками або алкоголем, про минулу сексуальну поведінку). У Стамбульській конвенції йдеться про те, щоб сторони вживали заходів до того, аби в будь-яких кримінальних провадженнях докази, що стосуються історії сексуальних стосунків чи поведінки жертви, розглядалися лише якщо це «стосується суті справи і необхідно» (ст. 54)³⁵⁰.

Часто у провадженнях щодо жінок застосовується нав'язливий допит з метою представлення доказів, що ґрунтуються на припущеннях про поведінку жінок, їх особисте життя. У зазначеній конвенції йдеться про те, що уповноважені на те особи повинні контролювати відповідний процес і втрутитися, якщо замість установлення питання про винуватість/невинуватість обвинуваченого увага зміщується в бік сумнівів про репутацію жертви. У рішенні Європейського суду з прав людини «У проти Словенії» розглядалося питання про процесуальні обов'язки та роль органів, котрі ведуть кримінальний процес, у справі про сексуальне насильство. Справа стосувалася примусу заявниці У. (яка на той момент була 14-річною дівчинкою) до вступу у статевий зв'язок з боку Х. Під час кримінального судочинства було проведено гінекологічний огляд (який було визнано вичерпним), а Х. в ході перехресного допиту задав У. більше 100 питань. Страсбурзьким судом було розглянуто питання про те, чи забезпечила держава під час процесу проти Х. належний захист права У. на особисту недоторканність та повагу до приватного життя. ЄСПЛ констатував, що багато питань, що їх Х. поставив У., полягали у тому, аби принизити особисті якості У. Суд констатував, що держава не забезпечила належний баланс між дотриманням права на захист приватного життя позивачки У. та дотриманням прав відповідача Х. Європейський суд зазначив, що в лінії захисту акцент змістився на доказування ненадійності та недостовірності показань жертви/свідків та на приниженні й залякуванні свідків. Страсбурзький суд звертає увагу на те, що у справах про сексуальне насильство

³⁵⁰ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 року. URL: <https://rm.coe.int/1680462546>.

іноді застосовуються особливі правила доказування, котрі відображають стереотипи про жертв сексуального насильства, що допускають домисли про моральне обличчя та характер жертви та істотно ускладнюють для жертви завдання підтвердження достовірності показань. ЄСПЛ вказує на те, що необхідно відмовитися від застосування таких правил доказування, що ґрунтуються на гендерних стереотипах:

а) вимога оперативно заявити про інцидент – правила та практика доказування, пов'язані зі строками подання заяви постраждалою від сексуального насильства (іноді затримка про заявлення про подію є підставою для сумнівів у правдивості показань постраждалої особи. Вимога забезпечити доказ такого типу закріплює стереотипне уявлення про «ідеальну», «справжню» жертву сексуального насильства, яка оперативно заявляє про насилля);

б) вимога представити додаткові докази означає заборону винесення обвинувального вироку лише на основі показань постраждалої особи та встановлює обов'язок підкріпити такі показання додатковими доказами (показаннями інших свідків, результатами експертизи, речовими доказами тощо). Порівняно з правилами доказування, що діють за розгляду інших насильницьких кримінальних правопорушень (які допускають винесення обвинувального вироку на підставі показань постраждалої особи, не підкріплених іншими доказами), це ускладнює завдання доказування, що стоїть перед особою, яка постраждала від сексуального насильства. Вимога представити додаткові докази, на думку ЄСПЛ, ґрунтується на хибному розумінні обставин та причин насильницьких дій сексуального характеру, на уявленні про те, що жінки брешуть про сексуальне насильство;

в) сумнів у достовірності показань постраждалої особи з огляду на досвід її сексуальних стосунків відображає стереотип, згідно з яким показання «порядної жінки» з меншою кількістю сексуальних партнерів більше заслуговує на увагу³⁵¹.

Отож, з метою розкриття аналізованої категорії кримінальних правопорушень органи розслідування повинні використо-

³⁵¹ Y. v. Slovenia (Application № 41107/10) 28.08.2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-154728>.

увати усі законні засоби і не обмежуватися лише показаннями потерпілих.

У цих ситуаціях потрібно:

- прийняти заяву від ймовірно постраждалої особи та опитати її;
- опитати свідків;
- якщо постраждала особа зверталася по медичну допомогу, витребувати звітди необхідну документацію, якщо ж ні – організувати судово-медичне освідчування;
- опитати особу, на яку вказують як на таку, яка вчинила домашнє насильство;
- внести відомості до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань.

Першочерговий етап розслідування завершується аналізом отриманих даних про обставини, що підлягають доказуванню. Цей аналіз чи з'ясування слідчої ситуації дасть змогу правильно визначити: а) завдання на наступний етап розслідування; б) конкретні слідчі/розшукові дії, котрі необхідні для виконання цих завдань; в) термін виконання запланованих слідчих/розшукових дій.

6.2. Слідчі ситуації та алгоритм дій слідчого на наступному етапі

На наступному етапі розслідування після з'ясування обставин, що підлягають доказуванню у провадженнях, котрі пов'язані із домашнім насильством та вивченням особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння), пов'язаного із домашнім насильством, приймається рішення про повідомлення їй про підозру. Передусім призначаються судово-медичні та судово-біологічні експертизи, деякі криміналістичні (технічні, балістичні, трасологічні), хімічні експертизи, допитують потерпілих, свідків, проводять слідчі експерименти. Встановлення можливих процесуальних джерел відомостей про такі факти передбачає залучення громадськості, проведення негласних слідчих/розшукових дій.

Слідчий на наступному етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, збирає докази для прийняття остаточного рішення у провадженні (закриття кримінального провадження чи направлення матеріалів до суду). Якщо особу встановлено і є підстави для повідомлення їй про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного із домашнім насильством, то слід детально перевірити підстави підозри, виявити усі епізоди домашнього насильства, дослідити усі зв'язки між елементами складу кримінального правопорушення.

Основним завданням наступного етапу розслідування кримінальних правопорушень (та інших суспільно небезпечних діянь), пов'язаних із домашнім насильством, є отримання найбільш вичерпної інформації про вчинене домашнього насильства. На цьому етапі одне із основних джерел отримання потрібної інформації – показання постраждалої особи. Саме тому на наступному етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, поділ слідчих ситуацій залежить від поведінки постраждалої особи (від наявності чи відсутності протидії розслідуванню з його боку, перешкоджанні у встановленні об'єктивної істини що, своєю чергою, зумовлює наявність чи відсутність конфліктної ситуації).

З метою встановлення причин виникнення конфліктної ситуації потрібно всебічно та повно вивчити особу постраждалого та підозрюваного, обставини, що характеризують їх взаємовідносини (зокрема, і ситуацію домашнього насильства), а саме:

- витребувати характеристики з місця роботи чи навчання, проживання;
- перевірити наявність судимості за криміналістичними об'єктами;
- отримати копії вироків стосовно раніше судимих підозрюваних;
- допитати знайомих, сусідів, родичів;
- надіслати запит до психоневрологічного диспансеру для встановлення факту знаходження там на обліку підозрюваного (чи постраждалої особи) з причин наркоманії чи алкоголізму;

– перевірити за відмовними матеріалами й адміністративними протоколами, чи не зверталися потерпілий (чи підозрюваний) раніше до органів поліції стосовно спричинення побоїв, скандалів у сім'ї.

Якщо підозрюваний раніше відбував покарання у місцях позбавлення волі, слід з'ясувати інформацію про його поведінку під час відбування покарання, його ставлення до режиму, праці, суспільного життя у місцях позбавлення волі, про його можливу належність до злочинних угруповань тощо. Стосовно неповнолітніх постраждалих осіб та підозрюваних, слід зробити запит до органів опіки та піклування щодо того, чи не перебуває така особа на обліку, якщо ж так – то представник органу опіки та піклування має надати на неповнолітнього характеристику із вказівкою про те, коли він поставлений на облік, за що, до якої компанії входить, якою є обстановка в родині, які саме заходи виховного характеру були застосовані до неповнолітнього.

Якщо ж підозрюваний перебуває на обліку у психоневрологічному диспансері, слід вилучити його медичну картку. Якщо лікування з причин психічного захворювання здійснюється в іншому місці – історію хвороби теж слід вилучити. Стосовно раніше судимих осіб потрібно дослідити копії вироків, у яких можуть бути відомості про проведені судово-психіатричні експертизи. Відомості про поведінку особи (зокрема, й про відхилення у поведінці) мають бути відображені у протоколах допитів знайомих, сусідів, родичів. Після збирання необхідної інформації за потреби слід призначити судово-психіатричну експертизу (на які направляється сам підозрюваний та надсилаються усі зібрані матеріали). Часто підозрювані з метою затягування розслідування чи з наміром уникнути кримінальної відповідальності внаслідок симуляції психічного захворювання безпідставно заявляють клопотання про проведення такої експертизи. Відповідні аргументи повинні бути перевірені, за відсутності достатніх на те підстав потрібно приймати рішення про відмову у задоволенні подібних клопотань.

Достатньо гостро у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, постає питання

перевірки того, чи страждає підозрюваний чи постраждала особа на алкогольну чи наркотичну залежність. Приблизно третина кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, вчиняється особами у стані алкогольного сп'яніння³⁵². У такому разі (у випадку лікування) слід вилучити картку з наркологічного диспансеру, історію хвороби, відобразити потрібні відомості у протоколах допитів родичів, знайомих, сусідів, направити підозрюваного на необхідне медичне обстеження, а після цього – призначити наркологічну експертизу.

Як зазначалося, під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, можливе виникнення конфліктних ситуацій, що пов'язані із протидією з боку постраждалої особи. Відповідно до чинного законодавства (ст. 63 Конституції України), ніхто не несе відповідальності за відмову давати пояснення чи показання стосовно себе, членів сім'ї або близьких родичів, коло яких визначено законом. А тому постраждала особа має повне право відмовитися давати показання щодо таких осіб. У цьому разі подолання конфлікту, спричиненого відмовою від давання показань, можливе тільки шляхом застосування методу переконання (що пролягає у роз'ясненні постраждалій особі того, що особа, котра вчинила кримінальне правопорушення, пов'язане із домашнім насильством, залишившись на свободі, може вчинити нові протиправні діяння, внаслідок яких постраждалій особі та її близьким може бути завдана ще більша шкода).

Подолання такої конфліктної ситуації можливе за умови довірливих стосунків між слідчим та постраждалою особою, передумовою якої є ділова обстановка проведення допиту (зокрема, й тоді, коли ця слідча дія відбувається за місцем проживання постраждалої особи), доброзичливість, уважність, співчутливість слідчого, тактовне та ввічливе звернення до постраждалої особи, у спілкуванні мають ураховуватися її психологічні особливості.

³⁵² Кифлюк Р. В. Особливості розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних із домашнім насильством: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Університет державної фіскальної служби України. Київ, 2020. С. 94.

6.3. Особливості провадження інших слідчих дій

Органи, що ведуть кримінальний процес, з метою розкриття кримінальних правопорушень (та інших суспільно небезпечних діянь) аналізованої категорії, повинні використати усі можливі законні способи, а не тільки показання постраждалих осіб.

Слідчий може отримати необхідну інформацію внаслідок огляду місця події. Таку слідчу дію потрібно проводити одразу після отримання відомостей про скоєне кримінальне правопорушення (чи інше суспільно небезпечне діяння).

Огляд місця події часто закладає фундамент для ефективного проведення усіх подальших слідчих дій (і на початковому, і на подальших етапах розслідування). Безпосереднє сприйняття даних, котрі виявляються при огляді, можуть мати важливе значення для кримінального провадження. Під час його проведення слідчий може безпосередньо сприйняти та дослідити: а) обстановку події; б) різноманітні речі та предмети, що, ймовірно, застосовувалися як знаряддя заподіяння тілесних ушкоджень; в) сліди боротьби; г) сліди крові; д) характер пошкоджень на предметах обстановки та/чи одягу тощо.

Якщо у процесі допиту постраждалої особи, свідків, підозрюваного іноді збираються відомості суперечливі та необ'єктивні, то під час огляду можна зафіксувати за допомогою відео- чи фотозйомки важливу інформацію, що має об'єктивний характер.

Обстановка місця події може вказувати на істотні обставини заподіяння тілесних ушкоджень. Так, огляд місця події може давати слідчому підстави для версії про те, що тілесні ушкодження постраждалій особі заподіяні знайомою чи близькою їй особою (наприклад, відсутність слідів злому вхідних дверей), для спростування версій підозрюваного про самооборону (на це може вказувати локалізація тілесних ушкоджень, відсутність пошкоджень на меблях, посуді та інших предметах у житлі тощо).

Загальним положенням слідчої тактики є те, що найбільше користі можна очікувати від огляду місця події, проведеного якомога раніше. У справах аналізованої категорії така рекомендація

має особливе значення. Слід пам'ятати, що не лише підозрювані можуть свідомо знищувати сліди кримінального правопорушення, але й це можуть зробити без будь-якого умислу очевидці чи й постраждала особа, відтворюючи нормальну обстановку та порядок у приміщенні. Саме тому із проведенням огляду місця події зволікати не варто.

Огляд місця події, а також виявлення та вилучення речових доказів із слідами пошкоджень, крові, інших біологічних зразків повинен здійснювати слідчий. Ефективності цієї слідчої дії сприятиме участь відповідних спеціалістів-криміналіста, судового медика.

У житлі чи іншому володінні особи слід: а) оглянути кухню, ванну, коридор, усі кімнати, допоміжні приміщення; б) скласти план цього приміщення, де зафіксувати місце виявлення слідів та предметів, що належать до розслідуваної події. Слід пам'ятати про можливу протидію з боку підозрюваного чи інших осіб у проведенні огляду, про можливе знищення зацікавленими особами речових доказів.

Під час огляду потрібно скласти плани, схеми місця події. Окрім того, слід провести фотозйомку загальної обстановки на місці події, окремих слідів, об'єктів. Фотозйомка істотно доповнить опис у протоколі огляду місця події обстановки, а також окремих об'єктів. Об'єктивно та повно зафіксована обстановка місця події, виявлені під час слідства речові докази можуть допомогти в подальшому досягти правдивих показань підозрюваного/обвинуваченого, недобросовісних постраждалої особи та свідків. На плані, доданому до протоколу огляду місця події, потрібно зазначити точки, з яких здійснювалося фотографування.

Слідчий та інші учасники огляду після загального огляду повинні детально оглянути місце події. Виявлені предмети, котрі, ймовірно, можуть виступати у кримінальному провадженні речовими доказами, слід (після їх опису та фотографування) упакувати, не пошкодивши наявних слідів.

Знаряддями кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння) можуть бути не лише рубляче-колючі предмети, що їх використовують у побуті (наприклад, ножі, сокири, викрутки), але й будь-які інші побутові предмети, вогнепальна та холодна зброя.

Судовий медик, котрий бере участь в огляді, може надати допомогу у виявленні зняряддя кримінального правопорушення, виявити на них сліди крові чи інші біологічні зразки. Залучений до проведення огляду криміналіст може допомогти у виявленні та фіксуванні слідів протиправного діяння, запакуванні предметів, що у можуть бути речовими доказами.

Огляд місця події має вкрай важливе значення, бо дає змогу встановити:

- а) природу розглядуваної події;
- б) де було вчинене розслідуване діяння – на місці події чи, можливо, в іншому місці;
- в) коли відбулася розслідувана подія;
- г) хто брав у ній участь і в чому проявилися дії її учасників;
- ґ) можливі цілі та мотиви їхніх дій;
- д) які предмети чи речовини залишені такими особами на місці події чи, можливо, забрані з нього;
- е) хто міг спостерігати подію та звідки;
- є) чи були вжиті заходи (а якщо так, то які саме) для інсценування події чи приховування слідів реальної події;
- ж) що сприяло настанню суспільно небезпечних наслідків тощо.

Одним із способів приховування вбивства, що є наслідком домашнього насильства, є знищення (переховування) тіла померлого із поданням у подальшому заяви про те, що така особа зникла. З метою перевірки такої заяви для відпрацювання версії про вчинене вбивство особи в результаті домашнього насильства проводиться огляд місця спільного проживання зниклого з іншими членами сім'ї.

Специфіка цього виду огляду місця події визначається його цілями:

- а) виявлення слідів вчинення чи приховування кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння) у вигляді: плям крові (де їх могли не одразу виявити – між щілинами у підлозі, у зливних сифонах ванни та раковини); забілених стін, зафарбованої підлоги, оббивки меблів новим матеріалом; частин трупа чи ознак його приховування та знищення (згодовування домашнім тваринам, спалення, розчленування); заміни окремих

елементів обстановки чи будівель, свіжоскопаної землі на подвір'ї тощо;

б) виявлення предметів та слідів, що б допомогли ідентифікувати тіло померлого (відбитки пальців зниклого, його волосся, одяг, що довго носився, рентгенівські знімки, речі, які за умови, що людина була б жива, знаходилися б при ній – мобільний телефон, окуляри, документи, що посвідчують особу тощо).

Це передбачає обов'язкову участь спеціаліста (біолога, експерта-криміналіста), який здійснює вилучення та закріплення зразків волосся, інших біологічних зразків для порівняльного експертного дослідження відбитків пальців. В усьому решта тактика проведення огляду місця події здійснюється згідно із загальними правилами.

Огляд предметів та речей. Предмети, що були вилучені при обшуку, виїмці чи огляді місця події, потрібно оглянути. У відповідному протоколі зазначається їх стан, упакування, наявність на них плям, слідів рук. Під час огляду об'єктів із слідами біологічного походження варто застосовувати джерела ультрафіолетового випромінювання (у їх променях такі сліди добре видно).

Освідування можливе щодо постраждалих осіб, підозрюваних, свідків для встановлення на їх тілі чи одязі слідів кримінального правопорушення чи особливих прикмет. При цьому з його проведенням зволікати не потрібно, оскільки з часом деякі ознаки тілесних ушкоджень зникають. У протоколі освідування слід відобразити наявність (або ж, навпаки, відсутність) тілесних ушкоджень, крововиливів, забоїв, їх розмір, колір, стан, місце розташування. Наявні на тілі освідуваного тілесні ушкодження дають змогу встановити обставини, що передують вчиненню кримінального правопорушення (до прикладу, бійку з постраждалою особою). Ця обставина може пом'якшувати, а іноді – навіть виключати кримінальну відповідальність особи, яка заподіяла тілесні ушкодження під час необхідної оборони.

Освідування може поєднуватися з оголенням тіла підозрюваного, постраждалої особи або зводиться тільки до огляду відкритих ділянок тіла. Від цього залежить і порядок, і тактичні правила освідування.

Серед практичних працівників поширеним є підхід, згідно з якою, якщо під час проведення цієї слідчої дії освідуваний

не оголюється, то огляд відкритих ділянок тіла (обличчя, голови, шії, рук, ніг нижче одягу) може здійснювати слідчий із залученням понятих будь-якої статі. Слід звернути увагу на те, що у визначенні умов, за яких тіло є оголеним, слід зважати передусім на позицію освідуваної особи. «Оголеність» – це поняття оцінне. Сприйняття тіла як такого, що є оголеним, залежить від різних обставин: від виховання, національних чи релігійних традицій тощо. Приміром, жінка-мусульманка може вважати оголенням відкриття (демонстрування) її обличчя будь-якій сторонній особі, окрім її батька чи чоловіка. За подібних умов точка зору саме освідуваного (а не слідчого) повинна бути визначальною.

Слідчий, оголосивши постанову про проведення освідування особи, стосовно якої вона винесена, понятим та спеціалісту, роз'яснює порядок здійснення освідування, передбаченого ч. 7 ст.ст. 223, 241 КПК України, а також права й обов'язки осіб, які беруть участь у проведенні цієї слідчої дії. Слідчий та поняті оглядають відкриті ділянки тіла освідуваної особи. Усі результати слід занести в описову частину протоколу.

Якщо освідування пов'язане з оголенням тіла, то воно проводиться за присутності осіб тієї ж статі. Слідчий за такого виду освідування не присутній (хіба він однієї статі із освідуваною особою). Дані про такий огляд теж фіксуються в описовій частині протоколу.

У протоколі освідування опис виявлених слідів пошкоджень, побоїв та інших слідів здійснюється за правилами фіксації результатів слідчих оглядів, описувати треба лише те, що сприймається.

В описовій частині протоколу зазначаються: на якій частині тіла виявлено побої, пошкодження, проникаючі поранення; їх кількість, стан, розмір (колір, опис країв рани, чи кровоточать вони, чи покриті шкірочкою тощо). До протоколу не можна заносити висновки, припущення про характер пошкоджень (наприклад, що це ножове поранення, сліди укусу, рублена рана, слід від впливу кислоти, рідини, опіку тощо), про ступінь тяжкості та час заподіяння побоїв та тілесних ушкоджень.

У заключній частині протоколу слід зазначити, що учасники освідування ознайомлені із змістом протоколу, те, які додаткові засоби фіксації були застосовані (фото- та відеозйомка та умови їх

здійснення); що було вилучено (на марлеві чи ватні тампони з тіла були взяті речовини, обстрижені нігті тощо). Правильність змісту протоколу засвідчується підписами всіх учасників освідування.

Допит свідків. У справах про кримінальні правопорушення (та інші суспільно небезпечні діяння), пов'язані із домашнім насильством, свідками найчастіше є члени сім'ї та рідні постраждалої особи, сусіди по квартирі тощо. Слідчому при допиті свідків зпоміж найближчого оточення підозрюваного/обвинуваченого потрібно з'ясувати його ставлення і до події, і до його учасників. Під час допиту такого свідка потрібно не просто задовольнитися фіксацією відповідних висновків, міркувань про цілі, мотиви, причини протиправного діяння, але й доходити до підстав таких висновків. Не можуть бути доказами міркування свідків про особу постраждалої особи чи підозрюваного, як-от: «веде аморальний спосіб життя», «зловживає алкоголем», «з усіма конфліктує». Без фактів, які це підтверджують, такі висловлювання нічого не означають. Для характеристики постраждалої особи та підозрюваного доказове значення матимуть лише факти, а не міркування допитуваних.

Коли йдеться про тактику допиту свідків, то, певно, одним із перших вирішується питання про черговість їх допиту. Певно, правильним буде першими допитувати неповнолітніх.

Основними тактичними прийомами допиту малолітніх є те, що:

- допит варто проводити в обстановці, звичній для дитини та в присутності педагогів (шкільних учителів, вихователів у дитячих садочках);

- запрошеному педагогу слід роз'яснити мету майбутнього допиту, попередньо повідомивши необхідні відомості про події, з приводу яких проводиться допит свідка;

- слід установити психологічний контакт з учасниками допиту і повідомити допитуваному про моральний обов'язок бути правдивими;

- потрібно заделегідь підготувати питання, зрозумілі свідку та такі, що виключають підказку відповіді.

Звукозапис показань малолітніх свідків допоможе правильно оцінити такі показання. Записувати показання неповнолітніх слід властивою їм мовою.

Після того, як буде оголошено протокол допиту, потрібно відтворити його звукозапис. Якщо виникли сумніви в правильності запису у протоколі, це допоможе їх усунути, а слідчому під час відтворення фонограми це допоможе уточнити показання.

Допит підозрюваного. До допиту підозрюваного у вчиненні домашнього насильства слід детально підготуватися. У потерпілих і свідків слід з'ясувати дані про особу підозрюваного. Потрібно придумати формулювання та послідовність питань стосовно обставин, що підлягають доказуванню. Наявні докази потрібно проаналізувати та вирішити питання про їх використання в процесі цієї слідчої дії, підготувати їх (підготувати до відтворення аудіозапис, підібрати фотознімки, зробити закладки на відповідних аркушах). Якщо у справі є дані, отримані оперативно-розшуковим шляхом, має бути вирішене питання про тактику їх використання.

Після з'ясування анкетних даних слідчий повинен повідомити допитуваній особі, у чому її підозрюють, та запропонувати їй дати пояснення з приводу вчиненого, розповісти про мотиви та цілі скоєного.

До підозрюваного/обвинуваченого не можна ставитися упереджено, не слід забувати про презумпцію невинуватості. Психологічний контакт залежить від тактики допиту, а також від особистих якостей та життєвого досвіду слідчого, від правильного розуміння слідчим своєї ролі та завдань у кримінальному судочинстві.

Якщо є з'явлення із зізнанням осіб, які вчинили подібні кримінальні правопорушення (чи інші суспільно небезпечні діяння), їх допит слід провести одразу ж після внесення даних до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань. Отримані показання слід уточнити шляхом зіставлення з наявними у провадженні доказами. Якщо підозрюваний дає неправдиві показання, слід установити причину цього.

Одночасний допит кількох осіб, у показаннях яких є розбіжності. Такий допит може бути проведений між двома раніше допитаними особами, у показаннях яких є істотні розбіжності. Значення такого різновиду допиту має (окрім можливості з'ясування причин суперечності) психологічне значення та сприяє

отриманню правдивих показань від особи, котра дала раніше неправдиві показання.

До тактичних прийомів отримання правдивих показань від осіб, які не бажають їх давати, можна віднести:

- правильне визначення черговості допиту осіб, які беруть участь у цьому різновиді допиту;
- використання суперечностей у показаннях кількох учасників цієї слідчої дії для їх викриття;
- проведення одночасного допиту для з'ясування лише питань, на які жоден із допитуваних (на думку слідчого) не дає повністю правдивих показань у цьому провадженні.

Суттєве значення має правильний вибір особи, які першій задаються питання по суті провадження. Зазвичай у проведенні одночасного допиту кількох осіб, у показаннях яких є істотні суперечності, питання задаються особі, яка, на думку слідчого, дає правдиві показання. Проте це правило не категоричне: іноді, навпаки, тактично виправданим є задати перше питання особі, яка, ймовірно, дає неправдиві показання. Вислухавши їх, інший учасник аналізованого різновиду допиту може повідомити про інші факти протиправної поведінки підозрюваного, які він до цього моменту замовчував.

У справах про кримінальні правопорушення (та інші суспільно небезпечні діяння) не рекомендується без крайньої потреби проводити одночасний допит підозрюваного (обвинуваченого) та малолітніх свідків й постраждалої особи (з метою збереження душевної рівноваги останніх).

У процесі допиту підозрюваного/обвинуваченого (та інших осіб) слідчий може пред'являти їм різні докази, про що робиться позначка у протоколі допиту. Проте із тактичних міркувань пред'являється тільки частина доказів та тією мірою, яка, на думку слідчого, буде достатньою для отримання правдивих показань допитуваних.

Слідчий експеримент у справах про кримінальні правопорушення (та інші суспільно небезпечні діяння), пов'язані із домашнім насильством, проводиться з метою перевірки показань потерпілого, свідків, підозрюваного, перевірки версій слідчого. Ця слідча дія має бути проведена за тих же умов, за яких відбувалася подія,

що перевірялася (чи, принаймні, в умовах, максимально до них наближених).

Роль осіб, показання котрих перевіряються під час слідчого експерименту зі встановлення можливості побачити, почути, є зазвичай пасивною (на відміну від експериментів з метою перевірки здатності, можливості виконати певні дії). Ці учасники повинні знаходитися там, звідки, відповідно до їх показань, вони чули звуки голосу, сприймали риси зовнішності особи, об'єкта і потім дати пояснення про свої сприйняття експериментальних дій. На роль діючих осіб слід запрошувати незацікавлених у справі осіб.

Обшук. Потреба у проведенні обшуку одразу після проведення огляду місця події виникає за наявності підстав уважати, що предмети, які мають значення для провадження, були заховані зацікавленими особами або ж коли місцезнаходження підозрюваного невідоме і є підстави вважати, що він переховується у якійсь будівлі чи на прибудинковій території.

Обшук житла чи іншого володіння особи можливий на підставі ухвали слідчого судді, суду. За проведення цієї слідчої дії має бути забезпечено присутність принаймні двох понять (зокрема й тоді, коли хід проведення такої слідчої (розшукової) дії фіксується технічними засобами).

Перед проведенням обшуку зацікавленим особам слід роз'яснити їхні права й обов'язки. Потім дорослим членам сім'ї, присутнім під час обшуку, слідчий повинен запропонувати добровільно видати предмети, вказані в ухвалі про проведення обшуку. Для невиконання цієї вимоги слідчий пропонує відкрити замкнені приміщення, сховища, ящики, шафи, інші місця можливого переховування шуканих предметів. У разі невиконання і цієї вимоги, слід роз'яснити право слідчого власноручно чи за допомогою інших осіб відімкнути їх та провести обшук (зокрема, й у разі протидії цьому).

В протоколі обшуку необхідно зазначити предмети, що були вилучені, їх розміри, стан, індивідуальні та загальні ознаки. Вилучені предмети доцільно сфотографувати: фото цих предметів можна пред'являти допитуваним, іноді – пред'являти їх для впізнання.

6.4. Особливості допиту постраждалої особи від домашнього насильства

Постраждала особа є чільним джерелом інформації, головним очевидцем вчиненого діяння, адже безпосередньо спостерігає за насильством і особою, яка його вчиняє, і отже, її покази будуть найбільш точними і допоможуть слідчому загалом зрозуміти слідову картину. Відтак, незважаючи на можливі труднощі проведення допиту осіб, які постраждали від домашнього насильства, не слід применшувати його важливості та необхідності.

Загалом потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Згідно з ч. 2 ст. 55 КПК України, права і обов'язки потерпілого виникають в особі з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого.

Чинне законодавство визначає, хто саме визнається постраждалою особою від домашнього насильства. Зокрема, Кримінальний кодекс України у ст. 126-1 вказує, що це є подружжя чи колишнє подружжя або інші особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах. Одночасно Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» у ч. 2 статті 3 містить доволі широкий перелік таких осіб. Це зокрема: 1) подружжя; 2) колишнє подружжя; 3) наречені; 4) мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя); 5) особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; 6) особи, які мають спільну дитину (дітей); 7) батьки (мати, батько) і дитина (діти); 8) дід (баба) та онук (онука); 9) прадід (прабаба) та правнук (правнучка); 10) вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); 11) рідні брати і сестри; 12) інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука); 13) діти подружжя, колишнього подружжя, нарече-

них, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; 14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; 15) прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя³⁵³.

Процес допиту постраждалих осіб від домашнього насильства переважно супроводжується наявністю особливого емоційного стану в особи, спричиненого характером скоєного щодо неї насильства. Відтак, обираючи тактичні прийоми допиту, слід з'ясувати чи, бува, не перебуває постраждала особа у стані фрустрації та стресу. Зокрема, стрес є станом психічної напруги і захисною реакцією на певні зовнішні подразники (які мають сильну дію), тобто бути в стані стресу – означає, що людина намагається протидіяти певному впливу щодо себе. А фрустрація є таким психологічним та емоційним станом, за якого людина відчуває безвихідь, тривогу, розчарування від того, що їй не вдається досягти бажаного. Постраждалі від домашнього насильства особи доволі часто та протягом тривалого часу можуть страждати від стану фрустрації, і це якраз може бути як фрустрація через оточення, так і особиста фрустрація (приміром, людина хоче бути досконалою, і чекає цього він інших, одночасно боїться власних помилок тощо).

Відтак, проводячи допит, про такі емоційні стани потрібно пам'ятати, і з огляду на це підшукувати такі прийоми та методи взаємодії, які б найменш негативно психологічно впливали на постраждалу особу, проте одночасно не впливали на той обсяг інформації, який потрібний отримати під час слідства. Одночасно слід уміти відмежувати фактичні дані у справі від тих висновків, до яких схиляється постраждала особа у справі домашнього насильства.

Отже, результат допиту у справах домашнього насильства залежить також від комплексу вмінь і навичок, які притаманні слідчому. Зокрема, це професійні навички, знання, здатність налагодити

³⁵³ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

дживати психологічний контакт, вмiло застосовувати тактичнi прийоми допиту тощо. Щодо тактичних прийомiв, то серед таких можна вирiзнити: встановлення психологiчного контакту з допитуваним, зокрема спостереження за його реакцiями, застосування методiв та прийомiв психологiчного впливу на постраждалу особу (а саме – переконання давати правдивi та точнi покази, наслiдування тощо), допомога у актуалiзацiї забутого у пам'ятi. Також можна демонструвати фото- та вiдеодокази, малюнки, певнi записи, речовi докази.

Першочергове значення пiд час проведення допиту постраждалої особи має встановлення психологiчного контакту, зокрема таких стосункiв, що забезпечать отримання правдивих показань. Психологiчний контакт – це не взаємодiя i не взаємовiдносини мiж учасниками допиту, це найбiльш сприятлива психологiчна «атмосфера», яка допомагає їх взаємодiї та взаємовiдносинам, це певний «настрiй» на спiлкування³⁵⁴. Оскiльки психологiчний контакт має двобiчний характер, то його пiдтримання залежить не лише вiд слiдчого, хоча йому, безперечно, повинна належати iнiцiатива в цьому. Окрiм цього, для того, щоб установити психологiчний контакт, слiдчий повинен мати певнi знання психологiї, зокрема для того, щоб урахувати психiчний стан постраждалої особи та її iндивiдуально-психологiчнi особливостi.

Наприклад, можна використовувати такi прийоми, якi сприятимуть установленню психологiчного контакту: розпочати бесiду на теми, якi не стосуються кримiнального правопорушення, налаштувати постраждалу особу позитивно щодо себе, зняти психологiчнi бар'єри спiлкування, уникати засуджуючих тез щодо поведiнки постраждалої особи тощо.

Для встановлення психологiчного контакту рекомендується використовувати такi тактичнi прийоми: 1) бути уважним слухачем (використовується у 18% випадкiв); 2) задавати прямi питання у м'якiй формi (20%); 3) слухати, не виносячи суджень (19%); 4) не використовувати стереотипнi фрази, шаблони, не засуджува-

³⁵⁴ Шепiтько В. Ю. Тактика допиту: курс лекцiй. Харкiв: Укр. юрид. акад., 1992. С. 10.

ти, не критикувати, не читати «лекції» та «моралі» (14%); 5) дати змогу виговоритися (29%)³⁵⁵.

Зважаючи на те, що постраждалі особи від домашнього насильства потребують захисту та підтримки, побоюються кривдника, не завжди довіряють працівникам правоохоронних органів у вирішенні їхніх проблем, з метою встановлення психологічного контакту важливо їй роз'яснити:

- про те, що вона не залишиться наодинці зі своєю проблемою та має право на дієвий, ефективний та невідкладний захист з боку держави від протиправних посягань;

- про можливість безоплатного отримання соціальних послуг, медичної, соціальної та психологічної допомоги;

- про надання у разі потреби тимчасового притулку для безпечного розміщення;

- про те, що ніхто не повинен так з нею поводитися, що домашнє насильство – це злочин, який карається законом;

- про те, що не слід терпіти протиправних дій кривдника, а повторне вчинення може призвести до більш серйозних наслідків³⁵⁶.

Безумовно, допит є тією слідчою (розшуковою) дією, хід якої потрібно продумати завчасно, а особливо, що стосується допиту постраждалої особи. Зокрема, це стосується місця та часу допиту, кола учасників допиту (необхідності залучення психолога тощо), питань, які планується ставити. За такої підготовки слід урахувати насамперед вимоги, які містить кримінальне процесуальне законодавство, а саме – у ст. 224 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Також слід пам'ятати, що у ч. 1 ст. 56 КПК України вказано саме про право постраждалої особи давати пояснення, показання, а не обов'язок, відповідно, є можливість відмовитись від їх дачі.

³⁵⁵ Кифлюк Р. В. Особливості розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних з насильством в сім'ї: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2020. С. 100.

³⁵⁶ Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства: дис. ... доктора філософії: 081 – Право; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. С. 128.

Проводячи допит постраждалої особи від домашнього насильства, слід насамперед намагатись підбирати такі питання, які б не принижували честь і гідність такої особи, не звинувачували її у тому, що з нею трапилось. Не можна виявляти грубість у спілкуванні чи байдужість, адже це може негативно налаштувати до слідчого, відповідно, виникнуть бар'єри у спілкуванні. Не слід проявляти і надмірну емпатію до постраждалої особи, оскільки це може призвести до того, що слідчий почне відчувати незручності, задаючи окремі питання, що, безперечно, заважатиме отримати повну та об'єктивну інформацію, яка його цікавить і яка стосується обставин справи.

Оскільки допит – це завжди спілкування, то слід пам'ятати, що часто постраждала особа не може сама відразу об'єктивно та послідовно викласти інформацію про вчинене щодо неї діяння. Відтак розпочинати допит, застосовуючи метод вільної розповіді, не варто. Адже постраждала особа може соромитися деяких фактів свого особистого життя, не хоче говорити про неприємності, або бажає приховати відомості, що певною мірою можуть компрометувати членів її сім'ї. Видається, що допитувати постраждалу особу необхідно після того, як мине трохи часу по вчиненні кримінального правопорушення. Так можна отримати більше детальної інформації, яка вважається достовірнішою, через те, що особа ще не встигла забути сприйняте нею. Однак потрібно також урахувувати, що на успішність запам'ятовування впливає і фізичний та емоційний стан особи в певний момент, її вік, значущість ситуації, яка виникла, тощо. Не слід забувати і про таке явище, як ремінісценція, за якого пережиті обставини можуть відтворюватись у пам'яті людини більш чіткіше із часом, тобто через деякий період після запам'ятовування.

Формуючи та безпосередньо задаючи питання при допиті, слідчий повинен урахувувати також душевний стан допитуваної особи як до, так і під час вчиненого щодо неї кримінального правопорушення. Від того, в якому стані перебувала особа в момент вчиненого щодо неї кримінального правопорушення, залежить, власне, і ефективність збереження у її пам'яті дійсних подій, що сталися. Так, йдеться про так звану емоційну пам'ять, яка полягає у тому, що особа здатна запам'ятати та відтворити почуття. Однак, з уваги

на те, що дії, які охоплюються домашнім насильством, завжди примушують жертву переживати. У такому емоційному стані особа може дещо гіперболізувати події, які відбувались, тобто добросовісно помилятися щодо висвітлення подій. З огляду на це, важливо пам'ятати, що покази, отримані від постраждалої особи (як і від інших учасників кримінального провадження), не мають заздалегідь установленної доказової сили.

Для того, щоб більш повно та детально з'ясувати обставини справи, слідчий насамперед повинен з'ясувати ставлення постраждалої особи до свого кривдника, зокрема, чи вона його боїться (чи боялась), чи відчуває себе у безпеці вдома, як часто і що саме може спровокувати напади агресії у кривдника, чи страждають діти від агресивних дій та насильства, які дії намагалась вчинити постраждала особа задля уникнення насильства щодо себе тощо. Варто пам'ятати, що під час допиту, а саме етапу «запитань-відповідей», слід залишати місце і для вільної, спокійної розповіді, так би мовити, дати змогу «виговоритись».

Пропонуються такі прийоми для слідчих при допиті постраждалої особи від кримінального правопорушення, пов'язаного із насильством у сім'ї:

I. З метою встановлення психологічного контакту: а) пояснити, що насильство в сім'ї – кримінальне правопорушення, що тягне за собою юридичну відповідальність; б) розтлумачити постраждалій особі, що, незважаючи на завіряння та обіцянки кривдника виправитися, насильство буде повторюватися, та, найвірогідніше, в гіршій формі; в) якомога повніше необхідно проінформувати постраждалу особу про місцеві служби допомоги (у містах, де вони є); г) необхідно дати зрозуміти постраждалій особі, що ви на її боці, що така особа не винувата у події, яка з нею відбулася.

II. Питання, які рекомендовано задати постраждалій особі під час допиту: а) чи знаєте про те, що Ви не заслуговуєте подібного ставлення?; б) Ви знаєте, що багато людей пережили те, що Ви зараз?; в) чи знаєте, що маєте право звернутися по допомогу до вчинення щодо Вас кримінального правопорушення?

III. Як на допиті підтримати постраждалу особу: а) навести приклади жорстокого поведіння з інших аналогічних проваджень з іншими постраждалими особами: не зважати на статтю кривдника;

говорити з постраждалою особою у відсутності кривдника; не квапити постраждалу особу приймати рішення; попросити постраждалу особу описати подію; висловити співчуття та підтримку; сформулювати альянс; узагальнити почуте; запропонувати наявні ресурси в підтримку постраждалої особи; не наполягати на наданні інформації, яку постраждала особа поки не готова озвучити; б) проаналізувати всі можливі заходи із забезпечення безпеки для постраждалої особи³⁵⁷, повідомити про програми підтримки, надання їм житла, правових і соціальних гарантій (якщо такі наявні в вашому місті); в) опиратися на сильні сторони постраждалої особи, уникати засудження її дій та вчинків: визнавати та поважати пережите та поважати її спосіб виживання; визнавати силу та мужність постраждалої особи; допомогти спланувати майбутню поведінку з кривдником; за необхідності, можна не погоджуватися з постраждалою особою, але обов'язково уникати звинувачень, несхвалення, осуду; г) поважати право постраждалої особи на прийняття власного рішення: визнавати значущість втрат; допомагати встановити самоконтроль та почуття власної гідності; забезпечити конфіденційність; схвалити прийняття рішення; – сприяти пошуку та прийняттю рішення³⁵⁸.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство України (ст. 225) допускає у окремих випадках, наприклад, коли існує загроза для життя та здоров'я постраждалої особи, або у неї наявні тяжка хвороба чи інший стан, що має наслідком неможливість у подальшому її допиту у суді чи вплинути на достовірність або повноту показань, можливість провести допит такої особи ще під час досудового розслідування, проте в судовому засіданні.

Під час допиту, з метою отримання відомостей щодо події, яка сталася і щодо якої розпочате кримінальне правопорушення,

³⁵⁷ Краснікова Н. А. Процесуальні аспекти забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2015. Вип. 1. С. 93.

³⁵⁸ Кифлюк Р. В. Особливості розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних з насильством в сім'ї: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2020. С. 103–105.

необхідно з'ясувати такі питання: 1. Ви боїтеся (боялися) свого кривдника? 2.) Які наслідки може (могло) мати те, що ви пішли з дому? 3. Що зазвичай робить (робив) кривдник, коли втрачає (втрачав) терпіння? 4. Чи намагаєтесь (намагалися) ви передбачити настрій партнера, щоб запобігти сварці? 5. Ви боїтеся (боялися) за своїх дітей? 6. Вдома ви відчуваєте (відчували) себе в безпеці?

У процесі допиту постраждалої особи від домашнього насильства можуть виникнути ситуації, коли допитуваний «закривається» в собі, дає однослівні відповіді, що не дають змоги оцінити ситуацію загалом. Для вирішення цієї ситуації доцільно задавати питання, що потребують розширеної відповіді: 1. Щоб ви ще хотіли мені розповісти? 2. Що ви відчуваєте? 3. Що ви намагалися зробити? 4. Що в подібних ситуаціях вам раніше допомагало? 5. Хто ще знає про це? 6. Що ви робите в аналогічних випадках?³⁵⁹.

Проводячи допит постраждалих осіб у справах домашнього насильства, особливу увагу необхідно приділяти такій категорії, як люди похилого віку. З огляду на нестійку емоційну сферу у таких людей, дії, що охоплюються ознаками домашнього насильства, спричиняють надважкі переживання та емоції. Відповідно, це сприяє виникненню у них таких відчуттів та станів, як підозрілість та фрустрація, роздратованість. Як наголошує Ж. М. Новікова, найвищий рівень особистісної тривожності спостерігається у віці від 60 до 69 років, у період, який, за її припущенням, є кризовим. Для роботи під час допиту із цією категорією постраждалих осіб від домашнього насильства³⁶⁰ доцільно залучити і психолога, який, власне, зміг би допомогти слідчому встановити психологічний контакт.

Найбільш вразливу та специфічну категорію постраждалих від домашнього насильства осіб становлять діти. Норми процесуального законодавства містять додаткові вимоги до порядку допиту

³⁵⁹ Кифлюк Р. В. Особливості розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних з насильством в сім'ї: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2020. С. 100–101.

³⁶⁰ Новікова Ж. М. Психологічні особливості емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку: дис. ... канд. псих. наук: спец. 19.00.07. Київ, 2020. С. 93.

неповнолітніх. Окрім того, тактичні прийоми та методи роботи з дітьми також повинні розроблятися та застосовуватися із урахуванням їх вікових та психологічних особливостей. Окрім того, слід пам'ятати, що на емоційний стан дитини буде впливати і обстановка допиту (як-от офіційна процедура проведення допиту), що може спричиняти відчуття страху.

Кримінальний процесуальний кодекс України закріплює такі вимоги процесуального характеру до проведення допиту неповнолітніх чи малолітніх: 1) малолітню або неповнолітню особу допитують за обов'язковою участі в такій дії законного представника, психолога або педагога, за необхідності – лікаря, які мають право ставити питання та заперечувати проти них; 2) допит не може тривати більше години без перерви, та загалом більше як дві години в день; 3) якщо допитувана особа не досягла 16-річного віку, то їй тільки повинно бути роз'яснено обов'язок давати правдиві покази, не попереджаючи про відповідальність, зокрема кримінальну, у випадку відмови від дачі показань чи за завідомо неправдиві покази.

Дотримуючись законодавчої вимоги щодо обов'язковості участі законного представника під час допиту, важливо зрозуміти, чи такий законний представник не зможе завдати шкоди інтересам неповнолітнього, і чи не зацікавлений він у тому, щоб кривдник не був притягнутий до відповідальності, і, що не менш важливо, чи дитина йому довіряє. Також, згідно з п. 1 ч. 2 ст. 65 Кримінального процесуального кодексу України, законного представника не можна допитувати як свідка, відтак у випадку, якщо один із батьків чи інших близьких родичів стали свідками домашнього насильства щодо дитини, то вони не зможуть визнаватися законними представниками.

Психолог і педагог виступатимуть як спеціалісти, і, власне, психолог повинен бути фахівцем саме в галузі дитячої психології, а педагог – працювати з дітьми такого ж віку, як особа, яку допитують. У чинному Кримінальному процесуальному кодексі України не регламентовано перелік прав та обов'язків цих учасників провадження, які залучаються до допиту. Однак головним їхнім завданням, очевидно, є допомога слідчому в тому, щоб організувати допит із урахуванням індивідуально-психічних особливостей дитини, правильно сформулювати питання, зрозумілі дитині, тощо.

Однак слід мати на увазі, що іноді присутність педагога або одного з батьків на допиті неповнолітнього призводить до дачі ним неправдивих показань. Вибір особи, яку доцільно запросити на допит, виконує насамперед дуже важливу тактичну роль. Деякі неповнолітні більш ефективно дають покази у присутності педагога, який їм добре знайомий, а інші – в присутності педагога з іншого навчального закладу. Педагога слід проінструктувати, як потрібно поводитися в процесі допиту. Слідчій практиці відомі випадки, коли особи, запрошені для участі в допиті, неправильно зрозумівши свої завдання, перехоплювали ініціативу у слідчого і, не маючи професійної підготовки ведення допитів, зривали їх. Хлопчиків бажано допитувати за участю педагогів-чоловіків, а дівчат – педагогів-жінок³⁶¹.

Не слід применшувати значення психолога, який під час допиту може надати допомогу як у встановленні психологічного контакту із неповнолітнім, так і пояснити слідчому окремі індивідуально-психологічні особливості допитуваного.

Слушною є думка польського психолога, судового експерта Аліції Будзинської (Alicja Budzyńska) про те, що надання показань щодо родичів у дітей спричиняє значне перевантаження. У справах, які стосуються домашнього насильства, допит може призвести до конфліктів та сімейних проблем неповнолітніх: їм доводиться обирати між батьками, а також призвести до емоційного конфлікту, а часто і домашнього насильства, та потребою підтримувати позитивний імідж сім'ї. Роль психолога-експерта у таких ситуаціях полягає у виявленні факторів, які спонукають неповнолітнього свідка надавати показання, та визначенні ступеня емоційного навантаження на дитину у кримінальному провадженні³⁶². До прикладу, у Республіці Польща психолог має статус експерта, якого призначає

³⁶¹ Кифлюк Р. В. Особливості розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних з насильством в сім'ї: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09; Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2020. С. 114.

³⁶² Budzyńska Alicja. Psychologiczna perspektywa przesłuchania dziecka. Przesłuchanie małoletniego świadka w postępowaniu karnym. Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę. 2018. URL: https://www.edukacja.fdds.pl/7d5e4e9f-6d07-442f-9217-3a93f3d00be1/Extras/Przesluchanie_maloletniego_swiadka-www.pdf.

суддя зі списку експертів. Він працює із суддею під час допиту, надаючи допомогу у встановленні контакту з дитиною, роз'ясненні їй правил співбесіди та допомагає формулювати запитання. Важливо, що експерт-психолог бере активну участь перед допитом, на допиті та після допиту³⁶³.

Загалом, проводячи допит неповнолітньої постраждалої особи, потрібно пам'ятати про принцип правосуддя, дружнього до дітей. Про таке поняття йдеться у Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, які були прийняті 17 листопада 2010 року. Отже, правосуддям, дружнім до дітей, є таке правосуддя, яке доступне, відповідне віку, швидке, добре виконане, адаптоване та спрямоване на задоволення потреб і прав дитини, яке поважає права дитини, зокрема права на справедливий судовий розгляд, на участь та розуміння судового розгляду, на повагу до приватного та сімейного життя, честі та гідності³⁶⁴.

Керівні принципи стосуються, зокрема, правил поводження із дітьми-жертвами злочинів. Головними положеннями вказаного документа є забезпечення найкращих інтересів дитини, захисту та верховенства права, забезпечення поваги до гідності дитини, відмова від дискримінації. Також вказано вимоги до осіб, які працюють із дітьми-постраждалими, порядок забезпечення безпеки дітей тощо. Під час допиту дитини, яка постраждала від домашнього насильства, необхідно проявляти до неї обережність, повагу та чуйність, максимально орієнтуючись на ситуацію, яка з нею сталася. Також важливим положенням цього міжнародно-правового документа є вимога до фахівців, що залучаються до роботи з цією категорією постраждалих осіб, отримувати необхідну підготовку з тих питань, які стосуються прав та потреб дітей різного віку та методик спілкування з такими дітьми.

Також повинні бути захищені і недоторканність приватного життя та персональних даних дітей, тобто жодна інформація або

³⁶³ Makaruk Katarzyna, Włodarczyk Joanna. Praktyka przesłuchiwania dzieci w Polsce. Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę. Warszawa, 2020. S. 7.

³⁶⁴ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей: прийняті Комітетом міністрів Ради Європи від 17 листопада 2010 року. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.

персональні дані про особу дитини не можуть бути оприлюднені або розкриті, зокрема зображення, докладні описи дитини або сім'ї дитини, імена або адреси, аудіо- та відеозаписи тощо. Щоразу, коли діти заслуховуються або дають свідчення під час судового або позасудового розгляду чи інших заходів, за необхідності, бажано, щоб це відбувалося конфіденційно. Повинні бути присутніми переважно тільки ті особи, які безпосередньо залучені до заходу, за умови, що вони не перешкоджають дітям надавати свідчення³⁶⁵.

Підрозділ «Свідчення та заяви дітей» містить правила допиту постраждалих від кримінального правопорушення дітей: 1) опитування дітей з метою отримання інформації та доказів у справі має бути проведено спеціально навченим фахівцем; 2) всі зусилля мають бути спрямовані на те, щоб діти надавали свідчення у найбільш сприятливому оточенні та за найсприятливіших умов, з урахуванням віку, зрілості та рівня розуміння, а також будь-яких труднощів, які можуть у них виникати; 3) слід заохочувати аудіовізуальні заяви дітей, поважаючи права інших сторін на оскарження змісту таких заяв; 4) у разі потреби проведення більш ніж одного опитування, вони повинні здійснюватися переважно однією й тією ж особою, щоб забезпечити узгодженість підходів до інтересів дитини; 5) кількість опитувань повинна бути максимально обмежена, а їх тривалість слід адаптувати до віку та можливості концентрації уваги дитини; 6) слід уникати прямого контакту, протистояння або спілкування між дитиною-постраждалою або дитиною-свідком з підозрюваним, наскільки це можливо, якщо тільки дитина-постраждала не вимагає цього; 7) діти повинні мати змогу давати свідчення у кримінальній справі за відсутності підозрюваного; 8) існування менш суворих правил щодо надання свідчень, таких як відсутність вимоги присяги чи інших подібних заяв або інших дружніх до дітей процесуальних заходів, не повинно само собою зменшувати значення, яке приділяється свідченням або доказам дитини; 9) повинні бути розроблені протоколи опитування, які враховують різні етапи розвитку дитини, та реалізовані як основа

³⁶⁵ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей: прийняті Комітетом міністрів Ради Європи від 17 листопада 2010 року. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.

для підкріплення свідчень дітей. Вони повинні уникати навідних питань, відтак підвищувати надійність³⁶⁶.

Проводячи допит, важливо знати, окрім особистісних рис допитуваної дитини, і психологічні характеристики кожного із періодів її психічного розвитку. У психології вирізняють шість груп неповнолітніх: 1) вік немовляти – до 1 року; 2) раннє дитинство – від 1 до 3 років; 3) дошкільний вік – від 3 до 6–7 років; 4) молодший шкільний вік – від 6–7 до 11–12 років; 5) підлітковий вік – від 11–12 до 14–15 років; 6) старший шкільний вік – від 14 до 18 років³⁶⁷.

Відповідно, для кожної вікової групи неповнолітніх характерний свій розвиток, що впливає одночасно на можливість сприймати та в подальшому відтворювати подію кримінального правопорушення. Чинне кримінальне процесуальне законодавство не визначає мінімальний вік, з якого можна допитувати постраждалу особу, проте видається, що діти дошкільного віку вже можуть певною мірою запам'ятати подію, яка відбулась, та логічно її передати. Оскільки діти у цьому віці стараються наслідувати дорослих, то це особливо яскраво відображається у грі.

Допит дітей молодшого шкільного віку характеризується тим, що у цьому віці вже формується вміння умисно сприймати та логічно мислити, відтак запам'ятовувати свідомо інформацію, окремі предмети, котрі важко описати, проте вони їх добре зможуть упізнати. Відтак під час допиту дітям такого віку необхідно пред'являти наочно ці предмети для того, щоб відновити пам'ять. Однак слід пам'ятати, що в цьому віці характерне дещо надмірне фантазування, перебільшення, через що результати вимислів можуть видаватись за дійсність.

Для середнього шкільного віку характерні широкі пізнавальні можливості, розвинена свідомість та самосвідомість. Характерною особливістю цього вікового періоду є те, що діти надміру

³⁶⁶ Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: метод. посіб. / авторі-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. Київ: ФОП Клименко, 2015. С. 8–9.

³⁶⁷ Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. С. 351.

піддаються навіюванню, відтак питання при допиті слід формувати так та в такій послідовності, щоб виключити навіювання.

Наступний підлітковий період, який характеризується як нестійкий та критичний в житті неповнолітнього. Це період становлення особистості, характеру, гіперболізації своїх можливостей, швидкої та різкої зміни настрою. Психічні особливості допитуваного такого віку впливають на сприйняття та запам'ятовування ним певних подій та обставин і відповідно їх відображення під час допиту.

Урахування психологічних особливостей підліткового віку є основою для успішного формування довірливих відносин із підлітками в процесі їх залучення як джерел інформації у проведенні допитів. Зокрема, неабияке значення має реакція оперативного працівника на прояви завищеної самооцінки з боку підлітка. Якщо вчасно розпізнати ці прояви та своїми висловлюваннями, жестами, мімікою продемонструвати підлітку, що він правильно оцінює себе, підкріпити його думку про себе та свої позитивні якості, то можна сподіватися на довіру з його боку³⁶⁸.

Питання щодо часу проведення допиту неповнолітніх постраждалих пов'язане із такими чинниками, як: 1) частина доби, зокрема коли саме проходить таке опитування; 2) часова розмежованість між проведеним допитом та тією подією, яка виникла і яка якраз є предметом свідчень; 3) тривалість опитування. Наприклад, що стосується допиту дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, то слід ураховувати той період дня, коли вони найбільш активні. Відповідно, варто уникати проведення допиту у післяобідній час або в період денного сну. Якщо йдеться про допит дітей середнього та старшого шкільного віку, то слід пам'ятати, що дитина може не бажати йти на контакт, тобто її мотивація давати свідчення буде вкрай низькою у тому випадку, якщо допит буде збігатися із певними заняттями, які є важливими та звичними для такої дитини.

Залежно від віку дитини-постраждалої, чим молодша дитина, тим коротшим повинен бути той період, який минає від події

³⁶⁸ Ковальчук З. Я. Психологічні особливості допиту неповнолітніх у процесі проведення оперативно-розшукових заходів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. С. 159.

кримінального правопорушення до допиту. Водночас у певних випадках допит дитини відразу після кримінального правопорушення може мати і негативні наслідки, спричинені емоціями щодо завданої шкоди. Отож, необхідно враховувати те, що після пережитої події в потерпілої дитини може виникнути посттравматичний стресовий розлад.

Тривалість опитування повинна визначатися з урахуванням можливостей дитини. Чим молодшою є дитина, тим швидше вона втомлюється, і тим легше вплинути на її пізнавальні процеси. У такому випадку дитина гірше зосереджує увагу й слабше мобілізує пам'ять. Втома може також спричинити збільшену піддатливість до навіювання та схильність до випадкових і непродуманих відповідей, аби завершити обтяжливу розмову. Отже, варто під час проведення опитування спостерігати за дитиною та реагувати на сигнали, що свідчать про її втому. За потреби можна змінити форму її активності, пропонуючи, наприклад, виконати малюнок або оголосити перерву³⁶⁹.

Для ефективності проведення допиту постраждалої дитини від домашнього насильства слід мінімізувати час очікування такої слідчої (розшукової) дії, адже через втому та надмірне емоційне напруження при очікуванні зміст свідчень може бути дещо неточним.

Видається, що особливу увагу слід приділити питанню щодо вибору місця проведення допиту. Обстановка, у якій планується проводити допит, повинна бути максимально дружньою до дитини і сприятливою для встановлення з нею психологічного контакту. Таким місцем вважаються спеціально створені кімнати, які називають «зеленими».

Основна мета проведення опитування в такій кімнаті – запобігання повторній травматизації психіки дитини в ході слідчих та процесуальних дій за допомогою спеціальних методик та створення психологічно комфортної атмосфери, а також технічного оснащення

³⁶⁹ Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: метод. посіб. / автор-упоряд.: Д. Пукас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. Київ: ФОП Клименко, 2015. С. 78.

ня, що дає змогу коректно виконувати відеозапис допиту та в подальшому використовувати його для ведення слідства без здійснення повторних допитів. Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її вікових та психологічних особливостей. «Зелена кімната» допомагає дітям відчутти домашню атмосферу, сприяє довірливому спілкуванню з дорослими. Система роботи в «зелених кімнатах» враховує вікові та психологічні особливості як тих дітей, котрі перебувають у конфлікті (скоїли правопорушення або злочини), так і тих, що є в контакті із законом (стали жертвами або свідками злочину чи правопорушення). Для цих дітей необхідні особливі, порівняно із дорослими, юридичні процедури, соціальний супровід, психологічна допомога та реабілітаційні послуги. Саме такі процедури мають здійснюватися в спеціально обладнаних приміщеннях. Обладнання кімнат, призначених спеціально для проведення опитувань дітей, має відповідати положенням міжнародних та регіональних стандартів з питань правосуддя, дружнього до дитини, зокрема, у справах, пов'язаних із участю дітей – жертв та свідків злочинів³⁷⁰.

Не рекомендується проводити допит дитини, яка постраждала від домашнього насильства, за місцем її проживання, позаяк саме це місце може асоціюватись із пережитою травмою, що призведе до втрати почуття безпеки.

Одним із важливих міжнародно-правових документів, в якому детально визначені вимоги до допиту дитини, яка є постраждалою від кримінального правопорушення, є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, яка у 2012 році ратифікована нашою державою, і стаття 35 якої містить вимогу здійснення заходів для забезпечення: 1) проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам; 2) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні; 3) проведення опи-

³⁷⁰ Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: метод. посіб. / автор-упоряд.: Д. Пукас, О. Калашник, О. Кочеміровська, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. Київ: ФОП Клименко, 2015. С. 22.

тувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей; 4) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно; 5) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження; 6) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше³⁷¹. Також норма цієї ж статті вказує на необхідність вжиття заходів щодо забезпечення запису опитування потерпілої дитини та прийняття таких відеозаписів як доказів у суді.

Отже, всі ці вимоги мають одну мету – максимально зменшити негативний вплив обстановки допиту на дитину та сумлінно вести розслідування.

Проводити допит доцільно в декілька етапів, серед яких виокремлюють такі: 1) попередня фаза; 2) вступна фаза; 3) фаза вільної розповіді; 4) фаза детальних запитань; 5) заключна фаза. На попередньому етапі допиту необхідно максимально отримати інформацію про постраждалу особу, щодо її індивідуально-психічних особливостей, рівня розвитку, оточення. Також під час попередньої фази слід остаточно визначити, хто братиме участь в опитуванні, чи підготовлена відповідним чином кімната для допиту, розпланувати найважливіші теми, на які необхідно поговорити з дитиною³⁷².

Під час вступної фази відбувається встановлення контакту із допитуваним. Відтак важливо починати розмову із нейтральних тем (залежно від віку допитуваної дитини такі теми можуть відрізнятись), насамперед для того, що знизити емоційне напруження у дитини. Однак слід також пам'ятати, яких тем варто уникати (до прикладу, якщо у дитини проблеми у сім'ї чи з однолітками, то розмови на ці теми повинні виключатись).

³⁷¹ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: міжнародний документ Ради Європи від 25.10.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.

³⁷² Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: метод. посіб. / автор-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП Клименко, 2015. С. 83.

Для того, щоб налагодити контакт із допитуваною дитиною, потрібно: 1) звертатись до дитини на ім'я; 2) намагатись створити безпечну атмосферу, виражати своє позитивне та доброзичливе ставлення до дитини; 3) говорити повільно, чітко, спокійним голосом; 4) використовувати просту, зрозумілу для дитини мову; 5) часто виражати свою зацікавленість дитиною жестом (хитанням головою) або інтонацією; 6) переконувати дитину, що вона є партнером у розмові, постійно говорити, що інформація, яка подається, є важливою; 7) підтримувати відповідний зоровий контакт, без надмірного, безперервного спостереження за дитиною; 8) переривати розповідь дитини варто лише тоді, коли це вкрай необхідно; 9) перепитувати дитину, якщо не зрозумієте її висловлювань; 10) якщо дитина тривалий час не відповідає на запитання, потрібно сформулювати його по-іншому; 11) слід гідно оцінювати зусилля дитини, яка дає показання, проте не обіцяти винагороди за відповіді; 12) підкресліть розуміння почуттів дитини, її занепокоєність; 13) показати готовність розкрити деякі моменти свого життя, щоб стати до потерпілої від кримінального правопорушення дитини ближчим³⁷³.

Допитуючи дитину, яка є постраждалою від домашнього насильства, не можна допускати таких дій: 1) порушувати фізичний простір дитини (правильніше залишатись на безпечній для неї відстані); 2) підганяти дитину (краще дати час на те, щоб вона обдумала свою відповідь); 3) оцінювати дитину та її висловлювання; 4) реагувати здивуванням на висловлювання дитини; 5) коментувати описувані дитиною ситуації згідно з уявленнями дорослих (наприклад, «Це було небезпечно для тебе...», «Це, мабуть, було для тебе жахливим»); 6) змушувати дитину до відповіді, говорячи, що вона повинна щось знати або пам'ятати; 7) давати дитині обіцянки, яких неможливо виконати; 8) запитувати у потерпілої дитини, чи повинен бути покараним кривдник і як саме; 9) оцінювати близьких дитині осіб; 10) панікувати, якщо дитина виражає свої

³⁷³ Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. Київ: ФОП Клименко, 2015. С. 86-87.

негативні емоції (наприклад, плаче); 11) говорити дитині «не плач», «не нервуй»³⁷⁴.

Наступний етап допиту – вільна розповідь, за якої дитина має розповісти про те, що відбулось, вільно, своїми словами та у довірливому темпі. На цьому етапі допиту не слід перебивати допитуваного чи ставити уточнювальні питання, коригувати інформацією, яку подає допитуваний і яка вже відома з інших джерел. Після вільної розповіді настає етап детальних запитань, мета якого – доповнити отримані відомості під час вільної розповіді. Форма розмови повинна обиратись із урахуванням віку дитини, її індивідуальних особливостей. На цьому етапі доцільно задавати відкриті питання, які насамперед збільшують вірогідність отримання правдивої та одночасно важливої для слідства інформації. Можна навести такі правила під час реалізації етапу питань: 1) тон звернення до дитини повинен бути спокійним, не слід виявляти надмірних емоцій, водночас уникати надмірної міміки чи жестів; 2) спостерігати за вербальними та невербальними реакціями допитуваного; 3) розпочинати доцільно саме з легких, зрозумілих питань, використовувати просту та зрозуміло для дитини певного віку термінологію; 4) надавати достатньо часу для обдумування та формулювання відповіді на запитання.

Останнім є заключний етап допиту, під час якого підбиваються підсумки, оцінюється стан допитуваного, відбувається фіксація отриманої інформації. Основним засобом фіксації є протокол, який повинен найбільш точно та об'єктивно відображати хід та результати проведеного допиту. У протоколі доцільно описувати також невербальні реакції дитини (до прикладу, жести, позу та різноманітні вегетативні реакції, як тремтіння рук тощо) для того, щоб зважити на можливі зміни в поведінці дитини залежно від змісту питань.

Згідно з ч. 5 ст. 224 Кримінального процесуального кодексу України, за проведення допиту можна застосовувати фотозйомку,

³⁷⁴ Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. Київ: ФОП Клименко, 2015. С. 87.

а також аудіо- чи відеозапис. Відтак застосування відеозапису під час допиту неповнолітнього є оптимальним і не становить труднощів, адже діти практично не звертають уваги на камеру. Своєю чергою, камера для запису повинна бути розташована так, щоб охопити фіксацію не лише обличчя дитини, а й всього тіла. Також рекомендується, щоб на відеозаписі було видно і того, хто проводить допит, для фіксації і його реакцій та міміки задля виключення факту будь-яких дій чи жестів для примушування давати покази або ж постановки навідних питань.

Проаналізовані слідчі дії є ефективними засобами встановлення причетності та вини особи у вчиненні діянь, пов'язаних із домашнім насильством, а успіх розслідування значною мірою визначається вмінням слідчого використовувати спеціальні знання криміналістів, біологів та експертів-медиків.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає важливість показань особи, яка постраждала від домашнього насильства?
2. Перелічіть вимоги процесуального характеру до проведення допиту постраждалої особи від домашнього насильства.
3. Назвіть прийоми, які використовуються у допиті постраждалої особи для встановлення з нею психологічного контакту.
4. Розкрийте правила допиту дітей, постраждалих від домашнього насильства.
5. Опишіть вікові особливості неповнолітніх, які впливають на давання ними показів.
6. У чому полягає першочерговий етап розслідування кримінальних правопорушень (чи інших суспільно небезпечних діянь), пов'язаних із домашнім насильством?
7. Які слідчі ситуації можуть виникати на першочерговому етапі розслідування кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння), пов'язаного із домашнім насильством?
8. У чому полягає наступний етап розслідування кримінальних правопорушень (чи інших суспільно небезпечних діянь), пов'язаних із домашнім насильством?

9. Які види експертиз можуть призначатися для з'ясування обставин, що підлягають доказуванню у провадженнях, котрі пов'язані із домашнім насильством?

10. Яка слідча дія з метою перевірки заяви чи повідомлення про вчинене домашнє насильство може проводитися до внесення даних про це до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань?

Задачі

1. 05.03. 2022 р. Сергій, прийшовши в стані алкогольного сп'яніння додому, розбудив неповнолітнього сина та дружину й почав з ними голосно сваритися. Після зауважень сусідів про негайне припинення крику та погроз викликати поліцію сварка була припинена. Наступного ранку дружина повідомила Сергію, що планує з ним розлучитися, та вимагала, аби він забрався з квартири. З такою вимогою він не погодився, мотивувавши це тим, що він є одним із співвласників приватизованої квартири. Прийшовши з роботи додому, Сергій виявив заміну замків у дверях. З метою з'ясування цієї ситуації, він зателефонував дружині, та почув у відповіді, що «його тут ніхто не чекає» та що «до квартири його не впускають». На прохання Сергія хоча б забрати речі з квартири дружина відповіла категоричною відмовою, а потім взагалі не відповідала на телефонні дзвінки. В квартирі залишилися особисті речі та документи чоловіка. Дружини та дитини Сергія в квартирі не було, де вони знаходяться, він не знає. Сергій звернувся до поліції.

Визначте організацію розслідування домашнього насильства.

Які слідчі ситуації можуть виникати, яким повинен бути алгоритм дій слідчого на початковому й подальшому етапах розслідування?

2. Артем після втрати роботи став агресивним, постійно кричав на дружину Ніну та щоденно бив її, казав, що вона та їх

3-річний син – це «ярмо на його шиї». Ніна вирішила повернутися до батьків, але батьки сказали, що оскільки вона вийшла заміж за Артема всупереч їхній волі, то й надалі нехай вирішує будь-які свої проблеми самостійно. Сусіди радили їй звернутися по допомогу до притулку, але в місцевості, де проживала Ніна, не було притулку для постраждалих від сімейного насильства. Дільничий офіцер поліції, до якого звернулася Ніна, сказав, що так живе пів містечка, і порадив терпіти та помиритися з Артемом. Ніна повернулася до чоловіка, продовжуючи зазнавати щоденних знущань.

Якось чоловік сказав, що в нього є ідея, як налагодити їхнє життя і «зробити бізнес»: в мережі Інтернет Артем знайшов оголошення, в якому жінкам пропонували «розмовляти по вебкамері» і за це платили чималі гроші, повідомив, що навіть уже влаштував Ніну та вислав їй фотографію. Ніна погодилася, хоч їй і було страшно. Невдовзі Артем наказав Ніні спілкуватися роздягнутою, а через кілька місяців згвалтував її перед камерою. Після цього Ніна, забравши сина, втекла від чоловіка.

Визначте організацію розслідування домашнього насильства.

Які слідчі ситуації можуть виникати, яким повинен бути алгоритм дій слідчого на початковому й подальшому етапах розслідування?

3. Ірина розлучилася з Андрієм через тривале домашнє насильство (що тривало роками). Андрія неодноразово притягали до відповідальності за ст. 73 КУпАП та за ст. 5 КК України. 04.03.2022 р. Андрій вчергове побив Ірину, спричинивши удари по голові та тулубу. Згідно з висновком судово-медичної експертизи, констатовано заподіяння потерпілій легких тілесних ушкоджень із короточасним розладом здоров'я. Внаслідок отриманих ушкоджень Ірина 17 днів перебувала на стаціонарному лікуванні та продовжує лікування амбулаторно (бо потерпає від запаморочень та головних болів унаслідок отриманих тілесних ушкоджень). Документи про проходження лікування Ірина надала слідчому. Слідчий виніс постанову про закриття кримінального провадження, обґрунтувавши її тим, що встановити очевидців події неможливо, а Андрій заперечує спричинення дружині тілесних ушкоджень. Ірина

звернулася по правову допомогу до адвоката з наміром оскаржити таку постанову.

Визначте організацію розслідування домашнього насильства.

Яким повинен бути алгоритм дії слідчого на початковому й подальшому етапах розслідування?

4. Марина розлучена з Артемом і уже 9 років проживає з донькою та сином окремо від нього. Незважаючи на це, Артем часто приходиться нетверезим до неї додому (він зареєстрований у її квартирі), влаштовує конфлікти, а коли Марина відмовляється поновити стосунки, неодноразово ображає та іноді б'є її. У 2019 році Артема притягнули до кримінальної відповідальності за ст. 125 КК України за заподіяння Марині тілесних ушкоджень, а також неодноразово притягували до кримінальної відповідальності за ст. 173-2 КпАП. Незабаром після винесеного судом вироку Артем знову побив Марину в неї вдома та заподіяв їй тілесних ушкоджень.

Суд виніс виправдувальний вирок, обґрунтувавши його тим, що за відсутності інших доказів суд не може однозначно повірити показанням потерпілої, поклавши їх в основу обвинувального вироку з огляду на обставини провадження та стосунки між сторонами кримінального конфлікту, що мають край неприязний характер (що потерпілою та обвинуваченим і не оскаржується).

Визначте організацію розслідування домашнього насильства.

Яким повинен бути алгоритм дії слідчого на початковому й подальшому етапах розслідування?

5. Віктор 05.04. 2021 року близько 15.00 години, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння вдома, де він проживає разом з мамою та татом, почав сваритися з батьками, ображав маму та погрожував її побити, одночасно трощив майно, що знаходилося на подвір'ї, перешкоджаючи матері входити до приміщення літньої кухні.

Такими діями Віктора принизив маму, викликав у неї страх за власну безпеку та психологічні страждання. Потерпіла,

не змігши захистити себе самостійно через похилий вік та з метою припинення протиправних дій Віктора, зателефонувала доньці із проханням про допомогу. Донька викликала працівників поліції за місцем проживання мами. Поліцейські і зупинили протиправні дії Віктора.

Рішенням Верховніпровського районного суду від 06.07 2021 року було видано обмежувальний припис щодо Віктора, згідно з яким на строк 6 місяців було встановлено заходи тимчасового обмеження його прав, а саме – покладено обов'язки: звільнити будинок, заборонити Віктору перебувати в місці спільного проживання з батьком та матір'ю, заборонити Віктору наблизитися ближче 50 метрів до будинку, де проживають його батьки.

Проте Віктор, будучи ознайомленим під підпис із цим рішенням Верховніпровського районного суду 14.08.2021 року, всупереч обов'язковим обмежувальним приписом, не звільнив будинок, наближався до батьків ближче ніж на 5 метрів, продовжуючи проживати у місці спільного проживання із ними, щоденно влаштовуючи конфлікти, погрожуючи вбити батьків. Через це батько Віктора звертався із повідомленням про злочин до Верховніпровського відділення поліції ГУНП у Дніпропетровській області 11 та 19 вересня 2021 року та 17 жовтня 2021 року.

Визначте організацію розслідування домашнього насильства.

Яким повинен бути алгоритм дії слідчого на початковому й подальшому етапах розслідування?

6. Відкривши кримінальне провадження за заявою потерпілої Анни про вчинене щодо неї домашнє насильство, слідчий відразу вирішив провести її допит, щоб отримати більш детальну та достовірну інформацію про обставини вчиненого кримінального правопорушення, поки постраждала не встигла забути сприйняте.

Оскільки з моменту вчиненого щодо неї насильства минуло небагато часу, на допиті Анна перебувала у стані сильного стресу, у неї спостерігалась агресія та повна апатія, що є яскравими проявами фрустрації, відтак вона не могла налаштуватися на допит, не йшла на контакт із слідчим. Натомість слідчий нагадав постраждалій про її обов'язок давати покази, закликав говорити правду,

наголосивши на відповідальності. Також слідчий запропонував у формі вільної розповіді викласти обставини справи, проте вона відмовилась, посилаючись на те, що не може пригадати усіх деталей, а про деякі з них їй соромно розповідати. В результаті допит не був успішним.

Назвіть, які дії мав би виконати слідчий під час підготовки до допиту постраждалої особи? Які помилки допустив слідчий під час допиту? Які чинники впливають на успішність запам'ятовування? Що таке ремінісценція? Яке значення має встановлення психологічного контакту при допиті? Які прийоми психологічного впливу можна застосувати в цій ситуації? Як можна актуалізувати забуте у пам'яті Анни?

7. Слідчий, плануючи допит 11-річної Інни, яка постраждала від домашнього насильства, вирішив запросити як законного представника її матір, яка стала свідком насильства щодо своєї дитини, оскільки постраждала сказала, що саме їй найбільше довіряє. На початку допиту слідчий попередив Інну про відповідальність за відмову від дачі показів. Допит тривав приблизно три години із застосуванням відеозапису.

Чи можна залучити матір як законного представника в такій ситуації? Яку роль виконує законний представник при допиті? Які порушення допустив слідчий у проведенні допиту неповнолітньої постраждалої Інни?

8. Під час допиту, що відбувався у кабінеті слідчого, постраждала від домашнього насильства неповнолітня Вікторія (8 років) розповідала про обставини, зокрема про ті дії (насильство), які стосовно неї вчинялись. Слідчий, слухаючи покази постраждалої, вирішив налагодити з нею психологічний контакт, відтак підсів до неї ближче, постійно виказував своє здивування на її висловлювання. Однак, в якийсь момент неповнолітня Вікторія почала плакати та нервувати, затинатись, а згодом взагалі відмовилась говорити. Слідчий у відповідь також почав нервувати, просив допитувану не плакати, казав їй, що вона повинна таки щось знати та пам'ятати, підганяв її, говорячи, що часу на допит обмаль тощо.

Які помилки під час проведення допиту неповнолітньої постраждалої допустив слідчий? Як слід було діяти слідчому, щоб установити контакт із допитуваною, з метою отримання від неї показів? Яке значення у цьому має вибір місця проведення допиту дитини, яка постраждала від домашнього насильства? Що таке «зелена кімната»?

9. Допит неповнолітньої постраждалої Аліни слідчий почав із запізненням на півтори години і у відсутності педагога, який також запізнявся. Весь цей час постраждалій особі довелось чекати у його кабінеті. На початку допиту слідчий, щоб не витрачати час, відразу перейшов до фази детальних питань, ставлячи конкретні питання, використовуючи складну та не зовсім зрозумілу для допитуваної неповнолітньої термінологію, при цьому не даючи достатньо часу для формулювання відповіді на питання та не дозволяючи педагогу допомагати допитуваній сформулювати свої покази, виявляв емоції, застосовуючи надмірну міміку та жести. Після закінчення допиту слідчий повідомив Аліну та її законного представника про те, що в ході допиту вівся відеозапис, який і стане основним засобом фіксації результатів проведеної слідчої (розшукової) дії.

Вкажіть, які помилки допустив слідчий під час проведення допиту? З яких етапів (фаз) складається допит? Яка роль педагога у допиті? Що є основним засобом фіксації допиту? Які правила використання відеозапису під час допиту?

Тестові завдання

1. Укажіть, хто вважається постраждалою особою від домашнього насильства згідно з Кримінальним кодексом України:

- а) подружжя;
- б) особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних відносинах;
- в) особа, з якою винний перебуває (перебував) у близьких відносинах;

- г) правильна відповідь не відображена;
- г) усі відповіді правильні.

2. Результат допиту постраждалих осіб у справах домашнього насильства залежить від:

- а) комплексу вмінь і навичок, які притаманні слідчому;
- б) професійних навичок постраждалої особи;
- в) рівня освіти постраждалої особи;
- г) статі постраждалої особи;
- г) правильна відповідь не зазначена.

3. Вкажіть прийом, який буде сприяти встановленню психологічного контакту із допитуваною особою:

- а) вживати засуджуючі тези щодо поведінки постраждалої особи;
- б) ставити нагадувальні питання;
- в) зняти психологічні бар'єри спілкування;
- г) ставити уточнювальні питання;
- г) правильна відповідь не подана.

4. Яке з указаних положень відповідає правилам допиту постраждалих від кримінального правопорушення дітей, які встановлені у Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей:

- а) за потреби проведення більш ніж одного опитування, вони повинні здійснюватися переважно однією й тією ж особою, щоб забезпечити узгодженість підходів до інтересів дитини;
- б) опитування дітей з метою отримання інформації та доказів у справі не обов'язково має бути проведено спеціально навченим фахівцем;
- в) те, що дитина дає покази за відсутності присяги чи інших подібних заяв, може дещо зменшувати значення таких показів;
- г) у випадку, якщо є потреба провести більше допитів, то з різними особами, щоб забезпечити узгодженість підходів до інтересів дитини;
- г) правильна відповідь не зафіксована.

5. Назвіть осіб, яких обов'язково залучають до допиту неповнолітньої постраждалої особи у справах щодо домашнього насильства:

- а) педагога, лікаря, за необхідності – психолога;
- б) законного представника, педагога або психолога, за необхідності – лікаря;
- в) психолога та педагога;
- г) законного представника та лікаря;
- г) правильну відповідь не вказано.

6. З якого віку, відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства, можна проводити допит неповнолітньої постраждалої особи?

- а) 11 років;
- б) 6 років;
- в) 14 років;
- г) мінімального віку для допиту не передбачено;
- г) правильна відповідь не зазначена.

7. Назвіть положення, яке розкриває суть «зеленої кімнати»:

- а) мета проведення допиту в такій кімнаті – запобігти повторній травматизації психіки дитини;
- б) організація роботи такої кімнати здійснюється із урахуванням індивідуального підходу до кожної дитини, яка підлягає допиту;
- в) обладнання кімнат, які призначені для допиту дітей повинно відповідати положенням регіональних та міжнародних стандартів з питань правосуддя, дружнього до дітей;
- г) усі відповіді правильні;
- г) правильна відповідь не вказана.

8. Назвіть положення, які стосуються правил фіксації допиту неповнолітньої постраждалої особи:

- а) основним засобом фіксації допиту є протокол, в якому повинні відобразитись результати допиту, водночас невербальні реакції дитини записувати не слід;

б) основним засобом фіксації допиту є протокол, в якому повинні відобразитись хід та результати допиту, а також з метою фіксації можливих змін у поведінці дитини залежно від змісту питань, описуватись невербальні реакції дитини;

в) протокол є додатковим засобом фіксації допиту дитини, а основним є відеозапис такої слідчої (розшукової) дії;

г) особа, яка проводить допит неповнолітнього, на власний розсуд визначає необхідність складення протоколу

г) правильну відповідь не відображено.

9. Укажіть, яка із наведених дій є недопустимою під час допиту неповнолітньої постраждалої дитини:

а) порушення фізичного простору дитини;

б) змушувати дитину до відповіді на запитання;

в) підганяти дитину, не давши часу на обдумування відповіді;

г) усі вказані дії є недопустимими;

г) правильна відповідь не відтворена.

10. Під час етапу вільної розповіді:

а) не слід ставити уточнювальних запитань;

б) можна перебивати дитину, щоб поставити нагадуючі питання;

в) необхідно коригувати інформацію, яку подає допитувана особа, і яка вже є відомою з інших джерел;

г) необхідно вказати допитуваній дитині про те, як саме слід описати подію, що відбулась;

г) правильна відповідь не відображена.

11. В якій відповіді вказано осіб, яких може бути залучено як понятих при проведенні слідчих дій під час розслідування домашнього насильства?

а) потерпілий;

б) родичі підозрюваного, обвинуваченого;

в) родичі потерпілого;

г) особи, незаінтересовані в результатах кримінального провадження;

г) правильна відповідь не подана.

12. У якій відповіді вказано положення, що стосуються порядку проведення допиту у справах щодо домашнього насильства?

а) допит допитаних осіб для з'ясування причин розбіжності в їх показаннях виключений, коли хоча б одна із них висловлює з цього приводу заперечення;

б) допитуваний має право викласти свої показання самостійно;

в) у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжності в їх показаннях не може бути проведений за участю неповнолітнього потерпілого;

г) у разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання, особа, яка проводить допит, зобов'язана зупинити його одразу після отримання такої заяви;

ґ) правильна відповідь не вказана.

13. У якій відповіді вказано положення, що стосуються порядку проведення допиту у розслідуванні домашнього насильства?

а) у разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання, особа, яка проводить допит, має право продовжити допит після отримання такої заяви;

б) перед допитом потерпілого попереджають про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за давання завідомо неправдивих показань;

в) виклад допитуваним своїх показань власноручно у протоколі допиту неможливий;

г) у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених із застосуванням домашнього насильства або погрозою його застосування, не може бути проведений одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжності в їх показаннях за участю малолітнього свідка;

ґ) правильна відповідь не зафіксована.

14. У якій відповіді вказано положення, що стосуються проведення при розслідуванні домашнього насильства допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування?

а) допит особи, якій забезпечується захист, не може бути проведений із такими змінами зовнішності і голосу, за яких її неможливо було б впізнати;

б) у КПК передбачено вичерпний перелік випадків, за наявності яких може бути проведено дистанційне досудове розслідування;

в) хід та результати слідчої дії, проведеної у режимі відеоконференції фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису;

г) подальший допит осіб, попередньо допитаних у режимі відео- або телефонної конференції, неможливий;

г) правильну відповідь не подано.

15. У якій відповіді вказано положення, що стосуються проведення ексгумації трупа (зокрема й під час розслідування домашнього насильства)?

а) ексгумація трупа здійснюється за постановою слідчого;

б) перед проведенням ексгумації трупа необхідне попереднє отримання дозволу близьких родичів померлого;

в) виконання процесуального документу про ексгумацію трупа покладається на службових осіб органів місцевого самоврядування;

г) труп виймається з місця поховання в присутності судово-медичного експерта чи лікаря;

г) правильна відповідь не вказана.

16. У якій відповіді вказано положення, що стосуються здійснення освідування особи у розслідуванні домашнього насильства?

а) освідування може бути застосоване щодо підозрюваного, свідка чи потерпілого;

б) освідування може бути застосоване щодо підозрюваного, потерпілого, цивільного позивача;

в) освідування, яке супроводжується оголенням освідуваного, завжди здійснюється особами тієї ж статі без будь-яких винятків;

г) у разі проведення освідування щодо особи, у якої є порушення сексуальної ідентифікації, при проведенні такої слідчої дії (за умови, що при цьому здійснюється оголення освідуваного) як понятих слід залучити осіб тієї статі, на яку вкаже освідуваний;

г) правильна відповідь не відображена.

17. За якого випадку у розслідуванні домашнього насильства рішення про призначення експертизи не приймається?

а) для встановлення причин смерті;

б) для встановлення тяжкості і характеру тілесних ушкоджень;

в) для визначення психічного стану підозрюваного чи обвинуваченого (за наявності даних, що викликають сумнів у їх осудності);

г) для встановлення статевої зрілості у справі про злочин, передбачений ст. 155 КК України («Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості»);

г) правильна відповідь не вказана.

18. В якій відповіді зазначено предмети, які можуть бути пред'явлені для впізнання у розслідуванні домашнього насильства?

а) неповторні предмети, які існують в єдиному примірнику;

б) предмети, які мають точні позначення, засвідчені допитуваною особою;

в) речі з родовими ознаками;

г) непоправно знищені предмети;

г) правильну відповідь не зафіксовано.

19. У якій із наведених відповідей вказано правила проведення пред'явлення для впізнання живих осіб і трупів (зокрема, під час розслідування домашнього насильства)?

а) особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї самої статі у кількості не менше двох, які не мають різких відмінностей у зовнішності;

б) труп не може бути пред'явлений один (за відсутності інших трупів);

- в) упізнання за динамічними ознаками обов'язково слід поєднувати із демонстрацією зовнішності людини;
- г) ред'явлення для впізнання живих осіб за фотознімками не можливе;
- г) правильну відповідь не зазначено.

20. У якій відповіді зазначене положення, що стосується здійснення освідування особи (зокрема, під час розслідування домашнього насильства)?

- а) перед початком освідування особи, яка підлягає освідуванню, пред'являється постанова слідчого;
- б) освідування здійснюється на підставі постанови прокурора;
- в) освідування, яке супроводжується оголенням освідуваного, завжди здійснюється особами тієї ж статі без будь-яких винятків;
- г) за необхідності оголення під час освідування особи з ознаками гермафродитизму процедура здійснюється особами з такими ж ознаками;
- г) правильна відповідь не окреслена.

Рекомендована література

1. Вакулик О. О. Тактика допиту дитини відповідно до міжнародних стандартів. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 19 листоп. 2020 р.) / редкол.: В. В. Черней та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 114–117.
2. Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства: дис. ... доктора філософії: 081 Право / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 324 с.
3. Іщенко Т. В. Особливості використання спеціальних психологічних знань під час розслідування домашнього насильства. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 3. С. 150–155.
4. Козлова А. Г. Місце судово-психологічної експертизи в кримінальному процесі та алгоритм проведення психодіагностичного дослідження неповнолітніх жертв насильства. *Психологічний часопис*. 2017. № 2 (6). С. 15–27.

5. Кифлюк Р. В. Особливості розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних з насильством в сім'ї: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Університет сучасних знань; Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2020. 233 с.

6. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: метод. посіб. / автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП Клименко, 2015. 114 с.

Розділ 7

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

7.1. Процесуальні особливості відображення ознак домашнього насильства у процесуальних рішеннях стадії досудового розслідування (І. Гловюк)

7.2. Особливості ініціювання та укладення угод про примирення у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством. Соціальна обумовленість обмежень щодо закриття кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством (І. Гловюк)

7.3. Сприйняття та розуміння суддями проблем домашнього насильства та їх вирішення. Гендерні стереотипи як виклик для судової влади. Гендерна упередженість і відповідь судової влади (О. Горпинюк)

7.4. Особливості процедури судового розгляду проваджень, пов'язаних із домашнім насильством. Особливості розгляду угод про примирення та застосування ч. 3 ст. 349 КПК України (І. Гловюк)

7.5. Практика ЄСПЛ стосовно домашнього та гендерно обумовленого насильства (О. Горпинюк)

7.1. Процесуальні особливості відображення ознак домашнього насильства у процесуальних рішеннях стадії досудового розслідування

Важливість відображення ознак домашнього насильства у процесуальних рішеннях стадії досудового розслідування обумовлено тим, що у КК України закладено широкий підхід до визначення поняття «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством», яке охоплює не тільки ст. 126-1 КК України, а загалом кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого свідчать про наявність у діянні хоча б одного з елементів (ознак), перелічених у ст. 1 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

З уваги на те, що у ст. 1 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» домашнє насильство визначене як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь, саме ці обставини мають бути відображені у процесуальних документах, які оформлюють підозру (письмове повідомлення про підозру) та обвинувачення (обвинувальний акт).

ОП ККС ВС вказала: встановлена у п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК заборона закриття кримінального провадження поширюється на осіб, які вчинили злочин, пов'язаний із домашнім насильством, за умови, що слідчі органи пред'явили особі таке обвинувачення і вона мала змогу захищатися від нього³⁷⁵. Проте практика не є послідовною,

³⁷⁵ Постанова ОП ККС ВС від 12 лютого 2020 року, справа № 453/225/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87602679>.

адже у продовження такої позиції ККС також вказав, що це не виключає того, що докази існування домашнього насильства можуть міститися і в обставинах злочину, які доводять, що певний випадок насильства є проявом поведінки, характерної для домашнього насильства³⁷⁶. У цій справі сторона обвинувачення в обвинувальному акті стверджувала, що ОСОБА_5 вчинив злочин у результаті раптової сварки. Само собою таке формулювання не свідчить про те, що насильство було зумовлено певним дискримінаційним ставленням до потерпілої з боку ОСОБА_5, мало на меті підтримання паничного становища стосовно потерпілої або було одним з епізодів у атмосфері домашнього насильства, що виникла між ОСОБА_5 і його матір'ю. Суду першої інстанції не було надано відомостей, які доводили б, що потерпіла отримала спеціальний захист, передбачений Законом про домашнє насильство, наприклад, винесення термінового заборонного припису стосовно обвинуваченого, взяття на його на профілактичний облік та проведення з ним профілактичної роботи в порядку, визначеному законодавством, тощо. За такої позиції прокуратури, на яку, відповідно до Закону про домашнє насильство, покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, суд не мав підстав для висновку, що державні органи в цій ситуації вважали потерпілу жертвою домашнього насильства, і, відповідно, що інкримінований злочин був «пов'язаний із домашнім насильством» у значенні пункту 7 частини 1 статті 284 КПК. За таких обставин, твердження в касаційній скарзі прокурора про те, що злочин, у якому обвинувачувався ОСОБА_1, пов'язаний з домашнім насильством, не ґрунтується на будь-яких обставинах, підтверджених доказами.

У ще одній постанові ККС ВС вказав, що з викладених фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважав встановленими, чітко видно, що ОСОБА_1 вчинив злочин щодо ОСОБА_2 у межах місця їх спільного проживання, а тому Верховний Суд вважає, що, з огляду на викладене у ст. 1 Закону № 2229-VIII поняття «домашнє насильство», в обвинувальному акті були зазначені всі необхідні відомості для встановлення судом

³⁷⁶ Постанова ККС ВС від 7 квітня 2020 року, справа № 647/1931/19. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/89035028>.

факту вчинення ОСОБА_1 злочину, пов'язаного з домашнім насильством, без виходу за межі висунутого обвинувачення. Крім того, у матеріалах провадження є копія свідчення про шлюб, з якого зрозуміло, що обвинувачений ОСОБА_1 і потерпіла ОСОБА_2 є чоловіком і дружиною³⁷⁷. Також ККС ВС у визначенні, чи пред'явлено обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, зважав на те, що, згідно з обвинувальним актом, ОСОБА_1 обвинувачувався у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК, а саме в умисному спричиненні легких тілесних ушкоджень своїй дружині ОСОБА_2, та, зокрема, було визнано обставиною, яка обтяжує покарання за вчинення злочину щодо особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах. Відповідно, ККС ВС визнав, що було пред'явлено обвинувачення у вчиненні злочину, пов'язаного із домашнім насильством, ця обставина була визнана обтяжуючою, та він мав змогу захищатися від цього обвинувачення³⁷⁸.

Отже, для усунення різних тлумачень у ситуаціях, коли діяння, пов'язане із домашнім насильством, кваліфікується не за ст. 126-1 КК України або не тільки за цією статтею, в повідомленні про підозру та обвинувальному акті мають бути чітко зазначені обставини, які свідчать про те, що воно вчиняється в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, і становить один із різновидів насильства, передбачених ст. 1 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Ці ознаки проявляються як у межах об'єктивної сторони діяння (місце, обстановка), так і у аспекті характеристик потерпілої/потерпілого (спеціальний потерпілий через особистісні зв'язки).

Отже, у повідомленні про підозру та обвинувальному акті при описі фабули для відображення ознак домашнього насильства

³⁷⁷ Постанова ККС ВС від 10 березня 2020 року, справа № 531/270/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88232417>.

³⁷⁸ Постанова ККС ВС від 31 березня 2021 року, справа № 155/457/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96071581>.

мають бути чітко вказані місце та обстановка вчинення діяння (в сім'ї чи в межах місця проживання), а також характер відносин підозрюваного, обвинуваченого та потерпілої/потерпілого. Бажано дати посилання на ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»³⁷⁹.

7.2. Особливості ініціювання та укладення угод про примирення у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством. Соціальна обумовленість обмежень щодо закриття кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством

Кримінальні провадження щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, характеризуються, з одного боку, наявністю консенсуального елемента, з іншого боку, його обмеженнями. Консенсуальний елемент полягає, по-перше, у тому, що такі діяння, як умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження без обтяжуючих обставин, умисне легке тілесне ушкодження, умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, без обтяжуючих обставин, домашнє насильство, погроза вбивством без обтяжуючих обставин, незаконний аборт або стерилізація, примушування до шлюбу, зґвалтування без обтяжуючих обставин (сексуальне насильство згідно з ч. 1 ст. 153 КК України), примушування до вступу в статевий зв'язок, здійснюється у формі приватного обвинувачення, тобто починається за заявою жертви кримінального правопорушення. Водночас закриття кримінального провадження у зв'язку з відмовою потерпілого, його представника заборонено (п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України). Проте обмежень щодо звільнення від кримінальної відповідальності за

³⁷⁹ Гловюк І. Доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних з домашнім насильством. URL: <https://konstruktiv-news.com/dokazuvannja-u-kriminalnih-provadhennjah-pov-jazanih-z-domashnim-nasilstvom/>.

ст. 46 КК України у зв'язку з примиренням винного з потерпілим у кримінальному провадженні щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, немає, якщо дотримано умов звільнення, передбачені ст. 46 КК України та положеннями КПК України.

Крім того, у цих провадженнях можливе укладення угод про примирення за умови дотримання норми КПК України: у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Проте, за умови, що ініціатором угоди є потерпіла/потерпілий, законний представник, представник, угода про примирення у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника (ч. 1 ст. 469 КПК України). У виразах наявні різні формулювання щодо ініціаторів таких угод. Зокрема, трапляються випадки вказання ініціатором підозрюваного, обвинуваченого або взагалі невказання ініціатора. Як зазначалося, замість установлення ініціатора укладення угоди, у судовому засіданні переважно встановлюється лише факт добровільності її укладення, проте ці аспекти не завжди збігаються³⁸⁰. У разі, якщо суд затвердив угоду і сторони такий вирок не оскаржують, прокурор не має повноважень на оскарження за такою підставою та не може у цьому аспекті відреагувати на порушення імперативної норми КПК України.

Такі обмеження щодо закриття провадження та ініціювання угод обумовлені, з одного боку, соціально-психологічними чинниками, з іншого – міжнародними стандартами протидії домашньому насильству. Соціально-психологічні чинники полягають у тому, що у ситуації домашнього насильства постраждалі часто знаходяться у стані залежності від кривдника, зокрема економічної, відчувають страх та пригніченість за себе та дітей, неготовність протистояти насильству, побоюються своїми діями, а саме зверненням до полі-

³⁸⁰ Гловюк І., Завтур В. Проблемні питання здійснення кримінального провадження щодо домашнього насильства. *Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству*: матеріали Міжнародного круглого столу (27 вересня 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. С. 55–59. С. 56.

ції, спричинити ще більшу агресію; крім того, у аспекті суспільного сприйняття, на жаль, ще не викорінено стереотипи стосовно домашнього насильства як «сімейної справи», «побутового конфлікту», «самі мають усе з'ясувати» тощо.

По-друге, Стамбульська конвенція передбачає, що Сторони забезпечують, щоб розслідування або кримінальне переслідування правопорушень, установлених відповідно до статей 35 (фізичне насильство), 36 (сексуальне насильство, зокрема зґвалтування), 37 (примусовий шлюб), 38 (каліцтво жіночих геніталій) та 39 (примусовий аборт та примусова стерилізація) цієї Конвенції, не залежали цілком від повідомлення або скарги, поданої жертвою, якщо правопорушення було вчинено цілком або частково на її території, і щоб провадження могло продовжуватися навіть тоді, якщо жертва відкликає свою заяву або скаргу. Таке формулювання фактично вказує і на початок, і на продовження провадження та його кореляцію із волею жертви. У пояснювальній доповіді цей пункт витлумачено так, що автори вирішили застосувати термін «цілком залежний» для подолання процесуальних відмінностей кожної правової системи, пам'ятаючи про те, що за розслідування й кримінальне переслідування за передбачені у цій статті правопорушення відповідає держава й органи на її території. Зокрема, на думку авторів, компетентні органи повинні оперативної й безпосередньо реагувати на акти, внаслідок яких завдаються тяжкі тілесні ушкодження, або які призводять до позбавлення життя. Те, що чимало правопорушень, охоплених цією Конвенцією, вчиняють члени родини, інтимні партнери або особи з близького оточення жертви, у якій залишається почуття сорому, страху й безпорадності, призводить до низьких показників подання заяв і, відповідно, обвинувальних вироків. Отже, правоохоронні органи повинні розслідувати на перспективу, збирати докази (матеріальні докази, свідчення, результати медичної експертизи тощо), які забезпечать провадження навіть у разі відкликання жертвою своєї заяви чи скарги хоча б у випадку тяжкого насильства, приміром фізичного, яке призвело до загибелі або тілесних ушкоджень³⁸¹. У рішенні ЄСПЛ «Опуз проти

³⁸¹ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами та пояснювальна доповідь (CETS № 210). URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>.

Туреччини» (заява № 33401/02) теж звернено увагу на вплив волевиявлення жертви на хід кримінального провадження. ЄСПЛ зазначив, що поміж державами-учасницями немає консенсусу у питанні про підтримання публічного обвинувачення проти осіб, які скоїли домашнє насильство, у тих випадках, коли потерпілі відкликають свої скарги. Натомість існує згода стосовно того, що державні органи мають забезпечити справедливу рівновагу між правами жертв, передбаченими статтями 2, 3 і 8, коли вони мають вирішувати, якої поведінки у зв'язку з цим слід дотримуватись. Дослідивши відповідну практику держав-учасниць, суд установив, що для того, аби висловитись про доцільність підтримання кримінального провадження, державні органи мають, зокрема, врахувати: тяжкість правопорушення; характер шкоди – тілесної і психологічної – завданої жертві; можливе застосування зброї; можливі погрози, висловлені після нападу особою, яка скоїла насильство; за потреби, наперед спланований характер нападу; потенційні наслідки нападу (зокрема психологічні) для дітей, які живуть у родині; ризики, які становить нападник; збереження небезпеки для здоров'я та безпеки жертви або ж причетних осіб чи тих, на кого вона може поширитись; стан стосунків між жертвою і нападником, а також потенційні наслідки продовження кримінального переслідування проти її волі; стосунки в минулому між жертвою і нападником, зокрема, можливі попередні епізоди насильства; попередні випадки притягнення нападника до відповідальності, зокрема, можливі попередні епізоди насильства (п. 138).

Згідно зі Стамбульською конвенцією³⁸², сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для заборони на обов'язкові альтернативні процеси з вирішення спорів, зокрема посередництво та примирення, стосовно всіх форм насильства, які охоплюються сферою застосування цієї Конвенції (ст. 48). Якщо за законодавством України у частині угод про примирення цей підхід дотримується, то звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим є імперативним згідно з вимогами ст. 46 КК України.

³⁸² Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами та пояснювальна доповідь (CETS № 210) . URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>.

7.3. Сприйняття та розуміння суддями проблем домашнього насильства та їх вирішення

Боротьба з домашнім насильством в Україні нині є однією з найбільш актуальних, урахувуючи постійне зростання кількості випадків учинення такого насильства, попри те, що в Україні впроваджено комплекс запобіжних і виправних заходів цивільного, адміністративного та кримінального характеру, спрямованих на подолання цього негативного явища.

У правозастосуванні достатньо ефективно застосовуються положення Закону України від 7 грудня 2017 року «Про запобігання та протидію домашньому насильству», а також норми Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запобігання домашньому насильству. Порівняно недавно Верховний Суд роз'яснив зміст понять «домашнє насильство» та «злочини, пов'язані з домашнім насильством», від чого залежить правильна кваліфікація та застосування положень кримінального процесуального законодавства. Зокрема, у одній постанові Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду зазначено, що злочином, пов'язаним із домашнім насильством, слід вважати будь-яке кримінальне правопорушення, за обставинами вчинення якого формується хоча б один із елементів, які перелічені в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (йдеться про поняття домашнього насильства), незважаючи на те, чи визначені вони в статтях КК України як конститутивні чи кваліфіковані ознаки посягання³⁸³. Відповідно, домашнє насильство зводиться до діянь, передбачених лише в ст. 126-1 КК України. Водночас виникають окремі питання щодо розуміння суддями окремих ознак посягання – «Домашнє насильство» (ст. 126-1 КК України). Зокрема, йдеться про таку ознаку, як систематичність. У теорії кримінального права й у правозастосуванні систематичність тлумачать як вчинення протиправного діяння щонаймен-

³⁸³ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12 лютого 2020 року (справа № 453/225/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87602679>.

ше три рази впродовж нетривалого часу, наприклад, року. Йдеться про вчинення хоча б однієї з трьох форм насильства, що визначенні у диспозиції ст. 126-1 КК України втретє. З цього часу таке посягання можна вважати закінченим. Звичайно, за умови настання одного з перелічених наслідків. Окрім цього, кримінальна відповідальність за систематичне насильство має наставати незалежно від того, чи раніше особу-кривдника вже було притягнуто до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства і чи це закріплено протоколами про адміністративні правопорушення.

Підтвердженням цієї тези слугує висновок Верховного Суду, викладений у постанові від 25 лютого 2021 року у справі про вчинення домашнього насильства під час перегляду рішення Сумського апеляційного суду. Верховний Суд зауважив, що словосполучення «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства» у ст. 126-1 КК описує діяння. Закінченим кримінальне правопорушення вважається з часу вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства втретє, внаслідок чого настав хоча б один із указаних у законі наслідків. Не важливо, чи було відображено в адміністративному протоколі поліції, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факт перших двох випадків насильства. Факт документування має значення для доказування систематичності, проте не більшою мірою, ніж інші визначені законом докази³⁸⁴.

Іншою проблемою для суддів стали випадки притягнення до кримінальної відповідальності та призначення справедливого покарання за умов, коли систематичність домашнього насильства відсутня, але спричинено легкі тілесні ушкодження. Наприклад, з постанови Верховного Суду від 19 жовтня 2021 року зрозуміло, що у справі чоловік заподіяв своїй дружині кілька ударів по тілу, чим спричинив легкі тілесні ушкодження. Унаслідок цього кривдника судом першої інстанції було засуджено за вчинення домашнього насильства, передбаченого ст. 126-1 КК України. Згодом апеляцій-

³⁸⁴ Постанова Верховного Суду від 25 лютого 2021 року. Справа № 583/3295/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443?fbclid=IwAR2aJUinLcZMPx3XOCAhPmcurEyFAyXpQfYTVUW7O7nklrhO09QsLXyтуg> (дата звернення: 20.01.2022).

ний суд закрит провадження, оскільки з'ясувалась обставина відсутності домашнього насильства з огляду на те, що діяння не містили ознак систематичності. Розглядаючи відповідну справу, Верховний Суд цілком слушно зауважив, що, закриваючи кримінальне провадження, апеляційний суд не звернув увагу на підтвердженій матеріалами кримінального провадження факт спричинення потерпілій легких тілесних ушкоджень та необхідність перекваліфікації дій обвинуваченого на склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 125 КК України. Відмова держави від кримінального переслідування особи за наявності в її діях ознак іншого кримінального караного діяння (менш тяжкого, ніж те, у якому їй пред'явлено обвинувачення) суперечитиме таким засадам, як верховенство права, законність та диспозитивність, що призведе до безкарності винного, а особа, якій завдано шкоди, опиниться у становищі правової незахищеності і створить умови для повторної віктимізації³⁸⁵. Водночас необхідно враховувати положення ч. 3 ст. 337 КПК, відповідно до якої суд має право вийти за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті, лише стосовно зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження. Склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 125 КК, є менш тяжким, аніж той, що передбачений ст. 126-1 КК.

Отож, Верховний Суд зробив висновок, що у разі, коли домашнє насильство не має ознак систематичності, але спричиняє умисне легке тілесне ушкодження, кваліфікація діяння повинна здійснюватися за статтею 125 КК України – «Умисне легке тілесне ушкодження», а не за ст. 126-1 КК України – «Домашнє насильство».

Ще одним питанням, пов'язаним із установленням ознаки «систематичність» домашнього насильства, є важливість дотримання суддями під час розгляду відповідних справ принципу недо-

³⁸⁵ Постанова Верховного Суду від 19 жовтня 2021 року. Справа № 552/2540/20, провадження № 51-3807км21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100457470> (дата звернення: 20.01.2022).

пустимості подвійного інкримінування (*nonbisinidem*). Загалом цей принцип означає, що особа не може бути двічі притягнута до відповідальності за одне й те ж правопорушення, за яке зазнала у встановленому порядку відповідальності. Зокрема, згідно з постановою Верховного Суду від 12 жовтня 2021 року, встановлено, що потерпіла звернулася із заявою до правоохоронних органів про притягнення Дмитра до кримінальної відповідальності за систематичне вчинення домашнього насильства. Однак з матеріалів справи вбачається, що органи досудового розслідування фактично не здійснювали розслідування за цією заявою, а використали матеріали, які стосувалися фактів раніше вчинених Дмитром адміністративних правопорушень за ч. 1 ст. 173-2 КУпАП стосовно цієї ж потерпілої та за якими він вже був притягнутий до відповідальності. За таких обставин Верховний Суд слушно зауважив, що суди попередніх інстанцій дійшли правильного висновку, що притягнення особи двічі за одні й ті ж діяння, які кваліфікуються як адміністративні правопорушення, а потім як кримінальне правопорушення, є неможливим і суперечить Конституції України та практиці Європейського суду з прав людини. Тому рішення суду про виправдання Дмитра у зв'язку з відсутністю події кримінального правопорушення є законним та обґрунтованим³⁸⁶.

Отож, слушною видається теза, висловлена в юридичній літературі, про те, що ознака систематичності домашнього насильства не така проста, як видається на перший погляд, і для правильного її встановлення необхідна наявність двох критеріїв: кількісного та якісного³⁸⁷. Зміст кількісного критерію передбачає вчинення особою трічі і більше разів діяння, і ця сукупність також може підтверджуватися попереднім притягненням винної особи до адміністративної відповідальності або ж іншими доказами. Якщо ж особа вже притягувалась до адміністративної відповідальності

³⁸⁶ Постанова Верховного Суду від 12 жовтня 2021 року. Справа № 663/3390/19, провадження № 51-2098км21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/100544936> (дата звернення: 20.01.2022).

³⁸⁷ Степаненко О., Агапова К. Кількісний критерій систематичності як ознака домашнього насильства. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 326. С. 323–327.

за домашнє насильство, то повторне притягнення її до відповідальності за тих самих фактів та обставин, але вже до кримінальної відповідальності за ознакою систематичності, буде порушенням принципу «nonbisinidem». Для уникнення безпідставного порушення принципу недопустимості подвійного інкримінування (nonbisinidem) у правозастосуванні необхідно враховувати наслідки домашнього насильства як ознаки складу кримінального правопорушення, визначеного ст. 126-1 КК (фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна залежність або погіршення якості життя потерпілої особи), які відсутні у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП. Відповідно, якщо особу обґрунтовано обвинувачено у спричиненні зазначених наслідків під час вчинення нового епізоду домашнього насильства, це не призводить до подвійного інкримінування: якщо особа раніше притягувалась до адміністративної відповідальності за домашнє насильство, то це свідчить про те, що особа не стала на шлях виправлення, продовжує вчиняти насильство систематично, незважаючи на застосування щодо неї спеціальних заходів адміністративного характеру. У контексті розгляду ст. 173-2 КУпАП, що встановлює адміністративну відповідальність за домашнє насильство, заслуговує на увагу слушне застереження щодо частини першої відповідної статті, у якій одночасно передбачено відповідальність за вчинення домашнього насильства та за невиконання термінового заборонного припису. Таке поєднання не видається вдалим, оскільки часто невиконання заборонного припису поєднується з вчиненням домашнього насильства, однак суддя не зможе це відобразити під час обрання міри покарання, оскільки відповідні діяння в межах однієї частини статті з одним видом міри покарання³⁸⁸. Саме тому, видається, що відповідальність за ухилення від застосовних обмежувальних заходів мала б бути визначена в окремій частині КУпАП.

Отже, в Україні напрацьована чимала судова практика щодо протидії домашньому насильству, активно застосовується нове

³⁸⁸ Ланцедова Ю. О. Про деякі проблеми подолання домашнього насильства. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2020. № 4. С. 163–168. С. 165.

законодавство з окресленої проблематики. Деякі питання, з яких у правозастосуванні не досягнуто єдності роз'яснюються на рівні Верховного Суду. Наразі потребують вирішення питання щодо встановлення систематичності як конститутивної ознаки посягання, передбаченого ст. 126-1 КК України, зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи та дотримання принципу «nonbisinidem».

Гендерні стереотипи як виклик для судової влади. Гендерна упередженість і відповідь судової влади

Перш ніж розкрити питання впливу гендерних стереотипів на судову владу та гендерних упереджень, потрібно з'ясувати зміст поняття «гендер». Поняття гендеру ввів у науковий обіг американський психолог Джон Мані в 1955 році. Це було пов'язано з необхідністю віднайдення належного аналітичного інструментарію для дослідження соціального характеру відмінностей між статями³⁸⁹. З уваги на семантичне значення слова «гендер», по-перше, це відмінність між чоловіками і жінками за анатомічними ознаками; по-друге, це соціальний розподіл, який часто ґрунтується на статевих відмінностях, але не обов'язково збігається з ними³⁹⁰. Таке визначення, згідно з тлумачним словником, не сприяє повному розумінню змісту поняття «гендер», відмінності між гендером та статтю, тому доречно проаналізувати й інші джерела.

Закони України від 8 вересня 2005 року «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та від 6 вересня 2021 року «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» не містять визначення гендеру. Водночас поняття «гендер» міститься у Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству (Стамбульська конвенція). Відповідно до цього міжнародного акта, «гендер» означає соціаль-

³⁸⁹ Водяніков О. Гендерна рівність: теорія і практика в порівняльному конституційному праві. Організація з безпеки та співробітництва в Європі. Координатор проєктів в Україні, 2021. 248 с. С. 166.

³⁹⁰ Великий тлумачний словник сучасної української мови; уклад. і голов. редактор В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с. С. 230.

но закріплені ролі, поведінку, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків³⁹¹. Отож, гендер як певні соціальні ролі, виконання яких очікують від чоловіків і жінок, слід відмежовувати від статі, яку пов'язують з генітальною будовою, репродуктивною системою, хромосомним набором, тобто із біологічними показниками³⁹².

Широкому застосуванню поняття «гендер» в юриспруденції завдячують відомій правознавиці, судді Верховного суду США Рут Гінзбург, яка була ініціаторкою заміни англomовного терміна «дискримінація на підставі статі» (sexdiscrimination) на інший – «дискримінація на підставі гендеру» (gender discrimination)³⁹³, який краще відображав соціальний зміст відмінностей між чоловіками та жінками.

На відміну від статі, яка є незмінною (за винятком операцій з її зміни), зміст поняття «гендер» може змінюватися: залежно від культури, в межах однієї культури – з плином історичного часу, впродовж життя окремої людини (проблеми, що постають перед молодими жінками, істотно відрізняються від тих, з якими вони стикаються з виходом на пенсію); залежно від раси, етносу, віку, сексуальності, освіти, регіону країни³⁹⁴.

Водянніков О., досліджуючи гендер як аналітичну категорію, робить низку важливих висновків, які дають змогу чітко з'ясувати сутність цього поняття.

1. Гендер насамперед охоплює соціально сконструйовані характеристики жінок/чоловіків, дівчат/хлопців. Гендер містить норми, патерни поведінки та ролі, що формують соціальне уявлення та стандарти щодо жіночості (бути жінкою/чоловіком), маскулінності (бути чоловіком/хлопчиком), а також стосунки між ними.

³⁹¹ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами та пояснювальна доповідь. Стамбул (Туреччина). 11.05.2011. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e> (дата звернення: 20.01.2022).

³⁹² Уварова О. О. Права жінок та гендерна рівність: навчальний посібник. Київ: Видавництво «ФОРМ Голембовська О.О.», 2018. С.19

³⁹³ Фулей Т. І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя. Вид. 2-ге, випр. К.: ВАІТЕ, 2016. 180 с. С. 25.

³⁹⁴ Там само. С. 26.

Як соціальний конструкт, гендер відрізняється від суспільства до суспільства і може змінюватися з часом. Стать, своєю чергою, означає різні біологічні та фізіологічні характеристики жінок, чоловіків та інтерсексуальних осіб, такі як хромосоми, гормони та репродуктивні права³⁹⁵.

2. Гендер є складовою соціального досвіду. Є велика різноманітність у тому, як індивіди й групи розуміють, переживають та виражають гендер через ролі, які вони приймають, очікування, що на них покладаються, стосунки з іншими та складні способи інституціоналізації гендеру в суспільстві. У такому сенсі гендер становить сукупність соціальних ідентичностей, сформованих у всьому своєму розмаїтті із культурних контекстів та уявлень³⁹⁶.

3. Категорія гендеру дає змогу ідентифікувати, визначити і виокремити різні вісі нерівності в суспільстві, ілюстрацією яких є різні ознаки забороненої дискримінації в конституційному праві й міжнародному праві про права людини³⁹⁷.

4. Гендер як тотальне (цілісне) соціальне явище стосується, категоризує і деконструє соціальну владу на всіх рівнях – від мікрорівнів (сім'я, партнерство, міжособистісні відносини тощо) до макрорівня (соціальні й політичні інститути, держава, політичні спільноти тощо). Іншими словами, гендер – це не про стать і статеві відмінності як такі. Гендер – це про владу у суспільстві. Гендер не тільки про жінок, не тільки про сексизм, але й про расизм, імперіалізм, класизм, націоналізм³⁹⁸.

Таким чином, гендер дуже тісно пов'язаний з владою. Підтвердженням цієї тези є дослідження О. В. Харитонової, яка у своєму науково-практичному посібнику, присвяченому гендерній політиці у кримінальному праві, розглядає гендер крізь призму двох методологічних площин. Першою площиною прийнято вважати біологічний фундаменталізм, згідно з яким незмінна стать

³⁹⁵ Водяніков О. Гендерна рівність: теорія і практика в порівняльному конституційному праві. Організація з безпеки та співробітництва в Європі. Координатор проєктів в Україні, 2021. 248 с. С. 167–168.

³⁹⁶ Там само. С. 168.

³⁹⁷ Там само. С. 169.

³⁹⁸ Там само. С. 170.

виступає основою для конструйованого гендеру. Своєю чергою, за другою соціально-конструкціоністською площиною гендер і влада – це майже «близнюки-браття»³⁹⁹.

З'ясувавши сутність поняття «гендер», доречно розглянути, що ж слід розуміти під гендерними стереотипами. Поняття «стереотип» означає те, що часто повторюється, стало звичайним, загальноприйнятим і чого дотримуються, що наслідують у своїй діяльності⁴⁰⁰. Запровадження поняття «стереотип» у такому розумінні, який використовується за сучасних умов, у соціальних науках приписують Волтеру Ліппманну (Walter Lippmann). Він вважав, що стереотипи – це впорядковані, схематичні, детерміновані культурою «картинки» світу «в голові» людини, які економлять її зусилля у сприйнятті складних соціальних об'єктів і захищають її цінності, позиції і права. Стереотипи володіють чотирма головними властивостями: вони спрощують реальність; вони хибні; вони завоюються ззовні, а не виробляються самою людиною, вони дуже живучі⁴⁰¹.

Своєю чергою, гендерні стереотипи – стійкі для суспільства в конкретній історичний період уявлення про відмінність між чоловіком і жінкою, про місце і роль у сім'ї й суспільстві⁴⁰². Вирізняють певні групи гендерних стереотипів: стереотипи маскуліності-фемінності (уявлення про соматичні, психічні, поведінкові властивості, що притаманні для чоловіків і жінок); стереотипи професійної діяльності (визначаються специфікою змісту праці чоловіків та жінок); стереотипи поєднання сімейних і професійних ролей (уявлення про розподіл гендерних ролей); стереотипи зовнішності чоловіків і жінок (стосуються нормативних приписів стосовно

³⁹⁹ Харитонова О. В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини»», 2018. 344 с. С. 8.

⁴⁰⁰ Великий тлумачний словник сучасної української мови; уклад. і глов. редактор В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с. С. 1390.

⁴⁰¹ Фулей Т. І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя. Вид. 2-ге, випр. К.: ВАІТЕ, 2016. 180 с. С. 123.

⁴⁰² Ткалич М. Г., Зінченко Т. П. Типологія гендерних стереотипів особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2013. № 2. С. 47–52.

зовнішнього вигляду та критеріїв привабливості)⁴⁰³. Вдало зауважено, що гендерні стереотипи мають негативне спрямування. Вони можуть бути не лише далекими від реальності, а й спотворювати істинну картину: по-перше, відмінності між чоловіками і жінками підкреслюються значно частіше, ніж є в дійсності; по-друге, залежно від статі, його та її дії зазнають різної інтерпретації й оцінки⁴⁰⁴. Таким чином, гендерні стереотипи належить усвідомлювати та змінювати, насамперед у власній свідомості.

О. О. Уварова розмірковує над питанням про те, як можуть впливати стереотипи на правосуддя: по-перше, вони можуть ставити під загрозу неупередженість судді у розгляді справи. По-друге, стереотипи можуть впливати на розуміння суддею природи юридичного спору, який він розглядає. По-третє, стереотипи можуть впливати на оцінку суддею достовірності свідчень (наприклад, суддя може зважати на те, що для вагітних жінок характерною є недостатня концентрація уваги тощо). Ці та інші прояви стереотипів можуть ускладнювати доступ до юридичних механізмів захисту прав⁴⁰⁵.

Поряд із поняттям «гендер» слід розглядати поняття «забезпечення гендерної рівності». Відповідно до Закону України від 8 вересня 2005 року «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», гендерна рівність – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства⁴⁰⁶. Зазначений Закон спрямований на досягнення паритетного становища між чоловіком і жінкою у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів,

⁴⁰³ Фулей Т. І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя. Вид. 2-ге, випр. К.: ВАІТЕ, 2016. 180 с. С. 124–125.

⁴⁰⁴ Там само. С. 131.

⁴⁰⁵ Уварова О. О. Права жінок та гендерна рівність: навчальний посібник. Київ: Видавництво «ФОП Голембовська О. О.», 2018. С. 131

⁴⁰⁶ Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.

спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізувати рівні права, надані їм Конституцією та законами України. Своєю чергою, дискримінація за ознакою статі за відповідним Законом – це ситуація, за якої особа та/або група осіб за ознаками статі, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами або привілеями в будь-якій формі, встановленій Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», крім випадків, коли такі обмеження або привілеї мають правомірну об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними⁴⁰⁷. Отож, основною метою законодавчих положень є досягнення гендерної рівності та заборона дискримінації у суспільстві.

Зауважимо, що питання гендерної рівності є предметом особливої уваги з боку міжнародних спільнот та організацій (прийнято вважати, що питання гендерної рівності опинилися у центрі уваги міжнародних організацій з другої половини ХХ століття)⁴⁰⁸. Як слушно зазначає О. О. Уварова, усі основні договори у сфері прав людини забороняють дискримінацію за ознакою статі, гендерною ознакою, незважаючи на те, чи передбачено реалізацію прав, гарантованих відповідним документом, без дискримінації (ст. 14 Європейської конвенції з прав людини) або ж право не бути дискримінованим передбачено як самостійна норма⁴⁰⁹.

Важливу роль у запобіганні дискримінації за гендерною ознакою виконує Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, який, відповідно до першого та другого протоколів до Конвенції ООН про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р., CEDAW) від 7 вересня 2000 року, уповноважений приймати та розглядати індивідуальні скарги від осіб щодо порушення прав, гарантованих цією Конвенцією. Україна визнала компетенцію

⁴⁰⁷ Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.

⁴⁰⁸ Буроменьський М. В. Міжнародне право. Гендерна експертиза / відп. ред. Т. М. Мельник. К.: Логос, 2001. 40 с.

⁴⁰⁹ Уварова О. О. Права жінок та гендерна рівність: навчальний посібник. Київ: Видавництво «ФОП Голембовська О.О.», 2018. С. 19.

Комітету ООН з ліквідації дискримінації за гендерною ознакою, водночас його правові позиції не мають для України обов'язкової сили та мають рекомендаційний характер. Водночас, вважаємо слушною думку, що правові висновки цього Комітету мають враховуватися правозастосовними органами, найперше судовими органами, з огляду на їх професійний авторитет. Такі рішення справедливо вважають актами «м'якого права»⁴¹⁰. Примітно також й те, що висновки цього Комітету завжди враховує Європейський суд з прав людини, розглядаючи справи про домашнє насильство та гендерно зумовлене насильство.

Крім базової Конвенції ООН про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), існують й інші – не менш важливі – Пекінська декларація та Платформа дій щодо гендерної рівності та розширення прав жінок, прийнята на 4 Всесвітній конференції у справах жінок 1995 року. Вона не формалізована ані законом, ані іншим нормативно-правовим актом, проте є одним із найважливіших стандартів у сфері досягнення гендерної рівності. Цей документ закріплює принцип рівних прав та можливостей в судовій системі, наголошуючи на цьому як на основоположному аспекті забезпечення гендерної рівності в суспільстві⁴¹¹.

Уряди різних держав, вступаючи в членство різних міжнародних організацій, ратифікуючи міжнародні угоди, беруть на себе зобов'язання включити гендерний компонент у всі державні інститути, стратегії, планування та прийняття рішень. Ця визнана на глобальному рівні стратегія досягнення гендерної рівності отримала назву «гендерний мейнстрімінг» («gendermainstreaming»). Отже, цілком влучно зауважила О. В. Харитоновна, що гендерна рівність – це мета, прийнята урядами та міжнародними організаціями, закріплена у міжнародних угодах та зобов'язаннях, а гендерний мейнстрімінг – механізм її досягнення⁴¹².

⁴¹⁰ Уварова О. О. Права жінок та гендерна рівність: навчальний посібник. Київ: Видавництво «ФОРМ Голембовська О.О.», 2018.

⁴¹¹ Фулей Т. І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя. Вид. 2-ге, випр. К.: ВАІТЕ, 2016. 180 с. С. 85.

⁴¹² Харитоновна О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству

Яка ж роль судової влади у подоланні гендерних стереотипів і гендерної упередженості?

Вважається, що за характером діяльності та покликанням судді можуть виступати потужним засобом соціальних змін, за умов, коли їхня діяльність спрямована на подолання дискримінації та досягнення гендерної рівності. О. О. Уварова слушно зазначає, що позиція суддів у відповідних питаннях фактично формує політику держави в їх вирішенні. Рішення в конкретній справі може у подальшому стати загальною нормою для всіх аналогічних випадків. В результаті, хоча лише невеликий відсоток людей звертається до суду для вирішення спірної ситуації, вплив суду сягає далеко за межі конкретного спору й поширюється на значно ширше коло людей, аніж ті, хто став безпосереднім учасником справи⁴¹³. Крім того, О. О. Уварова визначає вдалий перелік переваг чи можливостей, якими наділені судді для втілення гендерної рівності та подолання гендерної дискримінації⁴¹⁴:

- судді можуть порушувати перед судом конституційної юрисдикції питання про неконституційність того чи іншого законодавчого положення як такого, що має дискримінаційний характер;

- судді не змушені чекати конкретного нормативного припису для того, щоб забезпечити захист від прояву дискримінаційного ставлення, яке призводить до порушення прав людини;

- судді можуть виносити рішення на подолання усталених дискримінаційних підходів та практик;

- судді можуть використовувати у своїх рішеннях положення міжнародних та регіональних договорів у сфері прав людини (не лише ратифікованих), що тільки підвищуватиме легітимність рішення, яке виносить суд у конкретному випадку;

- судді мають можливість прямого застосування конституційних положень, які гарантують захист від дискримінації, закріплюють гендерну рівність;

стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини»», 2018. 344 с. С. 22.

⁴¹³ Уварова О. О. Права жінок та гендерна рівність: навчальний посібник. Київ: Видавництво «ФОП Голембовська О.О.», 2018. С. 136.

⁴¹⁴ Там само. С. 135–136.

– судді можуть вивчати прецедентну практику міжнародних судів для аргументації власної позиції під час розгляду справ.

З наведеного слід також акцентувати на тому, що для розпізнавання та запобігання гендерній упередженості під час здійснення правосуддя судді мають бути компетентними та обізнаними з цією проблемою. Зокрема, судді повинні розуміти значення основних понять: «гендер», «гендерні стереотипи», «дискримінація». Підготовка суддів до здійснення правосуддя має охоплювати оволодіння знаннями міжнародно-правових актів у сфері гендерної рівності, так і норм національного законодавства у цій сфері, знання рішень Європейського суду з прав людини щодо дискримінації за гендерною ознакою. Вирізняють основні уміння суддів, якими вони мають володіти під час здійснення правосуддя, щоб ефективно протидіяти гендерним упередженням та викорінювати їх. Серед найбільш вагомих:

– розпізнавати гендерні аспекти у вирішенні конкретної справи, ідентифікувати ситуації та дії, що є дискримінаційними;

– здійснювати юридичну кваліфікацію (віднаходити відповідні положення вітчизняного законодавства та міжнародних договорів, судової практики);

– виявляти випадки, коли порушення прав та законних інтересів особи є наслідком дії дискримінаційних положень національного законодавства чи нейтральних законодавчих положень, які призводять до дискримінаційних наслідків, гендерних стереотипів, крізь призму яких застосовується і тлумачиться законодавство;

– знати стандарти доказування у справах щодо гендерної дискримінації та інших гендерно чутливих справах, відтак – приймати законне, обґрунтоване і належно мотивоване рішення⁴¹⁵.

Важливу роль у сприйнятті суддями масштабів гендерних упереджень та дискримінації за гендерною ознакою виконують статистичні дані. Їх можна отримати на основі відомостей про вчинення кримінальних правопорушень, аналізу інформації про потер-

⁴¹⁵ Фулей Т. І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя. Вид. 2-ге, випр. К.: ВАІТЕ, 2016. 180 с. С. 78–79.

пілих від таких посягань, відомостей про засуджених. Потрібно зважити й на те, що окремі різновиди кримінальних правопорушень мають гендерну обумовленість – від них страждають здебільшого жінки. Йдеться про домашнє насильство, зґвалтування, торгівлю людьми тощо.

За даними Єдиного звіту про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2020 року⁴¹⁶, в Україні зареєстровано 3165 злочинів, пов'язаних з домашнім насильством; 2212 злочинів, передбачених ст. 126-1 КК «Домашнє насильство», з них 1937 потерпілих осіб жіночої статі. За аналогічний період 2021 року⁴¹⁷ зареєстровано 1829 злочинів, пов'язаних з домашнім насильством; 2432 злочини, передбачені ст. 126-1 КК «Домашнє насильство», з них 2091 потерпіла особа жіночої статі. Таким чином, більшість потерпілих від такого насильства – жінки. Як не прикро визнавати, однак жінки залишаються найбільш вразливими постраждалими від домашнього насильства. Щороку в Україні від насильства потерпає понад 150 тисяч жінок. За даними Нацсоцслужби, лише за перше півріччя 2021 року від жінок надійшло 86 955 звернень з приводу домашнього насильства (для порівняння: 14 564 звернення надійшло від чоловіків та 1778 – від дітей)⁴¹⁸. У випадках насильства над жінками особливо важливо застосовувати гендерно чутливий підхід. Доволі інформативна статистична інформація наводиться у дослідженні ОБСЄ з питань насильства над жінками в Україні, що проводилось навесні-влітку 2018 року. Опитування проводилось серед 2048 жінок віком від 18 до 74 років, що проживають в Україні. За даними опитування, дві третини жінок (67%) стверджують, що у віці 15 років і старшому вони зазнали психологічного, фізичного або сексуального насильства з боку партнера або іншої особи.

⁴¹⁶ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2020 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

⁴¹⁷ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

⁴¹⁸ Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/20575.html>.

Найчастіше кривдниками є попередні партнери. Майже три з десяти жінок (28%), у яких був раніше попередній партнер, кажуть, що вони зазнали фізичного й/або сексуального насильства з його боку. Для порівняння: 15% жінок, у яких зараз є партнер, стверджують, що вони зазнали фізичного або сексуального насильства від свого нинішнього партнера; 24% від усіх жінок (віком від 18 до 74 років) стверджують, що вони зазнали фізичного й/або сексуального насильства від іншої, ніж партнер, особи. Одна десята жінок (10%) зазнавала переслідування. Якщо зважати на жінок віком від 15 років і старших, то майже половина (49%) з них стверджує, що зазнала сексуального домагання, причому 17% респонденток заявляють, що це сталося впродовж 12 місяців, що передують дослідженню⁴¹⁹.

Водночас не потрібно ігнорувати те, що постраждалими особами від домашнього та гендерно зумовленого насильства стають також чоловіки. Міжнародні дослідження демонструють, що про сексуальне насильство щодо чоловіків та хлопчиків повідомляється менше, ніж про насильство стосовно жінок та дівчат. Можна стверджувати, що це результат соціальних і культурних традицій, певних заборон і стереотипів, а саме уявлень щодо гендерних ролей, які потрібно долати. Тому некоректно ставити абсолютний знак рівності між поняттями «насильство щодо жінок» та «гендерно зумовлене насильство». Слід погодитись із тезою про те, що поняття «насильство щодо жінок» має більш конкретний характер, ніж «гендерно обумовлене насильство», оскільки спрямоване лише на осіб, які ідентифікують себе як жінка. Водночас використання гендерного аспекту в цьому випадку має важливе значення, оскільки підкреслює те, що акти насильства стосовно жінок є не окремими випадками віктимізації, а кореняться в дисбалансі сил між жінками і чоловіками⁴²⁰.

⁴¹⁹ Добробут і безпека жінок. Україна. Результати проведеного дослідження ОБСЄ, 2019. 103 с. С. 4.

⁴²⁰ Желтуха М. Гендерно-обумовлене насильство vs насильство щодо жінок: у чому відмінність? URL: <http://jurfem.com.ua/genderno-zumovlene-nasylstvo-vs-nasylstvo-shchodo-zhinok-u-chomu-vidminnist/>.

Отже, поняття гендеру ввів у науковий обіг американський психолог Джон Мані 1955 року. Це було пов'язано з необхідністю віднайдення належного аналітичного інструментарію для дослідження соціального характеру відмінностей між статями. Поняття «гендер» слід розглядати у двох площинах: як певне розрізнення між чоловіком та жінкою за статевими ознаками та як певні соціальні ролі, які чоловік та жінка виконують у суспільстві. Гендер як певні соціальні ролі, виконання яких очікують від чоловіків і жінок, слід відмежовувати від статі, яку пов'язують з певними суто біологічними ознаками. Широкому застосуванню поняття «гендер» в юриспруденції завдячують відомій правознавиці, судді Верховного суду США Рут Гінзбург, яка була ініціаторкою заміни англомовного терміна «дискримінація на підставі статі» на «дискримінація на підставі гендеру», який краще відображав соціальний зміст відмінностей між чоловіками та жінками.

В Україні ефективно діє низка міжнародних актів і положень вітчизняного законодавства, основною метою яких є досягнення гендерної рівності та заборона дискримінації у суспільстві. Водночас гендерні стереотипи як певні упередження щодо соціальних ролей жінок та чоловіків мають негативний характер – можуть негативно впливати на правосуддя, перешкоджати рівному доступу до захисту прав, впливати на оцінку доказів тощо. Важливу роль у сприйнятті суддями масштабів гендерних упереджень та дискримінації за гендерною ознакою виконують статистичні дані, які можна отримати на основі звітності про кримінальні правопорушення, аналізу відомостей про потерпілих від таких посягань та про засуджених. Такі дані дають змогу оцінити наявну ситуацію з дотриманням гендерної рівності та належно реагувати на будь-які негативні прояви.

Знаючи про реальну проблему, судді можуть аналізувати позитивний досвід міжнародних судів, а також впливати на зміну законодавчих положень у державі. Врешті, задля забезпечення гендерної рівності та подолання гендерних стереотипів судді мають володіти достатніми професійними та моральними навиками, що у підсумку дає їм змогу формувати відповідну судову практику, позбавлену дискримінації.

7.4. Особливості процедури судового розгляду проваджень, пов'язаних із домашнім насильством. Особливості розгляду угод про примирення та застосування ч. 3 ст. 349 КПК України

Судове провадження щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, може здійснюватися у таких формах: загальний порядок; судове провадження на підставі угод; судове провадження із застосуванням ч. 3 ст. 349 КПК України. За кваліфікацією ст. 126-1 КК України найбільша кількість вироків ухвалено саме щодо угод про примирення та із застосуванням спрощеного порядку дослідження доказів.

Аналізуючи вирoki за ст. 126-1 КК України, зокрема ті, де у мотивувальній частині викладалися докази, наведемо джерела доказів, на фактичні дані у яких посилалися суди. Так, суд виклав зміст показань обвинуваченого, свідка та вказав у вирoku, що, як убачається з протоколу про прийняття заяви про кримінальне правопорушення та іншу подію від 15.05.2020 року, старшим слідчим Покровського ВП ГУ НП в Донецькій області було прийнято усну заяву від ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_4, про притягнення до кримінальної відповідальності її чоловіка ОСОБА_1, який систематично вчиняє щодо неї фізичне та психологічне насилля. Згідно з протоколом огляду місця події від 16.05.2020 року, проведеного на підставі добровільної згоди заявниці ОСОБА_2, місцем огляду є домоволодіння, розташоване за адресою: АДРЕСА_1, де в кухонній кімнаті будинку, зі слів потерпілої ОСОБА_2, 15.05.2020 року о 03.00 год. ОСОБА_1, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, вчинив над нею домашнє насильство. Згідно з висновком судово-психологічної експертизи № 6909-6910 від 17.09.2020 року, у ОСОБА_2 є підстави для констатації надлишкових перешкод, які створилися у її життєдіяльності внаслідок дій ОСОБА_1, які зумовили порушення звичного стереотипу її життєдіяльності, завдали утиску фундаментальним особистим цінностям та потребам підекспертної в особистому та фізичному благополуччі, в активній й продуктивній життєдіяльності, упевненості у собі та у майбут-

ньому, у повноцінному спілкуванні зі значущим для неї оточенням. З урахуванням індивідуально-психологічних особливостей особистості ОСОБА_2, ситуація, що досліджується за справою, є для неї суттєво психотравмуючою (стресогенною), що безпосередньо спричиняє психічний дискомфорт, зумовивши тривалі та інтенсивні фізичні й психічні страждання, які існують досі. Внаслідок дій ОСОБА_1 у ОСОБА_2 виникають тривалі, інтенсивні й негативні психічні (моральні) страждання, зміст яких локалізований у межах дослідженої ситуації. За неодноразові факти вчинення домашнього насильства щодо своєї дружини ОСОБА_2 притягувався до адміністративної відповідальності, а саме: 04.04.2020 року, 28.04.2020 року ОСОБА_1, відповідно до постанов суду від 05.05.2020 року (провадження № 3/235/1160/20), 28.04.2020 року (провадження № 3/235/1353/20), був визнаний винним у вчиненні адміністративних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 173-2 КУпАП. Крім того, вироком Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 16 листопада 2020 року, що набрав чинності 17.12.2020 року, ОСОБА_1 було визнано винним за ст. 126-1 КК України та призначено покарання у вигляді 4 (чотирьох) місяців арешту. Це покарання обвинувачений відбув повністю⁴²¹.

У іншому вирокі суд зазначив, що винуватість підтверджується: копією термінового заборонного припису стосовно кривдника серії АА № 019991 від 27.11.2020, який винесено за місцем проживання ОСОБА_1, за адресою: АДРЕСА_1; копією постанови Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 14.04.2021, якою ОСОБА_3 визнано винуватим у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 173-2 КУпАП та застосовано щодо нього адміністративне стягнення у виді штрафу в розмірі 10 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що становить 170 грн; копією постанови Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 20.04.2021, якою ОСОБА_3 визнано винуватим у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 173-2 КУпАП, та застосовано щодо нього адмініс-

⁴²¹ Вирок Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 04 листопада 2021 року, справа № 239/7080/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100860308>.

тративне стягнення у виді штрафу в розмірі 20 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що становить 340 грн; копією постанови Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 28.04.2021, якою ОСОБА_3 визнано винуватим у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, та застосовано щодо нього адміністративне стягнення у виді штрафу в розмірі 10 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що становить 170 грн (а.с. 37); копією висновку судово-психіатричного експерта № 357 від 26.05.2021 року, відповідно до якого ситуація, яка досліджується в кримінальному провадженні № 12021111100000437, є для ОСОБА_2 психотравмальною та такою, що призвела до певної проблематизації її життя і наповнила його стресогенними факторами у життєво значущих сферах життєдіяльності та душевними переживаннями у вигляді тривоги, страхів, емоційного напруження⁴²².

У ще одному провадженні суд зазначив, що потерпіла в судовому засіданні пояснила, що обвинувачена систематично декілька разів на тиждень, переважно перебуваючи у нетверезому стані, вчиняла щодо неї домашнє насильство, погрожувала фізичною розправою, ображала, декілька разів біла палкою, поліцію викликала не щоразу, а лише коли боялась. На час розгляду справи в суді домашнього насильства не вчиняє. На основі заяви потерпілої ОСОБА_2 про вчинення кримінального правопорушення, вона просить притягнути до кримінальної відповідальності її доньку ОСОБА_1 за систематичне вчинення домашнього насильства від 22.06.2021. Повідомленням начальника відділення № 2 КП РУП ГУНП в Хмельницькій області від 24.06.2021 про те, що до відділення поліції з квітня 2021 року до травня 2021 року надходили неодноразові звернення потерпілої щодо вчинення стосовно неї протиправних дій з боку ОСОБА_1. Повідомленням начальника відділення № 2 КП РУП ГУНП в Хмельницькій області від 23.06.2021 про те, що ОСОБА_1 перебуває на превентивному обліку поліції «Кривдник» з 07.04.2021. Постановою Дунаєвського районного суду від 11.04.2021 про визнання винною ОСОБА_1

⁴²² Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 05 листопада 2021 року, справа № 359/5689/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100897457>.

у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-2 КУпАП. Постановою Дунаєвського районного суду від 11.06.2021 про визнання винною ОСОБА_1 у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 173-2 КУпАП. Висновком судово-психіатричного експерта № 298 від 22.06.2021, відповідно до якого між потерпілою ОСОБА_2 та її донькою ОСОБА_1 наявне систематичне вчинення психологічного насильства в сім'ї та спрямування психотравмуючої дії ОСОБА_1 стосовно потерпілої, внаслідок чого з квітня до травня 2021 року потерпілій завдані психологічні страждання⁴²³.

Суди враховують і психологічну оцінку стану потерпілих, які стали наслідком учинених кримінальних правопорушень стосовно них. Зокрема, було враховано, що ситуація, яка досліджується в кримінальному провадженні № 1202111110000437, є для ОСОБА_2 психотравмувальною та такою, що призвела до певної проблематизації її життя і наповнила його стресогенними факторами у життєво значущих сферах життєдіяльності та душевними переживаннями у вигляді тривоги, страхів, емоційного напруження. Емоційний стан ОСОБА_2 в цей період характеризується поганим настроєм, відчуттям психологічної втоми, потребою в захисті від обставин, які її виснажують та негативно впливають на її здоров'я, потребою у моральній підтримці. Нестабільний емоційний стан ОСОБА_2 знаходиться у причинно-наслідковому зв'язку із вчиненим до неї насильством з боку ОСОБА_1 та їй завдані психологічні (моральні) страждання. Негативний стан ОСОБА_2 може стабілізуватись після усунення психотравмувальних дій з боку її сина ОСОБА_1⁴²⁴. Також було зазначено, що з висновку судово-психіатричної експертизи № 544 від 22.09.2021 вбачається, що внаслідок систематичних протиправних дій з боку ОСОБА_1, потерпіла ОСОБА_2 зазнала психологічних страждань, що призвели до психічного розладу у формі розладу адаптації, тобто ознак психічних порушень невротичного рівня, як психогенної реакції

⁴²³ Вирок Дунаєвського районного суду від 22 жовтня 2021 року, справа № 674/849/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100600823>.

⁴²⁴ Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 05 листопада 2021 року, справа № 359/5689/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100897457>.

особистості, що виникли внаслідок наявної психотравмуючої ситуації, тобто внаслідок систематичного вчинення її співмешканцем ОСОБА_1 домашнього насильства у вигляді систематичних сварок та погроз застосування фізичного та психологічного насильства, тобто психічному здоров'ю потерпілої ОСОБА_2 було завдано шкоди⁴²⁵. У ще одному висновку судово-психіатричної експертизи було вказано, що потерпілий ОСОБА_1 виявляє ознаки психічного розладу у формі розладу адаптації, тобто, ознаки психічних порушень невротичного рівня, як психогенної реакції особистості, що виникли внаслідок наявної психотравмуючої ситуації. Наявний психічний розлад виник унаслідок систематичного вчинення сином ОСОБА_2 домашнього насильства у вигляді зловживання спиртним та психологічного насильства, тобто психічному здоров'ю потерпілого ОСОБА_1 завдано шкоди⁴²⁶.

У постанові від 21 грудня 2021 року у справі № 236/2450/20 ККС ВС зазначив, що обов'язковою ознакою складу злочину за ст. 126-1 КК України є систематичність вчинення насильства, тобто повторюваність його епізодів упродовж певного часу. На стороні обвинувачення лежить обов'язок довести цю складову злочину, для чого вона може надати відповідні докази систематичності домашнього насильства, зокрема, але не виключно, підтвердження притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушення, передбаченого статтею 173-2 КУпАП. Таким чином, будь-які попередні епізоди домашнього насильства входять до предмета доказування обвинувачення за статтею 126-1 КК, і докази, що стосуються цих епізодів, є належними, оскільки стосуються обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. У такому випадку ОСОБА_1 обвинувачувався в умисних систематичних діях, що становлять психологічне насильство, які періодично траплялися щонайменше з серпня 2019 року до 13 липня 2020 року і призвели до тривалих фізичних та психічних

⁴²⁵ Вирок Кельменецького районного суду Чернівецької області від 23 жовтня 2021 року, справа № 717/1332/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100508631>.

⁴²⁶ Вирок Заставнівського районного суду Чернівецької області від 25 жовтня 2021 року, справа № 716/1676/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100552251>.

страждань потерпілої. На доведення обставин, що утворюють склад цього злочину, сторона обвинувачення надала суду показання ОСОБА_2, яка під час судового розгляду повідомила про вчинення ОСОБА_1 систематичного психологічного насильства щодо неї, зокрема і 13 серпня 2020 року. Також були надані показання ОСОБА_1, який під час допиту в суді повністю визнав ці обставини і свою вину в інкримінованому злочині. Крім того, на доведення систематичності домашнього насильства сторона обвинувачення надала також судові рішення, які підтверджували, що ОСОБА_1 притягувався до адміністративної відповідальності за статтею 173-2 КУпАП за вчинення домашнього насильства 20 серпня 2019 року, 13 травня 2020 року та 6 липня 2020 року, а також докази того, що 7 липня 2020 року стосовно нього було видано терміновий заборонний припис, яким йому заборонено в будь-який спосіб контактувати з потерпілою⁴²⁷.

Особливості розгляду угод про примирення проявляються у тому, що кримінальне провадження на підставі угод є особливим провадженням, а отже, має специфіку процесуальної форми, а у межах цієї процесуальної форми є ще норми, які встановлюють особливості застосування угод у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Угода про примирення може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку.

Угода про примирення має відповідати вимогам, викладеним у ст. 471 КПК України: зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення, узго-

⁴²⁷ Постанова ККС ВС від 21 грудня 2021 року, справа № 236/2450/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102342476>.

джене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені статтею 473 КПК України, наслідки невиконання угоди, дата її укладення та підписи сторін.

Зауважимо, що є проблемне питання стосовно подання матеріалів кримінального провадження до суду у такому кримінальному провадженні. Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод⁴²⁸, хоча і не має юридичної сили, проте вказує правильний шлях вирішення проблеми: зважаючи на те, що суд під час підготовчого судового засідання може прийняти передбачені пунктами 1, 2 ч. 3 ст. 314 КПК рішення, які за суттю є завершальними для судового провадження у суді першої інстанції, зокрема звільнити від кримінальної відповідальності та закрити провадження або постановити вирок на підставі угоди, для перевірки наявності законних підстав такого звільнення чи затвердження угоди, суд повинен приймати (витребувати) матеріали досудового розслідування. Це не суперечить ст. 291 КПК, оскільки такі випадки є винятковими, а у цій статті не міститься жодних вказівок щодо надання суду угоди чи клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності.

Розгляд судом угоди, якщо з нею надійшов обвинувальний акт, здійснюється у підготовчому судовому провадженні за участі сторін угоди та прокурора (це роз'яснено у Інформаційному листі ВССУ від 15.11.2012 р. «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод»). Порядок розгляду угоди містить такі етапи:

– підготовча частина (відкриття засідання; перевірка явки учасників кримінального провадження та з'ясування можливості почати розгляд справи за такої явки; повідомлення про повне фіксування судового розгляду технічними засобами; оголошення складу суду і роз'яснення права відводу; повідомлення про права і обов'язки; видалення свідків із залу судового засідання);

⁴²⁸ Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод. URL: <https://pd.ki.court.gov.ua/sud2607/inshe/zakon/uzagal>.

– оголошення головуєчим про надходження до суду обвинувального акта та угоди про примирення (її вид, дати укладення і сторони);

– оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта;

– встановлення особи обвинуваченого та роз'яснення головуєчим суті обвинувачення і запитання, чи зрозуміле обвинувачення, чи визнає обвинувачений себе винним;

– оголошення тексту угоди;

– головуєчий з'ясовує в обвинуваченого, чи повністю він розуміє: 1) що він має право на справедливий судовий розгляд, під час якого сторона обвинувачення зобов'язана довести кожную обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують, а він має такі права: мовчати, і факт мовчання не матиме для суду жодного доказового значення; мати захисника, зокрема на отримання правової допомоги безоплатно у порядку та випадках, передбачених законом, або захищатися самостійно; допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, подати клопотання про виклик свідків і подати докази, що свідчать на його користь; 2) наслідки укладення та затвердження угод, передбачені статтею 473 КПК України; 3) характер кожного обвинувачення; 4) вид покарання, а також інші заходи, які будуть застосовані до нього у разі затвердження угоди судом;

– головуєчий з'ясовує у потерпілого, чи цілком він розуміє наслідки затвердження угоди, передбачені ст. 473 КПК України;

– суд з'ясовує у обвинуваченого, чи зможе він реально виконати взяті на себе відповідно до угоди зобов'язання, зокрема відшкодувати завдану ним внаслідок вчинення кримінального правопорушення шкоду з огляду на її розмір та строк відшкодування, визначені в угоді про примирення, чи вчинити дії, перелік яких в ній зазначено, або ж виконати обов'язки щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, викладені в угоді про визнання винуватості. Якщо ж під час судового провадження суд встановить, що обвинувачений не в змозі виконати взяті на себе зобов'язання, він, відповідно до п. 5 ч. 7 ст. 474 КПК, має відмовити в затвердженні угоди⁴²⁹;

⁴²⁹ Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод: інформаційний лист ВССУ від 15.11.2012.

– суд з’ясовує, чи є укладення угоди сторонами добровільним;

– суд перевіряє угоду на відповідність вимогам КПК (зокрема, щодо змісту та порядку укладення угоди) і закону України про кримінальну відповідальність (зокрема, щодо узгодженої міри покарання, звільнення від його відбування), наявність підстав для відмови в її затвердженні (ч. 7 ст. 474 КПК), заслуховує прокурора щодо наведеного, думку сторін щодо можливості затвердження угоди, яка розглядається⁴³⁰; саме у цьому аспекті має бути з’ясовано, хто є реальним ініціатором угоди про примирення у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, пов’язаних із домашнім насильством, це можливо зробити шляхом опитування сторін (хоча гарантій істинності позицій у цьому випадку немає);

– суд видаляється до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення.

У разі, якщо обвинувальний акт надійшов без угоди, але її подано у судовому розгляді, то суд невідкладно зупиняє проведення процесуальних дій (про що постановляє ухвалу) і переходить до розгляду угоди.

Частина 3 ст. 349 КПК України передбачає, що суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспоруються. Суд з’ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз’яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку. У провадженнях із кваліфікацією за ст. 126-1 КК України це є поширеною процедурою. Наведемо декілька прикладів: «Допитаний в судовому засіданні по суті пред’явленого обвинувачення ОСОБА_2 винним себе у вчиненні вказаного злочину визнав повністю та ствердив, що вчиняв неправомірні дії через сумісне проживання з громадянкою ОСОБА_5. Зараз він припинив із останньою стосунки. Потерпіла ОСОБА_3 в судовому засіданні зазначила, що дійсно така поведінка сина існувала, поки

⁴³⁰ Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод: інформаційний лист ВССУ від 15.11.2012.

він підтримував стосунки з ОСОБА_6. Остання постійно приносила до будинку спиртне та споювала сина, просила суворо не карати. Показання обвинуваченого відповідають фактичним обставинам справи і учасниками процесу не оспоруються. Відповідно до ч. 3 ст. 349 КПК України, за згодою всіх учасників судового розгляду, суд визнав недоцільним дослідження доказів стосовно тих фактичних обставин справи, які ніким не оспоруються. Судом з'ясовано, чи правильно учасники судового розгляду розуміють зміст цих обставин, чи добровільною та істинною є їхня позиція, а також їм роз'яснено, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оспарювати ці фактичні обставини у апеляційному порядку»⁴³¹.

В іншому вирокі було вказано: «Допитаний у судовому засіданні обвинувачений ОСОБА_5 свою вину в скоєнні злочину, передбаченого ст. 126-1 України, визнав повністю, підтвердив викладені обставини та заявив про щире каяття у вчиненому. Роз'яснивши учасникам процесу положення ч. 3 ст. 349 КПК України, суд визнав недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспоруються.

Судом встановлено, що обвинувачений правильно розуміє зміст цих обставин, у суду відсутні будь-які сумніви у добровільності та істинності позиції обвинуваченого щодо визнання вини»⁴³². Зауважимо, що в останньому випадку потерпіла не брала участь у судовому засіданні, тому її думка не була з'ясована. Проте у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проваджень, пов'язаних із домашнім насильством, важливо з'ясувати думку саме потерпілих, добровільність позиції, зважаючи на залежність між потерпілими та підозрюваними, обвинуваченими.

ККС ВС розглянув питання можливості зміни обвинувачення судом у кримінальних провадженнях за ст. 126-1 КК України. У постанові у справі № 552/2540/20, де суд першої інстанції

⁴³¹ Вирок Коростенський міськрайонний суд Житомирської області від 19 лютого 2020 року, справа № 279/151/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87738259>.

⁴³² Вирок Малиновського районного суду міста Одеси від 20 лютого 2020 року, справа №521/1552/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87784534>.

засудив особу, а суд апеляційної інстанції закриття кримінальне провадження через відсутність такої обов'язкової ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, як систематичність вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства, було зазначено: «Насамперед Суд констатує, що фізичне насильство, яке передбачене у ст. 126-1 КК, може полягати в спричиненні умисних легких тілесних ушкоджень. У цьому кримінальному провадженні судами було встановлено завдання цих тілесних ушкоджень потерпілій за епізодом від 09 лютого 2020 року, що підтверджено висновком експерта, який наявний у матеріалах справи (а. с. 104–105, Т. 1). Закриваючи кримінальне провадження щодо ОСОБА_2 у зв'язку із відсутністю у його діянні складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК, апеляційний суд не звернув уваги на підтверджений матеріалами кримінального провадження факт спричинення потерпілій легких тілесних ушкоджень, що за характером та обсягом спричинили короточасний розлад її здоров'я. У цьому кримінальному провадженні суд апеляційної інстанції не забезпечив належного захисту прав ОСОБА_1 за епізодом від 09 лютого 2020 року, не перевірив, чи наявні у діях ОСОБА_2 ознаки іншого кримінального правопорушення, зокрема ч. 2 ст. 125 КК.

Склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 125 КК, є менш тяжким, аніж той, що передбачений ст. 126-1 КК. Закриття судом кримінального провадження у тих випадках, коли існують підстави для перекваліфікації дій обвинуваченого судом, не виправдовує легітимних очікувань особи, яка зазнала шкоди, і не узгоджується із завданнями кримінального судочинства. Відмова держави від кримінального переслідування особи за наявності у її діях ознак іншого кримінального караного діяння (менш тяжкого, ніж те, у якому їй пред'явлено обвинувачення) суперечитиме таким засадам, як верховенство права, законність та диспозитивність, що призведе до безкарності винного, а особу, якій завдано шкоду, поставить у становище правової незахищеності і створить умови для повторної віктимізації»⁴³³.

⁴³³ Постанова ККС ВВС від 21 жовтня 2021 року, справа № 552/2540/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100457470>.

7.5. Практика ЄСПЛ стосовно домашнього та гендерно зумовленого насильства

На перший погляд, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) є нейтральною в гендерному аспекті. Однак Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) напрацював доволі обсяжну практику щодо захисту прав жінок, зокрема питань, що пов'язані з домашнім та сексуальним насильством, примусовим гінекологічним обстеженням, торгівлею жінками, репродуктивними правами тощо. Розглянемо основні правові позиції Європейського суду з прав людини щодо домашнього, зокрема гендерно зумовленого насильства. Відомо, що ст. 14 Конвенції забороняє дискримінацію щодо реалізації прав, гарантованих відповідним міжнародним актом. З прийняттям протоколу № 12 відбулось значне розширення заборони дискримінації шляхом поширення її заборони не лише на ті права, які передбачені Конвенцією, але й на здійснення будь-якого права, передбаченого національним законом чи судовою практикою⁴³⁴. Слід мати на увазі, що ЄСПЛ розглядає питання про порушення ст. 14 Конвенції у поєднанні з основним правом, гарантованим відповідним міжнародним актом. Трапляється також і так, що ЄСПЛ не починає розглядати скаргу на дискримінаційне поводження, якщо вважає, що за суттю це буде розгляд однієї й тієї ж скарги. Таким чином, якщо в скарзі є посилення на дискримінацію, ЄСПЛ може розглядати її суто в контексті основного права чи у поєднанні зі ст. 14. Водночас не прийнято подавати скаргу лише на підставі ст. 14 Конвенції⁴³⁵. ЄСПЛ розглядає справи про домашнє насильство в рамках ст. 2 «Право на життя» та ст. 3 «Заборона катування» Конвенції. Розгляд справ про домашнє насильство ЄСПЛ відбувається також у контексті дотримання права на повагу до приватного та сімейного життя (ст. 8 Конвенції). Прикладом такої справи слугує рішення ЄСПЛ, прийняте щодо України у справі від 03 вересня 2020 року

⁴³⁴ Посібник з європейського антидискримінаційного права. Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав. Європейський суд з прав людини – Рада Європи, 2011. 196 с. С. 68.

⁴³⁵ Там само. С. 64.

«Левчук проти України» (Levchuk v. Ukraine)⁴³⁶. За обставинами цієї справи кривдник та заявниця отримали соціальне житло у зв'язку з народженням дітей та яке було предметом спору про виселення. Після розлучення заявниця отримала опіку над дітьми, оскільки колишній чоловік неодноразово чинив домашнє насильство, ухилявся від сплати аліментів на дітей та був відсторонений від їх виховання. Діти, які неодноразово ставали свідками сварок між чоловіком із заявницею, зазнавали серйозних страждань. ЄСПЛ констатував, що національний суд не розглядав вплив цих негативних обставин на правомірність тривалої зацікавленості кривдника у збереженні соціального помешкання та не аналізував, як саме жорстока поведінка стосовно заявниці впливала на законні інтереси дітей. ЄСПЛ встановив, що національні судові органи не здійснювали комплексний аналіз ситуації та ризиків майбутнього психологічного та фізичного насильства, якого зазнавала заявниця та її діти. Провадження про виселення тривало аж понад три роки на трьох рівнях юрисдикції, протягом яких заявниця та її діти залишалися під загрозою подальшого насильства. Тому ЄСПЛ установив, що не було досягнуто справедливого балансу між усіма протилежними особистими інтересами, а відповідь національних судових органів на позов заявниці про виселення її колишнього чоловіка порушувала позитивне зобов'язання держави забезпечити ефективний захист заявниці від домашнього насильства та призвела до порушення ст. 8 Конвенції. У багатьох справах, за результатами розгляду ЄСПЛ, стають поширеними випадки використання кривдниками інформаційних технологій як окремого небезпечного способу вчинення домашнього насильства, як-от: порушення конфіденційності кореспонденції, неправомірне копіювання приватних розмов, документів, фотографій, шантаж за допомогою приватної інформації (Buturuga v. Romania, applicationno. 56867/15); використання приватних даних та інтимних фотографій для створення фейкових профілів у соціальних мережах, відстежування за допомогою GPS-трекера (Volodina v. Russia, applicationno. 41261/17). З цього

⁴³⁶ «Левчук проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 03 вересня 2020 року (Заява 17496/19). URL: <https://rm.coe.int/case-of-levchuk-v-ukraine-in-ukrainian-upd/16809fdc12> (дата звернення: 20.03.2022).

приводу ЄСПЛ слушно зауважив, що «кіберзалежування» наразі визнається як аспект насильства проти жінок і дівчат та може проявлятися в найрізноманітніших формах⁴³⁷: втручання в комп'ютерні дані, перехоплення і поширення відомостей, маніпулювання конфіденційною інформацією та особистими зображеннями.

Зауважимо, що розгляд ЄСПЛ справ щодо домашнього та гендерно зумовленого насильства здійснюється у контексті дотримання державами своїх позитивних обов'язків у матеріальному та процесуальному аспектах. Матеріальна складова передбачає встановлення здатності держави підтримувати та застосовувати дієве кримінальне законодавство, що захищає особу від насильницьких дій з боку інших осіб. Законодавство може складатися не лише з кримінально-правових норм, а може містити цивільно-правові засоби, які можуть забезпечити достатній захист, шляхом відшкодування шкоди. Процесуальна складова передбачає проведення ефективного розслідування органами державної влади усіх фактів втручання у права заявників. Ефективне розслідування згідно зі стандартами ЄСПЛ не передбачає обов'язкового притягнення винних до відповідальності, однак державні органи мають зробити усе необхідне для проведення об'єктивного та повного розслідування з дотриманням усіх процесуальних гарантій.

Найбільш знаковою справою ЄСПЛ, у якій розкрито основні стандарти запобігання домашньому та гендерно зумовленому насильству, можна вважати рішення від 9 червня 2009 «Опуз проти Туреччини» (*Oruz v. Turkey*). У зазначеній справі чоловік заявниці впродовж багатьох років застосовував насильство до неї та її матері, що зрештою призвело до вбивства матері. Незважаючи на те, що потерпілі зазнавали неодноразових побоїв та погроз, правоохоронні органи не змогли забезпечити їм належного захисту від нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження (ст. 3 Конвенції) та захистити життя матері (ст. 2 Конвенції). Незважаючи на численні скарги заявниці, правоохоронні органи неодноразово ухвалювали рішення про закриття проваджень проти її чоловіка, попри те, що ситуація була загрозливою, поводитись пасивно, розглядаючи

⁴³⁷ Factsheet – Domestic violence. December 2021. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Domestic_violence_ENG.pdf.

складну ситуацію як «домашній конфлікт», не використали усіх наявних заходів безпеки до кривдика, що існували на той час у законодавстві. Отож, у цій справі виникло порушення позитивних зобов'язань держави як у матеріальному, так і процесуальному аспектах. Важливо, що у справі заявниця та її матір кілька разів відкликали свої скарги, однак це було вимушено, через погрози чоловіка. З цього приводу ЄСПЛ висловився, що існують певні фактори, на які влада держави має зважати як необхідність здійснення переслідування. З-поміж них: а) тяжкість правопорушення; б) чи є ушкодження потерпілого фізичними чи психологічними; в) якщо підозрюваний застосував зброю; г) якщо підозрюваний погрожував після нападу; д) якщо підозрюваний планував напад; е) вплив (зокрема психологічний) на дітей, які проживають у домогосподарстві; є) ймовірність повторного порушення підсудного; ж) постійна загроза здоров'ю та безпеці потерпілого або будь-кого іншого, хто був або міг стати причетним; з) поточний стан стосунків потерпілого з підозрюваним і вплив на ці відносини всупереч бажанням потерпілого; и) історія стосунків, особливо якщо в минулому було будь-яке інше насильство; ї) кримінальне минуле підозрюваного, зокрема будь-яке попереднє насильство.

ЄСПЛ зробив висновок, що чим серйозніший злочин або вищий ризик подальших правопорушень, тим імовірніше, що судове переслідування має продовжуватись в інтересах суспільства, навіть якщо жертви відкликають свої скарги⁴³⁸. У цій справі ЄСПЛ також констатував значний рівень насильства щодо жінок у Туреччині, керуючись дослідженнями Міжнародної амністії та Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок. ЄСПЛ встановив, що влада Туреччини проявляла терпимість до проявів домашнього насильства до жінок, а доступні засоби правового захисту не функціонували належним чином. Поліція часто переконувала постраждалих від домашнього насильства відкликати свої скарги. До кривдників не застосовувались суворі заходи покарання, а навпаки – вони пом'якшувались з посиланнями на звичаї, традиції та питання честі. Домашнє насильство здебільшого стосувалось жінок, а загальна

⁴³⁸ Opuz v. Turkey: Application № 33401/02, 9 June 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-92945%22%5D%7D>.

судова практика в Туреччині створювала клімат, який сприяв цьому. Відтак у справі «Опуз проти Туреччини» ЄСПЛ установив наявність непрямой дискримінації (ст. 14 Конвенції) за ознакою статі у поєднанні з порушенням права на життя (ст. 2 Конвенції) і свободи від нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження (ст. 3 Конвенції), оскільки національні органи не забезпечили належного застосування законодавства щодо питань протидії домашньому насильству.

У іншій справі «Володіна проти Росії» (Case of Volodina)⁴³⁹ ЄСПЛ акцентував увагу на проблемі домашнього насильства та гендерно зумовленому насильстві щодо жінок у Російській Федерації. У цій справі заявниця стала жертвою неодноразових актів домашнього насильства з боку свого колишнього партнера. Заявниця зазнавала систематичних погроз, переслідувань і побоїв. Останнє побиття призвело до передчасного переривання її вагітності. ЄСПЛ розглядав у цій справі дотримання державою позитивних зобов'язань у трьох площинах: на предмет наявності та застосування ефективного законодавства, що забезпечує захист від неналежного поводження з боку приватних осіб; на предмет вжиття розумних заходів, які могли б очікуватися для запобігання реальному ризику неналежного поводження, про яке влада знала чи повинна була знати; на предмет зобов'язання держави провести ефективне розслідування, за умови, що було подано обґрунтовану скаргу на неналежне поводження. У всіх трьох видах позитивних зобов'язань ЄСПЛ установив порушення Російською Федерацією своїх зобов'язань за Конвенцією.

По-перше, найбільшою проблемою виявилась повна відсутність у російському законодавстві спеціальних норм щодо запобігання домашньому насильству. Єдиними правовими засобами захисту кримінально-правового характеру для жертв на той час були норми кримінального законодавства про спричинення тілесних ушкоджень певного ступеня тяжкості та побоїв, які були справами приватного обвинувачення. Це означало, що поліція не може

⁴³⁹ Володіна проти Росії: рішення ЄСПЛ від 9 липня 2019 року (Заява № 41261/17). URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2019/08/rishennia-espl-volodina-proti-rosii.pdf>.

порушувати провадження у справі за відсутності скарги потерпілого. Провадження також підлягало обов'язковому припиненню у випадках, якщо потерпілий погоджувався врегулювати справу. Вчинення домашнього насильства не виступало обтяжуючою обставиною жодного правопорушення, за винятком між липнем 2016 року та січнем 2017 року, коли завдання побоїв «близькими особами» розглядалося як обтяжуюча обставина вчинення побоїв за ст. 116 КК Російської Федерації. Проте звернення в цей період заявниці з кількома скаргами на домашнє насильство щодо неї не призвело до початку розслідування та покарання винного. Врешті, реформування законодавства призвело до того, що кримінальним злочином вважався напад на членів сім'ї, якщо тільки його вчинено вдруге протягом дванадцяти місяців після притягнення до адміністративної відповідальності або якщо це спричинило щонайменше легке тілесне ушкодження. Примітно, що ЄСПЛ вказує на неефективність вимагання того, щоб тілесні ушкодження мали певну ступінь тяжкості (як умову початку кримінального розслідування). Це підриває дієвість відповідних захисних засобів, оскільки домашнє насильство може мати різні форми, деякі з них не призводять до фізичної травми – такі як психологічне чи економічне зловживання або контроль чи примусова поведінка⁴⁴⁰.

За твердженням ЄСПЛ, насильство може виникнути навіть за наявності одного єдиного інциденту. ЄСПЛ доречно зазначив у цій справі, що справи приватного обвинувачення покладають надмірний тягар на жертву домашнього насильства, перекладаючи на неї відповідальність за збір доказів, здатних встановити вину насильника відповідно до кримінального стандарту доказування. У справах про домашнє насильство можуть бути відсутні свідки, постраждала особа змушена збирати докази самостійно, продовжуючи жити під тим самим дахом, що і злочинець, будучи фінансово залежною, і побоюючись репресій з його боку⁴⁴¹.

⁴⁴⁰ Володіна проти Росії: рішення ЄСПЛ від 9 липня 2019 року (Заява № 41261/17). URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2019/08/rishenia-espl-volodina-proti-rosii.pdf>.

⁴⁴¹ Там само.

По-друге, ЄСПЛ констатував порушення державою своїх позитивних зобов'язань через відсутність застосування до кривдника заявниці будь-яких превентивних заходів захисту, як-от захисного припису чи обмежувального припису, який існує у багатьох державах-членах Конвенції, але не передбачений законодавством Російської Федерації. Твердження влади держави про наявність у законодавстві заходів захисту свідків у кримінальних провадженнях, на думку ЄСПЛ, вважається недостатньою для захисту від домашнього насильства. ЄСПЛ слушно зауважив, що заходи захисту свідків покликані перешкодити нападам ще невідомих злочинців. Натомість у випадках домашнього насильства особа злочинця відома, і обмежувальний припис тримає його подалі від потерпілої, щоб вона могла вести нормальне життя. Окрім того, захист свідків часто передбачає вжиття таких дорогих заходів, як цілодобова охорона, переїзд, зміна посвідчення особи або навіть пластична хірургія. Такі жорсткі заходи, на думку Суду, є непотрібними в контексті насильства в сім'ї, коли наявність захисного припису та суворий контроль за дотриманням партнером його умов забезпечать безпеку жертви та виконують зобов'язання держави щодо захисту від ризиків неналежного поведіння⁴⁴².

По-третє, у рішенні ЄСПЛ констатував порушення Російською Федерацією зобов'язання провести належне та ефективне розслідування фактів домашнього насильства щодо заявниці. Про це, зокрема, свідчило зволікання органів влади відкрити кримінальне провадження впродовж більше, як двох років, незважаючи на неодноразовий характер насильства та загрозу життю заявниці. Твердження органів влади на такі перешкоди слідству, як відсутність ініціативи заявниці у подачі скарг та подальше їх відкликання, ЄСПЛ спростував. Суд зазначив, що наявні норми законодавства, які кримінальне переслідування суворо узалежнюють від розгляду скарг жертвою, несумісні із зобов'язаннями держави щодо покарання за всі форми домашнього насильства. Справи про домашнє насильство повинні передбачати механізм, за яким такі справи

⁴⁴² Володіна проти Росії: рішення ЄСПЛ від 9 липня 2019 року (Заява № 41261/17). URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2019/08/rishenia-espl-volodina-proti-rosii.pdf>.

розглядаються як питання, що мають суспільний інтерес. Значним упущенням з боку правоохоронних органів було те, що у справі заявниці не розглядалися мотиви, за якими вона відкликала скарги, не здійснювалась перевірка серйозності нападів, яка б вимагала подальшого розслідування кримінальної справи. Зокрема, такі серйозні тілесні ушкодження, як припинення вагітності заявниці, її викрадення, могли розслідуватись як справи публічного обвинувачення.

На особливу увагу заслуговують твердження ЄСПЛ про порушення ст. 14 Конвенції щодо заборони дискримінації за ознакою статі. ЄСПЛ, посилаючись на звіти окремих міжнародних доповідачів, дані, подані заявницею, та незалежні дослідження про домашнє насильство в Російській Федерації, наводить факти широкого та безпрецедентного поширення домашнього насильства та гендерно зумовленого насильства щодо жінок. Випадок заявниці проілюстрував відсутність засобів захисту жертв насильства в сім'ї в Росії, де правоохоронні органи проявляли патріархальне та дискримінаційне ставлення до проблеми домашнього насильства, розглядаючи його як «меншу форму» насильства та «приватну справу»⁴⁴³.

ЄСПЛ, визнаючи гендерно зумовлене насильство у справі, за основу взяв вимоги Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (Конвенція CEDAW) та висновки Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок. Як слушно відзначається у справі, Російська Федерація ратифікувала Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (Конвенція CEDAW) ще 23 січня 1981 року і взяла на себе усі зобов'язання, закріплені цим міжнародним актом, однак їх не виконує. Згідно з рекомендаціями Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, гендерне насильство слід розуміти як насильство, яке спрямоване проти жінок, тому що вона жінка або що впливає на жінок непропорційно⁴⁴⁴.

Розглядаючи справи, ЄСПЛ зважає на те, що заборона гендерного насильства щодо жінок як форми дискримінації посту-

⁴⁴³ Володіна проти Росії: рішення ЄСПЛ від 9 липня 2019 року (Заява № 41261/17). URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2019/08/rishenia-espl-volodina-proti-rosii.pdf>.

⁴⁴⁴ Там само.

пово перетворилась на принцип міжнародного звичаєвого права. У аналізованій справі ЄСПЛ наголосив: щойно заявниця виявила відмінності в поводженні, уряд-відповідач повинен довести, що різниця в поводженні може бути виправданою. Якщо встановлено, що насильство непропорційно впливає на жінок, тягар доказування перекладається на уряд, щоб продемонструвати, яких заходів вжили вітчизняні органи влади, щоб усунути недоліки, пов'язані з гендерною ознакою, й забезпечити, щоб жінки могли здійснювати свої права повною мірою нарівні з чоловіками.

Суд указав на те, що свідченням дискримінаційного поводження в державі в багатьох випадках слугують статистичні дані, розподілені за віком, національністю, стосунками між жертвою та кривдниками, дослідження їх причин та умов. Статистика важлива ще з огляду на те, що заявникам не обов'язково доводити власний випадок дискримінації, натомість його можна проілюструвати через наявну негативну практику в державі загалом. Водночас у Росії такої офіційної статистики немає через відсутність у законодавстві жодного визначення правопорушень щодо насильства в сім'ї, що дає змогу владі не збирати будь-які послідовні дані про масштаби явища. У рішенні ЄСПЛ скористався даними, поданими заявницею, які були зібрані поліцією. За цими даними, жінки становили від 67% до 74% всіх дорослих жертв зареєстрованих злочинів «усередині сім'ї чи домогосподарства». Побої – злочин, що вважається найпоширенішою формою притягнення до кримінальної відповідальності за незначне насильство – стосується виключно жінок та дітей, а загальна кількість цих двох категорій жертв дорівнювала або перевищувала загальну кількість зареєстрованих випадків⁴⁴⁵.

ЄСПЛ констатував відсутність рівного доступу до правосуддя у жінок-жертв домашнього насильства в Росії через відсутність у них доступу до публічного переслідування таких правопорушень. Більшість справ про правопорушення, що охоплюються домашнім насильством, були віднесені до справ приватного обвинувачення, що покладало відповідальність за переслідування на

⁴⁴⁵ Володіна проти Росії: рішення ЄСПЛ від 9 липня 2019 року (Заява № 41261/17). URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2019/08/rishenia-espl-volodina-proti-rosii.pdf>.

потерпілого. Врешті, відсутність у законодавстві Російської Федерації визначення домашнього насильства, будь-яких обмежувальних заходів чи приписів, декриміналізація нападу на «близьких осіб» свідчили про небажання влади визнати серйозність домашнього насильства та забезпечити ефективний захист жінок від такого насильства та забезпечити гендерну рівність. ЄСПЛ визнав порушення ст. 14 Конвенції у поєднанні з ст. 3 Конвенції. У іншій відомій справі – «Еремія проти Республіки Молдова» (EREMIA v. The Republic of Moldova) ЄСПЛ також визнав наявність гендерно зумовленого насильства за такими ж статтями. Насилля проявилось у тому, що національні суди відмовлялися пришвидшувати розлучення заявниці із чоловіком-працівником поліції, від якого вона систематично зазнавала страждань. Своєю чергою, правоохоронні органи здійснювали тиск на неї, щоб вона відкликала свою скаргу, а соціальні служби тривалий час не виконували захисного припису та навіть пропонували примирення, оскільки заявниця була «не першою і не останньою жінкою, яку побив чоловік». Врешті, чоловіка було звільнено від будь-якої відповідальності за рішенням прокурора шляхом зупинення провадження проти нього за умови дотримання зобов'язань⁴⁴⁶. Такі дії органів влади ЄСПЛ оцінив як такі, що призводили до потурання насильству щодо заявниці та демонстрували своє дискримінаційне ставлення до неї як до жінки. За рішенням ЄСПЛ від 4 серпня 2020 року «Tershana v. Albania»⁴⁴⁷, національні органи влади також не змогли ефективно розслідувати факт гендерно зумовленого нападу на заявницю – облиття кислотою постраждалої колишнім чоловіком. Неefективність розслідування, встановлена Судом, виявилась в абсолютній неспроможності слідчих упродовж тривалого часу встановити природу речовини, знайдену в контейнері та на одязі заявниці, та як наслідок неможливість доведення вини основного підозрюваного й зупинення провадження без можливості оскарження. Ця справа примітна ще й

⁴⁴⁶ CASE OF EREMIJA v. THE REPUBLIC OF MOLDOVA: Application № 3564/11, 28 May 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%223564/11%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-119968%22%5D%7D>.

⁴⁴⁷ Tershanav. Albania: Application no 48756/14, 4 August 2020. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-203825%22%7D%7D>.

тим, що ЄСПЛ, установлюючи порушення ст. 14 Конвенції, також вивчав статистичні дані щодо стану гендерно зумовленої злочинності в Албанії. Основним упущенням, на думку ЄСПЛ, була відсутність ведення на державному рівні обов'язкової статистики в зазначеній сфері, але одночасно незалежні опитування свідчили про те, що в Албанії насильство щодо жінок є постійним явищем та викликає серйозні занепокоєння. Приміром, у міжнародних звітах за період із 2006 до 2012 рр. зазначалося, що домашнє насильство недостатньо реєструвалось, переслідувалось та засуджувалося, що загалом доводило неефективний підхід до боротьби з цим явищем та панування у цьому зв'язку атмосфери поблажливості та безкарності. З 2010 до 2014 рр. кількість повідомлень про домашнє насильство різко зростає, причому жінки стали постраждалими особами приблизно втричі більше, ніж чоловіки. Опитування 2018 року засвідчило, що 52,9% жінок у віці 18–74 років коли-небудь зазнавали одного або більше п'яти різних видів насильства (насильство з інтимним партнером, насильство на побаченнях, насильство без партнера, сексуальні домагання та/або переслідування) протягом життя. 36,6% жінок зазнають насильства зараз. 75,4% жінок повідомили, що домашнє насильство щодо жінок є основною проблемою в Албанії, про що, зокрема, свідчить те, що домашнє насильство визнається кримінальним правопорушенням із найбільшою кількістю жертв. 70,8% жінок заявили про те, що основною проблемою в Албанії є сексуальне насильство над жінками та дівчатами, а 68,4% повідомили, що переслідування жінок є основною проблемою в Албанії.

У грудні 2021 року ЄСПЛ прийняв пілотне рішення «Тунікова та інші проти Росії» (Case of Tunikova and others v. Russia)⁴⁴⁸, у якому на підставі розгляду скарг чотирьох заявниць-жертв домашнього насильства повторив свої правові позиції щодо відсутності належного та дієвого законодавства щодо запобігання домашньому насильству в Російській Федерації та порушення органами влади зобов'язання провести ефективне розслідування усіх фактів

⁴⁴⁸ Case of Tunikova and others v. Russia: Application № 55974/16 and 3 others, 12 December 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2255974/16%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-213869%22%5D%7D>.

такого насильства. У цій справі чотири заявниці зазнали фізичного насильства з боку своїх партнерів і (колишніх) чоловіків, що було задокументовано в медичних документах, а також у звітах поліції. Пані Тунікову вдарили по голові, вона отримала струс мозку, синці та садна; Пані Гершман зазначила, що зазнала нападів неодноразово як у будинку, так і за його межами; Пані Петракова повідомила про численні напади протягом семи років, і колишній чоловік пані Грачової бив і калічив її, залишивши її інвалідом на все життя⁴⁴⁹. Водночас примітно, що, на відміну від рішення «Володіна проти Росії», у цій справі заявниці стверджували, що вони зазнали особливо тяжких форм домашнього насильства, що було катуванням, а не поведженням нелюдським чи таким, що принижує гідність, як у попередній справі. Попри те, у цій справі заявниці пані Гершман і пані Петракова безуспішно намагалися порушити кримінальне провадження проти своїх кривдників за звинуваченням у катуванні за ст. 117 Кримінального кодексу через неможливість доведення систематичності. Ця стаття, хоча й не стосується домашнього насильства, але передбачає покарання за систематичне заподіяння страждань шляхом побиття та інші насильницькі дії, які не спричинили значних тілесних ушкоджень. З цього приводу ЄСПЛ зробив важливий висновок про те, що таке визначення злочину не відповідає вимогам комплексного та системного підходу, який необхідний для реагування на серйозні випадки домашнього насильства. Це положення охоплює лише деякі форми меншого фізичного насильства, які мають бути «систематичними»; за таких умов залишаються поза межами своєї сфери не лише багато інших видів насильства, але й будь-які поодинокі випадки. ЄСПЛ зауважив, що серйозні випадки домашнього насильства вимагають кримінально-правового реагування, навіть якщо вони трапляються лише раз, і що класифікація домашнього насильства як незначного чи адміністративного правопорушення не відповідає серйозній шкоді, яку воно завдає постраждалим особам⁴⁵⁰. За твердженням суду, органи влади мають

⁴⁴⁹ Case of Tunikova and others v. Russia: Application № 55974/16 and 3 others, 12 December 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2255974%2F16%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-213869%22%5D%7D>.

⁴⁵⁰ Там само.

діяти швидко проти домашнього насильства, і не мають права чекати, коли станеться другий інцидент, щоб порушити кримінальне провадження. ЄСПЛ також повторив свою позицію, висловлену раніше у рішенні «Володіна проти Росії», про те, що приватне обвинувачення, до якого належить більшість справ про вчинення насильства в сім'ї, покладають надмірний тягар на жертву насильства, перекладаючи на неї тягар доведення факту насильства.

Порушенням також визнано відсутність жодних заходів безпеки, які могли б захистити жертв домашнього насильства. Наявні ж окремі заходи запобігання злочинності, наприклад, перевиховання, реабілітація та превентивні дискусії, не здатні були захистити жертв домашнього насильства, як це було б можливо за наявності забезпечення виселення кривдника зі спільного місця проживання чи заборона контакту з жертвою насильства. У аналізованому рішенні ЄСПЛ констатував пасивність органів влади у тому, щоб запобігти подальшим актам насильства щодо заявниць, відсутність розуміння особливостей та динаміки домашнього насильства у розгляді скарг, невжиття розумних та адекватних заходів стримування насильства навіть за наявної правової бази.

У рішенні «Тунікова та інші проти Росії» (Case of Tunikova and others v. Russia) важливими видаються роз'яснення ЄСПЛ позитивних зобов'язань держав щодо проведення оцінки ризиків повторних актів домашнього насильства⁴⁵¹:

а) правоохоронні органи зобов'язані негайно реагувати на скарги про домашнє насильство, адже будь-яка затримка створює ситуацію безкарності та сприяє повторним актам насильства. Оцінюючи «безпосередність» ризику, органи влади повинні враховувати специфічні особливості випадків домашнього насильства, а саме послідовну повторюваність насильства, часто із збільшенням частоти, інтенсивності та небезпечності;

б) органи влади зобов'язані проводити «автономну», «проактивну» та комплексну оцінку ризику поведінки всупереч статті 3 Конвенції. Органи влади не повинні покладатися лише на сприй-

⁴⁵¹ Case of Tunikova and others v. Russia: Application № 55974/16 and 3 others, 12 December 2021. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2255974/16%22\],%22itemid%22:\[%22001-213869%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2255974/16%22],%22itemid%22:[%22001-213869%22]}).

няття ризику жертвою, а доповнювати його своєю оцінкою, з використанням стандартизованих інструментів оцінки ризику та контрольних списків, а також збору та оцінки інформації про всі відповідні фактори ризику та елементи справи, зокрема від інших державних органів. Проведення оцінки ризику має бути задокументовано в певній формі та повідомлено іншим зацікавленим сторонам, які вступають у регулярний контакт з особами, які зазнають ризику; органи влади повинні інформувати жертву про результати оцінки ризику і, якщо необхідно, надавати поради та рекомендації щодо наявних правових та оперативних захисних заходів;

в) після виявлення ризику для жертви домашнього насильства органи влади зобов'язані щонайшвидше вжити оперативних превентивних та захисних заходів, які є адекватними та пропорційними ризику. Превентивне реагування часто вимагає координації між кількома органами влади та швидкого обміну інформацією.

Врешті, заявниці у цій справі також наголошували на тому, що органи влади виявились нездатними вжити конкретних заходів для боротьби з гендерним насильством щодо жінок, що є дискримінацією за ст. 14 у поєднанні зі ст. 3 Конвенції. На додаток до офіційної статистики за 2016–2017 роки, яку ЄСПЛ розглянув у справі «Володіна проти Росії», заявниці подали статистичні дані за 2018 рік про «злочини, вчинені в сім'ї чи домогосподарстві». Із 34 195 таких злочинів у 2018 році 21 390 (62,55%) було вчинено проти жінок. Жінки становили 86% (903 з 1044) жертв катування (ст. 117 КК) і 75% (14 201 з 18 968) постраждалих від погроз вбивством та спричинення тяжких тілесних ушкоджень (ст. 119 КК). Дослідження неурядових організацій засвідчило, що більшість жінок (75%), які зазнали насильства, сказали, що насильство тривало від одного до десяти років, у 7% випадків воно тривало більше десяти років. У більшості випадків насильство почалося від чоловіка або партнера абонента (77%) або колишнього чоловіка (14%). Більшість жінок були незадоволені підтримкою органів влади з питань запобігання систематичному домашньому насильству в Російській Федерації.

На заперечення таких даних Уряд стверджував, що такі проблеми домашнього насильства та серйозність дискримінаційного впливу на жінок у Росії були перебільшеними. Взнявши за основу статистику жертв насильницьких злочинів загалом, органи влади

вказували, що більшість жертв таких злочинів чоловіки. Крім того, Уряд стверджував, що ЄСПЛ повинен установити умисел у застосуванні дискримінаційного поводження з боку національних органів влади. Проте ЄСПЛ визнав наявність гендерно зумовленого насильства щодо кожної заявниці у цій справі, враховуючи пасивність органів влади у боротьбі з таким насильством, посиляючись на встановлення порушення позитивних зобов'язань у кожній скарзі та свідчення небажання змінювати таку ситуацію у державі. Важливим видається стандарт, якого дотримується ЄСПЛ під час визнання порушення ст. 14 Конвенції, який відображено у аналізованому рішенні. ЄСПЛ, розглядаючи порушення заборони дискримінації, наголосив, що загальна політика або фактична ситуація, яка має непропорційно шкідливі наслідки для певної групи, може становити дискримінацію щодо цієї групи у розумінні ст. 14 Конвенції, навіть якщо вона не спрямована конкретно на цю групу та коли не встановлено дискримінаційний умисел. Насильство щодо жінок, зокрема домашнє насильство, є формою дискримінації жінок за їхньою статтю. Нездатність держави захистити жінок від домашнього насильства порушує їхнє право на рівний захист закону, незалежно від того, чи є така неспроможність умисною чи ні⁴⁵².

Отже, аналіз рішень ЄСПЛ у цьому дослідженні дає змогу вирізнити стандарти або основні правові позиції, які Суд вважає необхідними, для того, щоб держави-сторони Конвенції дотримувались своїх позитивних зобов'язань щодо протидії домашньому насильству, зокрема гендерно зумовленому насильству.

1. Домашнє насильство має бути криміналізоване у національному законодавстві як окремий злочин або як обтяжуючий елемент інших правопорушень. Визначення домашнього насильства у національному законодавстві вкрай важливе з огляду на необхідність ведення офіційної статистики щодо вчинення такого насильства. Офіційні статистичні дані дозволяють виявити дійсні масштаби домашнього насильства, оцінити ефективність правових, матеріальних та організаційних засобів протидії такому насильству

⁴⁵² Case of Tunikova and others v. Russia: Application № 55974/16 and 3 others, 12 December 2021. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2255974/16%22\],%22itemid%22:\[%22001-213869%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2255974/16%22],%22itemid%22:[%22001-213869%22]}).

та зрештою виявити проблему гендерно зумовленого насильства. Домашнє насильство як злочин не повинно залежати від встановлення такої ознаки, як «систематичність», адже у такому разі без належного реагування залишаються одиничні випадки домашнього насильства, які мають також бути криміналізованими. Зазначений висновок може слугувати для внесення змін до чинного КК України, а саме ст. 126-1 КК України, яка передбачає таку обов'язкову ознаку домашнього насильства, як систематичність. Ураховуючи складність доведення відповідної ознаки та непоодинокі проблеми у правозастосуванні, які пов'язані з її встановленням, доречно її виключити. Натомість основною розмежувальною ознакою між кримінально караним домашнім насильством та тим, за яке встановлено адміністративну відповідальність, доречно вважати наслідки протиправного діяння.

2. Режим приватного обвинувачення у справах про домашнє насильство не завжди виправданий, адже покладає на жертву насильства відповідальність за збирання доказів, здатних підтвердити вину кривдника. Справи про домашнє насильство мають передбачати механізм, за яким такі справи мають розглядатися як провадження, що мають суспільний інтерес, і не залежати від відкликання заяв жертв насильства. Для оцінки варто зважати на такі обставини: тяжкість правопорушення, види ушкоджень, застосування зброї, наявність погроз, планування нападів, вплив насильства на дітей, ймовірність повторності насильства, постійна загроза життю та безпеці потерпілого, поточний стан та історія стосунків кривдника та жертви насильства, кримінальне минуле кривдника.

3. Позитивні зобов'язання держави передбачають наявність у законодавстві специфічних обмежувальних приписів для кривдника та застосування їх з урахуванням низки вимог: негайне реагування правоохоронних органів на прояви насильства та врахування таких особливостей домашнього насильства, як послідовна повторюваність, частота та інтенсивність; проведення автономної та комплексної оцінки ризиків насильства з використанням стандартизованих інструментів та контрольних списків та повідомлення жертву про її результати; вжиття оперативних превентивних та захисних заходів, які є адекватними та пропорційними ризику, та координація дій між кількома органами влади.

4. Гендерне насильство слід розуміти як насильство, яке спрямоване проти жінки, тому що вона жінка або що впливає на жінок непропорційно. Щоб довести відсутність порушення ст. 14 Конвенції за ознакою дискримінації, на органи влади покладається обов'язок довести, що різниця у поводженні за скаргами заявників була виправданою або пропорційною. Якщо встановлено, що насильство непропорційно впливає на жінок, тягар доказування перекладається на уряд, щоб довести, яких заходів вжили вітчизняні органи влади, щоб усунути недоліки, пов'язані з гендерною ознакою, й забезпечити те, щоб жінки могли здійснювати свої права повною мірою нарівні з чоловіками. Доказом дискримінації слід вважати офіційні статистичні дані, що свідчать про наявну негативну практику щодо гендерно зумовленого насильства в державі. Відображення такої негативної політики в державі, яка має непропорційно шкідливі наслідки для певної групи, може становити дискримінацію щодо цієї групи у розумінні ст. 14 Конвенції, навіть якщо вона не спрямована конкретно на цю групу та коли не встановлено дискримінаційний умисел.

Питання для самоконтролю

1. Якими факторами обумовлена специфіка кримінального провадження щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством?

2. Опишіть особливості відображення ознак домашнього насильства у процесуальних рішеннях стадії досудового розслідування.

3. Розкрийте специфіку обмежувальних кримінально-процесуальних заходів.

4. У чому полягають особливості ініціювання та укладення угод про примирення у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством?

5. Перелічіть особливості судового доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством.

6. Опишіть особливості зміни обвинувачення судом у провадженні за ст. 126-1 КК України.

7. Розкрийте зміст поняття «гендер».

8. Що таке гендерні стереотипи? Які саме гендерні стереотипи вам відомі?

9. У чому полягають переваги суддівської професії для подолання гендерної дискримінації?

10. Якими знаннями, на вашу думку, мають володіти судді під час здійснення правосуддя, щоб ефективно протидіяти гендерним упередженням та викорінювати їх?

11. Назвіть рішення ЄСПЛ, у яких установлено застосування до жертв домашнього насильства «кіберзалежування», та в чому воно виражалось?

12. Окресліть основні вимоги до ефективного застосування обмежувальних заходів щодо протидії домашньому насильству згідно зі стандартами ЄСПЛ.

Задачи

1. Євгенія Копиткова звернулася до поліції із письмовою заявою про те, що їй систематично погрожує та принижує її колишній чоловік, Іван Петров. Каже, що вижене її з будинку без одягу та грошей, при цьому забороняє їй виходити з будинку, оскільки вони дотепер проживають разом через відсутність у неї свого житла. Слідчий вніс відомості про кримінальне правопорушення за ч. 1 ст. 126-1 КК до ЄРДР. Через 2 дні потерпіла Копиткова прийшла до слідчого і сказала, що Петров їй пообіцяв подарувати квартиру, щоб вона переїхала, і тому вона хоче забрати заяву.

Які дії має вчинити слідчий, які процесуальні рішення прийняти?

2. Ігор Фоканов обвинувачується в скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України. 22 жовтня 2021 року під час досудового розслідування між потерпілою та обвинуваченим була укладена угода про примирення, згідно з умовами якої сторони погодились на призначення Фоканову покарання у вигляді арешту строком на шість місяців. У підготовчому

судовому засіданні прокурор просив суд відмовити у затвердженні угоди, оскільки потерпіла подала до суду заяву про відмову від затвердження угоди про примирення. Обвинувачений наполягав на затвердженні угоди про примирення.

Яке процесуальне рішення має прийняти суд, у якому документі його викласти?

3. *Вставте пропущені слова у визначенні домашнього насильства у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»:* домашнє насильство визначене як діяння (_____ або _____) _____, _____, _____ або економічного _____, що вчиняються в _____ чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім _____, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й _____ особа, а також _____ вчинення таких діянь.

4. Захисник у судовому засіданні у кримінальному провадженні за ст. 126-1 КК України вказав, що досудове розслідування за епізодами від 08 жовтня 2020 року, 18 жовтня 2020 року здійснювалося без внесення відомостей до ЄРДР, оскільки до ЄРДР був внесений лише епізод від 01 жовтня 2020 року. Відповідно, за епізодами 08 жовтня 2020 року та 18 жовтня 2020 року усі докази є недопустимими, відтак немає ознаки систематичності домашнього насильства. Просив постановити виправдувальний вирок.

Яке рішення має прийняти суд? Надайте оцінку доводам з урахуванням практики ККС ВС.

5. Андрій Федоренко був засуджений за вчинення домашнього насильства. Він подав апеляційну скаргу, вказуючи, що йому інкримінували епізоди 2 травня 2021 року, 14 червня 2021 року, 11 вересня 2021 року. Проте, за усіма цими епізодами він притягувався до адміністративної відповідальності, є постанови судів, вони

досліджувалися у судовому засіданні. Просив вирок скасувати, а кримінальне провадження закрити.

Надайте оцінку доводам апеляційної скарги. Яке рішення має прийняти суд?

6. У судовому розгляді за ст. 126-1 КК України захисник заявив клопотання про закриття кримінального провадження стосовно Костянтина Олійника у зв'язку з тим, що потерпіла Ганна Петренко не з'являлася на судові засідання, тобто відмовилася від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

Надайте оцінку доводам захисника. Яке процесуальне рішення має прийняти суд?

7. *Вставте пропущені слова у статтю Стамбульської конвенції:* Сторони забезпечують, щоб _____ або _____ правопорушень, установлених відповідно до статей 35 (фізичне насильство), 36 (сексуальне насильство, у тому числі зґвалтування), 37 (примусовий шлюб), 38 (каліцтво жіночих геніталій) та 39 (примусовий аборт та примусова стерилізація) цієї Конвенції, не залежали цілком від _____ або _____, поданої _____, якщо правопорушення було вчинено цілком або частково на її території, і щоб провадження могло продовжуватися навіть, якщо жертва _____ свою заяву або скаргу.

8. У рішенні ЄСПЛ від 9 липня 2019 року «Володіна проти Росії» (заява № 41261/17) Суд констатував порушення ст. 3 Конвенції у частині неналежного або такого, що принижує гідність, поводження щодо заявниці.

Проаналізуйте рішення та поміркуюте над питанням, чи можна було б вважати поведінку колишнього партнера заявниці, який вчиняв щодо неї домашнє насильство, катуванням? Відповідь обґрунтуйте.

9. Ознайомтесь із рішенням ЄСПЛ «Тунікова та інші проти Росії» (заява № 55974/16). Укажіть, які фактори у цій справі ЄСПЛ визнав такими, що досягли мінімального рівня жорстокості як підстава застосування у цій справі ст. 3 Конвенції?

10. Проаналізуйте відомі вам рішення ЄСПЛ, у яких розглянуто правові позиції Суду щодо запобігання домашньому насильству та назвіть основні вимоги до кримінального та кримінального процесуального законодавства, яке здатне забезпечити ефективну протидію домашньому насильству. Які зміни до чинного законодавства України ви можете запропонувати для більш дієвого розслідування домашнього насильства в Україні?

11. Ознайомтесь із рішенням ЄСПЛ «Teršana v. Albania» (заява № 48756/14) та розкрийте проблему гендерно зумовленого насильства в Албанії. Які саме заходи, адресовані до держави Албанія, визначив ЄСПЛ для того, щоб зменшити та ефективно протидіяти домашньому та гендерно зумовленому насильству?

Тести

1. Укажіть дані, які не зазначаються у обвинувальному акті у провадженні за ст. 126-1 КК України:

а) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення;

б) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

в) права підозрюваного;

г) обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання;

г) правильну відповідь не подано.

2. Визначте, яка умова має бути вказана в угоді про примирення:

а) беззастережне визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення;

б) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних із відшкоду-

ванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення;

в) обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце);

г) умови застосування спеціальної конфіскації;

г) правильна відповідь не зафіксована.

3. Позиція ЄСПЛ у рішенні «Опуз проти Туреччини» (заява № 33401/02), що державні органи мають, зокрема, врахувати: тяжкість правопорушення; характер шкоди – тілесної і психологічної – завданої жертві; можливе застосування зброї; можливі погрози, висловлені після нападу особою, яка скоїла насильство; потенційні наслідки нападу (зокрема психологічні) для дітей, які живуть у родині; ризики, які становить нападник тощо, характерна для визначення:

а) доцільності віднесення фактів у заяві жертви до таких, які охоплюються ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;

б) доцільності підтримання кримінального провадження, якщо жертва домашнього насильства відкликала заяву;

в) доцільності віднесення фактів у заяві жертви до таких, які охоплюються ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;

г) доцільності початку кримінального провадження без заяви жертви домашнього насильства;

г) правильна відповідь не вказана.

4. Визначте правильну особливість допиту у суді малолітньої дитини, потерпілої від домашнього насильства:

а) проводиться в присутності законного представника, педагога чи психолога;

б) роз'яснюється обов'язок давати показання;

в) не може бути допитаний поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції;

- г) лікар не може бути присутнім при допиті;
- г) правильну відповідь не зазначено.

5. Які обмеження встановлені у застосуванні ч. 3 ст. 349 КПК України у провадженні за ст. 126-1 КК України:

- а) обвинувачений позбавляється можливості апеляційного оскарження вироку за будь-яких підстав;
- б) обвинувачений позбавляється можливості апеляційного оскарження вироку у частині обставин, які ніким не оспорювалися;
- в) обвинувачений позбавляється можливості посилатись на такі обставини у судових дебатах;
- г) обвинувачений позбавляється можливості посилатись на такі обставини в останньому слові;
- г) правильна відповідь не надана.

6. Вкажіть дані, які не зазначаються у повідомленні про підозру у провадженні за ст. 126-1 КК України:

- а) анкетні відомості особи (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство), яка повідомляється про підозру;
- б) стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа;
- в) зміст підозри;
- г) розмір витрат на залучення експерта;
- г) правильна відповідь не вказана.

7. Вкажіть, за якої умови суд не може змінити обвинувачення зі ст. 126-1 КПК України на іншу статтю КК України:

- а) з метою ухвалення справедливого судового рішення та захисту прав людини і її основоположних свобод;
- б) лише в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення;
- в) якщо це погіршує становище особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження;

- г) якщо це покращує становище особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження;
- г) правильну відповідь не окреслено.

8. Визначте правильну послідовність розгляду судом угоди про примирення:

	оголошення тексту угоди
	суд видаляється до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення
	суд з'ясовує у обвинуваченого, чи зможе він реально виконати взяті на себе відповідно до угоди зобов'язання
	оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта

9. Визначте, яка спеціальна умова укладення угоди про примирення у кримінальному провадженні за ст. 126-1 КК України:

- а) може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення;
- б) може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку;
- в) слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення;
- г) може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника;
- г) правильна відповідь не відтворена.

10. Оберіть правильну підставу для відмови у затвердженні угоди про примирення:

- а) умови угоди відповідають інтересам суспільства;

б) допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, яке є більш тяжким ніж те, щодо якого передбачена можливість укладення угоди;

в) є фактичні підстави для визнання винуватості;

г) умови угоди суперечать вимогам цього Кодексу та/або закону;

ґ) правильна відповідь не зафіксована.

11. Яка з перелічених ознак не виступає обов'язковою ознакою кримінального правопорушення «Домашнє насильство» (ст. 126 КК України):

а) систематичність;

б) фізичні або психологічні страждання;

в) розлади здоров'я;

г) вчинення насильства за ознакою статі;

ґ) правильна відповідь не подана.

12. Оберіть відповідь, яка правильно відображає визначення поняття «гендер» згідно з Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству (Стамбульською конвенцією):

а) соціально закріплені ролі, поведінка, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків;

б) відмінність між чоловіками і жінками за анатомічними ознаками;

в) соціальний розподіл, який часто ґрунтується на статевих відмінностях, але не обов'язково збігається з ними;

г) соціально сконструйовані характеристики жінок/чоловіків, дівчат/хлопців;

ґ) правильну відповідь не вказано.

13. Укажіть, який вітчизняний нормативний акт визначає поняття «гендерна рівність»:

а) Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»;

- б) Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»;
- в) Конвенція ООН про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок;
- г) Закон України Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні;
- г) правильна відповідь не відображена.

14. Хто із перелічених авторів застосував поняття «гендер» у юриспруденції:

- а) Сімона де Бовуар;
- б) Джон Мані;
- в) Волтер Ліппманн;
- г) Рут Гінзбург;
- г) правильна відповідь не зазначена.

15. Оберіть правильну відповідь, де вказано перелік статей Конвенції, які ЄСПЛ визнав порушеними у справі «Опуз проти Туреччини» (заява № 33401/02):

- а) ст. 2 «Право на життя», ст. 3 «Заборона катування»;
- б) ст. 2 «Право на життя», ст. 3 «Заборона катування», ст. 14 «Заборона дискримінації»;
- в) ст. 2 «Право на життя», ст. 3 «Заборона катування», ст. 14 «Заборона дискримінації», ст. 6 «Право на справедливий суд»;
- г) ст. 3 «Заборона катування», ст. 14 «Заборона дискримінації», ст. 6 «Право на справедливий суд»;
- г) правильну відповідь не вказано.

16. Оберіть правильну відповідь, де вказано перелік статей Конвенції, які ЄСПЛ визнав порушеними у справі «Володіна проти Росії» (заява № 41261/17)

- а) ст. 3 «Заборона катування»;
- б) ст. 2 «Право на життя», ст. 14 «Заборона дискримінації»;
- в) ст. 14 «Заборона дискримінації», ст. 6 «Право на справедливий суд»;
- г) ст. 14 «Заборона дискримінації» у контексті ст. 3 «Заборона катування»;

г) правильну відповідь не подано.

17. Оберіть відповідь, де правильно вказано усі види позитивних зобов'язань, у межах яких ЄСПЛ розглядав, чи було порушення Конвенції у справі «Володіна проти Росії» (заява № 41261/17):

а) наявність і застосування ефективного законодавства, що забезпечує захист від неналежного поводження з боку приватних осіб; вжиття розумних заходів, які могли б очікуватися для запобігання реальному ризику неналежного поводження, про яке влада знала чи повинна була знати; зобов'язання держави провести ефективне розслідування, за умови, що було подано обґрунтовану скаргу на неналежне поводження;

б) наявність та застосування ефективного законодавства, що забезпечує захист від неналежного поводження з боку приватних осіб; зобов'язання держави провести ефективне розслідування, за умови, що було подано обґрунтовану скаргу на неналежне поводження;

в) наявність та застосування ефективного законодавства, що забезпечує захист від неналежного поводження з боку приватних осіб; з'ясування, чи було розглянуто справу безстороннім та незалежним судом; вжиття розумних заходів, які могли б очікуватися для запобігання реальному ризику неналежного поводження, про яке влада знала чи повинна була знати;

г) зобов'язання держави провести ефективне розслідування, за умови, що було подано обґрунтовану скаргу на неналежне поводження; оцінка, чи досягло поводження із заявницею мінімального рівня жорстокості;

г) правильну відповідь не зафіксовано.

18. Оберіть правильну відповідь, яка відображає вимоги до запобіжних заходів щодо протидії домашньому насильству згідно з практикою ЄСПЛ:

а) вжиття оперативних превентивних та захисних заходів, які є адекватними та пропорційними ризику;

б) проведення автономної та комплексної оцінки ризиків насильства з використанням стандартизованих інструментів та контрольних списків;

- в) повідомлення жертві про результати проведеної оцінки ризиків;
- г) усі варіанти відповідей правильні;
- г) правильна відповідь не вказана.

19. Оберіть правильну відповідь, у якій вказано на порушення позитивних зобов'язань у матеріальному аспекті щодо запобігання домашньому насильству в справі «Тунікова та інші проти Росії» (заява № 55974/16):

- а) знехтування працівників правоохоронних органів відреагувати на послідовну повторюваність застосування насильства до заявниць;
- б) зволікання органів влади відкрити кримінальне провадження на скарги заявниць;
- в) відсутність застосування до кривдників заявниць будь-яких превентивних заходів захисту;
- г) повна відсутність у російському законодавстві спеціальних норм щодо запобігання домашньому насильству;
- г) правильну відповідь не відображено.

20. Оберіть правильну відповідь, у якій вказано на порушення позитивних зобов'язань у процесуальному аспекті щодо запобігання домашньому насильству в справі «Teršana v. Albania» (заява № 48756/14):

- а) відсутність установлення впродовж тривалого часу органами влади походження речовини, знайденої в контейнері та на одязі постраждалої;
- б) зволікання органів влади відкрити кримінальне провадження на скарги заявниці;
- в) відсутність будь-яких превентивних заходів захисту в Албанії;
- г) повна відсутність у законодавстві Албанії спеціальних норм щодо запобігання домашньому насильству;
- г) правильну відповідь не наведено.

Рекомендована література

1. Водяніков О. Гендерна рівність: теорія і практика в порівняльному конституційному праві. Організація з безпеки та співробітництва в Європі. Координатор проєктів в Україні, 2021. 248 с.

2. Володіна проти Росії: рішення ЄСПЛ від 9 липня 2019 року (заява № 41261/17). URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2019/08/trishenia-espl-volodina-proti-rosii.pdf>.

3. Гловюк І. Деякі питання практики застосування обмежувальних заходів у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із домашнім насильством. *Забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та протидії торгівлі людьми: національна практика та зарубіжний досвід*: матеріали науково-практичної конференції (м. Київ, 14 грудня 2020). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2020. С. 122–125.

4. Гловюк І. Доказування у кримінальних провадженнях пов'язаних з домашнім насильством. URL: <https://konstruktiv-news.com/dokazuvannya-u-kriminalnih-provadhennjah-pov-jazanih-z-domashnim-nasilstvom/>.

5. Гловюк І. Питання тлумачення систематичності домашнього насильства у практиці ККС ВС. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/pytannya-tlumachennya-systematichnosti-domashnogo-nasystva-u-praktytsi-kks-vs/>.

6. Гловюк І. Правова природа застосування обмежувальних заходів за ч. 6 ст. 194 КПК України. *Діяльність органів досудового розслідування в умовах реформування правоохоронних органів: сучасні виклики*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 21 травня 2021 року); ред. кол. А. В. Захарко, В. М. Федченко, А. Г. Гаркуша. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 17–21.

7. Гловюк І., Завтур В. Проблемні питання здійснення кримінального провадження щодо домашнього насильства. *Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству*: матеріали Міжнародного круглого столу (27 вересня 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. С. 55–59.

8. Діяльність уповноважених підрозділів Національної поліції України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству: навчальний посібник до спеціалізованого курсу із запобігання та протидії домашньому насильству. Частина 1. Київ, 2020. 188 с.

9. Добробут і безпека жінок. Україна. Результати проведеного дослідження ОБСЄ, 2019. 103 с.

10. Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства: дис. ... доктора філософії. Київ, 2021. 324 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/20120/1/dysert_ishchenko.pdf.

11. Левчук проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 03 вересня 2020 року (Заява 17496/19) URL: <https://rm.coe.int/case-of-levchuk-v-ukraine-in-ukrainian-upd/16809fdc12>.

12. Желтуха М. Гендерно-обумовлене насильство vs насильство щодо жінок: у чому відмінність? URL: <http://jurfem.com.ua/genderno-zumovlene-nasylstvo-vs-nasylstvo-shchodo-zhinok-u-chomu-vidminnist/>.

13. Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» / кол. авт.; за заг. ред. К. Б. Левченко, К. В. Павліченко, В. В. Чернея. Київ: МВС України; Нац. акад. внутр. справ, 2020. 396 с.

14. Уварова О. О. Права жінок та гендерна рівність: навчальний посібник. Київ: Видавництво «ФОП Голембовська О.О.», 2018. 204 с.

15. Фулей Т. І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя. Вид. 2-ге, випр. К.: ВАІТЕ, 2016. 180 с.

16. Харитоновна О. В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2018. 344 с.

17. Харитоновна О. В. Домашнє насильство та доступ жінок до правосуддя: правові бар'єри. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 1 (13). С. 29–60.

18. Case of Eremia v. the Republic of Moldova: Application № 3564/11, 28 May 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22%3A3564%2F11%22%2C%22itemid%22%3A%22001-119968%22%7D>).

19. Case of Tunikova and others v. Russia: Application № 55974/16 and 3 others, 12 December 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22%3A55974%2F16%22%2C%22itemid%22%3A%22001-213869%22%7D>).

20. Factsheet – Domestic violence. December 2021. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Domestic_violence_ENG.pdf.

21. Factsheet – Domestic violence. Department for the execution of judgments of the European court of human rights. DG1. Thematic factsheet. March 2022. 17 p. URL: <https://rm.coe.int/thematic-factsheet-domestic-violence-eng/1680a5f249>.

22. Factsheet – Gender equality. January 2022. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Gender_Equality_ENG.pdf.

23. Factsheet – Gender identity issues. November 2021. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Gender_identity_ENG.pdf.

24. Factsheet – Violence against women. August 2021. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Violence_Woman_ENG.pdf.

25. Opuz v. Turkey: Application № 33401/02, 9 June 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-92945%22%7D>).

26. Tershanav. Albania: Application № 48756/14, 4 August 2020. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22tabview%22%3A%22document%22%2C%22itemid%22%3A%22001-203825%22%7D>.

Колектив авторів

Гловюк Ірина Василівна, доктор юридичних наук, професор
(підрозділи 2.3, 2.4, 7.1, 7.2, практичні завдання до розділу 2 у співавторстві з Романцовою С. та до розділу 7 у співавторстві з Горпинюк О.);

Горпинюк Оксана Петрівна, кандидат юридичних наук, доцент
(підрозділи 7.3, 7.4, 7.5. практичні завдання до розділу 7 у співавторстві з Гловюк І.);

Дільна Зоряна Федорівна, кандидат юридичних наук, доцент
(підрозділи 5.4, 6.4, практичні завдання до розділу 6 у співавторстві з Навроцькою В.);

Климкевич Роксолана Андріївна
(розділ 3, практичні завдання до розділу 3);

Лашук Наталія Романівна, кандидат юридичних наук, доцент
(підрозділи 4.1, 4.2, практичні завдання до розділу 4 у співавторстві з Максимовичем Р.);

Лісіцина Юлія Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент
(підрозділи 5.2, 5.3, практичні завдання до розділу 5 у співавторстві з Серкевич І.);

Максимович Роман Львович, кандидат юридичних наук, доцент
(підрозділи 4.3, 4.4, практичні завдання до розділу 4 у співавторстві з Лашук Н.);

Навроцька Віра Вячеславівна, кандидат юридичних наук, доцент
(підрозділи 6.1, 6.2, 6.3, практичні завдання до розділу 6 у співавторстві з Дільною З.);

Романцова Світлана Василівна, кандидат юридичних наук, доцент
(підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 2.1, 2.2., практичні завдання до розділу 1 у співавторстві з Устрицькою Н.)
та до розділу 2 у співавторстві з Гловюк І.);

Серкевич Ірина Ростиславівна, кандидат юридичних наук, доцент
(підрозділи 5.1, 5.5, практичні завдання до розділу 5 у співавторстві з Лісіциною Ю.);

Устрицька Наталія Ігорівна, кандидат юридичних наук, доцент
(підрозділи 1.5, 1.6, практичні завдання до розділу 1 у співавторстві з Романцовою С.).

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

КВАЛІФІКАЦІЯ ТА ОСНОВИ
МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ
ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Навчальний посібник

За редакцією
І. Гловюк, Н. Лашук, С. Романцової

Редагування *Андріана Кузьмич-Походенко*

Макетування *Надія Лесь*

Друк *Іван Хоминець*

Підписано до друку 01.08.2022 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 23,5.
Тираж 100 прим. Зам. № 25-22.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Горолицька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.